

LINGDOK 12.

NYELVÉSZDOKTORANDUSZOK DOLGOZATAI

Szerkesztette: Gécseg Zsuzsanna

Szegedi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Szeged
2013

Sorozatszerkesztő
Kenesei István

Technikai szerkesztő
Nagy Ágoston

Letölthető az SzTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának honlapjáról:
http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/

ISSN 1587-3226

A kötet alapjául szolgáló konferencia az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
Projektazonosító: TÁMOP-4.2.3-08/1-2009-0015
„Tudományos eredmények elismerése és disszeminációja a Szegedi
Tudományegyetemen”

TARTALOM

A szerzők adatai.....	5
Előszó.....	7
Bácskai-Atkári Júlia: Az Attributív Komparatív Törlésről.....	9
Bodányi Ákos: Az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók.....	35
Dyekiss Emil Gergely: Nem teljesen megbízható információkat hordozó dialógusok értelmezése véges állapotú súlyozott automatak segítségével.....	51
Gerőcs Máttyás: Hatóköri jelenségek interpretációja kisgyermekkorban.....	73
Horváth Katalin: <i>Dem Vater sein Haus:</i> Birtokoskettőzés vagy nyílt egyeztetés?.....	95
Janurik Boglárka: Igei kódváltások az erza-orosz kétnyelvűek beszédében: A kevert kód kialakulásának jegyei az igei kategóriában.....	115
Lődár Erika: Hangkibocsátás-igék a magyarban.....	139
Nádasdi Péter: Az univerzális grammatika szempontjából adhat-e a <i>-ván/-vén</i> alanyesetet?.....	157
Németh Zsuzsanna: A javításkezdeményezés helye és a javítási műveletek a magyarban.....	177
Ohnmacht Magdolna: Az aspektus és az általánosított kvantorok elmélete.....	199
Ótott-Kovács Eszter: A műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek kialakulásáról az ótörökben.....	221
Sotkóné Grosz Anikó: A <i>that</i> -nyom effektus jelenléte az angolban és hiánya az olaszban: egy lehetséges elemzés minimalista keretben.....	239
Szűcs Péter: A fókuszemelésről új adatok tükrében: egy LFG-alapú megközelítés.....	257
Tánczos Orsolya: Műveltető szerkezetek az udmurt nyelvben: első megközelítés.....	279

A SZERZŐK ADATAI

BÁCSKAI-ATKÁRI Júlia: *julia.bacsikai-atkari@uni-potsdam.de*
ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Angol nyelvészet doktori program

BODÁNYI Ákos: *bodanyi.akos@tecsaszo.hu*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

DYEKISS Emil Gergely: *emil.dyekiss@gmail.com*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

GERŐCS Mátyás: *mgerocs@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészeti műhely

HORVÁTH Katalin: *horvath.katalin1986@indamail.hu*
ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Angol nyelvészet doktori program

JANURIK Boglárka: *boglarka.janurik@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Finnugor nyelvészet doktori program

LÓDÁR Erika: *lodarerika@gmail.com*
DE BTK Nyelvtudományok Doktori Iskola
Modern nyelvészet doktori program

NÁDASDI Péter: *nadasdi_peter@freemail.hu*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

NÉMETH Zsuzsanna: *nemethzs7@gmail.com*
SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

A szerzők adatai

OHNMACHT Magdolna: *magdoid@gmail.com*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Elméleti nyelvészet doktori program

ÓTOTT-KOVÁCS Eszter: *okeszter@gmail.com*
SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Altajisztika doktori program

SOTKÓNÉ GROSZ Anikó: *groszani@gmail.com*
PPKE Nyelvtudományi Doktori Iskola
Angol nyelvészeti műhely

Szűcs Péter: *szucspeter.uni@gmail.com*
DE BTK Nyelvtudományok Doktori Iskola
Modern nyelvészet doktori program

TÁNCZOS Orsolya: *orsolyatan@gmail.com*
PPKE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
Finnugor műhely

ELŐSZÓ

A LingDok néven rövidített, nyelvészdoktoranduszok tanulmányait magában foglaló kötet sorozat 12. kötetét tartja kezében az olvasó. Sorozatunk immár régi hagyományokra tekint vissza: az első kötet 2000-ben jelent meg, azóta – két év kihagyástól eltekintve – minden évben napvilágot látott egy-egy LingDok-tanulmánygyűjtemény. A kötetek alapjául az évenként megrendezett LingDok-doktoranduszkonferenciák szolgálnak – a mostani, 12. szám a 2011. november 17-én és 18-án tartott Lingdok15-ön, azaz a Nyelvészdoktoranduszok 15. Országos Konferenciáján elhangzott előadások legjobbjából készült tanulmányokat tartalmazza. A konferenciákat a Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolája szervezi, a helyszín pedig az utóbbi években a Bölcsészettudományi Kar Konferenciaterme.

A 2011. novemberi konferenciára mintegy harmincan jelentkeztek az ország négy doktori iskolájából, valamint a határon túlról is. A beküldött összefoglalók komoly előszelektáláson estek át, amelyet egy öttagú zsűri végzett el. A névtelen lektorok, akik három magyarországi doktori iskola neves oktatói, és akik természetesen nem bírálhatták saját doktori iskolájuk doktoranduszait, nem csupán pontszámokkal értékelték ezeket az összefoglalókat, hanem kritikai megjegyzésekkel, tanácsokkal segítették az előadásokra való felkészülést. A konferencián végül 20 előadás hangzott el, vagyis az összefoglalók mintegy 30 százalékát nem javasolta előadásra a szigorú zsűri.

A LingDok-konferenciák népszerűsége hosszú évek óta töretlen: jó hangulatú, ugyanakkor az őszinte, kemény, de konstruktív hozzászólásoktól sem mentes rendezvény hírében áll. A közönség nem korlátozódik magukra az előadókra, mindig nagyon sok a nem előadó érdeklődő is, egyetemi hallgatók, doktoranduszok, sőt elismert nyelvészek is az ország minden tájáról, akik közül egyre többen mondhatják el magukról, hogy annak idején doktoranduszként ők is megmérettették magukat a LingDok-konferenciák valamelyikén.

A konferencián részt vevő oktatók értékelik az elhangzott előadásokat, és az ő véleményük alapján dől el, hogy melyik előadót kérjük fel arra, hogy előadását tanulmány formájában is készítse el a soron következő LingDok-kötet számára. Ebbe a kötetbe – szintén nagyon igényes lektorálási procedúrát követően – végül tizennégy tanulmány került be. A legtöbbje szintaxis témájú, és a nyelvek széles skáláját öleli fel, de van köztük szemantikai, valamint társalgáselemzési dolgozat is. Vannak „visszatérő” szerzőink is, akik már az előző években is gazdagították kutatási eredményeikkel a LingDok-

köteteket. Külön büszkeség a számunkra, hogy az itt megjelent publikációkra széles körben hivatkoznak az adott téma elismert szakemberei is.

Mint mindig, a konferencia szervezése és a soron következő kötet szerkesztése csakis csapatmunkában valósulhatott meg. Ezúton szeretnék köszönetet mondani alapos és igényes munkájáért Nagy Ágoston doktorandusznak, aki ennek a kötetnek is elvállalta a technikai szerkesztését. További köszönet illeti Nagy Ágostont a konferenciaszervezésben való közreműködésért, csakúgy, mint Szücs Márta doktoranduszt, a 15. LingDok-konferencia másik szervezőjét. Mindketten hosszú évek óta lelkesen és magukat nem kímélve állnak a LingDok-konferenciák résztvevőinek rendelkezésére. Végezetül nem feledkezhetünk meg a „névtelen csapat”-ról sem: nagy köszönet illeti a konferenciára beküldött összefoglalók és a kötetben megjelent tanulmányok bírálóit, akik ellenszolgáltatás nélkül vállalták a lektorálás minden nyűgét, és szigorú bírálattal és rengeteg ötlettel, tanáccsal segítették az ifjú kutatókat.

Szeged, 2013. január

Gécseg Zsuzsanna
a kötet szerkesztője

AZ ATTRIBUTÍV KOMPARATÍV TÖRLÉSRŐL

Bácskai-Atkári Júlia

1. A probléma

Dolgozatomban az angol nyelvben ismert Attributív Komparatív Törlés jelenségére szeretnék magyarázatot adni, rámutatva arra, hogy nem speciális műveletről, hanem általánosabb szabályok interakciójáról van szó, és ily módon az egyes nyelvek közötti különbségek is levezethetők bizonyos parametrikus eltérésekből. Mint bemutatom, az Attributív Komparatív Törlés a Komparatív Törlés egy alelete, amelynek (látszólagos) specialitását az adja, hogy a végleges szerkezet létrehozásában a Komparatív Törlés mellett a VP-ellipszis is szerepet játszik.

A jelenséget a következő példa illusztrálja:

- (1) *Mary bought a bigger dog than Peter did*
Mari vett egy nagyobb kutya mint Péter AUX
(*buy) a (*big) doghouse.
vesz egy nagy kutyaház
'Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen nagy kutyaházat Péter vett.'

Mint látható, mind a mellékmondatban szereplő melléknévet (*big*), mind a lexikális ígét (*buy*) kötelező törölni, amennyiben a főnév (*doghouse*) megmarad. Ezzel szemben a magyarban a teljes mellékmondat látható:¹

- (2) *Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen nagy kutyaházat Péter vett.*

A jelenséggel kapcsolatban három kérdés merül fel. Először: miért kötelező a melléknév törlése az angolban, amikor a magyarban nem? Mint rámutatok, a kérdés egyszerűen arra vezethető vissza, hogy míg az angolban van Komparatív Törlés, addig a magyarban nincs; ez egyben arra is rámutat, hogy az Attributív Komparatív Törlés valóban levezethető a Komparatív Törlésből, a kérdés rövid tisztázása tehát mindenképpen indokolt.

¹ Mind az angol, mind a magyar példamondat esetében megfigyelhető, hogy a mellékmondati DP (*Peter*, illetve *Péter*) szembe van állítva egy főmondatbeli elemmel (*Mary*, illetve *Mari*); ennek oka, hogy a hasonlító szerkezetek inherensen kódolnak valamilyen ellentétet (vö. Klein 1980 és Larson 1988). A magyar hasonlító mellékmondatban ez az adott elem (*Péter*) fókuszpozícióba való mozgásával jár együtt. Ezekkel a kérdésekkel a jelen dolgozat keretein belül bővebben nem foglalkozom.

Másodszor: hogyan függ össze az ige törlése a melléknév törlésével? Mint bemutatom, ennek oka az, hogy VP-törlésről van szó. Harmadszor: hogyan lehetséges az ige és a melléknév együttes törlése, amikor – látszólag – még csak nem is egymást követő elemekről van szó? Ez, mint a vonatkozó részből kiderül, a nominális kifejezésen belüli szerkezetből következik, ugyanis a kvantifikált melléknév a DP fölé mozog.

Mindebből következően az Attributív Komparatív Törlés nem speciális művelet, hanem általánosabb szabályok interakciója, és éppen ezért, bár deskriptív módon mint jelenséget érdemes számon tartani, szükségtelen egy ennek egy az egyben megfelelő szabály jelenlétét feltételezni a nyelvtanban. Ennek kiváltására a jelen dolgozat fő állítása az, hogy az Attributív Komparatív Törlés jelensége mögött valójában két törlési művelet áll: a Komparatív Törlés, amely – az angol hasonlító mellékmondatokra általánosságban jellemző módon – törli a mellékmondati kvantifikált DP felső kópiáját, valamint az igitörlés (VP-ellipszis), amely az alsó kópiát részben törli.

Ennek megfelelően a dolgozatban ezzel a két törlési mechanizmussal, illetve ezeknek az attributív komparatív szerkezetekben betöltött szerepével fogok részletesebben foglalkozni. Elsőként ugyanakkor szeretnék röviden kitérni a törlés általános feltételeire, ugyanis a dolgozat későbbi részeiben ennek alapján fogom tárgyalni a törlési jelenségeket (mind a hasonlító szerkezetekre specifikusan jellemző törlési mechanizmusokat, mind pedig az igitörlést). A 3. és 4. részben rátérek a hasonlító mellékmondatokban található Komparatív Törlés és Komparatív Altörlés jelenségeinek ismertetésére, rámutatva arra, hogy mindkét esetben Komparatív Törlésről van szó. Az Attributív Komparatív Törlést az 5. részben mutatom be részletesebben, a 6. részben pedig a jelzői módosítók szintaxisát tárgyalom, ami az Attributív Komparatív Törlés megértéséhez mindenképpen szükséges. A 7. részben a Kennedy–Merchant (2000) által feltételezett igitörlési mechanizmust foglalom össze, rámutatva ennek problémáira; végül a 8. részben egy alternatív megközelítést javaslok az Attributív Komparatív Törlés megoldására.

2. A törlés feltételei

Általánosságban elmondható, hogy a törlésnek feltétele az ADOTTSÁG (GIVENNESS). Az egyes elemek lehetnek vagy ADOTTAK vagy FÓKUSZJELÖLTÉK, azaz F-jelöltek (Merchant 2001; Schwarzschild 1999; Selkirk 1996, 2005; Büring 2006). Tekintsük a következő két példát:

- (3) a. *Lujza regényt olvasott, Péter pedig eposzt olvasott.*
b. **Lujza regényt olvasott, Péter pedig eposzt írt.*

A (3a) mondat jólformált: a második tagmondatból az *olvasott* ige törlődik, amely ADOTT, hiszen az első tagmondatban is az *olvasott* szerepel; szemben a (3b) verzióval, ahol is az *írt* törlődik, aminek az *olvasott* nem megfelelő antecedense, és éppen ezért F-jelölt, tehát nem törölhető. Ez tehát lényegében a visszanyerhetőség kritériuma: egy α összetevő akkor és csak akkor eshet törlés alá, ha ADOTT (Merchant 2001: 38), vagyis α -nak megfelelő antecedense kell, hogy legyen a diskurzusban.

Érdekes a törléssel kapcsolatban megemlíteni, hogy opcionális törlési műveletek alkalmazása megmentheti az adott szerkezetet a rosszulformált-ságtól. Ilyen például a *sluicing*, amely, mint a (4a) grammatikalitása is mutatja, opcionális:

- (4) a. *They want to hire someone who speaks a Balkan language,*
 ők akarnak_{INF} felvenni valaki aki beszél egy balkán nyelv
but I don't remember who they want to hire.
 de én NEG emlékszem ki(t) ők akarnak_{INF} felvesz
 'Fel akarnak venni valakit, aki beszél egy balkán nyelvet, de nem emlékszem, kit.'
- b. *They want to hire someone who speaks a Balkan language,*
 ők akarnak_{INF} felvenni valaki aki beszél egy balkán nyelv
but I don't remember who ~~they want to hire~~.
 de én NEG emlékszem ki ők akarnak_{INF} felvesz
 'Fel akarnak venni valakit, aki beszél egy balkán nyelvet, de nem emlékszem, kit.'

A *sluicing*, mint az a (4b) példából látható, egy [Spec; CP]-be mozgó *wh*-s névmás (*who*) után töröl, amely jelen esetben a törölt tagmondaton belülről mozgott fel (Merchant 2001, Lipták–van Craenenbroeck 2006). Mivel a (4a) mondat önmagában is grammatikus, és a (4b)-ben a *sluicing* szabályosan zajlik le, a két mondat lényegében ekvivalens egymással.

Némileg más a helyzet akkor, ha a kiinduló szerkezet valamiért rosszul formált. Az alábbi példákban szigetmegszorítás-sértés található (Merchant 2001: 114, (15)-es példa alapján):

- (5) a. **They want to hire someone who speaks a Balkan language, but*
 ők akarnak_{INF} felvenni valaki aki beszél egy balkán nyelv de
I don't remember which they want to hire someone [who speaks].
 én NEG emlékszem melyik ők akarnak_{INF} felvesz valaki aki beszél
 'Fel akarnak venni valakit, aki beszél egy balkán nyelvet, de nem emlékszem, melyiket.'

- b.**They want to hire someone who speaks a Balkan language, but*
 ők akarnak_{INF} felvenni valaki aki beszél egy balkán nyelv de
I don't remember which they want to hire someone [who speaks].
 én_{NEG} emlékszem melyik ők akarnak_{INF} felvesz valaki aki beszél
 'Fel akarnak venni valakit, aki beszél egy balkán nyelvet, de nem
 emlékszem, melyiket.'

A *which* 'melyik' mindkét esetben a zárójelezett tagmondaton belülről (*who speaks*) mozog ki, amivel *wh*-szigetmegszorítást sért. Az (5a) esetében éppen ezért nem grammatikus a mondat, míg az (5b)-ben, ahol a *sluicing* végbe-
 megy, az eredmény teljesen jólformált. Értelemszerűen ebben az esetben a *sluicing* nemcsak azt a tagmondatot törli, amely a rosszulformáltságot okozza, hanem ennél nagyobb részt, lévén hogy a *sluicing* definíciószerűen csak egy, valamilyen [Spec; CP]-ben található *wh*-s kifejezés után tud törölni. Mivel tehát ebben az esetben a kiinduló szerkezet rossz, a *sluicing* viszont éppen azt a részt törli, amely a fonológiai komponensben (PF) a rosszulformáltságot okozza, a két opció közül csak a törlést tartalmazó mondat lesz grammatikus.

Elmondható tehát, hogy opcionális törlési műveletek képesek arra, hogy megmentsék a szerkezetet a rosszulformáltságtól (anélkül, hogy ezeknek a műveleteknek a kötelezőségét kellene feltételeznünk). Ez a megállapítás a későbbiek során fontos lesz bizonyos törlési mechanizmusok tárgyalásánál.

Mindenképpen fontos még megemlíteni, hogy a *sluicing* fentebb említett mechanizmusában maga a törlés a PF-en történik, azonban a törlést egy, a szintaxisban beillesztett [E] jegy engedélyezi (Merchant 2001). Ennek jelentősége részben abban áll, hogy az opcionális törlések a szintaxis által kezelhetők: míg a szintaxisban a törlést előíró jegy beillesztése opcionális, addig a PF számára a jegy megléte vagy hiánya egyértelmű információt tartalmaz arra nézve, hogy szükséges-e valamilyen törlést végrehajtani. Míg ugyanis az F-jelölt elemek törlésének tiltása lényegében axióma, addig az *ADOTT* elemek nem feltétlenül törlendők, vagyis az *ADOTTSÁG* a PF számára nem egyértelmű információ, a PF viszont – amely a lineáris szerkezet kialakításáért felelős – értelemszerűen nem állít elő szintaktikai és/vagy szintaktikai jegyeket.

3. Komparatív Törlés

A hasonlító mellékmondatokra jellemző törlési műveletek egyike a Komparatív Törlés (*Comparative Deletion*, rövidítve CD), amely törli a hasonlító mellékmondati QP-t vagy DP-t, ha az logikailag azonos a főmondatbeli antecedensével (Bácskai-Atkári 2010; Bresnan 1973, 1975; Lechner 1999,

2004). Az azonosságbeli megszorítás következik a fentebb leírtakból, miszerint csak olyan elem törölhető, amely visszanyerhető.

A jelenséget az alábbi két példa illusztrálja:

(6) *Mary is taller than Peter is tall.* (pred.)

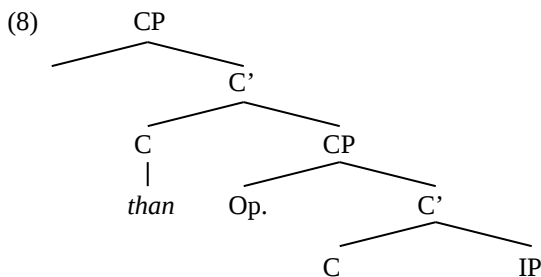
Mari van magasabb mint Péter van magas
'Mari magasabb, mint Péter.'

(7) *Mary saw bigger cats than Peter saw big cats.* (attr.)

Mari látott nagyobb macskák mint Péter látott nagy macskák
'Mari nagyobb macskákat látott, mint Péter.'

A (6) példa úgynevezett predikatív komparatív szerkezetet mutat, ugyanis a QP (mind a főmondatban, mind a mellékmondatban) predikatív pozícióban van. Mint látható, a mellékmondati QP (*tall*)² törölhető, mert logikailag azonos a főmondatbelivel (*taller*). Az attributív szerkezetekben pedig, mint a (7) is mutatja, egy teljes DP (például *big cats*) törölődik, amelyen belül attributív pozícióban, adjunktumként található a QP (például *big*).

A Komparatív Törlés helye valójában nem a (6)-ban és a (7)-ben jelölt bázispozíció, hanem egy [Spec; CP] pozíció, ahová az operátort tartalmazó QP vagy DP *wh*-mozgatással (Chomsky 1977: 87; Kennedy–Merchant 2000: 89–90; Lechner 2004: 12–14, 40–51) felmozog az alábbi ábra szerinti pozícióba.

A bal periféria szerkezetének tekintetében Rizzi elemzését követem (Rizzi 1997: 297, 1999: 1, 2004: 237–238); ennek megfelelően két CP projekció

² Mint a későbbiekben még kitérek rá, a mellékmondati QP tartalmaz egy fonológiailag üres operátort, és éppen ezért nem tekinthető pusztán AP-nek. Szerkezetileg lényegében analóg a főmondatbeli párjával; a szerkezet bővebb elemzésére itt nem vállalkozom, erről lásd Kántor (2008).

van³. A hasonlító mellékmondat mondatbevezető feje (*than*) a felső C pozícióban helyezkedik el, míg a komparatív operátor (*Op.*) az alsó CP specifikálójába mozog, ahogy azt a (8)-as ábra is mutatja.

A predikatív szerkezetek meglehetősen problémamentesek az operátor-mozgatás tekintetében: az AP-t tartalmazó QP feje egy fonológiailag üres operátor (*x*), így a teljes QP felmozog a CP specifikálójába, ahol törlődik. Az attributív szerkezetekben viszont a QP adjunktum a DP-n belül van (Kántor 2008, Kennedy–Merchant 2000), ezért az egész DP felmozog és törlődik: a QP ugyanis nem szakítható ki a DP-ből a DP-szigetmegszorítás miatt (Kántor 2008: 148–149, Izvorski 1995: 217, Bošković 2005, Grebenyova 2004, Kayne 1983, Ross 1986).⁴

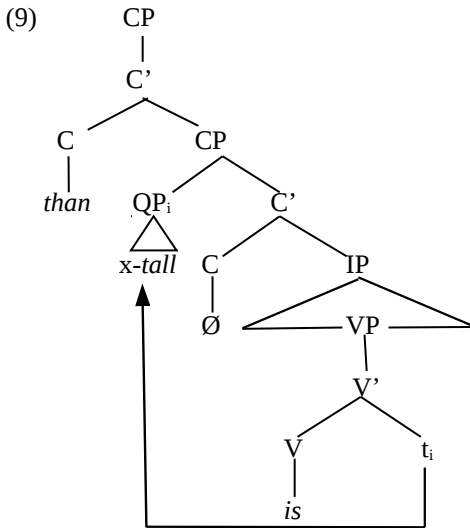
A mozgatás a predikatív szerkezetekre vonatkozóan az alábbi ábrában látható, a (6) példa alapján:

³ A bal perifériára vonatkozóan Rizzi (1997: 297, 1999: 1, 2004: 237–238) a következő szerkezetet feltételezi:

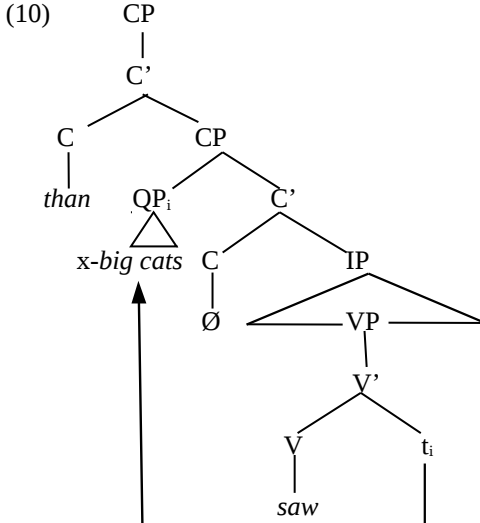
(i) [CP [TopP* [FocP [TopP* [CP]]]]]

Mint látható, a két CP között opcionálisan megjelenhet több TopP és egy FocP is, azonban ez a jelen vizsgálat szempontjából nem lényeges, ezért a továbbiakban nem is fogom jelölni. Rizzi (1997; 1999; 2004) egyébként különbséget tesz a két CP funkciója között: a felső C fej az „illokúciós” erőért (*Force*) felelős, az alsó pedig a finitségért (*Finiteness*). Az „illokúciós erő” (*Illocutionary Force*) lényegében olyan kategóriákat takar, mint a kijelentő, kérdő, vonatkozó, hasonlító stb., azonban az illokúció fogalmának bevonása terminológiailag nem szerencsés, hiszen a Rizzi-féle illokúciónak nincs köze az Austin (1962) és Searle (1969) által bevezetett illokúció fogalmához (ugyanis nem performatív mondatfajtákról van szó). További problémát jelent, hogy a *Force* és a *Finiteness* elkülönítése korántsem problémamentes, hiszen bár egy adott C fej pozíciója (alsó vagy felső CP feje) meglehetősen egyszerűen meghatározható, addig azt meglehetősen nehéz megállapítani, hogy egy adott C fej ténylegesen melyik funkcióért felel, az esetek többségében ugyanis egy C fej egyértelműen csak bizonyos *Force*-okhoz és egy *Finiteness*-hez köthető, látszólag tehát mindkét funkciót meghatározva. Mivel ezekkel a kérdésekkel itt nem szeretnék foglalkozni, a továbbiakban a *Force*/*Finiteness* különbséget sem fogom jelölni.

⁴ A jelen dolgozat kereteibe nem fér bele a Komparatív Törlés visszavezetése más, általánosabb szabályokra. Erről részben lásd Bácskai-Atkári (2011).

Az attributív szerkezetekben pedig a következő történik, a (7)-es példát alapul véve:

Míndez egyébként általános szabályok eredménye, és nem specifikusan a hasonlító mellékmondatokra korlátozódik, hiszen más operátort tartalmazó szerkezetekben is megfigyelhető (Kennedy–Merchant 1997: 7):

- (11) a. **How is Mary tall?*
 milyen van Mari magas
 'Milyen magas Mari?'
- b. *How tall is Mary?*
 milyen magas van Mari?
 'Milyen magas Mari?'
- c. **How big did Mary see cats?*
 milyen nagy AUX Mari lát macskák
 'Milyen nagy macskákat látott Mari?'
- d. *How big cats did Mary see?*
 milyen nagy macskák AUX Mari lát
 'Milyen nagy macskákat látott Mari?'

Mint látható, a *how tall* 'milyen magas' QP, valamint a *how big cats* 'milyen nagy macskák' DP is csak egyben mozgatható, sem a Q fejet a QP-ből, sem pedig a QP-t a DP-ből nem lehet önmagában kiszakítani.⁵

⁵ Könnyen belátható, hogy egy Q fej nem mozgatható ki önállóan, hiszen ebben az esetben fejként kellene frázispozícióba kerülnie a [Spec; CP]-ben. A QP-nek a DP-ből való kimozgathatósága viszont egy adott nyelv parametrikus beállításainak függvénye, vagyis míg az angolban, a bolgárban vagy a görögben nem lehetséges, addig például a lengyel vagy a cseh szerkezetek megengedik (Kennedy–Merchant 2000). Az első két példa a bolgárból származik:

- (i) Колко скъпа кола купи Иван?
 milyen drága autó vett Iván
 'Milyen drága autót vett Iván?'

(Kennedy–Merchant 2000: 107, (36a) példa)

- (ii) *Колко скъпа купи Иван кола?
 milyen drága vett Iván autó
 'Milyen drága autót vett Iván?'

(Kennedy–Merchant 2000: 107, (36a) példa)

Mint a (ii)-ben látható, a QP önmagában nem mozgatható ki, csak az egész DP, ahogy az (i)-ben. A csehben azonban mindkét szerkezet lehetséges:

- (iii) *Jak velké auto Václav koupil?*
 milyen nagy autó Václav vett
 'Milyen nagy autót vett Václav?'

(Kennedy–Merchant 2000: 104, (31a) példa)

- (iv) *Jak velké Václav koupil auto?*
 milyen nagy Václav vett autó
 'Milyen nagy autót vett Václav?'

(Kennedy–Merchant 2000: 104, (31b) példa)

Mivel mind önmagában a QP (*jak velké*), mind a teljes DP (*jak velké auto*) kimozgatható, elmondhatjuk, hogy a cseh esetében nem érvényes az angolra vagy a bolgárra jellemző megszorítás. Ennek a különbségnek az okaira nem szeretnék bővebben kitérni, és csak azért tartom fontosnak megjegyezni, mert az egyes nyelvek között ez is eltérést okozhat az Attributív Komparatív Törlés esetében, amint később még visszatérek rá.

A hasonlító mellékmondatokra visszatérve, mindenképpen fontos a kópiák kérdésével foglalkozni. Esetünkben összesen két kópia van: az alsó kópia a kérdéses QP vagy DP bázispozíciójában, a felső pedig – a mozgás eredményeképpen – az alsó [Spec; CP]-ben. A felső kópiát, mint az előzőekben is láthattuk, a CD törlí. Az alsó kópia pedig a PF által szabályosan törlődik (Bošković–Nunes 2007: 44–48, Chomsky 2005, Bobaljik 2002), ami azért lehetséges, mert a kérdéses QP vagy DP ADOTT. Az (6) és (7) mondatokban lezajló törlési műveleteket összefoglalva rendre a (12a) és a (12b) példa mutatja:

- (12) a. *Mary is taller* [_{CP} *than* [_{CP} [_{QP} ~~*x-tall*~~] *Peter is* [_{QP} ~~*x-tall*~~]]].
 b. *Mary saw bigger cats* [_{CP} *than* [_{CP} [_{DP} ~~*x-big-cats*~~] *Peter saw* [_{DP} ~~*x-big-cats*~~]]].

Mint az a fentebbiekből is kiderülhetett, mindkét szerkezet esetében CD történik, vagyis nincs különbség a predikatív és az attributív szerkezetek között: a teljes DP törlése ugyanis az attributív szerkezetekben más szabályok eredménye.

Szeretném kiemelni, hogy a CD nem univerzális művelet, hanem az adott nyelv parametrikus beállításától függ, hogy alkalmazza-e. Tekintsük a következő magyar példákat:

- (13) a. *Mari magasabb, mint amilyen magas Péter.*
 b. *Mari nagyobb macskákat látott, mint amilyen nagy macskákat Péter látott.*

Mint látható, a magyar hasonlító mellékmondatban megmaradhat az operátort tartalmazó QP (*amilyen magas*) vagy DP (*amilyen nagy macskákat*), tehát a CD, amely kötelezően törlí ezeket az összetevőket, nincs a magyarban.⁶ Hasonló jelenség figyelhető meg egyébként a bolgárban, vagyis nem specifikusan a magyarra jellemző tulajdonságról van szó:

- (14) a. Мери по-висока беше от колкото висок Питър беше.
 Mari magasabb volt mint amilyen magas Péter volt
 'Mari magasabb volt, mint Péter.'

⁶ Más kérdés, hogy opcionálisan a magyarban is törlődhetnek az elemek, azonban ezért nem a CD a felelős, hanem más, opcionális törlési műveletek, tipikusan a szabályosan végbemenő *sluicing*; hogy valóban nem CD-ről van szó a magyarban, azt – az opcionálitáson túlmenően – az is mutatja, hogy az operátort tartalmazó QP vagy DP törlésével együtt rendszerint a lexikális ige is törlődik. Mivel a jelen tanulmány célja nem a magyar hasonlító mellékmondatok tárgyalása, ezzel a jelenséggel e helyt értelemszerűen nem foglalkozom; a jelenségről lásd Bácskai-Atkári-Kántor (2011).

- b. Мери по-голяма котка видя, от колкото голяма
Mari nagyobb macskát látott mint amilyen nagy
котка Питър къпеше.
macskát Péter fürdetett
'Mari nagyobb macskát látott, mint amilyen nagy macskát Péter
fürdetett.'

Az, hogy a magyarban nincs CD, egyébként mindjárt választ is ad az első fejezetben feltett első kérdésre, tudniillik hogy az Attributív Komparatív Törlés esetében miért kötelező a melléknév törlése az angolban, amikor a magyarban nem. Mivel ugyanis az Attributív Komparatív Törlés a CD egyik alosajta, a magyarban – ahol nincs CD – Attributív Komparatív Törlés sem lesz.

4. Komparatív Altörlés

A fent elmondottakkal látszólag ellentétben áll a Komparatív Altörlés (Comparative Subdeletion) esete, amely az úgynevezett szubkomparatívokban (*subcomparatives*) fordul elő. Ezekben a – predikatív – szerkezetekben a mellékmondati QP megmarad:

- (15) *The dog is bigger than the doghouse is wide.*
a kutya van nagyobb mint a kutyaház van széles
'A kutya nagyobb, mint amilyen széles a kutyaház.'

Valójában azonban ezekre a szerkezetekre is igaz, hogy a CD a [Spec; CP] pozícióban szabályosan végbemegy: ha valóban nem történne CD, akkor a felső kópiának kellene megmaradnia (Bácskai-Atkári 2010). Az alsó kópia ugyanakkor nem törölhető, ugyanis F-jelölt, hiszen kontrasztban áll a főmondati AP-vel (*big*). Mint azt Bošković–Nunes (2007: 48) megállapítja, az alsó kópiák megmaradhatnak, amennyiben a felső kópia kiejtése a PF-ben a deriváció összeomlásához vezetne. Ennek megfelelően a (15) alatti szerkezetben a következő történik:

- (16) *The dog is bigger* [_{CP} *than* [_{CP} [_{QP} ~~*x-wide*~~]] *the doghouse is* [_{QP} *x-wide*]].

Mint látható, a QP felső kópiáját ugyanúgy törli a CD, mint a (12a)-ban, és a két mondat között valójában csak az alsó kópia megmaradásának tekintetében van különbség, amely különbség azonban levezethető a visszanyerhetőségi kritériumból. Mindezekből az következik, hogy a szubkomparatívok a CD vonatkozásában nem kivételek, és ennek megfelelően nincs külön Komparatív Altörlés.

5. Attributív Komparatív Törlés

Az Attributív Komparatív Törlés jelensége abban tér el a fenti predikatív szerkezetektől, hogy nem az egész alsó kópia marad meg (Kennedy–Merchant 2000; Pinkham 1982; Pilch 1965):

- (17) a. **Mary bought a bigger dog than Peter did*
 Mari vett egy nagyobb kutya mint Péter AUX
~~buy~~ a big doghouse.
 vesz egy nagy kutyaház
 'Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen nagy kutyaházat Péter vett.'
- b. *Mary bought a bigger dog than Peter did*
 Mari vett egy nagyobb kutya mint Péter AUX
~~buy~~ a big doghouse.
 vesz egy nagy kutyaház
 'Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen nagy kutyaházat Péter vett.'

Úgy tűnhet, hogy a (17a) azért nem elfogadható, mert a mellékmondati QP (*big*) logikailag azonos a főmondatival (*bigger*). Valójában azonban inkább pozicionális problémáról van szó:⁷

- (18) a. **Mary bought a bigger dog than Peter did*
 Mari vett egy nagyobb kutya mint Péter AUX
 buy a big DOGHOUSE.
 vesz egy nagy kutyaház
 'Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen nagy kutyaházat Péter vett.'
- b. *Mary bought a bigger dog than Peter did*
 Mari vett egy nagyobb kutya mint Péter AUX
 buy a WIDE DOGHOUSE.
 vesz egy széles kutyaház
 'Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen széles kutyaházat Péter vett.'

A (18a) példában a mellékmondati DP-n belül csak a főnév (*doghouse*) F-jelölt, a melléknév (*big*) nem. Azonban a (18b) világosan megmutatja, hogy a mondat akkor sem jó, ha a melléknév (*wide*) is F-jelölt, mert bár ebben az esetben a melléknév a visszanyerhetőség miatt valóban nem törölhető, valamilyen oknál fogva a kérdéses pozícióban nem maradhat meg.⁸

⁷ A nagybetűs szavak fókuszhangsúlyt jelölnek.

⁸ Ebből egyébként az is következik, hogy a (18b) mondat az angolban deriválhatatlan, szemben például a magyarral, ahol létre lehet hozni:

(i) Mari nagyobb kutyát vett, mint amilyen széles kutyaházat Péter vett.

Mint a bevezetőben már utaltam rá, a mellékmondati QP mellett a lexikális ige is törlődik:

- (19) a. *Mary bought a bigger dog than Peter bought ~~x-big~~ a dog.*
b. **Mary bought a bigger dog than Peter bought a ~~x-big~~ doghouse.*
c. *Mary bought a bigger dog than Peter ~~bought~~ a ~~x-big~~ doghouse.*
d. *Mary bought a bigger dog than Peter did ~~buy~~ a ~~x-big~~ doghouse.*

Amennyiben az egész DP törlődik, mint a (19a)-ban, megmaradhat a lexikális ige is (ez a CD tipikus esete). Azonban ha a DP-n belül megmarad a főnévi fej, akkor – ahogy a (19b) mutatja – a lexikális ige jelenléte nem grammatikus. A lexikális ige törlése két szerkezetben is lehetséges: vagy semmilyen ige nincs a mellékmondatban, ilyen a (19c), vagy a *do* (vagy más) segédige megfelelő alakja egy, a lexikális ige feletti (vP) pozícióban jelen van, ilyen a (19d).

Az utolsó probléma lényegében abból adódik, hogy nem folyamatos összetevők törléséről van szó:

- (20) a. **Mary bought a bigger dog than Peter did ~~buy~~ a ~~x-big~~ doghouse.*
b. *Mary bought a bigger dog than Peter did ~~buy~~ a ~~x-big~~ doghouse.*

Meglehetősen valószínűtlen, hogy létezne olyan törlési művelet, amely a mondatnak bizonyos részeit véletlenszerűen törli (például egy ige+névelő+melléknév szekvenciából csak az igét és a melléknevet). A fentebb elmondottakból ugyanakkor egyértelműen következik, hogy nem két, egymástól független törlési műveletről van szó, így a nem folyamatos összetevők törlését nem lehet azzal feloldani, hogy a két összetevőt külön töröljük.

A problémák megoldásához két kérdéskör újragondolására lesz szükségünk, ezek: a jelzői módosítók szintaxisa és az igitörlés.

6. A jelzői módosítók szintaxisa

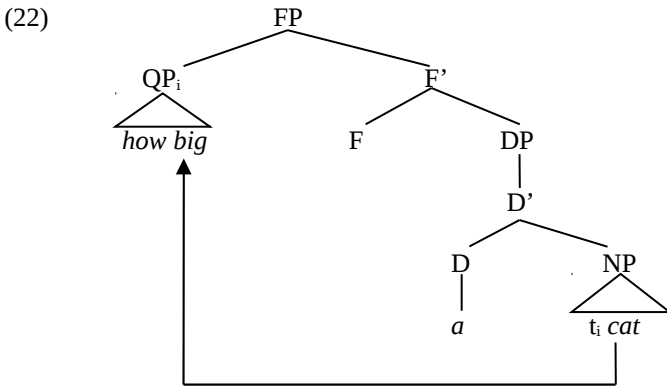
Ha a jelzői módosító valamilyen operátort tartalmaz, akkor a QP felmozog egy FP funkcionális projekció specifikálójába, amely FP a DP funkcionális

kiterjesztése (lásd Kennedy–Merchant 2000)⁹. A jelenséget az alábbi példák szemléltetik:

- (21) a. *[*A how big cat*] *did you see?*
 egy milyen nagy macska AUX te lát
 'Milyen nagy macskát láttál?'
 b. [*How big a cat*] *did you see?*
 milyen nagy egy macska AUX te lát
 'Milyen nagy macskát láttál?'

Mint látható, a DP-n belül a *wh* operátort tartalmazó jelzői módosító (*how big* 'milyen nagy') nem maradhat meg az NP-n belül, abban a pozícióban, ahol bázisgenerálódik, amint azt a (21a) rosszulformáltsága mutatja, hanem kötelezően kimozog, mint a (21b)-ben.

A (21b) szerkezete a következő:

Az FP tehát közvetlenül a DP felett generálódik, és ennek a specifikálójába mozog a QP az NP-n belülről; az FP feje ebben az esetben üres. A (22)-ben bemutatott szerkezetre egyébként további érvek is vannak.

Egyrészt hasonló jelenség figyelhető meg más konfigurációkban is (Kennedy–Merchant 2000: 124):

⁹ Hasonló szerkezetet ír le Reglero (2006: 69–70) a spanyolra vonatkozóan, ahol egyébként az Attributív Komparatív Törlés lényegében ugyanúgy megvan, mint az angolban. Mivel Kennedy–Merchant (2000) sem specifikálja az FP-t közelebbről, és nem is azonosítja bármilyen, a nominális kifejezésen belül feltételezett réteggel, a jelen dolgozatban én sem vállalkozom arra, hogy ezt megtegyem, és éppen ezért továbbra is csak FP-ként hivatkozom rá. Magára a szerkezetre több meggyőző érv is mutatkozik, és a mi szempontunkból elsősorban az a fontos, hogy az Attributív Komparatív Törlés magyarázatában a segítségünkre lehet.

- (23) a. *Mary saw [too big a cat].*
 Mari látott túl nagy egy macska
 'Mari túl nagy macskát látott.'
- b. *Mary saw [so big a cat] that she fainted.*
 Mari látott olyan nagy egy macska hogy ő-FEM elájult
 'Mari olyan nagy macskát látott, hogy elájult.'

A fenti példák mutatják, hogy a *too big* 'túl nagy', *so big* 'olyan nagy' QP-k is felmozognak, akárcsak a *how big*, vagyis a jelenség nem korlátozódik a *wh*-operátorokra.¹⁰

Másrészt az F fej néha lehet kitöltött; bizonyos amerikai dialektusokban az alábbi példa jólformált (Kennedy–Merchant 2000: 125–126):

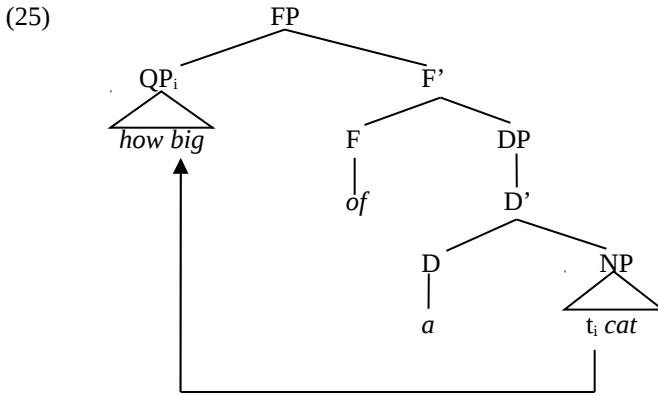
¹⁰ Érdeemes megemlíteni, hogy ennek a mozgásnak a kötelező voltát illetően az egyes QP-k esetében eltérések tapasztalhatók (Kennedy–Merchant 2000: 129–130, Bresnan 1973: 287–288). Tekintsük az alábbi példákat:

- (i) *He is [as diligent] a student.*
 ő-MASC van annyira szorgalmas egy diák
 'Ő egy annyira szorgalmas diák.'
- (ii) **He is an [as diligent] student.*
 ő-MASC van egy annyira szorgalmas diák
 'Ő egy annyira szorgalmas diák.'
- (iii) *%He is [more diligent] a student.*
 ő-MASC van több szorgalmas egy diák
 'Ő egy szorgalmasabb diák.'
- (iv) *He is a [more diligent] student.*
 ő-MASC van egy több szorgalmas diák
 'Ő egy szorgalmasabb diák.'
- (v) **He is [diligent] a student.*
 ő-MASC van szorgalmas egy diák
 'Ő egy szorgalmas diák.'
- (vi) *He is a [diligent] student.*
 ő-MASC van egy szorgalmas diák
 'Ő egy szorgalmas diák.'

Mint látható, néhány QP esetében a mozgás kötelező – ilyen az *as*, lásd az (i) és (ii) példákat; más QP-knél pusztán lehetséges a mozgás – ilyen a *more*, lásd a (iii) és (iv) mondatokat; végül pedig vannak olyan QP-k, amelyek esetében a mozgás rosszulformáltságot vált ki, ilyen az alapfokú Ø az (v) és (vi) példában (ez utóbbi is QP, hiszen amennyiben az alapfokú DegP-t módosítókkal látjuk el, azok a [Spec; QP]-ban helyezkednek el, vö. Kántor 2007). Megjegyzendő, hogy az utolsó esetben, mint majd látni fogjuk, bizonyos szerkezetek esetén törléssel javítható a grammatikalitás. Vagyis az, hogy a [Spec; FP]-be történő mozgás kötelezően történik-e vagy egyáltalán megtörténik-e, az egyes QP-ktől függ. Mivel Kennedy–Merchant (2000) sem vállalja a QP-k ilyen szempont szerinti osztályozására, a kérdést ezen a ponton jelenleg én is nyitva hagyom, mert a mostani vizsgálódás tárgya ennél jóval szűkebbre szabott.

- (24) a. [*How big of a cat*] *did Mary see?*
 milyen nagy_{PREP} egy macska_{AUX} Mari lát
 'Milyen nagy macskát látott Mari?'
- b. *Mary saw [too big of a cat].*
 Mari látott túl nagy_{PREP} egy macska
 'Mari túl nagy macskát látott.'
- c. *Mary saw [so big of a cat] that she fainted.*
 Mari látott olyan nagy_{PREP} egy macska hogy ő-FEM elájult
 'Mari olyan nagy macskát látott, hogy elájult.'

Az ilyen esetekben az FP feje az *of*, amely ilyenformán értelemszerűen nem P fej; a (24a)-ban szereplő FP szerkezete tehát a következő:

Harmadrészt bizonyos szintaktikai kétértelműségek csak ezzel a szerkezettel magyarázhatók (Kennedy–Merchant 2000: 127–130):

- (26) *Mary saw a big cat but Peter did a dog.*
 Mari látott egy nagy macska de Péter_{AUX} egy kutya
 'Mari egy nagy macskát látott, Péter viszont egy (nagy) kutyát'

A fenti mondat kétértelmű: az egyik értelmezésben Péter egy kutyát látott (amely nem feltétlenül volt nagy), a másik értelmezésben viszont mindenképpen egy nagy kutyát. Az első esetben tehát a *big* melléknév eleve nincs jelen a második tagmondatban, míg a második esetben törlődnie kell, hiszen egyébként az általa hordozott logikai információ megvan. A két szerkezetet rendre a (27a) és (27b) mutatja:

- (27) a. *Mary saw a big cat but Peter did see a dog.*
b. *Mary saw a big cat but Peter did see ~~big~~ a dog.*

A melléknévnek az igével való együttes törlése a (27b)-ben csak abban az esetben lehetséges, ha a melléknév felmozog az FP specifikálójába. Fontos megjegyezni, hogy ebben az esetben a törlés a rosszulformáltságtól menti meg a szerkezetet, mert a *big* jelenléte ebben a pozícióban nem lenne grammatikus.

A hasonlító szerkezetekre visszatérve elmondható, hogy az attributív komparatívokban a DP-t módosító QP szintén felmozog:

- (28) *Mary saw a bigger cat than Peter did see* $[-_{FP}[-_{QP} \text{~~big~~}]_i$ $[_{DP} \text{a } __i \text{ dog}]$.

Ez a szerkezet megoldja a nem folyamatos összetevők törlésének problémáját, ugyanis ezek szerint a lexikális ige és a melléknév valójában már a szintaxisban egymás mellé kerül, és így a PF-en egyetlen művelettel együttesen törölhetők.

A kérdéses QP kötelező törlésére nézvést Kennedy–Merchant (2000) megállapítja, hogy a [Spec; FP]-be mozgó QP egy [+wh] jeggyel látja el az F fejet, amely a PF számára nem értelmezhető az F fejen – szemben a D fejekkel, amilyen például a *which* 'melyik'. Ezt a jegyet úgy lehet leellenőrizni, ha az egész FP felmozog a [Spec; CP]-be.

Bármely mozgatott elem felső kópiája alapesetben megmarad: ez történik például a (21) esetében (*how big*). Ezzel szemben a hasonlító mellékmondatban, amilyen a (28), a felső kópiát a CD kötelezően törli. Az alsó kópia ebből következően alapesetben törölhető, ahogy a (21)-ben is, hiszen a felső kópia ejtődik ki. A hasonlító mellékmondatokban azonban a felső kópia egyrészt nincs meg, másrészt a DP F-jelölt, tehát nem törölhető, ahogy az a (28)-ban látható.

A probléma tehát a következő: az F fejet az értelmezhetetlen [+wh] jeggyel törölni kellene (lásd Bošković–Nunes 2007), a DP-nek viszont meg kellene maradnia. Ugyanakkor olyan speciális művelet, amely kifejezetten ezt a

QP-t törölné, nincs;¹¹ ebből következően valamilyen általánosabb törlési mechanizmust kell feltételeznünk.

7. Az ige-törlés: Kennedy–Merchant (2000)

Ez az általánosabb törlési mechanizmus már Kennedy–Merchant (2000) elemzésében is az ige-törlés, a VP-ellipszis. A következőkben nagyon röviden összefoglalom ennek az elképzelésnek a lényegét, és azt, hogy miért meglehetősen problémás; ehhez képest a következő részben a VP-ellipszist újragondolva fogok magyarázatot adni az Attributív Komparatív Törlésre.

A kiindulópontot lényegében az jelenti, hogy az igefej törlését (*gapping*) Kennedy–Merchant (2000: 121–122) valójában VP-ellipszisként értelmezi, vagyis a teljes VP-t és nem pusztán a V fejet célzó műveletként. Ez korántsem új állítás, és Kennedy–Merchant (2000) alapvetően Kuno (1981), Sag (1976), Levin (1986), Miller (1992), Jayaseelan (1990), Lasnik (1995) és Johnson (1997) eredményeit használja fel; de újabb hasonló elemzésekért lásd még Coppock (2001), illetve Johnson (2004).

Tekintsük a következő példát:

¹¹ A bázispozícióban lévő QP csak abban az esetben törölhető önmagában, ha önállóan lenne egy mozgattott elem alsó kópiája. Azonban, mint láttuk, az angolban a QP a DP-szigetmegszorítás miatt nem mozoghat ki a DP-ből, éppen ezért a QP nem törölhető pusztán alsó kópiaként. Ezt alátámasztja az is, hogy az olyan nyelvekben, ahol a QP ki tud mozogni a nominális kifejezésből, egy attributív hasonlító mellékmondatban lehetséges az, hogy az alsó kópiából csak a QP törölődik (ugyanis csak az törölhető). Ilyen például a lengyel vagy – mint fentebb láthattuk – a cseh (Kennedy–Merchant 2000: 104–106). Tekintsük az alábbi lengyel példákat:

- (i) *Jak długa sztuka napisał Paweł?*
 milyen hosszú színdarab írt Paweł
 'Milyen hosszú színdarabot írt Paweł?'

(Kennedy–Merchant 2000: 104, (30a) példa)

- (ii) *Jak długa napisał Paweł sztuka?*
 milyen hosszú írt Paweł színdarab
 'Milyen hosszú színdarabot írt Paweł?'

(Kennedy–Merchant 2000: 104, (30b) példa)

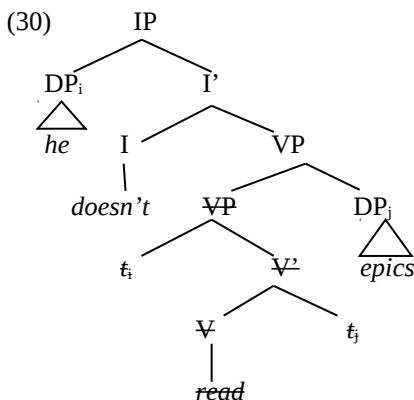
- (iii) *Jan napisał dłuższy list, niż Paweł napisał sztukę.*
 Jan írt hosszabb levél mint Paweł írt színdarab
 'Jan hosszabb levelet írt, mint amilyen hosszú színdarabot Paweł írt.'

(Kennedy–Merchant 2000: 104, (31a) példa)

Mint a (ii)-ben látható, a lengyelben a *jak długa* QP önállóan is kimozgatható a DP-n belülről, bár, ahogy az (i)-ben is, természetesen együtt is mozoghat azzal. Ezzel párhuzamosan a (iii)-s szerkezet is grammatikus, ahol – az angollal ellentétben – a hasonlító mellékmondatból sem a lexikális ige (*napisał*), sem a főnévi fej (*sztuka*) nem hiányzik. Hogy a különbség oka valóban a QP kimozdíthatóságában rejlik, azt megerősíti az is, hogy például a bolgárban és a görögben, ahol az angolhoz hasonlóan létezik ez a megszorítás, az attributív hasonlító mellékmondatokban az ige nem maradhat meg.

- (29) *Peter reads novels but he doesn't read epics.*
 Péter olvas regények de ő-MASC NEG.AUX olvas eposzok
 'Péter regényeket olvas, de eposzokat nem.'

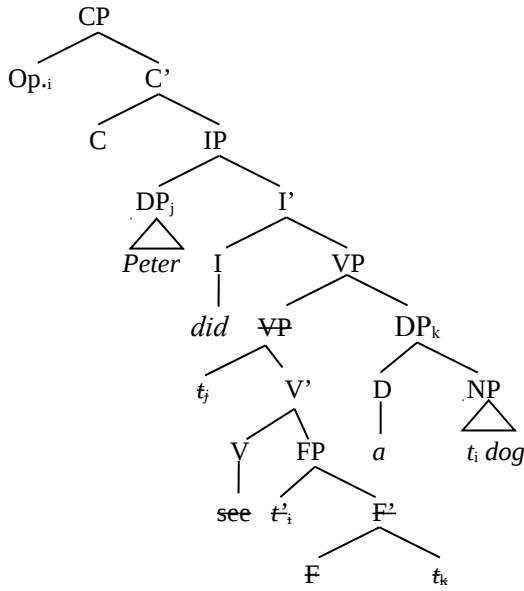
Ebben az esetben a második tagmondatban a lexikális ige (*read*) a főmondatbeli antecedensével való identikusság miatt törölhető, a tárgyi DP (*epics*) azonban megmarad. A második tagmondat szerkezete Kennedy–Merchant (2000: 122, (61)-es példa) szerint a következőképpen nézne ki:

Mint látható, a tárgyi DP jobbra mozgatással adjungálódik a lexikális VP-hez, a VP-törlés pedig csak az alsó VP-t érinti, amely ekkor már csak az igefejet tartalmazza, a kimozgatott tárgyat (és az alanyt) nem. Ezek szerint a törlés egy meghatározott szintaktikai összetevőt céloz meg, amelyből egy másik szintaktikai összetevő még a szintaxisban kimozog.

Ennek analógiájára képzeli el Kennedy–Merchant (2000: 131–132) az attributív komparatív szerkezetekben található törlést is. A (28)-as példában szereplő mellékmondat szerkezete Kennedy–Merchant (2000: 132, (78)-as példa) alapján a következő lenne:

(31)

Mint látható, ebben az esetben is egy DP mozog ki a jobb szélre és adjungálódik a VP-hez; továbbá ismételtelen az alsó VP nódus törlődik, benne az igei fejjel. Különbség viszont, hogy a DP az FP-n belülről mozog ki, és ebből adódóan az F fej is törlődik; ugyanakkor az FP specifikálójába mozgó operátorról Kennedy–Merchant (2000) azt feltételezi, hogy felmozog a CP specifikálójába, de fonológiai tartalom nélkül.

Ez az elemzés azonban korántsem problémamentes. A VP-ellipszis általános mechanizmusát illetően két fő probléma merül fel. Először is, a DP jobbra mozgatását valójában nem indokolja semmi, ráadásul a jobbra mozgatás – Minimalista keretben – eleve meglehetősen problémás. Másrészt az sem kelendőképpen tisztázott, hogy amennyiben a VP-ellipszis VP-konstituenst töröl, milyen mechanizmus képes azt szabályozni, hogy kizárólag az alsóbb VP nódus törlődjön.

Ezeken túlmenően az attributív komparatív szerkezetekre alkalmazott elemzés még legalább két problémát rejt magában. Az egyik az, hogy a DP az FP-n belülről mozog ki, márpedig semmilyen más analóg szerkezetből nem ismert olyan példa, ahol a DP az ily módon generált saját funkcionális kiterjesztéséből ki tudna mozogni, ráadásul jobbra (tehát például a **how big did you see a cat* szekvencia sem grammatikus). A másik probléma pedig az,

hogy az operátor (31)-ben vázolt kimoztatása nem helytálló: mindenekelőtt azért nem, mert az operátort tartalmazó QP kimoztatása az FP-n belülről más szerkezetekben sem mutatható ki az angolban (tehát a **how big did you see a cat* szekvencia értelemszerűen akkor sem grammatikus, ha a DP jobbra mozgatását nem feltételezzük). Ugyanakkor az a feltételezés meglehetősen *ad hoc*, hogy az attributív szerkezetekben az operátort tartalmazó QP fonológiaiilag üres volna: mint a 4. részben röviden bemutatam, a predikatív szerkezetekben fonológiaiilag látható AP-t tartalmaz a QP, azt pedig semmi nem indokolja, hogy a QP belső felépítésében különbség legyen a predikatív és az attributív szerkezetek között.

Mindezen problémákat figyelembe véve a továbbiakban egy olyan megoldási javaslatot szeretnék felvázolni, amely szintén az ige-törlés VP-ellipszisként való felfogásán alapul, ám emellett a Komparatív Törlés általános mechanizmusát is figyelembe veszi, valamint nem igényel motiválatlan jobb-ra mozgatást sem.

8. Az ige-törlés – más megközelítésben

A kiindulópontot az – az első részben részletesebben is kifejtett – megállapítás jelenti, miszerint ha törlés történik a PF-ben, akkor az nem érinthet F-jelölt részt. Ezt mint az ige-törlést korlátozó szabályt emeli ki Reich (2007: 472–473) is, és a VP-ellipszisre nézve lényegében arra utal, hogy amennyiben a tárgy F-jelölt, úgy pusztán e tárgy F-jelöltsége képes a törlés ellenében hatni. Tekintsük a következő példákat:

- (32) a. *Mary likes cats and Peter*<sub>[VP likes [DP dogs]_F]_F.
 Mari szereti macskák és Péter szereti kutyák
 'Mari szereti a macskákat, és Péter szereti a kutyákat.'</sub>
- b. *Mary likes cats and Peter*<sub>[VP ~~likes~~ [DP dogs]_F]_F.
 Mari szereti macskák és Péter szereti kutyák
 'Mari szereti a macskákat, és Péter szereti a kutyákat.'</sub>
- c. **Mary likes cats and Peter*<sub>[VP ~~likes~~ [~~DP dogs~~]_F]_F too.
 Mari szereti macskák és Péter szereti kutyák is
 'Mari szereti a macskákat, és Péter is.'</sub>

A (32a) mondat mutatja a teljes szerkezetet. Törlés esetén, mint a (32b)-ben, a következő történik: az igefej (*likes*) törlődik, az F-jelölt DP (*dogs*) azonban megmarad. Amennyiben a DP is törlődne (ez értelemszerűen már nem *gapping*, hanem *stripping*), úgy a mondat nem lenne grammatikus, hiszen az F-jelölt DP nem visszanyerhető a kontextusból, ahogy azt a (32c) is mutatja.

Ennek alapján is fenntartható, hogy a Verb Gapping a VP-ellipszis alesete: a törlés az ADOTT (*given*) VP-t célozza meg, amelyen belül van egy F-jelölt DP. Mivel a PF-en a törlési műveletek balról jobbra haladnak (éppen ezért maradnak meg alapesetben a bal szélén lévő kópiák egy mozgatólánc esetében; lásd Bošković–Nunes 2007), amikor az ilyenformán lineárisan működő PF-művelet ehhez a DP-hez ér, megáll.

Erre további bizonyítékot szolgáltat az, hogy ha nincs F-jelölt DP, akkor semmi nem akadályozza a DP törlését:

- (33) a. *Mary likes cats and Peter* [_{VP} likes [_{DP} cats]].
 Mari szereti macskák és Péter szereti macskák
 'Mari szereti a macskákat, és Péter szereti a macskákat.'
- b. **Mary likes cats and Peter* [_{VP} ~~likes~~ [_{DP} cats]].
 Mari szereti macskák és Péter szereti macskák
 'Mari szereti a macskákat, és Péter szereti a macskákat.'
- c. *Mary likes cats and Peter* [_{VP} ~~likes~~ [_{DP} ~~cats~~]] *too*.
 Mari szereti macskák és Péter szereti macskák is
 'Mari szereti a macskákat, és Péter is szereti a macskákat.'

A (33a) mondatot alapul véve, amelyben a DP (*cats*) nem F-jelölt, ige-törlés esetén csak a teljes VP törölhető, mint a (33c)-ben, az ige-fej törlése, mint a (33b)-ben, nem elégséges. Ha létezne külön Verb Gapping művelet, amely kifejezetten az ige-fejre törli, akkor a (33b) mondatnak jólformáltnak kellene lennie. A VP-ellipszis fentebb ismertetett mechanizmusával viszont jól magyarázható a jelenség: mivel nincs F-jelölt DP a VP-n belül, a törlés természetesen érinteni fogja a DP-t is.

Az itt elmondottakhoz hasonlóan az attributív komparatívokban is VP-törlés történik, mégpedig úgy, hogy az F-jelölt összetevő a DP, nem pedig az FP. A (17b)-ben szereplő mondat derivációjához tekintsük az alábbi példákat:

- (34) a. **Mary bought a bigger dog than Peter* [_{VP} bought [_{FP} X-big [_{DP} a doghouse]_F]].
 b. **Mary bought a bigger dog than Peter* [_{VP} ~~bought~~ [_{FP} X-big [_{DP} a doghouse]_F]].
 c. *Mary bought a bigger dog than Peter* [_{VP} ~~bought~~ [_{FP} X-big [_{DP} a doghouse]_F]].
 d. **Mary bought a bigger dog than Peter* [_{VP} ~~bought~~ [_{FP} X-big [_{DP} a doghouse]_F]].

A teljes szerkezetet tartalmazó (34a) mondat rossz, hiszen a mellékmondati QP-t (*x-big*) törölni kellene. A (34b) azért nem grammatikus, mert a VP-ellipszis csak a V fejet érinti, viszont az FP, amely ADOTT, elvileg nem állíthatná meg a törlést ezen a ponton. Az egyetlen grammatikus megoldás a (34c), ahol a VP-ellipszist csak az első F-jelölt projekció, a DP (*a doghouse*)

állítja meg. A (34d) ismét rossz, hiszen ebben az esetben az F-jelölt DP is törölődik.

A VP-ellipszis tehát egy olyan opcionális művelet, amely megmentheti a szerkezetet a rosszulformáltságtól; ebben a tekintetben hasonló egyébként a *sluicing* is (erről lásd a 2. részt), tehát a jelenség nem egyedülálló.

Összegzés

Dolgozatomban az angol nyelvben ismert Attributív Komparatív Törlés jelenségét vizsgáltam, elsősorban arra a kérdésre koncentrálva, hogy valóban speciális műveletről van-e szó, vagy általánosabb szabályok interakciójáról. Mint látható volt, az Attributív Komparatív Törlés valójában a Komparatív Törlés egy alosztala, és ebből következően a jelenség csak azokra a nyelvekre korlátozódik, ahol Komparatív Törlés is van – míg tehát az angolban van, addig például a magyarban nincs.

A legnagyobb elemzési problémát a jelenséggel kapcsolatban az okozza, hogy a törlendő V fej és QP látszólag nem egymás mellett van. Azonban, mint láttuk, a QP egy mozgás eredményeképpen pontosan a V fej mögé kerül a PF-ben; ez a mozgás ráadásul számos más szerkezetből is ismert. A V fej törlését lényegében az váltja ki, hogy nincs egy, kizárólag a QP-t megcélzó törlési művelet, és ezért valójában egy általánosabb, egyébként opcionális mechanizmus, a VP-ellipszis menti meg a szerkezetet. Mint láttuk, ennek a működése is analóg más szerkezetekkel.

Mindezekből az következik, hogy az Attributív Komparatív Törlés visszavezethető a Komparatív Törlésre és a VP-ellipsziszre, és ennek megfelelően az Attributív Komparatív Törlés mint művelet valójában nem létezik.

Hivatkozások

- Austin, John Langshaw 1962. *How to do things with words?* Oxford, Oxford University Press.
- Bácskai-Atkári, Júlia 2010. Parametric Variation and Comparative Deletion. *The Even Yearbook* 9: 1–21.
- Bácskai-Atkári Júlia 2011. A komparatív operátor esete a mondatbevezetővel: Szintaktikai változások a magyar hasonlító mellékmondatokban. In É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) *Nyelvelmélet és diakronia*. Budapest–Piliscsaba, Szent István Társulat, 103–119.
- Bácskai-Atkári Júlia – Kántor Gergely 2011. Elliptical Comparatives in Finnish, Estonian, and Hungarian. In Csúcs Sándor és mtsai (szerk.)

- Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum Pars VI: Dissertationes symposiorum ad linguisticam.* Piliscsaba, Reguly Társaság, 234–241.
- Bobaljik, Jonathan David 2002. A-chains at the PF-interface: Copies and 'Covert' Movement. *Natural Language and Linguistic Theory* 20(2): 197–267.
- Bošković, Željko 2005. On the Locality of Left Branch Extraction and the Structure of NP. *Studia Linguistica* 59(1): 1–45.
- Bošković, Željko – Nunes, Jairo 2007. The Copy Theory of Movement: A View from PF. In Norbert Corver – Jairo Nunes (eds.) *The Copy Theory of Movement*. Amsterdam, John Benjamins, 13–74.
- Bresnan, Joan 1973. The Syntax of the Comparative Clause Construction in English. *Linguistic Inquiry* 4(3): 275–343.
- Bresnan, Joan 1975. Comparative Deletion and the Constraints on Transformations. *Linguistic Analysis* 1(1): 25–74.
- Büring, Daniel 2006. Focus projection and default prominence. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (eds.) *The Architecture of Focus*. Berlin, Mouton de Gruyter, 321–346.
- Chomsky, Noam 1977. On WH-movement. In Peter W. Culicover et al. (eds.) *Formal Syntax*. New York, Academic Press, 71–132.
- Chomsky, Noam 2005. *On Phases*. Ms. Cambridge (MA), Massachusetts Institute of Technology.
- Coppock, Elizabeth 2001. Gapping: in Defense of Deletion. In Mary Andronis et al. (eds.) *Proceedings of the Chicago Linguistics Society 37*. Chicago, University of Chicago, 133–148.
- Grebenyova, Lydia 2004. Sluicing and Left-Branch Extraction out of Islands. In Vineeta Chand et al. (eds.) *WCCFL 23: The Proceedings of the 23rd West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville (Mass), Cascadilla Press, 164–172.
- Izvorski, Roumyana 1995. A Solution to the Subcomparative Paradox. In Jose Camacho et al. (eds.) *WCCFL 14: The Proceedings of the 14th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford, CSLI Publications, 203–219.
- Jayaseelan, K. A. 1990. Incomplete VP Deletion and Gapping. *Linguistic Analysis* 20: 64–81.
- Johnson, Kyle 1997. *When Verb Phrases Go Missing*. Ms. University of Massachusetts, Amherst.
- Johnson, Kyle 2004. *In Search of the English Middle Field*. Ms. Cambridge (MA), Massachusetts Institute of Technology.

- Kántor Gergely 2007. Multiple Standard Values, One Comparison? In Jo Angouri et al. (eds.) *Langue 2007 Proceedings*. [<http://www.essex.ac.uk/linguistics/departement/events/langue/2007/proceedings/pdf/Gergely%20Kantor%202.pdf>]
- Kántor Gergely 2008. Komparatív korrelatív szerkezetek a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* **105**: 134–163.
- Kayne, Richard 1983. Connectedness. *Linguistic Inquiry* **14**: 223–250.
- Kennedy, Christopher 2000. Comparative (Sub)deletion and Ranked, Violable Constraints in Syntax. In Masako Hirotani et al. (eds.) *Proceedings of NELS 30*, Amherst (MA), GLSA.
- Kennedy, Christopher – Merchant, Jason 1997. Attributive Comparatives and Bound Ellipsis. Linguistics Research Center Report LRC-97-03, University of California, Santa Cruz. [<http://semantics.uchicago.edu/kennedy/docs/km-lcr.pdf>]
- Kennedy, Christopher – Merchant, Jason 2000. Attributive Comparative Deletion. *Natural Language & Linguistic Theory* **18**: 89–146.
- Klein, Ewan 1980. A Semantics for Positive and Comparative Adjectives. *Linguistics and Philosophy* **4**: 1–45.
- Kuno, Susumu 1981. The Syntax of Comparative Clauses. In Roberta A. Hendrick et al. (eds.) *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society*. Chicago, Chicago Linguistics Society. 136–155.
- Larson, Richard K. 1988. Scope and Comparatives. *Linguistics and Philosophy* **11**: 1–26.
- Lasnik, Howard 1995. A Note on Pseudogapping. *MIT Working Papers in Linguistics* **27**: 143–163.
- Lechner, Winfried 1999. *Comparatives and DP-structure*. PhD dissertation. University of Massachusetts Amherst.
- Lechner, Winfried 2004. *Ellipsis in Comparatives*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Levin, Nancy 1986. *Main-verb Ellipsis in Spoken English*. New York, Garland.
- Lipták, Anikó – van Craenenbroeck, Jeroen 2006. The Crosslinguistic Syntax of Sluicing: Evidence from Hungarian Relatives. *Syntax* **9**(3): 248–274.
- Merchant, Jason 2001. *The Syntax of Silence: Sluicing, Islands, and the Theory of Ellipsis*. Oxford, Oxford University Press.
- Miller, Philip 1992. *Clitics and Constituent in Phrase Structure Grammar*. New York, Garland.

- Pilch, Herbert 1965. Comparative Constructions in English. *Language* 41: 37–58.
- Pinkham, Jesse 1982. *The Formation of Comparative Clauses in French and English*. PhD dissertation. Indiana University.
- Reglero, Lara 2006. Spanish Subcomparatives: The “Obligatory Gapping” Strategy. In Nuria Sagarra – Almeida Jacqueline Toribio (eds.) *Selected Proceedings of the 9th Hispanic Linguistics Symposium*. Somerville (MA), Cascadilla Proceedings Project, 67–78.
- Reich, Ingo 2007. Toward a Uniform Analysis of Short Answers and Gapping. In Kerstin Schwabe – Susanne Winkler (eds.) *On Information Structure: Meaning and Form*. Amsterdam, John Benjamins, 467–484.
- Rizzi, Luigi 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. In Liliane Haegeman (ed.) *Elements of Grammar*. Dordrecht, Kluwer, 281–337.
- Rizzi, Luigi 1999. *On the Position “Int(errogative)” in the Left Periphery of the Clause*. Retrieved March 31 2008, [<http://www.ciscl.unisi.it/persona/rizzi.htm>].
- Rizzi, Luigi 2004. Locality in Left Periphery. In Adriana Belletti (ed.) *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures, Volume 3*. Oxford, Oxford University Press, 223–251.
- Ross, John Robert 1986. *Infinite Syntax*. Norwood, Ablex Publishing.
- Sag, Ivan 1976. *Deletion and Logical Form*. PhD dissertation. University of Massachusetts Amherst.
- Schwarzschild, Roger 1999. Givenness, AvoidF and Other Constraints on the Placement of Accent, *Natural Language Semantics* 7: 141–177.
- Searle, John Rogers 1969. *Speech Acts*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Selkirk, Elisabeth O. 1996. Sentence Prosody: Intonation, Stress and Phrasing. In John A. Goldsmith (ed.) *The Handbook of Phonological Theory*. London, Blackwell, 550–569.
- Selkirk, Elisabeth 2005. Comments on the Intonational Phrasing in English. In Sonia Frota et al. (eds.) *Prosodies*. Berlin, Mouton de Gruyter, 11–58.

AZ ÚGYNEVEZETT JOBBRÓL CSATOLT KÖTŐSZÓK

Bodányi Ákos

Bevezetés

Ebben az írásban a magyar mellérendelő kötőszók egy lehetséges elemzéséről lesz szó. Először bemutatom magukat a mellérendelő kötőszókat Farkas (1962), valamint Bánréti (1992, 2008) alapján, különös tekintettel az úgynevezett jobbról csatolt kötőszókra. A mindennapi nyelvhasználatban jelentős számban fordulnak elő olyan mondatok, amelyek állítólag két kötőszót tartalmaznak; ezek a mondatok tudtommal még soha nem képezték vizsgálatok tárgyát. A legnagyobb problémát a második tagmondatban a topik után található állítólagos kötőszók, az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók jelentik. Ezt követően ismertetem Munn (1993) elméletét a mellérendelésekről. Ez a modell kizárja a jobbról csatolt kötőszók létezését, ezért azt állítom, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában nem kötőszók. É. Kiss (2009) és Gyuris (2008) alapján amellet érvelek, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában vagy határozószók, vagy úgynevezett diskurzuspartikulák, amelyek funkciójukat tekintve tagmondatokat összekapcsoló elemek. Az írás a gyakorlati következtetések levonása után az eredmények összegzésével zárul.

1. Az adatok

1.1. A mellérendelő összetett mondat tagmondatainak összekapcsolása

A mellérendelő mondatok tagmondatait és a felsorolások elemeit kötőszók kapcsolhatják össze.

(1) *Péter énekelni nem tud, de táncolni igen.*

Az is lehetséges azonban, hogy mondatokat kötőszók nélkül, csupán csak felsorolásszerűen rendeljünk egymás mellé, mint a következő példában. Ilyenkor a beszélőnek a koordinált tagok közti viszonyokról való felfogása implicit marad. A tagmondatok sorrendje csak valószínűsítheti a koordinált tagok közti viszonyt.

(2) *Péter énekelni nem tud, táncolni igen.*

1.2. A mellérendelő és az alárendelő kötőszók közötti különbségek

A mellérendelő kötőszók abban különböznek az alárendelő kötőszóktól, hogy sosem állhatnak az első tagmondat előtt, szemben az alárendelő kötőszókkal. Ebből az következik, hogy a mellérendelő kötőszók nem mozgathatók a második tagmondatdal együtt, vagyis szerkezetileg egyik tagmondatnak sem részei, hanem a két tagmondat között található.

- (3) a. **De táncolni tud, énekelni nem tud Péter.*
b. *Bár táncolni tud, énekelni nem tud Péter.*

1.3. A mellérendelő kötőszók pozíciója

Bánréti (1992, 2008) szerint a mellérendelő kötőszók a szerkezeti helyük alapján háromfélék lehetnek. Vannak centrális kötőszók, amelyek mindig a két tagmondat között helyezkednek el. Ilyen kötőszók például az *és*, a *vagy*, a *de* és a megengedő értelmű *pedig*.

- (4) a. *Péter énekelni nem tud, de táncolni igen.*
b. **Péter énekelni nem tud, táncolni de igen.*

Az opcionálisan jobbról csatolt¹ kötőszók vagy a két tagmondat között, vagy a második tagmondat topik és komment része között található. Opcionálisan jobbról csatolt kötőszók például az *azonban*, a *viszont*, a *tehát*, az *ezért*, az *ugyanis*, az *ellenben*, az *ezzel szemben* és az *ennek ellenére*.

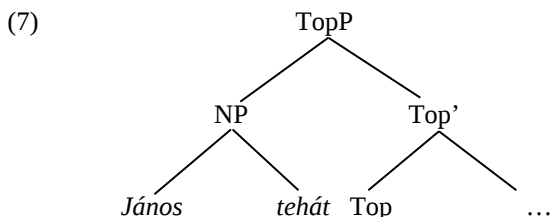
- (5) a. *Péter énekelni nem tud, viszont táncolni igen.*
b. *Péter énekelni nem tud, táncolni viszont igen.*

A kötelezően jobbról csatolt kötőszók pedig mindig a második tagmondat topik és komment része között található. Kötelezően jobbról csatolt kötőszó Bánréti (2008) szerint a *meg*.

- (6) a. *Péter énekelni nem tud, táncolni meg igen.*
b. **Péter énekelni nem tud, meg táncolni igen.*

¹ Bánréti (1992: 758) a „fakultatívan jobbra mozgó” és a „kötelezően jobbra mozgó” kötőszó terminust használja, Bánréti (2008: 573-574) pedig a „kötelezően jobbra mozgó kötőszó” helyett a „jobbról csatolt kötőszó” terminust, a „fakultatívan jobbra mozgó kötőszó” terminus helyett az „opcionálisan jobbról csatolt kötőszó” terminust vezet be. A félreértések elkerülése végett a későbbiekben „(ügynevezett) jobbról csatolt kötőszó” névvel fogom illetni azokat a kötőszavakat, amelyeket Bánréti (2008) jobbról csatolt vagy opcionálisan jobbról csatolt kötőszónak nevez, függetlenül attól, hogy az adott példamondatban éppen milyen pozíciót tölt be. Ahol ez releváns, meg fogom különböztetni az „(ügynevezett) kötelezően jobbról csatolt” kötőszókat az „(ügynevezett) opcionálisan jobbról csatolt” kötőszóktól.

Generatív elméleti keretben nem igazán értelmezhető a jobbról csatolt kötőszók fogalma, Bánréti (2008) pedig nem mutatja be ágrajzon az ilyen kötőszókat tartalmazó mondatok szerkezetét. Ezért nem tudjuk, hogy néz ki a jobbról történő csatolás. A topikhoz jobbról csatolt kötőszó ugyanis csak a topikot módosítaná, nem lenne mondathatóköre, például:

Ezzel kapcsolatban merül fel az a kérdés, hogy hogyan elemzendők az egynél több kötőszót tartalmazó mellérendelő mondatok, ahol az egyik kötőszó mindig centrális, a másik pedig opcionálisan vagy kötelezően jobbról csatolt helyzetű. Farkas (1962)-ben vagy Bánréti (1992, 2008)-ban egyetlen ilyen mondatról sincs szó, pedig internetes kereséssel pillanatok alatt jó néhány ilyet találhatunk. Ezek bemutatására hamarosan visszatérek.

1.4. A bináris és az n-áris kötőszók

Bánréti (1992, 2008) megkülönböztet bináris és n-áris mellérendelő kötőszókat. Az előbbiek mindig csak kettő, az utóbbiak tetszőleges számú tagmondatot, illetve elemet kapcsolnak össze. Bináris kötőszók például a *de*, a *viszont*, az *ugyanis*, a *tehát*, az *ezért* és a *pedig*. A bináris kötőszók funkciójukat tekintve konvencionális implikációkat, vagyis következményrelációkat fejeznek ki. A bináris kötőszók egyik fajtáját az ellentétes kötőszók képezik. Az ellentétes kötőszók azt fejezik ki, hogy a beszélő felfogása szerint a mellérendelt tagmondatokban kifejtett állítások vagy egymás ellentétei (8), vagy az elvárással szemben ellentmondanak egymásnak (9). A következő példák (8)-tól (15)-ig Bánréti (2008)-ból valók.

(8) *János magas, de Mária alacsony.*

(9) *Péter kitöltötte az italt a poharakba, János viszont nem akart inni.*

A bináris kötőszók másik fajtáját a következtető kötőszók képezik. A következtető kötőszókat annak kifejezésére használják, hogy a beszélő a felfogása szerint az első tagmondat állításából következtet a második tagmondat állítá-

sára (10) vagy a második tagmondat állításából következtet az első tagmondat állítására (11).

(10) *János nem akart inni, tehát Péter töltötte ki az italt a poharakba.*

(11) *János nem akart inni, ugyanis Péter töltötte ki az italt a poharakba.*

Bánréti (2008) szerint a bináris kötőszók csak predikatív szerkezetek, vagyis teljes mondatok és igei szerkezetek mellérendelésére alkalmazhatók. DP kategóriájú főnévi szerkezetek bináris kötőszókkal történő mellérendelése nem hoz létre grammatikus szerkezeteket.

(12) a. **Imre bácsi de a villanyszerelő*

b. **a híres orvos tehát az ápolónő*

c. **a televízió programja ugyanis a rádióműsor*

d. **egy vitorlás hajó holott egy motorcsónak*

N-áris kötőszók például az *és*, a *vagy* és a *meg*. A tagmondatokat koordináló n-áris kötőszók funkciója az, hogy a tagmondatok közötti relációkat, konjunkciót vagy diszjunkciót fejezzenek ki. Ha a tagmondatok cselekvéseket leíró állításokat tartalmaznak, ésszerű azt feltételezni, hogy a tagmondatok sorrendje megfelel a cselekvések időbeli sorrendjének.

(13) *Péter szakított Marival, és elutazott a reggeli vonattal.*

Megengedő diszjunkció esetén az események sorrendje adott időintervallumon belül változhat (14), kizáró diszjunkció esetén viszont az időintervallum bármely pontjában csak az egyik esemény állhat fent (15).

(14) *Nős volt vagy nőtlen Józsi az elmúlt tíz évben, mindig a lányok után járkált.* (megengedő diszjunkció)

(15) *Sárit Józsihoz adnánk feleségül, de nem tudjuk, hogy Józsi most nős vagy nőtlen.* (kizáró diszjunkció)

2. A probléma: a két kötőszós mondatok

Azt már megállapítottuk, hogy a kötőszó pozíciójának kitöltése nem kötelező (16a). A mondat kiegészíthető egy jobbról csatolt kötőszóval (16b-d).

(16) a. *Péter énekelni nem tud, táncolni igen.*

b. *Péter énekelni nem tud, viszont táncolni igen.*

c. *Péter énekelni nem tud, táncolni viszont igen.*

d. *Péter énekelni nem tud, táncolni meg igen.*

(16c)-ben és (16d)-ben a centrális kötőszói pozíció nincs kitöltve, (16b)-ben viszont látszólag igen. Mindhárom mondat kiegészíthető egy centrális kötőszóval, lásd (16e-g).

(16) e. *Péter énekelni nem tud, de viszont táncolni igen.*

f. *Péter énekelni nem tud, de táncolni viszont igen.*

g. *Péter énekelni nem tud, de táncolni meg igen.*

Azt már megmutattam, hogy a generatív szintaxisban jobbról csatolt kötőszókról beszélni aggályos. Amennyiben pedig a fenti mondatokat mind elfogadhatónak minősítjük, akkor megállapíthatjuk, hogy minden mondat, amely tartalmaz jobbról csatolt kötőszót, kiegészíthető egy centrális (valódi) kötőszóval is. Ezek alapján az gyanítható, hogy a jobbról csatolt kötőszók – vagyis amelyek megjelenhetnek a második mellérendelő tagmondat belsejében, tehát a topik után vagy több topik esetén a topikok között is – tulajdonképpen nem nevezhetők kötőszóknak. Még akkor sem, ha megelőzik a topikot, mert akkor is állhat előttük egy valódi kötőszó. A kötőszó hagyományos funkcióját sokkal inkább a centrális kötőszók töltik be, a jobbról csatolt kötőszók pedig valamilyen más módon járulnak hozzá a mondatok jelentéséhez. Valódi kötőszóknak tehát csak a centrális kötőszókat nevezem, amelyek mindig csak két tagmondat között állhatnak, soha nem a második tagmondat belsejében, és soha nem előzheti meg őket egy másik centrális kötőszó. A következőkben először egy szintaktikai érvet mutatok be a fenti állítás igazolására, majd megpróbálok meghatározni, hogy minek tekinthetők a jobbról csatolt kötőszók valójában.

3. A kötőszói frázis

3.1. Tulajdonságai

Munn (1993) a koordinációval foglalkozik. A szerző megállapítja, hogy a koordináció hierarchikus és aszimmetrikus. Ez utóbbinak bizonyítéka, hogy nem egyforma kategóriákat is lehet koordinálni, de számunkra ez most nem releváns, mert itt mindkét koordinált összetevő mondat. A koordináció továbbá azért is aszimmetrikus, mert a mellérendelés felbontása esetén a kötőszó csak a második tagmondatba kerülhet.

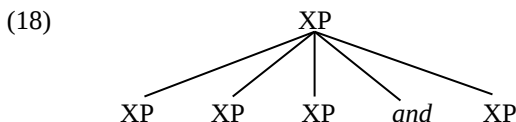
(17) a. *John left, and he didn't even say good-bye.*

János elment és ő AUX-nem még mond viszontlátásra
'János elment, és még csak el sem köszönt.'

- b. *John left. And he didn't even say good-bye.*
 'János elment. És még csak el sem köszönt.'
- c. **John left, and. He didn't even say good-bye.*
 'János elment, és. Még csak el sem köszönt.'

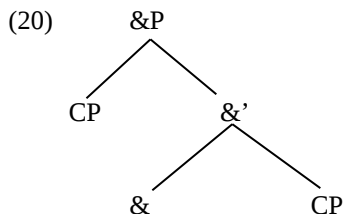
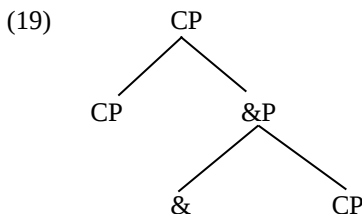
A koordinált elemek szemantikai kategóriáinak viszont egyezniük kell. Munn másik fontos állítása, hogy a koordináció szemantikailag a többes számú NP-kre hasonlít. A többes számú NP-k individuumhalmazokra referálnak, a koordináció pedig felsorolja ezeknek a halmazoknak az elemeit.

Bánréti (1992) ezzel szemben még azt feltételezte, hogy a koordináció szimmetrikus, és ezért lapos szerkezetű:

3.2. A kötőszói frázis szerkezete

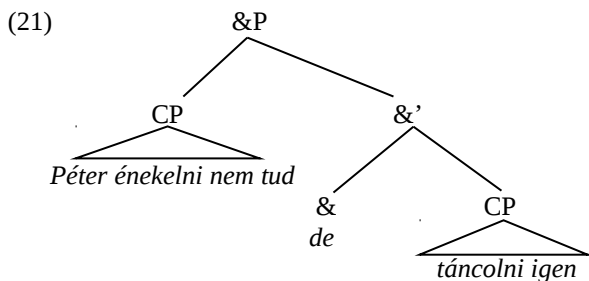
Az ilyen szerkezetek feltételezése azonban ellentmond annak az elvnek, hogy a szintaktikai ágrajzban a csomópontok csak kétfelé ágazhatnak. Munn szerint kétféleképpen is ábrázolható a koordináció szerkezete; ezek közül a (20) alatti szerkezet terjedt el. (A (20)-as szerkezetben Munn a &P-t BP-nek, vagyis boole-i frázisnak nevezi.)

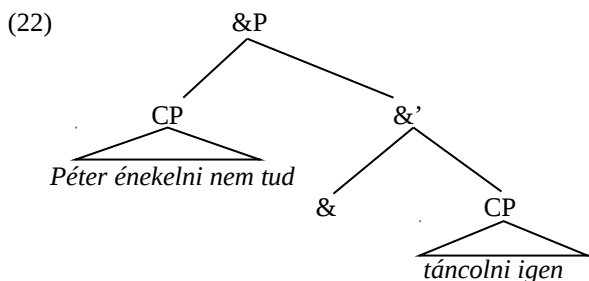
A frázis specifikálójában található az első tagmondat, fejében pedig a kötőszó. Ez azt jelenti tehát, hogy a kötőszó egyik tagmondatnak sem a része.

3.3. A jobbról csatolt kötőszók pozíciójának problémája

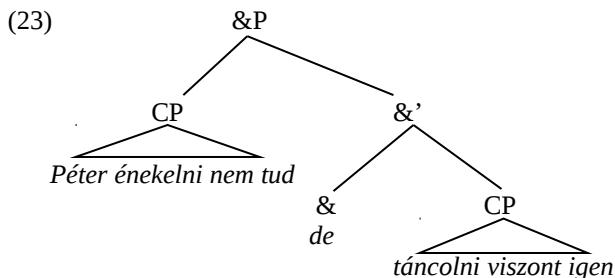
A kötőszói frázis segítségével az alábbi módon ábrázolhatjuk a centrális helyzetű kötőszót tartalmazó koordináció szerkezetét:

Természetesen a kötőszó helyét nem kell kitöltenünk, és a mondat így is grammatikus marad:

Munn szerint a kötőszók mindig fejek. Ezért nehezen képzelhető el, hogy lehet a kötőszó jobbról csatolva egy kifejezéshez. De nem is ez a legnagyobb gond a jobbról csatolt kötőszókkal, hanem hogy hol helyezkednek el a szerkezetben. Az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók a második CP-n belül találhatóak.

Ezért most már nyilvánvalónak tűnik, hogy a *meg* kötelezően jobbra mozgó kötőszó, valamint az opcionálisan jobbra mozgó kötőszók jobbra mozgó ese-

tei valójában nem kötőszók. A kötőszók osztálya javaslatom szerint jóval szűkebb: megfelel a Bánréti (1992, 2008) által centrális kötőszóknak nevezett csoportnak.

4. Az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók: határozók és/vagy diskurzuspartikulák

4.1. Jobbról csatolt kötőszók mint mondathatározók

Azt már bemutattam, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában nem kötőszók, mert nem állhatnak a kötőszói frázis fej pozíciójában. Most amellet érvelek, hogy az úgynevezett jobbról kötőszók inkább mondathatározók. Ernst (2002) szerint a mondathatározókat ahhoz a csomóponthoz csatoljuk (általában balról, ritkán jobbról), amelyre a hatókörük kiterjed. É. Kiss (2009) szerint a mondathatározók a magyar nyelvben állhatnak a topik előtti és utáni pozícióban is, és többnyire hangsúlytalanok. Ha a topik előtt állnak, akkor az a hatókörükben található, ezért a TopP projekcióhoz vannak csatolva. Ha a topik után található, akkor az őket követő frázist módosítják (PredP, FocP, NegP), ha azt átértelmeztük propozícióvá. Először megismétlem a centrális és opcionálisan jobbról csatolt kötőszókat egyszerre tartalmazó mondatot, majd az opcionálisan jobbról csatolt kötőszókat kicserélem egy mondathatározóra.

- (25) a. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *ezért* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].
b. *János hazament, és* [_{TopP} *ezért* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].
c. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *szerintem/valószínűleg* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].
d. *János hazament, és* [_{TopP} *szerintem/valószínűleg* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].

A jobbról csatolt kötőszók és a mondathatározók kombinálódhatnak is egymással. Ilyenkor fel is cserélhetők.

- (25) e. *János hazament, és* [_{TopP} *valószínűleg* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *ezért* [_{PredP} *egyedül maradt*]]]].
f. *János hazament, és* [_{TopP} *ezért* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *valószínűleg* [_{PredP} *egyedül maradt*]]]].

A mondathatározókhoz hasonlóan az úgynevezett jobbról csatolt kötőszókat is lehet jobbról csatolni az általuk módosított frázishoz, bár – akárcsak a mondathatározók – erősen jelöltek ebben a pozícióban.

(25) g. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*] *ezért egész délutánra*].

h. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *egyedül maradt*] *valószínűleg/szerintem egész délutánra*].

Látható tehát, hogy szerkezeti helyüket tekintve a jobbról csatolt kötőszók egyértelműen magukon hordozzák a mondathatározók tulajdonságait. Miért tűnhetnek mégis kötőszóknak ezek a mondathatározók? Mert a funkciójuk két tagmondat összekapcsolása. Hogy miért képesek erre, arra a szemantika feladata választ találni. Az alábbiakban visszatérek még egy lehetséges megoldás ismertetésére.

4.2. Jobbról csatolt kötőszók mint diskurzuspartikulák

A jobbról csatolt kötőszóknak egy másfajta kategorizációja is felmerülhet: nem csak határozókként, hanem diskurzuspartikulákként is elemezhetjük őket. Mint Gyuris (2008) megállapítja, a diskurzuspartikulák más szófajú kifejezésekből, például adverbiumokból vagy kötőszókból alakultak ki grammatikalizáció révén. Bizonyos diskurzuspartikuláknak homonimáik is vannak más szófajú kifejezések között. Az nyitott kérdés, hogy a diskurzuspartikulák külön mondatrészi osztályt képeznek-e vagy a mondathatározók egy alcsoportját alkotják, Gyuris (2008) ugyanis a diskurzuspartikuláknak csak a funkcióját vizsgálja, szófajukat nem. Én azért a következőkben igyekszem bemutatni a két osztály tagjai közötti hasonlóságokat, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók kategorizációját tovább tudjam finomítani.

A diskurzuspartikuláknak számunkra legfontosabb tulajdonsága az, hogy megmutathatják, a mondat kijelentéstartalma milyen viszonyban van a megelőző vagy a következő diskurzussal. Az utóbbi bennünket kevésbé érdekel, ez elsősorban a felszólító mondatokban előforduló diskurzuspartikulákat jellemzi. Azok a diskurzuspartikulák, amelyek azt mutatják meg, hogy a mondat propozicionális tartalma milyen viszonyban van a megelőző diskurzussal, ezt két módon tehetik. Vagy azt fejezik ki, hogy mondat propozicionális tartalma ismert volt a diskurzusban, vagy azt, hogy inkompatibilis a korábbi ismeretekkel. Az *ugye* partikula akkor jelenhet meg egy kijelentő mondatban, ha a beszélő úgy gondolja, hogy a mondat propozicionális tartalma számára és a hallgató számára egyformán ismert.

(26) *János ugye tehetséges.*

A nyomatékos *csak* partikula ezzel szemben akkor jelenhet meg egy kijelentő mondatban, ha a beszélő úgy gondolja, hogy a mondat propozicionális tartalma és a kontextus között valamilyen ellentét van.

(27) a. *János* ’’*csak* *tehetséges*.

Nem tartozik ugyan szorosan a témához, de talán érdemes megjegyzéseket fűzni a fenti megállapításokhoz. Az *ugye* partikula nem egyszerűen azt fejezi ki, hogy a mondat kijelentéstartalma már ismert, hanem egy bizonyos következtetés levonására való. Vagyis azt sugallja, hogy a kontextusban addig elmondottak (az ismert információk) alapján megállapítható, hogy János tehetséges.

A nyomatékos *csak*-ot tartalmazó mondatok kijelentéstartalma is ismert már a diskurzusban, csak ellentétbe kerül egy másik kijelentéssel, és így megkérdőjeleződik. Ezért ez a mondat nem elsősorban azt fejezi ki, hogy a mondat tartalma és kontextus között ellentét van, hiszen valójában az ellentét a megelőző diskurzus két mondata vagy eseménye között áll fenn. A *csak*-ot tartalmazó mondat csak ezt a következtetést állapítja meg. Megfigyelhetjük továbbá, hogy ezekben a mondatokban a *csak* akár ki is egészíthető a Bánréti (2008) által opcionálisan jobbról csatolt kötőszónak nevezett *mégis*-sel (27b), ami arra utal, hogy funkciójukat tekintve mindenképpen erős hasonlóságot mutatnak a jobbról csatolt kötőszók és a diskurzuspartikulák. A *mégis* viselkedését rövidesen közelebbről is meg fogom vizsgálni.

(27) b. *János* ’’*mégiscsak* *tehetséges*.

Az *ugye* és a *csak* tehát egyaránt következtetés levonására használhatók. Ezekhez hasonló szerepűek bizonyos jobbról csatolt kötőszók is, amelyek a *csak* példájánál még egyértelműbben az őket tartalmazó mondat tartalma és a kontextus (az előzmények) között állapítanak meg ellentétet. Most rátérek ezek bemutatására.

5. A jobbról csatolt kötőszók részletes vizsgálata

Azt már láthattuk, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók a pozíciójuk és funkciójuk alapján inkább mondathatározóknak vagy diskurzuspartikuláknak tekinthetők, mintsem kötőszóknak. Bánréti (2008) nem kimerítő felsorolását adja ezeknek az állítólagos kötőszóknak. Az általa felsorolt tizenkét kötőszó tulajdonságait most részletesen is bemutatom.

5.1. A névmásból létrejövő úgynevezett jobbról csatolt kötőszók

É. Kiss (2009) szerint a mondathatározók általában nem kerülhetnek fókuszba, ez a lehetőség csak a referáló, ezért opcionális igei vonzatként is felfogható mondathatározók számára adott (28).

- (28) a. *János ’’tegnap oldotta meg a feladatot.*
b. **János ’’valószínűleg oldotta meg a feladatot.*

A Bánréti (2008) által a kötőszók közé sorolt *ezért* és *emiatt* mutató névmásokból jöttek létre. Referáló voltak okozza valószínűleg, hogy mindkettő fókuszpozícióba is kerülhet a predikátumhatározókhhoz hasonlóan.

- (29) a. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{FocP} *ezért* [_{NNP} *maradt egyedül*]].
b. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{FocP} *emiatt* [_{NNP} *maradt egyedül*]].

De természetesen, mint az *ezért* esetében fent már láttuk, megjelenhetnek mondathatározókként is.

- (29) c. *János hazament, és* [_{TopP} *a húga* [_{PredP} *ezért/emiatt* [_{PredP} *egyedül maradt*]]].

5.2. A pedig: lehet mellérendelő kötőszó és diskurzuspartikula is

Nem könnyíti meg a kötőszók és a mondathatározók elkülönítését az, hogy van két olyan elem, amelyeknek hangalakja megegyezik, szerkezeti helyük és funkciójuk azonban eltér. Ez pedig a két *pedig*.

- (30) a. *Péter énekelni nem tud, pedig táncolni igen.*

A *pedig* mint kötőszó ellentétes értelmű, vagyis annak kifejezésre szolgál, hogy az első mondat által tett állítás némileg váratlan, mert nem következik a második tagmondat állításából, hanem inkább az ellenkezőjére számítottunk volna.

- (30) b. *Péter énekelni nem tud, táncolni pedig igen.*

A *pedig* mint diskurzuspartikula (korábban jobbról csatolt kötőszó) akkor használható, ha a két párhuzamos szerkezetű mellérendelt tagmondatban két különböző topik található. Figyeljük meg, hogy a Bánréti (2008) által kötelezően jobbról csatolt kötőszónak tartott *meg* is ugyanebben a helyzetben fordulhat elő.

- (30) c. *Péter énekelni nem tud, táncolni meg igen.*

Bár (30b)-ben és (30c)-ben nincs valódi kötőszó, a *pedig* és a *meg* diskurzuspartikulákkal elkerülhető, hogy a mondatban a beszélőnek a koordinált tagok

közi viszonyokról való felfogása teljesen implicit maradjon. Lipták (2011) azt feltételezi, hogy bizonyos diskurzuspartikulák, például a *pedig* és a *meg* a Kontrasztív Topik nevű frázis fejében helyezkednek el, a specifikálóban pedig maga a kontrasztív topik található.

(30) d. [_{KTOPP} topik [_{KTOP} viszont/azonban/pedig/meg [...]]

(30b)-ben és (30c)-ben Péter két tulajdonsága van kontrasztba állítva, nevezetesen hogy énekelni nem tud, táncolni pedig (vagy meg) igen.

5.3. A mégis

É. Kiss (2009) szerint a mondathatározók többnyire hangsúlytalanok. Vannak azonban olyan mondathatározók, amelyek hangsúlyt kaphatnak, mint a *biztosan* egyik jelentésében és a *nyilván*. Egedi (2009) megállapítja, hogy a hangsúlyos mondathatározók mindig a mondat igazságértékére vonatkoznak. Azt állítja, hogy ezek a mondathatározók egy verum fókusz nevű frázisban találhatók:

(31) a. *Hugó 'biztosan/nyilván eltalálta a céltábla közepét.*

Pontosan ez állítható a *mégis*-ről is: funkcióját tekintve a *mégis* is a mondat igazságértékére vonatkozik. A *biztosan*-hoz és a *nyilván*-hoz hasonlóan a *mégis* is kaphat hangsúlyt, de nincsen fókuszban.

(31) b. *Hugó 'mégis eltalálta a céltábla közepét.*

Lexikai jelentése egy konvencionális implikáció: az elvárásokkal szemben.

(31) c. *Senki nem számított rá, Hugó mégis eltalálta a céltábla közepét.*

5.4. Alárendelő kötőszó a mellérendelők között

A *míg*-ről sem esett még szó, és pedig azért nem, mert valójában ez egy alárendelő kötőszó, tévesen került Bánréti (2008) szerint a mellérendelő kötőszók közé. Ha ugyanis a mellérendelő és alárendelő kötőszók elkülönítésére használt tesztjét vesszük elő, egyértelműen látható, hogy a *míg* az első tagmondat elején is grammatikus, tehát alárendelő kötőszó, nem pedig mellérendelő.

(33) *Míg Péter becsületes, (addig) János egy gazember.*

5.5. Következtető, magyarázó és ellentétes értelmű diskurzuspartikulák a jobbról csatolt kötőszók között

Most pedig megmutatom, hogy a diskurzuspartikulákhoz hasonlóan a Bánréti (2008) által jobbról csatolt kötőszóknak nevezett osztály bizonyos tagjai is azt mutatják meg, hogy a mondat kijelentéstartalma milyen viszonyban van a kontextussal. Vagyis egészen pontosan azt, hogy a mellérendelő összetett mondatokban a második tagmondat kijelentéstartalma milyen viszonyban van az első tagmondat tartalmával. Tekintsük a következő példákat. A bennük található hat állítólagos jobbról csatolt kötőszó Bánréti (2008)-ból való, és eddig még nem adtam számat arról, hogy egyenként minek is tekinthetők.

- (34) *János hazament, és a húga tehát egyedül maradt.*
(35) a. *János nem akart inni, mert az italt ugyanis János töltötte ki a poharakba.*
b. *János nem akart inni, mert az italt tudniillik János töltötte ki a poharakba.*
(36) a. *Énekelni nem tud, de táncolni azonban tud Péter.*
b. *Énekelni nem tud, de táncolni viszont tud Péter.*
c. *Énekelni nem tud, de táncolni ellenben tud Péter.*

Ha jól megfigyeljük a példákat, akkor látható, hogy az állítólagos jobbról csatolt kötőszók háromféle viszony megállapítására használhatók. (34)-ben a *tehát* azt fejezi ki, hogy a második tagmondat kijelentéstartalma következik az első tagmondat kijelentéstartalmából. (35)-ben az *ugyanis* és a *tudniillik* magyarázó értelmű partikulák. Arra utalnak, hogy az első tagmondat kijelentéstartalmának tulajdonképpen a második mondat kijelentéstartalma az oka. Különösen figyelemreméltó, hogy a jobbról csatolt mellérendelő kötőszók *mert*-tel bevezetett alárendelő tagmondatban szerepelnek. Ez a tény szintén erősen kérdéssé teszi, hogy valóban mellérendelő kötőszók-e ezek. A (36)-ban szereplő *azonban*, *viszont* és *ellenben* pedig azt mutatják, hogy a két tagmondat kijelentéstartalma inkompatibilis, köztük ellentét áll fenn. Arra már a leíró nyelvtanok, például Farkas (1962), és ezek nyomán Bánréti (2008) is felhívták a figyelmet, hogy a mellérendelő mondatok tagmondatai között többféle viszony állhat fenn. Így például a *de* ellentétes értelmű mellérendelő kötőszó, valamint az *azonban*, *viszont* és *ellenben* diskurzuspartikulák egyaránt a két tagmondat (vagy két mondat) kijelentéstartalma közötti ellentétet fejezik ki. Együttes előfordulásuk nem egyszerűen redundancia, hanem valószínűleg nyomatékosítás, ráadásul amint láthatjuk, különböző szófajú elemekről van szó. A mondatok persze grammatikusak akkor is, ha a

kötőszókat elhagyjuk, csak ilyenkor implicit marad a viszony a két tagmondat kijelentéstartalma között, ahogy azt Bánréti (2008) megállapítja. Pontosabban csak maradna, hiszen a diskurzuspartikulák egyértelműsítik ezt a kapcsolatot. Érdekes lenne megkísérelni a kötőszók által kifejezett viszonyok formalizálását is, de ennek a munkának most nem ez volt a célja.

Összefoglalás

Ebben az írásban a magyar mellérendelő kötőszók egy lehetséges elméleti elemzéséről volt szó. Először definiáltam és osztályoztam magukat a mellérendelő kötőszókat Farkas (1962), valamint Bánréti (1992, 2008) alapján. Majd bemutattam a mindennapi nyelvhasználatban jelentős számban előforduló két kötőszót tartalmazó mondatokat, amelyek eddig még soha nem képezték vizsgálatok tárgyát, és feltettem a kérdést, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valóban kötőszóknak tekinthetők-e. Ismertettem Munn (1993) diszsertációjának főbb gondolatait, amelyben tisztázza a mellérendelő kötőszók pozícióját. Ennek megfelelően a centrális kötőszók tekinthetők csak valódi kötőszóknak, mert az úgynevezett jobbról csatolt kötőszóknak a második CP-ben kell elhelyezkedniük, ennek azonban nem lehet része egy újabb kötőszói frázis. A kérdés már csak annyi volt, hogy megállapítsuk, mik is a jobbról csatolt kötőszók tulajdonképpen. É. Kiss (2009) és Egedi (2009) alapján azt állítottam, hogy az úgynevezett jobbról csatolt kötőszók valójában mondatathározók, amelyeknek a funkciója a tagmondatok összekapcsolása. Gyuris (2008) diskurzuspartikula-definíciója értelmében a tagmondatok összekapcsolására alkalmas diskurzuspartikulákként is elemezhetjük őket, ugyanakkor az is lehetséges, hogy a diskurzuspartikulák a mondatathározóknak egyik osztályát alkotják. Végül egyenként is bemutattam a korábban jobbról csatolt kötőszóknak nevezett határozók és diskurzuspartikulák tulajdonságait.

Hivatkozások

- Bánréti Zoltán 1992. A mellérendelés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 715–797.
- Bánréti Zoltán 2008. A mellérendelő kötőszók. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 538–587.
- Egedi Barbara 2009. Adverbial (dis)ambiguities. Syntactic and prosodic features of ambiguous predicational adverbs. In É. Kiss, Katalin (ed.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Berlin, Mouton de Gruyter. 103–132.

- Ernst, Thomas 2002. *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin 2009. Syntactic, semantic, and prosodic factors determining the position of adverbial adjuncts. In É. Kiss, Katalin (ed.) *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Berlin, Mouton de Gruyter. 21–38.
- Farkas Vilmos 1962. A mellérendelő összetett mondat. In Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 408–455.
- Gyuris Beáta 2008. A diskurzus-partikulák formális vizsgálata felé. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 639–682.
- Lipták, Anikó 2011. The structure of the topic field in Hungarian. In Paola Benincà – Nicola Munaro (eds.) *Mapping the Left Periphery*. Oxford, Oxford University Press 163–200.
- Munn, Alan 1993. *Topics in the Syntax and Semantics of Coordinate Structures*. PhD-disszertáció. University of Maryland, College Park.

NEM TELJESEN MEGBÍZHATÓ INFORMÁCIÓKAT HORDOZÓ DIALÓGUSOK ÉRTELMEZÉSE VÉGES ÁLLAPOTÚ SÚLYOZOTT AUTOMATÁK SEGÍTSÉGÉVEL

Dyekiss Emil Gergely

Bevezetés¹

A klasszikus szemantikai elméletek szerint állítások csak igazak vagy hamisak lehetnek. Ezen lazít a parciális megközelítés, amely megengedi, hogy bizonyos kijelentő mondatoknak megfelelő formulákat igazságérték nélkülieknek tekintsünk (Ruzsa 1988). Más elméletek még tovább finomítják a felosztást igazságérték tekintetében. A finomítás során az eredeti elképzelés, miszerint az igazság a valóságnak való megfeleléstől függ, eltolódik más követelmények felé.

Hétköznapi dialógusainkban ritkán foglalkozunk az egyes állítások igazságértékének szigorú megítélésével. Sokkal inkább az állítások megbízhatósága befolyásolja a dialógus menetét. (Természetesen ezen kívül rengeteg más befolyásoló tényező van, mint például a beszélők szándékai, céljai.) Teljesen észrevétlenül ítéljük az egyik állítást megbízhatóbbnak a másiknál, vagy változtatjuk véleményünket egy állítás megbízhatóságáról. A megbízhatóságot számtalan tényező befolyásolja. Ezek közé tartozik a beszélő megbízhatóságának megítélése; a mód, ahogy és amennyire megértettünk egy mondatot; más állítások.

Cikkemben olyan dinamikus szemantikai elméletet² vázolok, amely képes kezelni az állításoknak megfelelő formulák megbízhatóságát. A kevésbé megbízható állítások megerősítését vagy elvetését (visszavonását) automatikus módszerrel is lehetővé teszi.

¹ Itt szeretnék megköszönni minden hozzászólást a témámhoz, továbbá családom tagjainak azt, hogy időt biztosítottak számomra a cikkíráshoz. Külön köszönöm cikkem lektorának alapos munkáját és javaslatait, aminek eredményeképpen remélhetőleg mondandóm tartalmilag és formailag is színvonalasabb formát ölthetett.

² Dinamikus szemantikai rendszerekről összefoglaló: Kálmán–Rádai (2001).

Mindezt úgy, hogy az információs állapotokat nemdeterminisztikus, súlyozott véges állapotú automatákkal³ és más véges struktúrákkal ábrázolja, lehetővé téve hatékony algoritmusok alkalmazását, illetve bizonyos állítások elfogadhatóságának megítélését.

1. A bizonytalanság és eredete

A diskurzusokban előforduló információs bizonytalanságokat egy egyszerű helyzettel mutatom be. Vasútállomáson várunk a vonatra, ahol hat vágány van. Halljuk a hangosbemondót, de egy közeli zajforrás elnyomja a szöveg egy részét (@ karakterek jelölik):

- (1) – *A @@@dik vágányra szerelvény érkezik, a vágány mellett, kérem, vigyázzanak!*

Mivel nem értettük rendesen (bizonytalanok vagyunk benne, hogy a második, harmadik vagy hatodik vágányt említették, bár inkább a harmadikat véljük sejteni – de abban biztosak vagyunk, hogy nem az első, negyedik vagy ötödik vágányt), megkérdezzük barátainkat, akikkel együtt várakozunk, hogy hányadik vágányról volt szó. Egyikük, János, aki egyébként nagyon precíz és megbízható, azt mondja:

- (2) – *Ha jól értettem, akkor a másodikról, de nem figyeltem rendesen.*

Másikuk, Feri, aki rendszeresen tréfálkozik mások rovására, nevetve toldja meg:

- (3) – *A hatodik! Irány az aluljáró!*

Egy ismeretlen ember véletlenül meghallva beszélgetésünket, beleszól:

- (4) – *A harmadik vágányra érkezik a vonat.*

1.1. A megértés bizonytalansága

Előfordul, hogy egy mondat egy részét nem értjük egészen. Jó esetben sejt-hetjük, hogy mi állhat ott. Így legalább egy, de akár több állítást is meg tudunk fogalmazni, amelyek egymás alternatívái, és amelyeket határozottan nem állíthatunk, de bizonytalanul igen.

A példadialógus (1) mondatának értelmezése után (részben világismeretre támaszkodva) a hallgató a következő alternatívákat fogalmazhatja meg:

³ Az automatákról lásd Bach (2001) és Babcsányi (2007), valamint Eilenberg (1974). Kifejezetten súlyozott véges állapotú automatákról Hanneforth (2011).

Nem teljesen megbízható információkat hordozó dialógusok értelmezése

$(\neg p_1 \wedge p_2 \wedge \neg p_3 \wedge \neg p_4 \wedge \neg p_5 \wedge \neg p_6) \vee (\neg p_1 \wedge \neg p_2 \wedge p_3 \wedge \neg p_4 \wedge \neg p_5 \wedge \neg p_6) \vee (\neg p_1 \wedge \neg p_2 \wedge \neg p_3 \wedge \neg p_4 \wedge \neg p_5 \wedge p_6)$, ahol p_i atomi formula az „A vonat az i . vágányra érkezik” állításnak felel meg.

A példa szerint nem is egyszerű „vagy”, hanem „kizáró vagy” kapcsolat kellene közéjük (mert csak az egyik teljesülhet egyszerre), ráadásul a három alternatívához külön-külön valószínűség is tartozik, vagyis az egyiket valószínűbbnek tartjuk, mint a másik kettőt.

Egy elméletnek, ami ezt a jelenséget modellezni szeretné, kezelnie kell az alternatívák egymáshoz viszonyított valószínűségét, és számot kell tudnia adni arról, hogy egy bizonytalan állítás miért jobb a szóba sem kerülő állításoknál (amelyek ennek az alternatívái lennének).

Ha nem értünk egy mondatot, megkérhetjük a beszélőt, ismételje meg. Így a megértésből fakadó bizonytalanságot ki tudjuk küszöbölni.⁴ Egy modell erről is számot adhat.

1.2. A beszélő ismereteinek bizonytalansága⁵

A mintapárbeszéd (2) mondatában a beszélő jelzi, hogy legjobb tudása szerint beszél, de van benne némi bizonytalanság (hogy miért, számunkra tulajdonképpen mindegy). Ideális esetben egy elmélet ezt a fajta bizonytalanságot is modellezi. Jó esetben ennek mértékét is kezeli.

Ezt a fajta bizonytalanságot a beszélő később tudja módosítani, ha reflektál a bizonytalanságára és vagy megerősíti, vagy visszavonja mondandóját.

1.3. A beszélő megbízhatósága

Mindenkinek lehet olyan ismerőse, akinek nem minden szava hihető – mert előfordul, hogy valótlan állít, vagy mert valós dolgokról beszél, de egy kicsit „kiszínevez” vagy szándékosan torzítva. Az ő állításait nem minden ok nélkül időnként kétkedéssel fogadhatjuk (lehet, hogy nem mindig, de ismerjük azokat a situációkat, amikor jobb óvatosnak lennünk). Ez nem jelenti azt, hogy nem törődünk azzal, amit mond, vagy mindig minden állítását kétségbe vonjuk, de annyit mindenképpen, hogy nem vagyunk biztosak benne, hogy az állítása igaz.

Ha teljesen leegyszerűsítjük ezt a tényezőt, akkor minden egyes beszélőhöz egy megbízhatósági értéket rendelhetünk. Ha finomítjuk az elemzést,

⁴ Köszönöm cikkem lektorának, hogy a bizonytalanságok kiküszöbölésének lehetősége/módja közötti különbségekre rávilágított.

⁵ Cikkem névtelen lektora hívta fel figyelmemet, hogy érdemes lenne a bizonytalanság szándékolt kifejezésével is foglalkozni.

akkor ezt az értéket időfüggőnek, sőt, szituációfüggőnek tekinthetjük. Ennek a modellezése már bonyolultabb eszközöket igényel.

Ha szeretnénk figyelembe venni ezt a tényezőt, akkor tekinthetjük ezt a függvényt ismeretlennek, mert magát a függvényt nem szeretnénk modellezni, de feltételezzük egy dialógus hallgatójáról, hogy egy mondat elhangzása-kor tisztában van vele, hogy a beszélő éppen milyen megbízhatósági állapotban van, mennyire kell komolyan venni a szavát.

1.4. Egyszerűsítések

Az előző két alfejezetben leírt eseteket ebben a cikkben nem kívánom nagyon finoman modellezni. Összevonom őket, és az időbeli függést sem veszem figyelembe. Így a beszélő megbízhatósága és a beszélő ismereteinek megbízhatósága helyett egy összevont, a kijelentés megtételére vonatkozó megbízhatósággal számolok csak. Ettől megkülönböztetem a megértés bizonytalanságát, és ezt a két bizonytalansági értéket fogom csak használni.

1.5. A megbízhatósági érték értelmezése

A technikai részletek előtt érdemes kicsit foglalkozni a bizonytalanság értelmezésével.

Az eddig felhozott modellezendő jelenségek arról szóltak, hogy a valóság ismeretében van a bizonytalanság, nem pedig magában a valóságban. Feltételezzük, hogy a beszélő az általa hitt valóság egyértelmű állapotát próbálja közölni velünk, csak éppen a hallgató számára még nem egyértelmű, hogy ez milyen. Többrésztvevős dialógus esetén is egyetlen állapotot feltételezünk, amiről beszélünk. Ez a hagyományos lehetségesvilág-szemantikák szemlélete, egy valószínűségi jellegű megközelítés. Különbözik a *fuzzy* logikától, amiben nem arról van szó, hogy nem tudjuk valamikről, hogy melyik halmaz elemei. A *fuzzy* logikában tudjuk, hogy mi mely halmaznak eleme, de a halmazhoz tartozás nem egyszerűen igaz-hamis reláció, hanem mértéke van.

2. Modellhalmazokat felismerő automaták

Korábbi cikkemben (Dyekiss 2012) leírtam egy olyan elméletet, amely modellhalmazokat felismerő véges állapotú automatákkal modellezi az infor-

mációs állapotokat.⁶ Most ezt az elméletet módosítom, de nem feltételezem az eredeti cikk ismeretét, mert ahhoz képest a részletek túl sok módosítást tartalmaznak.

Az alap egy kijelentéslogikai rendszer (negáció, konjunkció és diszjunkció műveletekkel). A nemlogikai konstansok halmazának elemei sorba rendezhetők, p_i -vel jelöljük őket, ahol i nemnegatív egész szám és p sorszáma. Így a kijelentéslogikai rendszer egy modellje, melyben adott az egyes konstansok értékelése, kódolható egy 0 és 1 számjegyekből álló sorozattal, ahol az i . számjegy megadja, hogy p_i -t a modell igazra (1) vagy hamisra (0) értékeli.

A dinamikus szemantikai elmélet információs állapotai olyan véges állapotú automaták, melyek a modellkódokat olvassák, és ez alapján a modellt elfogadják vagy sem. Megadom ennek az elméletnek egy módosított változatát is, amely táblázatos formában ábrázolja az információs állapotokat – ezekből a táblázatokból egyszerű algoritmussal megkaphatók a modellkódokat elfogadó automaták is – ráadásul a táblázatos ábrázolás lehetőséget ad a diskurzus történetének megőrzésére és a visszavonás művelet meghatározására.

Mielőtt a pontosabb definíciókba kezdek, megpróbálom bemutatni a lényegét néhány példával. (A példáknál az automata ellenőrzését mindig kevés számú nemlogikai konstanssal végzem, de az automaták valójában végtelen számúhoz készültek.)

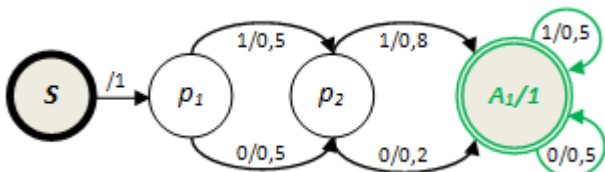
Felmerülhet a kérdés, hogy amit bemutatok, ténylegesen egy szemantikai elmélet-e vagy csak egy reprezentációs eszköz a diskurzus formulasorozata számára. Azért gondolom, hogy nem csak egy reprezentációs eszközről van szó, mert ugyanaz az automata több különböző formula hatására is megkapható. Nem tudunk egy az egyhez megfeleltetést megadni, ráadásul nem a formulákat képezzük le, hanem azoknak csak a hatását látjuk az információs állapotok változásában.

Hozzá kell tennem, hogy az automaták és a valószínűségi értelmezés akkor működnek elvárásainknak megfelelően, ha az egyes nemlogikai konstansok, az atomi formulák egymástól függetlenek. Ha már az együttes előfordulásaikban szabályszerűségek fedezhetők fel, akkor a súlyokkal mint valószínűségi értékekkel másképpen kellene számolni, mint a példáimban.

⁶ Ebben a témában kaptam kritikát témavezetőmtől (Kálmán László), mert a modellhalmazokat elfogadó automatákat a végtelen halmazok kiküszöbölése miatt vezetem be – miközben az automaták működéséhez előfeltételezem ezeknek a végtelen halmazoknak a sorba rendezését. A kritika jogos, de azért folytatom ennek az elméletnek a bővítését, mert bízom benne, hogy talán a módosított elmélet nyomán egy későbbi ötlet, megjegyzés, kritika hatására el tudok jutni egy olyan modellhez, ami ténylegesen véges alapú lesz.

2.1. Egyszerű kijelentés, amit nem értettünk teljesen biztosan

Legyen a kijelentés formálisan p_2 . Tegyük fel, hogy viszonylag biztosak vagyunk benne, hogy jól értettük, 80% eséllyel tartjuk p_2 -t igaznak. A hozzá tartozó automata (1. ábra) számára mindegy, hogy a modellkód 1-el, vagy 0-val kezdődik, de 80% eséllyel el fogja fogadni azokat a modellkódokat, amelyek p_2 -t igazra értékelik.

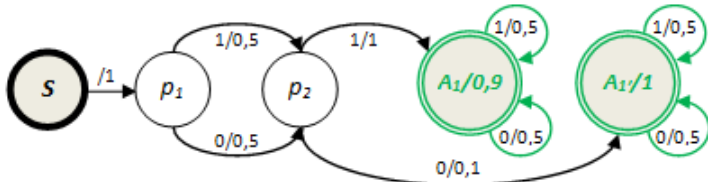
1. ábra: p_2 bizonytalanul állítva – automatás ábrázolással

Nézzük, hogy tényleg az elvárásnak megfelelően működik-e az automata. Tegyük fel, hogy három nemlogikai konstansunk van: $p_1...p_3$. (Elég lehetne az első kettő is, de lehetne több is – ez nem változtatna a lényegen.) Így nyolc modellkódot lehet elképzelni: 000, 001, 010, 011, 100, 101, 110, 111. Ebből négy tartozik olyan modellhez, ami p_2 -t igazra értékeli (ahol a középső számjegy 1). Ha az ezekhez tartozó súlyokat kiszámoljuk, egyenként $1*0,5*0,8*0,5*1 = 0,2$ lesz, ami összesen $4*0,2 = 0,8$. A p_2 -t hamisra értékelő modellek kódjainak súlya egyenként $1*0,5*0,2*0,5*1 = 0,05$ vagyis összesen $4*0,05 = 0,2$. Az összes modellkódhoz tartozó súlyok összege 1, ami megfelel a valószínűségi értelmezésnek.

Ez tényleg azt mutatja, hogy p_2 valószínűsége 80% ($\neg p_2$ -é pedig 20%).

2.2. Egyszerű kijelentés, nem teljesen megbízható beszélőtől

Maradjunk p_2 -nél. Biztosak vagyunk benne, hogy jól értettük, amit mondott a beszélő, de nem bízunk benne teljesen, a beszélő kijelentésének megbízhatóságát 0,9-re becsüljük. Így 90% az esély arra, hogy p_2 -t igazra értékeli egy modell.

2. ábra: p_2 nem teljesen megbízható beszélőtől – automatás ábrázolással

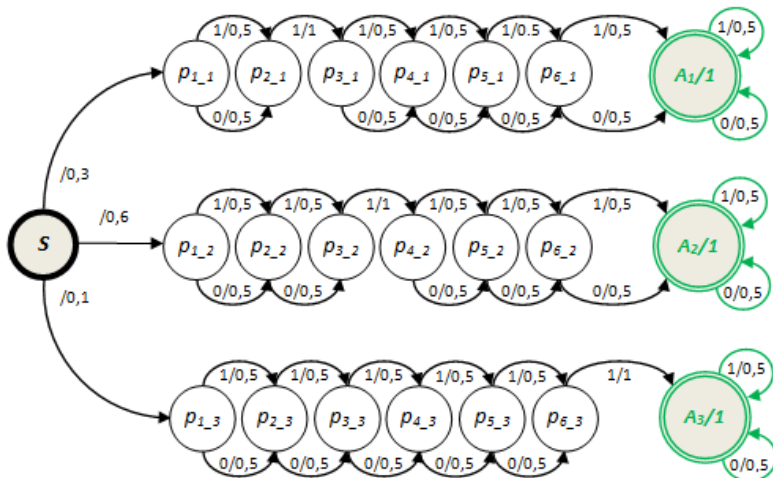
Nem teljesen megbízható információkat hordozó dialógusok értelmezése

Az ellenőrzésnél számoljunk három nemlogikai konstanssal. Most a p_2 -t igazra értékelő modellek kódjainak súlya egyenként $1*0,5*1*0,5*0,9 = 0,225$, összesen $4*0,225 = 0,9$. A p_2 -t hamisra értékelőké egyenként $1*0,5*0,1*0,5*1 = 0,025$; összesen $0,025*4 = 0,1$. Ha mindet összeadjuk, az eredmény 1. Mind megfelel az elvárásomnak.

Észrevehetjük, hogy az automata átalakítható lenne úgy, hogy a p_2 állapotból $1/0,9$ átmenet legyen A_1 -be, aminek az elfogadáshoz tartozó súlya 1 lenne, továbbá az A_1 állapot megszűnne, helyette a p_2 állapotból $0/0,1$ vinne A_1 -be. Ez azt is jelentheti, hogy a megértési és a beszélő megbízhatóságához tartozó súlyt nem biztos, hogy érdemes külön kezelni. Ha nem találunk érvet a különböző kezelési módra, akkor érdemes összevonni őket.

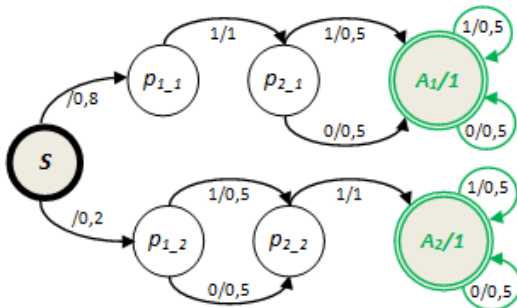
2.3. Alternatív elemzések

A példadialógus alapján a megértés bizonytalanságáról szóló fejezet alternatívákat említ, melyek különböző bizonyossággal jelennek meg a hallgató számára. Az így előállt információs állapotot nem diszjunkcióval, nem is „kizáró vagy”-gyal, hanem egy ettől kicsit eltérő elemzéssel modellezem. Más az, amikor két bizonytalan állítást teszek „vagy” kapcsolatba, mint amikor két határozott állítást teszek alternatíva relációba – értve ez alatt azt, hogy a megértésükben vagyok bizonytalan, de a valószínűségükről van valamilyen elképzelésem (a későbbiekben / jellel fogom jelölni ezt az operátort).

3. ábra: Dialógusrészlet modellezése alternatíva relációval

Ez az ábra túl sok elemet tartalmaz ahhoz, hogy egyszerűen bemutassam, milyen valószínűségeket rendel egyes modellkódokhoz. Ezért egy egyszerűbb példán mutatom be:

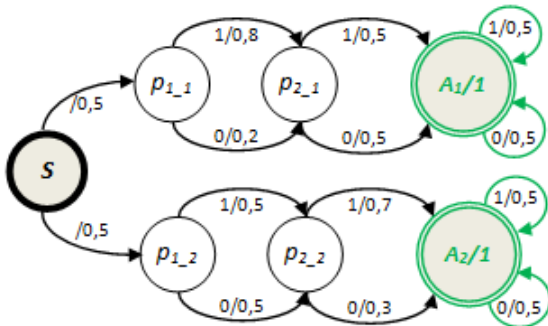

4. ábra: p_1 / p_2 automatája

Az egyszerűség kedvéért csak két nemlogikai konstanssal számolok. $P(p_1 p_2) = P(11) = 0,8 * 1 * 0,5 * 1 + 0,2 * 0,5 * 1 * 1 = 0,4 + 0,1 = 0,5$. $P(p_1 \neg p_2) = P(10) = 0,8 * 1 * 0,5 * 1 + 0,2 * 0,5 * 0 * 1 = 0,4$. Így p_1 -et igazra értékelő modellkódok valószínűsége összesen $0,9$. $P(\neg p_1 p_2) = P(01) = 0,8 * 0 * 0,5 * 1 + 0,2 * 0,5 * 1 * 1 = 0,1$. $P(\neg p_1 \neg p_2) = P(00) = 0,8 * 0 * 0,5 * 1 + 0,2 * 0,5 * 0 * 1 = 0$. Ezek, vagyis a p_1 -et hamisra értékelő modellek valószínűségeinek az összege $0,1$. Ellenőrzés: $0,9 + 0,1 = 1$.

2.4. Diszjunkció

Nézzük, hogyan nézne ki egy automata, ami $(p_1 \vee p_2)$ -nek felel meg, ahol sem p_1 -et, sem p_2 -t nem értettük biztosan.

5. ábra: $(p_1 \vee p_2)$ automatája

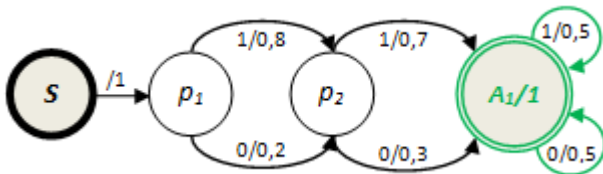
Nem teljesen megbízható információkat hordozó dialógusok értelmezése

Ha kiértékeljük a valószínűségeket (összehasonlítandó az alternatíva reláció eredményeivel), akkor a következőket kapjuk, ha szintén csak két nemlogikai konstanssal számolok: $P(p_1 p_2) = P(11) = 0,5 * 0,8 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,7 * 1 = 0,2 + 0,175 = 0,375$. $P(p_1 \neg p_2) = P(10) = 0,5 * 0,8 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,3 * 1 = 0,2 + 0,075 = 0,275$. Így p_1 -et igazra értékelő modellkódok valószínűsége összesen $0,65$. $P(\neg p_1 p_2) = P(01) = 0,5 * 0,2 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,7 * 1 = 0,05 + 0,175 = 0,225$. $P(\neg p_1 \neg p_2) = P(00) = 0,5 * 0,2 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,3 * 1 = 0,05 + 0,075 = 0,125$. Ezek, vagyis a p_1 -et hamisra értékelő modellek valószínűségeinek az összege $0,35$. Ellenőrzés: $0,65 + 0,35 = 1$.

Itt is a p_1 -et és p_2 -t is igazra értékelő (vagyis az „11”) modellkód a legvalószínűbb, de teljesen más értékkel, mint az alternatíva relációnál.

2.5. Konjunkció

Nézzünk egy egyszerű példát, ahol két bizonytalan értelmezésű kijelentés konjunkciójához tartozó automatát láthatunk.

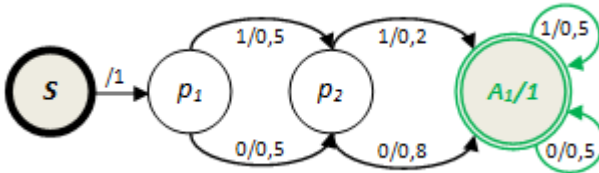

6. ábra: $(p_1 \wedge p_2)$ automatája

Kiértékelése: $P(p_1 p_2) = P(11) = 1 * 0,8 * 0,7 * 1 = 0,56$. $P(p_1 \neg p_2) = P(10) = 1 * 0,8 * 0,3 * 1 = 0,24$. A p_1 -et igazra értékelő modellkódok valószínűsége összesen $0,8$. $P(\neg p_1 p_2) = P(01) = 1 * 0,2 * 0,7 * 1 = 0,14$. $P(\neg p_1 \neg p_2) = P(00) = 1 * 0,2 * 0,3 * 1 = 0,06$. A p_1 -et hamisra értékelő modellek valószínűségeinek az összege $0,2$. Ellenőrzés: $0,8 + 0,2 = 1$. Annak a modellnek a valószínűsége, amely p_1 -et és p_2 -t is igazra értékeli, $0,56$ – ez a legvalószínűbb eset. Ennél jóval kisebb azok valószínűsége, amely egyiküket hamisra értékeli. Ami pedig mindkettőt hamisra értékeli, az csak $0,06$, vagyis meglehetősen alacsony, de mivel bizonytalanul értett állítások konjunkciójáról van szó, mégsem 0 . Mindez összhangban van az elvárásaimmal.

2.6. Negáció

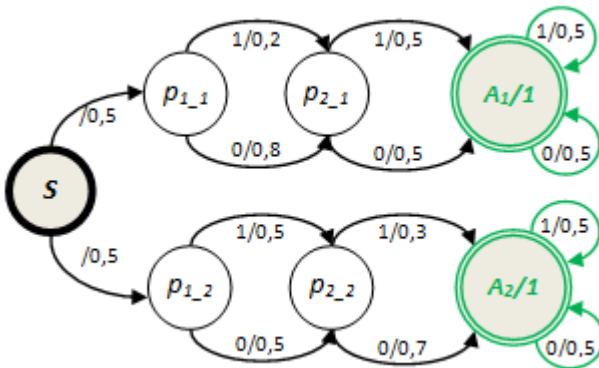
Nézzük egy atomi formula tagadását az 1. ábra nyomán.

7. ábra: $\neg p_2$ bizonytalan megértéssel

A változás az eredeti állítás automatájához képest: a 0,2 és 0,8 súlyok felcserélődtek. Ha ezek helyett 0 és 1 értékekkel számolunk, akkor a bizonytalanság nélküli esetet kapjuk, a valószínűségi értékek azt mutatják, hogy az automata megfelel a negáció követelményeinek. A nem egész súlyok esetében is megfelel az intuíciónak.

Fontos megnézni ennél összetettebb eseteket is a tagadás bemutatásához. Negáció hatása konjunktív formula automatájára:

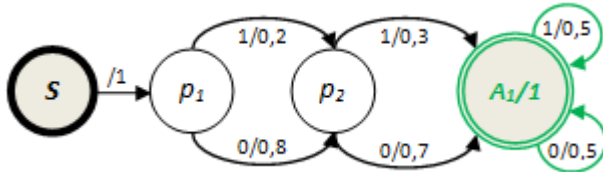

8. ábra: Tagadott konjunktív formula $\neg(p_1 \wedge p_2)$ automatája

Az automatával kapcsolatos számítások: $P(p_1 p_2) = P(11) = 0,5 * 0,2 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,3 * 1 = 0,05 + 0,075 = 0,125$ (bizonytalanság nélkül 0). $P(p_1 \neg p_2) = P(10) = 0,5 * 0,2 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,7 * 1 = 0,05 + 0,175 = 0,225$ (bizonytalanság nélkül 0,25). $P(\neg p_1 p_2) = P(01) = 0,5 * 0,8 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,3 * 1 = 0,2 + 0,075 = 0,275$ (bizonytalanság nélkül 0,25). $P(\neg p_1 \neg p_2) = P(00) = 0,5 * 0,8 * 0,5 * 1 + 0,5 * 0,5 * 0,7 * 1 = 0,2 + 0,175 = 0,375$ (bizonytalanság nélkül 0,5). Az összeg 1, ahogy annak lennie kell.

Ha a bizonytalanságokat kiküszöböljük az automatából (0,2 és 0,3 helyett 0; 0,8 és 0,7 helyett 1), akkor láthatjuk, hogy a $(\neg p_1 \wedge \neg p_2)$ formula automatá-

ját kaptuk, vagyis egy *de Morgan*-azonosság jelent meg. Felmerül a kérdés, hogy miért ilyennek kell lennie egy tagadott konjunktív formula automatájának. A válasz egyszerű: így jönnek ki azok a valószínűségi értékek, amelyek a logikai kapcsolatok viselkedésének felelnek meg. Meg kell nézni egy tagadott konjunktív formula automatáját is.

9. ábra: Tagadott diszjunktív formula $\neg(p_1 \vee p_2)$ automatája

Az előzőhöz hasonlóan itt is egy *de Morgan*-azonosság fedezhető fel (legkönnyebb akkor észrevenni, ha a 0,2 és 0,3 értékeket 0-ra, a 0,8 és 0,7 értékeket 1-re cseréljük, vagyis bizonytalanság nélkül számolunk). Az ok szintén az, hogy így jönnek ki a megfelelő valószínűségek. Vagyis:

$$P(p_1 p_2) = P(11) = 1 * 0,2 * 0,3 * 1 = 0,06 \text{ (bizonytalanság nélkül 0).}$$

$$P(p_1 \neg p_2) = P(10) = 1 * 0,2 * 0,7 * 1 = 0,14 \text{ (bizonytalanság nélkül 0).}$$

$$P(\neg p_1 p_2) = P(01) = 1 * 0,8 * 0,3 * 1 = 0,24 \text{ (bizonytalanság nélkül 0).}$$

$$P(\neg p_1 \neg p_2) = P(00) = 1 * 0,8 * 0,7 * 1 = 0,56 \text{ (bizonytalanság nélkül 1).}$$

3. Elvárások a megbízhatósági értékkel kapcsolatban

Miután igyekeztem megvilágítani, hogy a megbízhatóság honnan származik, hogyan jelenik meg, hogyan lehet számolni vele az információs állapotokat megjelenítő automatákban, most néhány szempontot sorolok fel, amelyekről számot szeretnék adni.

3.1. Ellentmondások léteznek

Előfordul, hogy egy beszélő saját magának, korábbi állításának ellentmondva nyilatkozik. (Az ellentmondás még valószínűbb, ha több résztvevője van a dialógusnak.)

Ha egy dialógus két teljesen megbízható kijelentést tartalmaz, melyek egymás tagadásai, akkor ez kielégíthetetlen helyzetet kell, hogy eredményezzen.

3.2. *Ugyanazon kijelentés többször, különböző megbízhatósági értékkel*

Ha egy dialógusban elhangzik ugyanaz a kijelentés többször is, de különböző megbízhatósági értékkel, akkor feltételezem, hogy a legnagyobb megbízhatósági értékkel kell figyelembe venni. Ugyanis egy megbízhatatlan beszélő nem ronthatja le a megbízható beszélőtől származó információ erősségét, de egy beszélő (korábbi) kisebb bizonyossággal tett kijelentése sem bizonytalaníthatja el a nagy bizonyossággal tett (esetleg későbbi) kijelentését.

Felmerülhet, hogy egy kijelentés, melyet két beszélő is állít viszonylag biztosan, de különböző megbízhatósággal, esetleg még annál is nagyobb bizonyosságot ad a kijelentésnek, mint amekkora a két megbízhatósági érték közül a nagyobb.

Nem vagyok biztos benne, hogy ennek minden következménye elfogadható, de mindenesetre érdemes átgondolni ezt a helyzetet. Véleményem szerint nem mindegy, hogy a beszélők információja honnét származik. Ha ugyanaz a forrásuk, akkor egymástól nem függetlenek, nem erősítik meg egymást (hiába olvasta sok ember ugyanazt a „kacsát” egy hírportálon, nem kell komolyan vennünk). Ha különböző forrásból származó információk, akkor már érdemes elgondolkodni azon, hogy tényleg megerősítik-e egymást. Ennek követésére már komolyabb elméletre van szükség, és ha definiálni is tudjuk az ehhez szükséges struktúrákat, nem biztos, hogy a gyakorlatban rendelkezésünkre állnak a szükséges adatok.

Vegyük a következő helyzetet: sok ember viszonylag bizonytalanul állítja ugyanazt. Ha csak egyvalaki állítja, nem biztos, hogy komolyan foglalkozunk vele. Ha ketten, már komolyabban vesszük. Ha nagyon sokan vannak, a gyakorlatban tényleg komolyan szoktuk venni az állítást. Ez elárul valamit az emberi viselkedésről, de nem biztos, hogy ez az információk kezelésének racionális módja. Azt gondolom, hogy érdekesebb inkább arra az egy emberre hallgatni, akinek megbízhatóbb információi vannak – akkor is, ha egyedül van.

4. Dialógusból automata

Ebben a fejezetben megadom, hogyan lehet egy dialógus alapján az ezt modellező automatát elkészíteni. Ehhez megadom a formális rendszer elemét, definiálom a táblázatos ábrázolásmódot, ami tárolni tudja a dialógussal kapcsolatos információinkat (az automata átmeneteihez tartozó súlyokat és még néhány többletinformációt), és megadok egy algoritmust, amely segítségével a táblázatban tárolt adatokból elkészíthető a megfelelő automata.

4.1. A megbízhatóság formális ábrázolása

A megbízhatósági értéket egy 0 és 1 közötti számként fogom ábrázolni a továbbiakban. 0 jelenti a teljesen megbízhatatlan információt (amit valójában számításba sem kell venni), 1 pedig a teljesen megbízható információt, amiben semmilyen bizonytalanság nincs. A megértési bizonytalanság esetében ezt az értéket a $[0,5; 1]$ intervallumra képezzük le, hogy megkapjuk egy átmenet súlyát az automatában (a teljesen megbízhatatlan állítás súlya 0,5, mert nem tudjuk, hogy igaz-e vagy hamis).

4.2. Szintaxis, modellek, információs állapot

Egy kijelentéslogikai rendszert adunk meg.

A nulladrendű kijelentéslogika nyelve: $L_0 =_{\text{def}} \langle \mathbf{LK}, \mathbf{NLK}, \mathbf{F} \rangle$, ahol $\mathbf{LK} =_{\text{def}} \langle (,), \neg, \wedge, \vee \rangle$ a logikai konstansok halmaza (zárójelek, negáció, konjunkció, diszjunkció jelei); $\mathbf{NLK} =_{\text{def}} \{ p_i : i \in \mathbf{Z}^+ \text{ és } p_i \in \mathbf{NLK}, \text{ és nincs olyan } 1 < j \in \mathbf{Z}^+, \text{ hogy ha } p_j \in \mathbf{NLK}, \text{ akkor } p_{j-1} \notin \mathbf{NLK} \}$ a nemlogikai konstansok halmaza, elemei proposícióknak felelnek meg (\mathbf{NLK} elemei p_i -k, ahol i 1-től folyamatosan egyesével növekszik akár a végtelenségig, \mathbf{Z}^+ -szal a pozitív egész számok halmazát jelölöm); \mathbf{F} a formulák halmaza ($p \in \mathbf{F}$; $\neg A \in \mathbf{F}$; $(A \wedge B) \in \mathbf{F}$; $(A \vee B) \in \mathbf{F}$; ha $A, B \in \mathbf{F}$ és $p \in \mathbf{NLK}$).

Nulladrendű nyelvek modelljei: Az $M =_{\text{def}} \langle I, H, IP \rangle$ rendezett hármas akkor és csak akkor modell az L_0 nyelvhez, ha $I \cap H = \emptyset$ és $I \cup H \neq \emptyset$ (az I az igaz, a H a hamis tényállások halmaza; uniójukat U -val jelöljük, ez a modell univerzuma), és az IP interpretációs függvényre pedig a következő teljesül: ha $p \in \mathbf{NLK}$ akkor $IP(p) \in U$. A modellekhez **modellkódokat** rendelünk: a $\{0; 1\}$ halmaz elemeiből alkotott sorozat, melynek i . eleme 0, ha p_i -t hamisra; 1, ha p_i -t igazra értékeli.

Az **információs állapotok** olyan súlyozott véges állapotú automaták (a valószínűségi félgűrű fölött), ahol az ábécé: $\{0; 1\}$, a kezdő súly 1, a súlyértékek a valós számok $[0; 1]$ intervallumából kerülnek ki. Ezen belül a táblázatos ábrázolásmód leírása és a táblázatokból automatákat generáló algoritmus határozza meg a részleteket. Az automaták a modellkódokat fogadják el vagy utasítják el.

4.3. Táblázatos ábrázolásmód

Kezdetben üres táblázatunk van, melynek négy oszlopa van, de nincs „tartalmas” sora, csak „fejléce”. Jelöljük T_0 -val. A 10. ábrán látható.

Sorszám	Él?	Ős	Súly
---------	-----	----	------

10. ábra: A diskurzuskezdő táblázat (T₀)4.3.1. Atomi formula (p_i) hatása a táblázatra**Oszlopok módosítása**

Ha a táblázatnak már van olyan oszlopa, melynek fejlécében p_i szerepel (korábban már volt p_i -re vagy nála nagyobb indexű elemi tényállításra vonatkozó információ), akkor nincs teendő az oszlopokkal. (A kiinduló táblázatnak semmilyen p_i -hez nincs ilyen oszlopa.)

Ha a táblázatnak még nincs olyan oszlopa, melynek fejlécében p_i szerepel, akkor ki kell bővíteni a táblázatot úgy, hogy p_i -től kezdve p_i -ig minden elemi tényállításnak legyen oszlopa (sorban, az első négy oszlop után, folyamatosan egyesével növekvő indexű elemi tényállításokhoz tartozó oszlopok jönnek).

Sorok módosítása

Ha a táblázatnak még nincsenek tartalmas sorai, csak fejléce, akkor fel kell venni egy új sort. Sorszáma 1 lesz, az *Él?* oszlopba 1-et kell írni, az *Ős* oszlopba pedig 0-t. A *Súly* oszlopba 1-et kell beírni. A további „tartalmas” oszlopokban minden cellába azt kell írni, hogy „0,5; 0,5” (az 1-hez és a 0-hoz tartozó átmenet súlya), végül a p_i oszlop tartalmát kell módosítani a következőre, ha a p_i -hez tartozó megértési megbízhatóság $e \in [0; 1]$, akkor a neki megfelelő súly: $s \in [0,5; 1]$, $s = (e+1)/2$ „ $s; 1-s$ ”. Ezek a tartalmak biztosítják az automaták generálásánál a valószínűségi értelmezésnek való megfelelést.

Ha a táblázatnak vannak tartalmas sorai, akkor közülük az élőket kell lemásolni és új sorként beszúrni a táblázat alján. Sorszámuk eggyel nagyobb kell, hogy legyen, mint a fölöttük lévő sor sorszáma. Élőnek kell megjelölni őket, őseik pedig azok a sorok lesznek, amelyeknek a másolatai. Az őseiket nem élőnek kell megjelölni. (Így tudjuk nyomon követni a dialógus történetét.) Az így kapott táblázatban már csak az élő sorokat módosítjuk. Ha bennük p_i oszlopában még nincs adat, akkor a sor összes új, üres celláját kitöltjük „0,5; 0,5”-tel.

Szeretnénk, hogy a megértési megbízhatóság megjelenjen a táblázatban. Ezért alapvetően a következő módosítást szeretnénk elvégezni a p_i -hez tartozó cellában: ha a p_i oszlopban „ $x; y$ ” szerepel és p_i elemzési megbízhatósága e , akkor a cella tartalma a következő értékpár lesz az $s = (e+1)/2$ súllyal számolva: „ $\max(x, s); \min(y, 1-s)$ ”. Ez a módosítás az esetek többségében megfelelő, mert kezeli az atomi formulák és tagadásuk súlyának összhangját,

Nem teljesen megbízható információkat hordozó dialógusok értelmezése

továbbá a biztosabban értett állítást veszi figyelembe a kevésbé biztosan értett helyett. Egy valamit nem tükröz jól, az ellentmondásosságot. Ezt pedig úgy lehet figyelembe venni, ha $\max(x, s)$ helyett 0-t írunk abban az esetben, ha $x = 0$. Vagyis ha egy atomi formuláról egyszer már kiderítettük, hogy hamis, akkor később nem lehet igazra módosítani egyszerűen a tagadásának állításával (szükség van ilyenkor annak a jelzésére is, hogy a korábbi állítást visszavonjuk).

Így előfordulhat, hogy egy élő sorban lesz olyan cella, amiben a „0; 0” értékpár szerepel. Ez azt jelenti, hogy a táblázathoz tartozó automatának ez az ága több darabra bomlik, lesz egy elérhetetlen darabja. Ez az ágnak az ellentmondásosságát mutatja, aminek a későbbi műveletek végzésekor vagy a táblázat egészének kiértékeléskor van csak jelentősége.

Észrevehetjük, hogy az ellentmondásosság hatására már nem fog teljesülni, hogy a lehetséges útvonalak valószínűségeinek az összege 1 legyen. Ellentmondás (vagy valószínű ellentmondás) esetén a súlyok alapján kiszámított összesített valószínűség kisebb 1-nél. Ez azt is mutatja, hogy a dialógusban elhangzott információk elrugaszkodtak a valóságtól: a téves információk visszavonásával lehet visszaállítani az egyensúlyt.

4.3.2. Konjunktív formula ($A \wedge B$) hatása a táblázatra

Először A -t alkalmazzuk, majd B -t.

4.3.3. Diszjunktív formula ($A \vee B$) hatása a táblázatra

Oszlopok módosítása

Ha A -ban és B -ben a legnagyobb indexű atomi formula p_i , és a táblázatban még nincs ennek megfelelő oszlop, akkor kibővítjük, hogy p_i -ig tartalmazzon oszlopokat.

Sorok módosítása

Először készítünk egy másolatot a táblázatról, majd az eredeti táblázaton végrehajtjuk azokat a módosításokat, amelyeket az A (elemi vagy komplex) formula hatására kell elvégezni, a másolaton pedig azokat, amelyeket a B formula hatására végeznénk el. Végül a másolattáblázatból azokat a sorokat, amelyek nem elemei az eredeti táblázatnak (az A formula feldolgozása előtti állapotban), visszamásoljuk az eredeti táblázat meglévő sorai alá úgy, hogy a sorszámok folyamatosak legyenek, és az Ős oszlop elemei is a megfelelő értéket vegyék fel.

A táblázat *Súly* oszlopával is kell foglalkozni. Ebben vannak az automatának a kiinduló állapotából induló élek súlyai. Úgy tudjuk garantálni a megfelelő valószínűségi értékeket, ha a közös közvetlen ősz (az *Ős* oszlopban ugyanaz szerepel) új élő sorok súlyát a közös ősz súlyából számoljuk ki: elosztjuk annyi részre, ahány „utóda” lett, ezt az értéket írjuk az utódok *Súly* oszlopának cellájába.

Nem definiáltam külön operátort az alternatíva relációnak, csak a példa automatáknál említettem, de annál az lenne a különbség a diszjunkcióhoz képest, hogy az ősz súlyértékét nem egyenletesen kéne elosztani a közvetlen utódok között.

4.3.4. Tagadott atomi formula ($\neg p_i$) hatása a táblázatra

A tagadás hatása a táblázatra nem kézenfekvő. Felmerülhet az emberben, hogy csak a súlyokat kell felcserélni, vagy más hasonlóan egyszerű műveletekkel célt érhetünk, de ha megnézzük a negációval kapcsolatos automatákat a modellhalmazokat felismerő automatákról szóló fejezetben, akkor nyilvánvaló, hogy ez ennél bonyolultabb. Ezért a tagadás hatását formulatípusonként mutatom be, hogy mindig az elvárásoknak megfelelő eredményt kapjunk.

Tagadott atomi formulák esetében nagyon hasonlóan járunk el, mint a tagadás nélküli esetben. Különbség a p_i oszlopában szereplő érték módosításában van. Ha a $\neg p_i$ formula elemzési megbízhatósága (nem a p_i formula elemzési megbízhatósága!) e , és a p_i -hez tartozó cella tartalma „ $x; y$ ”, akkor a cella új tartalma a következő lesz, $s = (e+1)/2$: „ $\min(x, 1-s); \max(y, s)$ ”, ami új sor, eredeti „0,5; 0,5” tartalom esetén „1-s; s ”. Ha $x = 0$, vagy $y = 0$, akkor a 0 értéket nem módosítjuk. Azt hiszem, ez nem szorul különösebb magyarázatra. Egyszerűen csak p_i tagadásáról van szó, tehát éppen a másik igazságértékről, mint p_i esetében.

4.3.5. Duplán tagadott formula ($\neg \neg A$) hatása a táblázatra

A dupla negációt elhagyjuk, A hatását vizsgáljuk tovább.

Atomi formula tagadása esetén könnyű belátni, hogy ezt megtehetjük. A példaként megadott automaták is mutatják, de a tagadott konjunktív és diszjunktív formulák definíciói is azt mutatják, hogy ez minden esetben megtehető.

4.3.6. Tagadott konjunktív formula ($\neg(A \wedge B)$) hatása a táblázatra

Atomi formulák esetén a példa automatáknál már bemutattam, hogyan néz ki egy tagadott konjunktív formulának megfelelő automata. Egy *de Morgan*-

Nem teljesen megbízható információkat hordozó dialógusok értelmezése

azonosságot fedezhetünk fel. Összetett formuláknál is ugyanígy járunk el, ugyanazokat az átalakításokat végezzük el, mintha a $(\neg A \vee \neg B)$ formula hatását vizsgálnánk.

4.3.7. Tagadott diszjunktív formulák $(\neg(A \vee B))$ hatása a táblázatra

Itt is egy *de Morgan*-azonosságot fedezhetünk fel, ugyanígy alakítjuk a táblázatot, mintha a következő formula hatását vizsgálnánk: $(\neg A \wedge \neg B)$. Ezzel végeztünk is a formulák áttekintésével.

4.4. Algoritmus automaták generálására a táblázatok alapján

Mivel célunk az, hogy automatákat használjunk, meg kell adni az algoritmust, amely a táblázatoknak megfelelő automatákat meghatározza. Ez a következő:

Teendők

- A táblázatnak csak az „élő” soraival foglalkozunk.
- Vegyünk fel egy kezdőállapotot.
- A táblázat élő sorainak minden (nem adminisztratív oszlopában lévő és nem is az „S” oszlopban szereplő) cellájához vegyünk fel egy automataállapotot (ha címkézni is szeretnénk, akkor a címkét képezhetjük az oszlop fejlécének és a sor számának összefűzéséből – például $p_{2,3}$).
- A táblázat minden élő sorához vegyünk fel egy elfogadó állapotot (címkéje lehet A_n , ahol n a sor száma).
- A kiinduló állapotból vigyen olvasás nélküli átmenet minden élő sor első cellájának megfelelő állapothoz úgy, hogy az átmenet súlya legyen az az érték, ami a táblázat megfelelő sorában, a *Súly* oszlopban található.
- A táblázat élő soraiban lévő celláknak megfelelő állapotokból vigyen két átmenet a tőlük eggyel jobbra lévő cellához tartozó állapothoz, mégpedig úgy hogy az egyik átmenet az „1” karaktert olvassa, súlya pedig a cellában lévő értékpár első eleme, a másik pedig a „0” karaktert olvassa és a súlya az értékpár második eleme legyen.
- Az elfogadó állapotokból vezessen átmenet önmagukba 0-t vagy 1-et olvasva is 0,5 és 0,5 súllyal.

Ezzel kész is a táblázatnak megfelelő automata.

5. Központi szemantikai fogalmak

A rendszer logikai tulajdonságainak megértéséhez néhány alapvető fogalmat kell definiálni. A szükséges definíciók a következők (az eddigiekhez hasonlóan inkább szabadszavas definíciók következnek, mint formulák):

5.1. Összeférhetőség

Egy σ információs állapot akkor és csak akkor fér össze az A formulával, ha a formulát alkalmazva az információs állapotra olyan automatát kapunk, amelyben a kezdőállapotból legalább egy elfogadó állapotba el lehet jutni átmenetek sorozatán keresztül (a 0 súlyú élek nem számítanak átmenetnek). Mértéket is meghatározhatunk az összeférhetőségek: az eredményül kapott automata (kezdőállapotból egy elfogadó állapotba vezető) útjainak súlyait összeadjuk (út súlya: élei súlyainak szorzata).

5.2. Összeférhetetlenség

Az összeférhetőség ellentéte; vagyis egy σ információs állapot akkor és csak akkor összeférhetetlen az A formulával, ha a formulát alkalmazva az információs állapotra olyan automatát kapunk, amelyben a kezdőállapotból egyetlen elfogadó állapotba sem lehet eljutni átmenetek sorozatán keresztül (a 0 súlyú élek itt sem számítanak átmenetnek). Tekinthejtük úgy is, hogy az összeférhetetlenség a 0 mértékű összeférhetőség.

5.3. Alátámasztás

A σ információs állapot akkor és csak akkor támasztja alá az A formulát, ha a σ -hoz tartozó automata ugyanazokat a modelleket (modellkódokat) fogadja el, mint az az automata, amely ahhoz az információs állapothoz tartozik, melyet úgy kapunk, hogy A -t alkalmazzuk σ -ra.⁷ (Az alátámasztás intuitívan azt jelenti, hogy A nem ad új információt σ -hoz, mert az A formula információtartalmát σ már magában hordozza.)

A súlyok miatt lehet különbség az egyes modellkódok valószínűségei között. Így az alátámasztáshoz is lehet mértéket rendelni. Minél kisebb a különbség az eredeti és az A -val módosított információs állapot között, annál jobban támasztja alá. Ha összeadom az egyes modellkódok valószínűségeinek különbségét, megkapom az eltérés mértékét.

⁷ A későbbiekben jobb lenne úgy meghatározni, hogy csak az érintett információs állapotok akár táblázatos, akár automatás ábrázolásainak formai tulajdonságait vegye figyelembe.

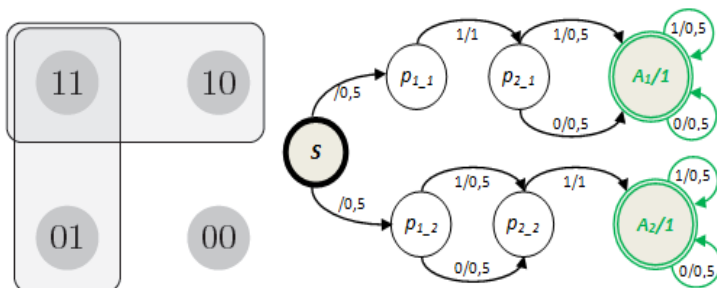
5.4. Következmény

Az A_1, A_2, \dots, A_n formuláknak akkor és csak akkor következménye a B formula, ha minden σ információs állapotra igaz, hogy ha σ -ra alkalmazzuk A_1 -et, majd ennek eredményére A_2 -t, és így tovább A_n -ig sorban, az eredményül kapott információs állapot alátámasztja B -t. Mivel a következményreláció az alátámasztásra épít, annak a mértékét fel lehet használni a következményreláció mértékének definiálására. (Ugyanazt az összeget használjuk, csak itt most nem egy formula, hanem egy formulasorozat hatását kell vizsgálni.)

6. Kitekintés

6.1. Inquisitive semantics⁸

A bizonytalanságot nem kezelő megközelítést leíró cikkben (Dyekiss 2012: 24–26) már vázoltam az elméletnek az *inquisitive semantics* elmélettel való alapvető rokonságát. Erre itt is kitérek, de csak a súlyozásból fakadó elemek-re hívom fel a figyelmet.

11. ábra: $(p_1 \vee p_2)$ ábrázolása *inquisitive semantics* és a súlyozott automata megközelítés alapján

Nézzük a 11. ábrát. Az *inquisitive semantics* két alternatívája átfedi egymást. Mindkettőnek eleme az „11” értékelés, ami ezáltal kiemelt helyzetbe kerül, bármelyik alternatíva megtartásával az „11” értékelést is megtartjuk. Ezzel összezsengenek a súlyozott automatás megközelítésben szereplő valószínűségi értékek: az „11” modellkód valószínűsége 0,5, míg az „10” és „01” valószínűsége egyenként 0,25.

El lehet gondolkodni azon, hogy ez a fajta kiemelés jogos-e. Ha logikai szempontból nézem, akkor jogosnak tűnik, mert az „11” teljesíti legszebben

⁸ Az *inquisitive semantics* alapjairól Groenedijk–Roelofszen (2009)-ben lehet olvasni. További olvasmányok elérhetők a következő honlapon [<http://sites.google.com/site/inquisitivesemantics/>]

($p_1 \vee p_2$) igazságfeltételeit. Ha viszont természetes nyelvi szempontból tekintem, akkor ennek ellentmond az intuíción, mert egy ($p_1 \vee p_2$) formájú kijelentés számomra inkább azt sugallja, hogy csak az egyik igaz, az együttes teljesülésük kisebb valószínűségű ezeknél.

A súlyok további előnye, hogy lehetőséget ad automatikus választásra az alternatívák közül, valószínűségi alapon, kérdések és válaszok nélkül is. Érdeemes a legvalószínűbb alternatívát választani (azt az ágat, amelyben az elfogadható modellkódok valószínűségeinek összege a legnagyobb). Sőt, lehetőségünk van pontosabb választásra is: kiválaszthatjuk a legvalószínűbb modellkódot, ami a legvalószínűbb lehetséges értékelést adja meg.

6.2. A hit-felülvizsgálati elméletek

Hasonlóan az *inquisitive semantics* témájához, a bizonytalanságot nem kezelő megközelítést leíró cikkben szintén vázoltam az elméletnek a *belief revision*⁹ elméletekkel való alapvető rokonságát. Most kiemelem, hogy a súlyozás ehhez képest milyen előnyökkel járhat.

Ha több formula is szóba jöhet, mint visszavonandó, több lehetőségünk adódik. Egyrészt ha a beszélő elérhető, megkérdezhetjük az álláspontját a visszavonandó állításokról, hogy igaznak tartja-e őket. Amelyiket nem tartja igaznak, visszavonhatjuk. De bizonyos helyzetekben nincs lehetőségünk interakcióra. Ilyenkor a megbízhatósági értékek segíthetnek a döntésben, amennyiben különböznek. A kevésbé megbízható formulát kell visszavonni.

Összefoglalás

Jelen cikkemben egy olyan, kijelentéslogikára alapuló dinamikus szemantikai elméletet vázoltam, melyben az információs állapotokat véges táblázatokkal, illetve ezek segítségével egyértelműen meghatározható véges állapotú súlyozott automatákkal ábrázolom. Bemutattam, hogy a súlyozás, ami a formulák megértésének és a beszélők megbízhatóságának értékelésén alapul, hogyan segítheti döntéseinket a dialógus értelmezésében olyan helyzetekben, amikor nincs lehetőség a beszélővel való interakcióra.

Definiáltam, hogy az egyes formulatípusok hogyan alakítják az információs állapotokat. Központi szemantikai fogalmakat is definiáltam.

Kitekintést adtam az ismertett elméletnek számomra fontosnak tartott szemantikai elméletekkel (*inquisitive semantics*, *belief revision*) való kapcsolatára, ezen belül is a súlyozásból adódó lehetőségeket emeltem ki.

⁹ *Belief revision* témában alapvető mű: Alchourrón–Gärdenfors–Makinson (1985).

Természetesen az itt ismertetett rendszer további fejlesztési lehetőségeket rejt magában. Egyrészt minden részletre kiterjedően egzakt módon, formálisan is kellene definiálni (valószínűségekkel számolva, tagadott formuláknál bemutatva), méghozzá a kérdések-válaszok, valamint az ellentmondások és a visszavonás szemantikájával együtt.

Amire ebben a cikkben egyáltalán nem is tudtam utalni, az a kijelentéslogikáról a predikátumlogikai keretre való áttérés. Ez lenne egy dinamikus szemantikai elmélet számára az igazán nagy jelentőségű lépés, hiszen a dinamikus szemantikák legnagyobb előnyei ebben a környezetben jelennek meg.

Hivatkozások

- Alchourrón, Carlos Eduardo – Gärdenfors, Peter – Makinson, David 1985. On the logic of theory change: Partial meet contraction and revision functions. *Journal of Symbolic Logic* **50**: 510–530.
- Babcsányi István 2007. Automaták, nyelvek, kódok. Budapest, BME Matematika Intézet, Algebra Tanszék <http://www.math.bme.hu/~babcs/Automatak.html>
- Bach Iván 2001. *Formális nyelvek*. Budapest, TypoTex <http://mek.oszk.hu/05000/05099/>
- Dyekiss Emil Gergely 2010. Ellentmondások kiküszöbölése a diskurzusból kérdések segítségével. In Gécszeg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 9. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress, 9–32. [http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/LingDok_kotetek_files/lingdok9.pdf]
- Dyekiss Emil Gergely 2012. Információs állapotok ábrázolása véges állapotú automatákkal. In Gécszeg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 11. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress, 9–29. [http://nydi.bibl.u-szeged.hu/SZTE_NYDI/LingDok_kotetek_files/LingDok11.pdf]
- Eilenberg, Samuel 1974. *Automata, Languages, and Machines*. New York and London, Academic Press.
- Groenendijk, Jeroen – Roelofsens, Floris 2009. Inquisitive Semantics and Pragmatics. In *Proceedings of the International Workshop on Semantics, Pragmatics and Rhetorics*, [<http://sites.google.com/site/inquisitivesemantics/documents/ISP-Stanford-edition.pdf?attredirects=0>]
- Hanneforth, Thomas 2011. *Finite-state Machines: Theory and Applications. Weighted Finite-state Automata*. Handout. Institut für Linguistik; Universität Potsdam; July 2, 2011. [http://tagh.de/tom/wp-content/uploads/FSM_WeightedAutomata2.pdf]
- Kálmán László – Rádai Gábor 2001. *Dinamikus szemantika*. Budapest, Osiris kiadó.
- Ruzsa Imre 1988. *Logikai szintaxis és szemantika*. Budapest, Akadémiai kiadó.

HATÓKÖRI JELENSÉGEK INTERPRETÁCIÓJA KISGYERMEKKORBAN

Gerőcs Máttyás

Bevezetés

A dolgozat egy előkísérlet eredményeiről számol be, melynek során azt próbáltam feltérképezni, hogy a magyar gyerekek milyen stratégiákat alkalmaznak a két kvantoros kifejezést tartalmazó mondatok (1) értelmezésekor.

(1) *Három tornyot is két fiú épít.*

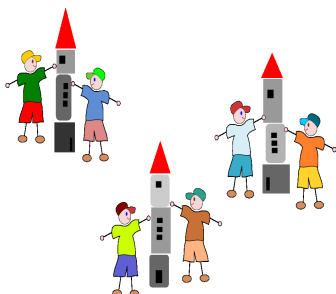
A magyarban (legalábbis a kurrens elemzések többsége szerint) bizonyos interpretációs alternatívák a szintaxisban is kódolva vannak. Olyan jelenségekről van szó, mint például az információszerkezetben betöltött szerep (topik, fókusz) vagy a hatóköri relációk szintaktikai eszközökkel történő jelölése. Ez utóbbi kapcsán szinte szállóigévé vált az a megállapítás, hogy a magyar „az ingujján hordja a logikai formáját”, vagyis a logikai forma és a mondat felszíni szerkezete egyértelműen megfeleltethetők egymásnak. Ennek egy következménye (a technikai részleteket lásd később), hogy az ige előtti tartományban a kvantorok felszíni sorrendje egyértelműen tükrözi azok hatóköri viszonyait. Mivel az (1) alatti mondatban a *három tornyot is* kvantoros kifejezés a lineáris sorrendben megelőzi a *két fiú* kvantoros kifejezést, az előbbinek lesz nagyobb hatóköre: *három tornyot is > két fiú*. Az elmélet tehát azt jósolja, hogy az (1) típusú mondatoknak mindig a direkt, vagyis a kvantorok felszíni sorrendjében leképeződött hatóköri olvasata lesz a jelöletlen. A felszíni sorrenddel ellentétes, inverz olvasat (*két fiú > három tornyot is*) az elmélet értelmében jelölt interpretációnak számít. A két alternatív olvasat a következőképpen parafrázálható:

(2a) *direkt olvasat:*

három olyan torony van, amelyre igaz, hogy (potenciálisan különböző) két(-két) fiú is építi (1. ábra)

(2b) *inverz olvasat:*

két olyan fiú is van, akire igaz, hogy (potenciálisan különböző) három(-három) tornyot épít (2. ábra)

1. ábra: A Három tornyot is két fiú épít direkt olvasata

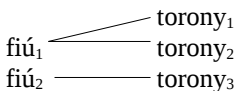
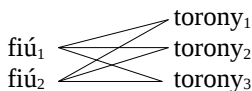

2. ábra: A Három tornyot is két fiú épít inverz olvasata

Fontos megjegyezni, hogy (2a) és (2b) nem meríti ki az (1) mondat minden lehetséges olvasatát. Nem szükségszerű, hogy a kvantoros kifejezéseknek hatóköri interakcióba kell lépniük egymással. Ha ez nem történik meg, az (1) mondat a (2c) alatti szituációt írja le:

(2c) két fiú együtt épít összesen három tornyot

(2c) többféleképpen is megvalósulhat, az alábbi ábrák két lehetséges módot ábrázolnak: a két fiú külön-külön építi ugyanazt a három tornyot (3. ábra) – ez lényegében a (2a) olvasatnak egy speciális esete –, vagy a két fiúból az egyik egy, a másik pedig két tornyot épít (4. ábra).

3. ábra: A Három tornyot is két fiú épít egyik kollektív olvasata

4. ábra: A Három tornyot is két fiú épít másik kollektív olvasata

A (2a) és (2b) típusú, hatókörfüggő értelmezést a továbbiakban *disztributív*, a (2c) típusú, hatókörfüggetlen értelmezést pedig *kollektív* olvasatnak nevezem¹. Könnyen belátható, hogy az (1) típusú mondatok értelmezése disztributív olvasattal lényegesen komolyabb absztrakciót igényel, mint kollektív olvasattal. A (2a) és (2b) olvasat esetében az egyik kvantoros kifejezés referenciájának megválasztása a másik kvantoros kifejezés referenciájának függ-

¹A kollektív-disztributív felosztás némiképp leegyszerűsítő, a szemantikai irodalom ennél finomabb osztályozást használ.

vényében történik. Ilyenkor a feldolgozás során egy disztribúciós művelet végrehajtására van szükség. Attól függően, hogy melyik kvantorok nagyobb a hatóköre, a disztribúció más és más halmaz fölött történik. (2c) olvasat esetében viszont a kvantorok egymástól függetlenül referálnak, vagyis nem kerül sor disztribúcióra.

A kutatás alapvető kérdése, hogy a gyerekek képesek-e különbséget tenni az (1) típusú mondatok kollektív és disztributív olvasata között, és ha igen, hogyan értelmezik a kvantorok hatóköri relációit. További kérdés, hogy milyen tényezők befolyásolják a hatókör-értelmezést: érvényesül-e a sorrendi elv, vagy pedig a kvantorok egyéb tulajdonságai (grammatikai funkció, tematikus szerep, élőség) a mérvadóak.

1. A kvantorokról

A kvantorok olyan természetes nyelvi elemek, amelyek lehetővé teszik, hogy individuumok csoportjaira vonatkozó állításokat tegyünk. Szófajukat tekintve általában mennyiségjelző szerepű determinánsok vagy időre vonatkozó adverbiumok.

- (3) a. *János minden barátját meghívta az esküvőjére.*
- b. *János három barátját is meghívta az esküvőjére.*
- c. *János többször is felhívta a barátait.*

A kvantoros kifejezések jelölete lényegében egy halmaz, melyben változók vannak. A változók értéke attól függ, hogy egy adott modellben a predikátum mely individuumokra teljesül.

A kvantorok egy meghatározott csoportja rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy úgynevezett disztributív olvasatuk van. Ez azt jelenti, hogy az állítás az általuk kijelölt halmaz minden egyes elemére külön-külön igaz. A disztributivitás egy szótári jegy, amellyel a *mindenki*, *minden*, *mindegyik*, *összes*, *legtöbb* stb. determinánsok, valamint az *is*, *még...is* módosító elemek rendelkeznek. Az ezekkel a szavakkal alkotott összetevők tehát disztributív kvantorok lesznek (Szabolcsi 1997). A (4) és (5) példák jól szemléltetik a disztributív és kollektív olvasat különbségét.

- (4) *Minden fiú/két fiú is/legtöbb fiú felvitte a zongorát az emeletre.*
- (5) *Két fiú felvitte a zongorát az emeletre.*

A természetes nyelvi kvantorokat az elsőrendű logika operátorokként kezeli, vagyis olyan műveleti jelekként, amelyek egy halmaz elemeit egy másik halmaz elemeire képezik le. (Például János barátainak halmazát az esküvőre

meghívottak halmazára.) Az operátorok hatókörrel rendelkeznek. A hatókör a logikai kifejezés (vagy mondat) azon tartománya, amelyre az adott operátor által kifejezett művelet érvényes, illetve amelyben változót köt.

Ha a mondatban több operátor is szerepel, hatóköri többértelműség léphet fel. A szemléletesség kedvéért ezt egy angol példán illusztrálom:

- (6) *Every student read two books.*
minden diák (el)olvasott két könyv

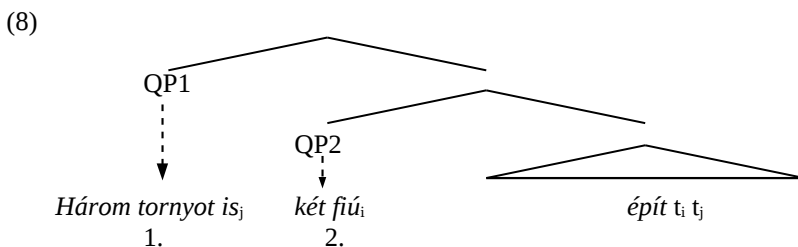
A fenti angol mondatnak a hatóköri relációk függvényében több jelentése is lehet. Ha az *every student* kvantoros kifejezés hatóköre nagyobb, mint a *two books* kvantoros kifejezésé, akkor a mondat jelentése az lesz, hogy (i) minden diákra igaz, hogy (potenciálisan különböző) két(-két) könyvet elolvasott. Ha viszont a *two books* kifejezés vesz nagy hatókört az *every student* kifejezés fölött, akkor a mondat jelentése úgy alakul, hogy (ii) két olyan könyv van, amelyre az igaz, hogy minden diák elolvasta.

Vannak azonban olyan több operátort tartalmazó mondatok – például (7) –, ahol nem tapasztalunk kétértelműséget. (A kérdőszót és a negációt a szintaxiselmélet szintén hatókörrel rendelkező operátorokként kezeli.)

- (7) *Who met everybody?*
ki találkozott mindenki
'Ki találkozott mindenkivel?'

Ezen túlmenően a (6) alatti mondat sérti a kompozicionalitás elvét, mivel anélkül lehet több jelentése, hogy akár az összetevők jelentése, akár a szintaktikai szerkezet változna. Az ellentmondást May (1985) a Kvantoremelés bevezetésével oldotta fel. Ez egy olyan absztrakt mozgató művelet, amely képes létrehozni a különböző jelentéseknek megfelelő eltérő szerkezeteket. A Kvantoremelésre ugyanazok a megszorítások vonatkoznak, mint más mozgató műveletekre, ami megmagyarázza, hogy egyes olvasatok miért nem állíthatók elő. A mozgató során a kvantoros kifejezés egy olyan pozícióba kerül, ahonnan vezérelni tudja a hatókörét. A kvantorok közül annak lesz nagyobb a hatóköre, amelyik a mozgató után létrejött hierarchikus szerkezetben magasabb helyen áll. Az angolban a Kvantoremelés rejtett módon, fonológiai következmény nélkül történik, így a mondat felszíni szerkezete nem szolgál egyértelmű információval a kvantorok relatív hatóköri viszonyait illetően. A magyarban ezzel szemben a Kvantoremelés „látható” módon, a nyílt szintaxisban történik, melynek következtében a magyar a hatóköri többértelműséget bizonyos esetekben egyértelműsíteni tudja.

A magyarral foglalkozó kurrens elemzések eltérő álláspontot képviselnek a kvantoremelést illetően. Bródy és Szabolcsi (2003) az emelést szubsztitúcióként kezelik, ahol a mozgatás valamilyen funkcionális frázis specifikációjába történik. Úgy vélik, a különböző típusú kvantorok különböző morfológiai jegyekkel rendelkeznek, és a mozgatást ezek jegyellenőrzési kényszere váltja ki. É. Kiss (2010) ezzel szemben adjunkciót feltételez, amely – szemben a szubsztitúcióval – megenged balra, illetve jobbra történő mozgatást is. Az ő elemzésében a mozgatást az az általános elv motiválja, hogy az operátoroknak vezérelniük kell a hatókörüket. Dolgozatomban ez utóbbi elemzésre támaszkodom. (8) alatt látható az (1) mondat É. Kiss (2010) által javasolt szerkezete:

(8)-ban a kvantoros kifejezések ki lettek emelve a predikátumrészből, és adjunkció révén egy olyan pozícióba kerültek, ahonnan vezérelni képesek a hatókörüket szolgáló mondatszakaszt. A *két fiú* kvantoros kifejezés csak a predikátumot vezérli; a *három tornyot is* kifejezés viszont a másik kvantort és a mondat többi részét is, így ennek lesz nagyobb a hatóköre. A magyarban az ige előtti kvantorok felszíni sorrendje egyértelműen tükrözi a hatóköri relációkat. Ennek az az oka, hogy az ige előtti tartományban a kvantoroknak csak egyféle sorrendi realizációja lehetséges: a nagyobb hatókörrel rendelkező kvantor megelőzi a kisebb hatókörűt. Ezt nevezzük a hatókör-értelmezés *sorrendi elvének*.

(9) [*Három tornyot is*]₁ [*két fiú*]₂ *épít*. három tornyot is > két fiú

A sorrendi elv azonban csak az ige előtti kvantorokra érvényes. Ha az egyik kvantor az ige előtt és a másik utána, vagy mindkét kvantor az ige után áll, hatóköri kétértelműség léphet fel. Ebben az esetben ugyanis az összetevők felszíni sorrendjéből nem lehet egyértelműen következtetni a kvantorok szerkezeti hierarchiájára.

(10) *Három tornyot is épít két fiú.*
három fiú is > két tornyot vagy két tornyot > három fiú

Van egy (látszólagos) kivétel, amikor a sorrendi elv nem teljesül az ige előtti tartományban sem. A kontrasztív topik pozícióban lévő kvantoros kifejezés vehet kis hatókört az őt követő kvantorhoz képest.

- (11) *Mindegyik filmet, KEVESEN nézték meg.*
kevesen > mindegyik filmet

A (11) mondatot úgy értelmezzük, hogy kevés olyan ember volt, aki mindegyik filmet megnézte, vagyis a sorrendi elvnek ellentmondva, a *kevesen* kvantornak lesz nagy hatóköre. É. Kiss–Gyuris (2003) szerint ez csak egy látszólagos kivétel, mely abból ered, hogy a kontrasztív topik szerepű kvantor valójában nem individuumok, hanem individuumok tulajdonságai felett kvantifikál.

2. A jelenség pszicholingvisztikai háttere

A kvantált kifejezések értelmezése számos nyelvi-pszichológiai kérdést felvet, különösen a fogalmi fejlődést és a nyelvelsajátítást illetően. Egyrészt a kvantoros kifejezések feldolgozása olyan absztrakciós képességet igényel, amely feltételezi egy adott kognitív fejlettségi szint elérését. Másrészt a kvantorok hatóköri viszonyainak megfelelő értelmezéséhez szükséges, hogy a beszélő rendelkezzen bizonyos alapvető kompetenciákkal a különböző nyelvi alrendszerek, vagyis a szintaxis, a szemantika és a pragmatika terén. A jelenség komplexitása miatt a hatókör-értelmezés vizsgálata a pszicholingvisztikai kutatások egyik meghatározó területévé vált az utóbbi évtizedben.

Számos kísérletes vizsgálat kimutatta, hogy a gyerekek kvantorértelmezése több ponton eltér a felnőttekétől. Inhelder–Piaget (1964) az elsők között foglalkoztak az univerzális kvantor gyermekkori interpretációjával és azt találták, hogy ez egészen 7–8 éves korig problémát okoz a gyerekeknek, melyet azzal magyaráztak, hogy ebben az életkorban még nem tudják a tárgyaknak egy csoportját megfelelő részhalmazokra osztani. Egy későbbi tanulmányban Philip–Aurelio (1991) újabb érdekes eredményekről számoltak be: 3–5 éves gyerekeknek mutattak egy képet, amely három egeret ábrázolt. Az egerek külön-külön benne voltak egy csészében, azonban volt egy negyedik csésze is, egér nélkül. Amikor a gyerekeknek feltették a kérdést, hogy „Minden egér benne van egy csészében?”, sok válaszolt közülük „Nem”-mel miközben az üres csészére mutatott. A szerzők ezt azzal magyarázták, hogy a gyerekek valójában nem objektumok, hanem események, illetve szituációk felett kvantifikálnak. Ezeket az eredményeket azóta több kísérletben is reprodukálták (például Roeper–Strauss–Pearson 2006).

Egy további tényező, amely az értelmezésbeli különbségek hátterében állhat, hogy a gyerekek számfogalmi még igen „képlékenyek”. Wynn (1990, 1992) több kísérletben rámutatott arra, hogy 3–4 éves korra a gyerekek többsége ugyan képes elszámolni ötig, ugyanakkor egy ötelemű halmaz számosságának meghatározására már nem feltétlenül képes. A kvantorok értelmezése során végeredményben halmazokkal végzünk műveleteket, tehát elképzelhető, hogy a tapasztalt különbségek összefüggésben állnak a mennyiségrepresentációjuk kezdetlegességével.

A kísérletek egy jelentős hányada kifejezetten a kvantorokkal asszociált hatóköri többértelműség feldolgozására, illetve az annak feloldásában szerepet játszó tényezők feltérképezésére koncentrált. (Az alábbiakban bemutatott kísérletek mindegyike az úgynevezett igazságérték-megítélési feladatot alkalmazta. Ennek lényege, hogy a gyerekeknek egy képről tett állítás igaz vagy hamis voltát kell megítélnie. A módszerről bővebben a 3. pontban lesz szó.)

Lidz–Musolino (2002) a negáció és a számneves kifejezések hatóköri interakcióit vizsgálták. A negáció, hasonlóan a kvantorokhoz, egy hatókörrel rendelkező operátor. Annak függvényében, hogy a két operátor közül melyik vesz nagyobb hatókört, a mondat jelentése más és más lesz.

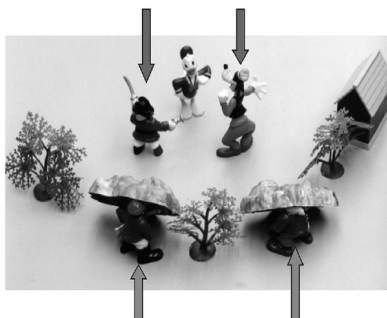
(12) *Donald didn't find two guys.*
Donald nem (meg)talált két srác

A fenti angol kijelentés két lehetséges olvasata:

- (i) direkt olvasat: *not > two guys* 'nem igaz, hogy Donald két srácot megtalált'
- (ii) inverz olvasat: *two guys > not* 'két sráca igaz, hogy Donald nem találta meg'

A szerzők arra a kérdésre keresték a választ, hogy az operátorok szintaktikai szerkezetben rögzített hierarchiaviszonyai milyen mértékben befolyásolják a gyerekek hatókör-értelmezését. A kísérlet során olyan kontextusban hangzotak el a (12)-hez hasonló kvantoros mondatok, amelyben az egyik olvasatuk egyértelműen hamis, a másik pedig igaz volt, így jól nyomon lehetett követni, hogy a kettő közül melyik került feldolgozásra².

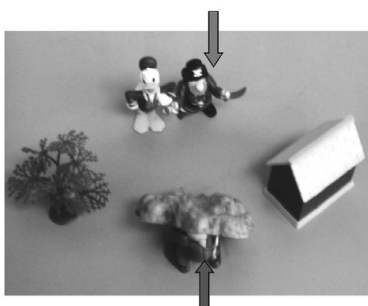
²A képek forrása: Lidz–Musolino (2002: 129–130, 1. és 2. ábra)

5. ábra: A *Donald didn't find two guys* mondat inverz olvasata

direkt olvasat: *hamis*

inverz olvasat: *igaz*

6. ábra: A *Donald didn't find two guys* mondat direkt olvasata

Direkt olvasat: *igaz*

inverz olvasat: *hamis*

Az eredményekből az derült ki, hogy míg a felnőttek esetében ugyanannak a mondatnak elérhető volt mind a direkt (i), mind az inverz (ii) olvasata, addig a gyerekek a direkt olvasatot részesítették előnyben. Más szóval, a gyerekek esetében az operátorok közti k-vezérlési viszonyok lényegében determinálták a hatókör-értelmezést. A szerzők nem foglalnak egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy a tapasztalt különbségek a kompetencia vagy a performancia tartományát érintik-e. Ha az előbbit, a magyarázat az lehetne, hogy a gyerekek nyelvtana még nem teszi lehetővé a rejtett mozgatást. Ha az utóbbit, akkor pedig az, hogy a nyelvtan ugyan képes lenne mindkét olvasatot előállítani, a nem izomorf (inverz) olvasat azonban komputációs szempontból túl „költséges”.

Zhou–Crain (2009) az univerzális kvantor és a negáció hatókör-értelmezését vizsgálták mandarin anyanyelvű gyerekeknél, azonban az eddigiekkel ellentmondó eredményre jutottak. A kínaiban – az angoltól eltérően és a magyarhoz hasonlóan – a szintaktikai reprezentáció és a logikai forma „egybevág”, vagyis az alábbi mondatok elvileg nem kétértelműek (Zhou–Crain 2009: (5) és (6) példák):

(13) a. *Mei-pi ma dou meiyou tiaoguo liba.*
 minden-CL³ló összes nem-AUX átugrotta kerítés
 'Egy ló sem ugrotta át a kerítést.'

b. *Bushi mei-pi ma dou tiaoguo-le liba.*
 nem-AUX minden-CL ló összes átugrotta-ASP kerítés
 'Nem minden ló ugrotta át a kerítést.'

³ CL = klasszifikáló

A fenti mondatokat a felnőtt beszélők többsége csak direkt hatókör szerint tudta értelmezni, vagyis a kísérlet során csak olyan a szituációkban fogadták el (13a)-t és (13b)-t igaznak, amelyek a direkt olvasatot ábrázolták. Ezzel szemben a gyerekek az esetek kb. 50%-ában helyesnek fogadták el az állításokat akkor is, ha a szituáció, amelyben elhangzottak, éppen az inverz hatókör szerinti jelentésnek felelt meg. A gyerekek tehát vagy nem tudták eldönteni, hogy mi a (13a) és (13b) típusú mondatok jelentése, vagy pedig – függetlenül az operátorok szerkezeti hierarchiájától – mindkét hatóköri olvasat hozzáférhető volt számukra. Ha az utóbbi a helyzet, akkor az arra enged következtetni, hogy a gyerekek nyelvtana rugalmasabb leképezést tesz lehetővé a szemantikai és szintaktikai reprezentáció között.

A kvantorok szerkezeti pozíciója feltehetően csak egy azok közül a tényezők közül, amelyek a hatókör-értelmezésre befolyást gyakorolnak. Számos korábbi kísérletben kimutatták, hogy a hatóköri preferencia sok egyéb grammatikai tényezővel is összefüggésben áll (pl. Kurtzman–MacDonald 1993). Az előbb azt láttuk, hogy a kínai gyerekek az univerzális kvantort és negációt tartalmazó mondatokban a felnőtteknél lényegesen rugalmasabban értelmezik a hatóköröket (vagyis elérhető számukra az inverz olvasat is). Ennek a rugalmasságnak a mértéke azonban nem független az operátorok szemantikai tulajdonságaitól. Lee (2003) azt vizsgálta, hogy a kínai gyerekek hogyan értelmezik a kettős kvantifikációt tartalmazó, SOV szerkezetű mondatokat. Azt találta, hogy az inverz olvasat elérhetősége csökken, ha a kvantor nem univerzális, hanem számneves kifejezés, valamint ha az alanyi kvantor a tematikus hierarchiában magasabb helyen áll, mint a tárgyi kvantor.

(14) a. *You liangge shushu tiaozhe sange / suoyoude / meige shuitong.*
AUX két nagybácsi visz-ASP három-CL / összes / minden-CL vödrot.
 'Két ember visz(i) három / az összes / minden vödrot'

b. *You liangtiao tanzi liangzai sangan / suoyoude / meigen zhuganr shang.*
AUX két-CL takaró lóg-LOC három-CL / összes / minden-CL bambuszrúd-LOC
 'Két takaró lóg három / az összes / minden rúdon'

(Lee 2003: (6a-b) példák)

A (14a) mondatban az alany ágens, a tárgy pedig téma, a (14b) mondatban viszont az alany téma és a tárgy hely szerepű. A (14a) típusú mondatokat a gyerekek sokkal kisebb arányban értelmezték inverz hatókörrel, mint a (14b) típusúakat. Az utóbbi esetben a szerkezeti és tematikus prominencia konfliktusba kerül, mivel az alany prominensebb, mint a tárgy, viszont a hely/cél tematikus szerep prominensebb, mint a téma. Mindkét esetben tovább csökkent az inverz olvasat szerinti értelmezés valószínűsége, ha a tár-

gyi kvantor helyén számneves kifejezés szerepelt. Lee több korcsoporttal is elvégezte a kísérletet, és azt tapasztalta, hogy az egymást követő korosztályokban egyre inkább visszaszorul az inverz olvasat elérhetősége.

Fontos megjegyezni, hogy a hatóköri kétértelműség feloldása sok esetben nem a (szigorú értelemben vett) grammatika segítségével történik. Az esetek többségében a kontextus elég információval szolgál arra nézve, hogy melyik olvasat a releváns. Ezen kívül vannak olyan esetek, amikor az egyik hatóköri olvasatból logikailag következik a másik.

- (15) *Every horse didn't jump over the fence.*
minden ló nem átugrotta a kerítés
'Egy ló sem ugrotta át a kerítést.' / 'Nem minden ló ugrotta át a kerítést.'

A (15) mondat direkt olvasatának (*every > not* 'egy sem') logikai következménye az inverz olvasat (*not > every* 'nem minden'). Éppen ezért vannak, akik mellett érvelnek, hogy az ilyen típusú mondatok valójában nem kétértelműek, csupán az egyik jelentés egy specifikusabb esete a másiknak.

A pragmatikai inferenciák körébe tartozó skaláris implikaturák szintén fontos szerepet játszanak a hatóköri relációk értelmezésében. Lidz–Musolino (2006) egy kísérletben azt találta, hogy a (16) mondatot a felnőtt beszélők mintegy 80%-a hamisnak ítéli egy olyan szituációban, ahol egy elefánt sincs az asztalon (7. ábra).

- (16) *The strong guy didn't put every elephant on the table.*
az erős fickó nem tett minden elefánt -on az asztal
'Az erős fickó nem minden elefántot tett az asztalra.' / 'Az erős fickó egy elefántot sem tett az asztalra.'

7. ábra: *The strong guy didn't put every elephant on the table.*

Ilyenkor az inverz olvasat azért nem érhető el, mert a kevésbé informatív kifejezés (*not > every* 'nem minden') használata implikálja, hogy az erősebb kifejezés (*every > not* 'egyet sem') használata hamis állítást eredményezne. Érdekes módon a kérdéses szituációban a gyerekeknek csupán 25%-a ítélte hamisnak a (16) alatti mondatot. Ez azt sugallja, hogy a gyerekek hatókör-értelmezésében megmutatkozó különbségek (legalábbis részben) a pragmatikai kompetenciájuk hiányosságaira vezethetők vissza. Ide tartozik még, hogy bizonyos esetekben a világról való ismereteink is korlátozhatják az interpretációs lehetőségeket.

- (17) a. *Minden diák megevett két almát.*
b. *Minden diák elolvasott két könyvet.*

Míg a (17b) mondat lehet kétértelmű, a (17a) mondat esetében az inverz olvasat (*két almát > minden diák*) lehetősége kizárt, mivel az egy képtelen szituációt ír le (ugyanazt a két almát nem lehet megenni többször).

3. Kísérleti adatok

Mindenekelőtt fontos kiemelni, hogy a dolgozatban bemutatott kísérletek inkább előzetes felmérésnek tekinthetők, melyek útmutatásul szolgálnak arra nézve, hogy milyen tényezőket kell és érdemes figyelembe venni a kvantorhatókör további kísérletes vizsgálata során. Éppen ezért a közölt eredmények csak (nem szigorúan statisztikai értelemben vett) tendenciákat mutatnak.

Korábbi kísérletekben (Geröcs 2010) a kvantorok szerkezeti pozíciójának és grammatikai funkciójának függvényében vizsgáltam a hatókör-értelmezést. Az eredményekből az derült ki, hogy a gyerekek 4 éves kortól már képesek differenciálni a kettős kvantifikációt tartalmazó mondatok kollektív és disztributív olvasata között, noha a megkülönböztetés még sok esetben bizonytalan. Az is kiderült továbbá, hogy függetlenül a kvantorok felszíni sorrendjéről, a gyerekek preferálják azt az olvasatot, amelyben az alanyi kvantornak van nagy hatóköre. Ez azt jelenti, hogy a (18) típusú mondatokat a gyerekek többsége inverz hatókör szerint (*három maci > két autóval is*) értelmezte.

- (18) *Két autóval is három maci játszik.*

3.1. 1. SZ. KÍSÉRLET

A bemutatni kívánt kísérletben azt vizsgálom, hogy a gyerekek számára hozzáférhető-e a (18) szerkezetű mondatok azon olvasata, amelyben a tárgynak van nagy hatóköre. További kérdés, hogy a korábban tapasztalt alanyprefe-

rencia csupán a grammatikai funkciók függvénye-e, vagy valójában nem az alanyiség, hanem egyéb tulajdonságok, mint az ágenség vagy élőség a preferált.

3.1.1. A módszer

A kísérletben az úgynevezett igazságérték-megítélési feladat (Truth Value Judgement Task; Crain–Thornton 1998) egy változatát alkalmaztam. Ehhez két kísérletvezetőre volt szükség, az egyik képeket vetített a gyerekeknek, a másik pedig egy kesztyűbáb (Süni) szerepébe bújva állításokat tett a bemutatott képekről. A gyerekek el kellett döntenie, hogy az elhangzott állítások megfelelnek-e a képen látottaknak vagy sem. Nemleges válasz esetén a gyerekek meg kellett indokolnia választát. A gyerekek egyes képekre adott válaszait az egyik kísérletvezető egy tesztlapra rögzítette.

3.1.2. Az alanyok

A kísérletben 20 magyar anyanyelvű gyerek vett részt, a legfiatalabb 4,5, a legidősebb 6,8 éves volt⁴. Két gyerek válaszait nem vettem figyelembe az adatok összesítésekor, mert Süni minden állítását igaznak fogadták el. A kísérletről videofelvétel készült. Bizonytalan válasz esetén a gyerek első reakcióját vettem figyelembe.

A kísérletet 20 felnőtt beszélővel is elvégeztem. A felnőttek esetében a mondatokat én olvastam fel, és válaszaikat maguk jegyezték le egy tesztlapra.

3.1.3. A kísérleti anyag

A tesztmondatok szerkezete egységesen QP1 QP2 V szerkezetű volt; mindkét kvantor az ige előtt állt, és a nem alanyi szerepű kvantor (QP1) megelőzte az alanyi szerepűt (QP2). Azért ezt a szerkezetet választottam, mert ez az az eset, ahol a direkt olvasat (QP1 > QP2) nem esik egybe azzal az olvasattal, amelyben az alanynak van nagy hatóköre (QP2 > QP1). QP1 helyén mindig egy *is*-es kifejezés állt, QP2 pedig fókusz szerepű volt. Az *is* azért került a mondatokba, hogy a számneves kifejezést disztributív kvantorral alakítsa és ezáltal kizárja a kollektív olvasat lehetőségét. Az *is* nélküli számneves kifeje-

⁴A kísérletben részt vevő gyerekek mind óvodások voltak és nem rendelkeztek semmilyen szám-tani előképzettséggel. Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált életkorban számos nem nyelvi képesség fejlődik ugrásszerűen, így a jövőben mindenképp szükség lesz több korcsoportot párhuzamosan tesztelni és összehasonlítani. Ezekben a vizsgálatokban azonban a résztvevők kis száma miatt erre nem volt mód.

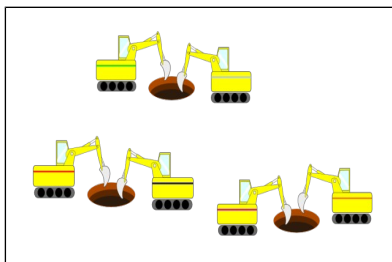
zésnek operátorpozícióba kell kerülnie ahhoz, hogy hatókört vehessen fel: ezért van a második kvantoros kifejezés fókuszban⁵. A nem alanyi kvantort (QP1) minden esetben (értelemszerűen) [-ágens] és [-élő] jegyűnek vettem. Az alany tulajdonságait változtattam, az egyes jegykombinációk négy esetet fedtek le:

1. táblázat: I. számú kísérlet – tesztmondatok

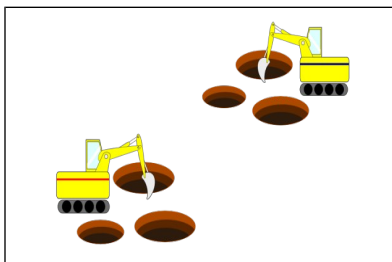
1. FELTÉTEL: Q _{subj} [+ágens, +élő]	Két kosarat is három lány visz. Két tornyot is három fiú épít.
2. FELTÉTEL: Q _{subj} [+ágens, -élő]	Három gödröt is két markoló ás. Három zászlót is két repülő hűz.
3. FELTÉTEL: Q _{subj} [-ágens, +élő]	Három párnán is két cica alszik. Két zsákon is három egér ül.
4. FELTÉTEL: Q _{subj} [-ágens, -élő]	Két láncon is három csengő lóg. Két székre is három esernyő van rárakva.

Összesen tehát 8 tesztmondattal és mintegy másfélszer ennyi fillerrel dolgoztam.

Az egyes tesztmondatokhoz képeket rendeltem, oly módon, hogy a kép a mondatnak vagy a direkt, vagy az inverz olvasatát ábrázolta; (a képen látható szituáció tehát mindig megkívánta a disztributív értelmezést.) Minden feltétel esetében volt egy direkt (8. ábra) és egy inverz olvasatnak (9. ábra) megfelelő párosítás.

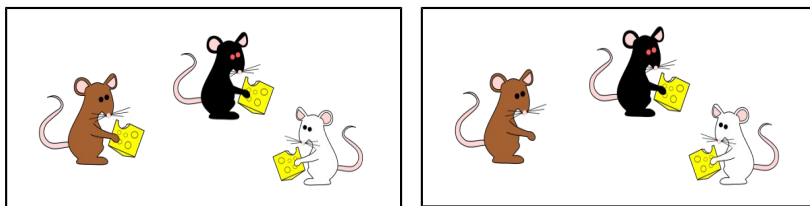
8. ábra: A Három gödröt is két markoló és direkt olvasata (három gödröt is > két markoló)

9. ábra: A Három gödröt is két markoló és inverz olvasata (két markoló > három gödröt is)

⁵ Természetesen az *is* nélküli számneves kifejezés topik pozícióba is kerülhet (Két kosarat három lány is visz), a további kísérletekben ezt a szórendi variációt is meg kell vizsgálni.

A fillerek esetében a kép egyszerűen vagy megfelelt a mondatnak (10. ábra), vagy nem (11. ábra):

10. ábra: *Minden egérnek van sajta.* igaz
11. ábra: *Minden egérnek van sajta.* hamis

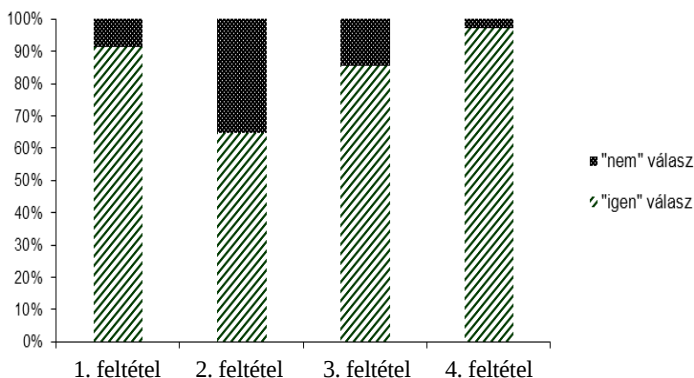
A képekből ezután egy diasort készítettem, ügyelve arra, hogy az ugyanabba a feltételbe tartozó mondatokhoz rendelt képek ne kerüljenek egymás mellé.

3.1.4. Eredmények

Az adatok elemzése során összesíttem az „igen” és „nem” válaszok arányát az egyes feltételekben. Minden feltételen belül két esetet különböztettem meg, annak alapján, hogy a válaszadásakor a képen a direkt, vagy az inverz olvasat volt látható.

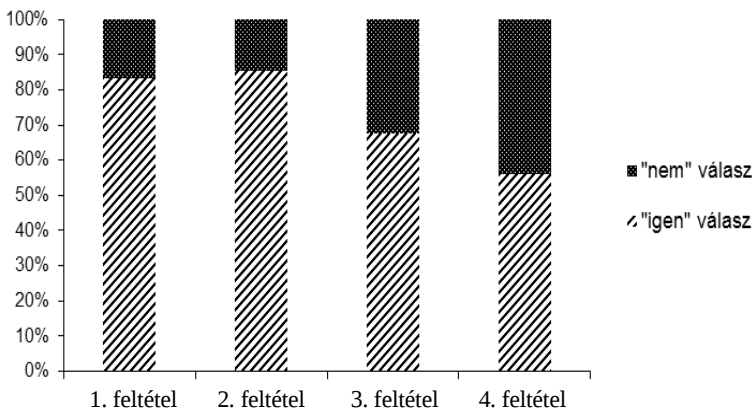
Gyerekek

Ha a kép a direkt olvasatot ábrázolta:
(a sorrendi elvnek megfelelő válasz „igen”).

12. ábra: A gyerekek eredményei – a képen a direkt olvasat volt látható

Ha a kép az inverz olvasatot ábrázolta:
(a sorrendi elvnek megfelelő válasz „nem”)

13. ábra: A gyerekek eredményei – a képen az inverz olvasat volt látható

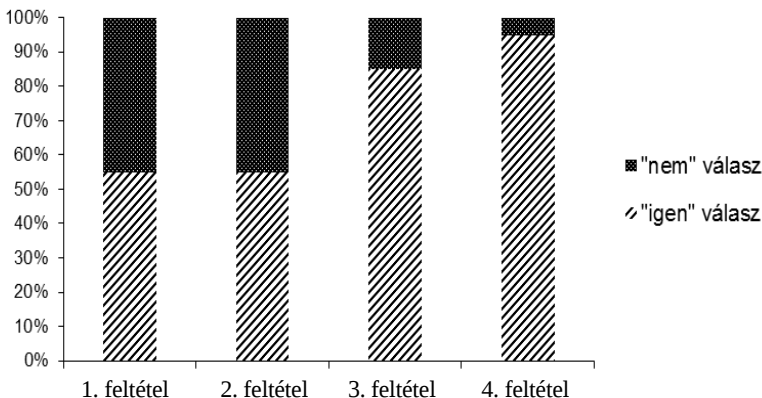
Amikor a kép a direkt olvasatot ábrázolta (12. ábra), a gyerekek többsége igaznak fogadta el Süni állításait minden feltételben.⁶ Ez ellentmond a korábbi kísérletek eredményeinek, amelyek egyértelmű alanypreferenciát mutattak ki. Az derült ki, hogy a gyerekek olyankor is tudják direkt hatókör szerint értelmezni a mondatot (pl. *három tornyot is > két fiú*), ha abban az alanyi kvantor kis hatókörű. Ugyanakkor a gyerekek többsége akkor is igaznak ítélte Süni állításait, ha a képen az inverz olvasat volt látható (13. ábra). Ez arra utal, hogy a gyerekek számára mindkét hatóköri olvasat elérhető⁷. Az is látszik azonban, hogy az inverz olvasat elérhetősége csökken nem ágéntív, illetve élettelen alany esetén. Ezt mutatják a 13. ábra utolsó két oszlopának (3. és 4. feltétel) eredményei.

⁶Az 12. ábrában a 2. feltétel eltérő eredményeit valószínűleg a stimulus feldolgozási nehézségei okozták: a *Három zászlót is két repülő húz* mondatot a gyerekek többsége direkt hatókörrel hamisnak ítélte, viszont ugyanebben a feltételben a *Három gödröt is két markoló ás* mondatot direkt hatókörrel igaznak fogadták el.

⁷Egy ilyen típusú kísérlet esetében óhatatlanul felmerül annak a lehetősége, hogy az „igen” válaszok nagy aránya abból ered, hogy a gyerekek hajlamosak kooperálni és nem szívesen mondanak ellent a bábu állításainak. A filler mondatok, melyek egyértelműen igazak vagy hamisak voltak, többek között azt a célt is szolgálták, hogy kiszűrjék azokat a gyerekeket, akiknél ez a tendencia érvényesült.

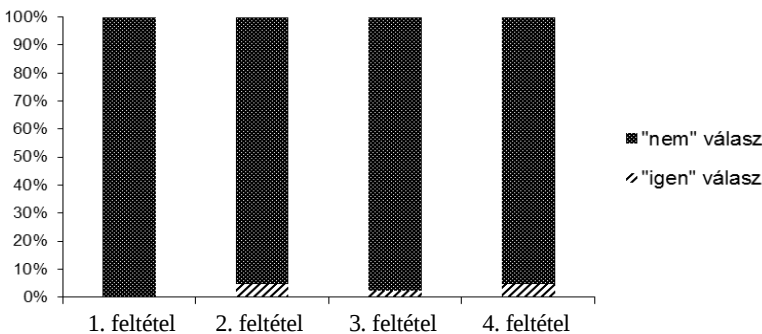
Felnőttek

Ha a kép a direkt olvasatot ábrázolta:
(a sorrendi elvnek megfelelő válasz „igen”)

14. ábra: A felnőttek eredményei – a képen a direkt olvasat volt látható

Ha a kép az inverz olvasatot ábrázolta:
(a sorrendi elvnek megfelelő válasz „nem”)

15. ábra: A felnőttek eredményei – a képen az inverz olvasat volt látható

A felnőttek esetében, amikor a kép a direkt olvasatot ábrázolta (14. ábra), jelentős különbségek mutatkoztak az ágéntív alanyú (1. és 2. feltétel) és nem

ágentív alanyú (3. és 4. feltétel) mondatok megítélésében. Az indoklásokból kiderült, hogy sok esetben azért adtak „nem” választ a beszélők, mert a mondat által leírt eseményt kollektív módon értelmezték. Például a *Három gödröt is két markoló ás* mondatot sokan azzal az indokkal ítélték hamisnak, hogy „[hamis], mert 3 gödröt 6 markoló ás”, vagyis a beszélő úgy értelmezte a mondatot, mintha összesen 3 gödörrel és 2 markolóval lenne szó. Ilyen típusú indoklás a gyerekeknél is előfordult. Ez azt jelenti, hogy a gyerekek (és a felnőttek) „nem” válaszaiban sok esetben nem a direkt és inverz olvasat közti preferencia, hanem a disztributív és kollektív értelmezés közti preferencia nyilvánult meg. Amikor a képen a mondat inverz olvasata volt látható (15. ábra), a felnőttek szinte kivétel nélkül „hamis” választ adtak, vagyis ítéleteik megfeleltek annak, amit az elmélet megjósol.

3.1.5. Az adatok értékelése

A bemutatott kísérletben azt vizsgáltam, hogy a magyar gyerekek hogyan értelmezik a két kvantoros összetevőt tartalmazó mondatokat. A vizsgálat szempontjai a következők voltak: (i) igazolja-e a gyerekek hatókör-értelmezése a sorrendi elv predikcióit, (ii) preferált-e az az olvasat, amelyben az alanynak van nagy hatóköre, (iii) hogyan alakulnak a hatóköri preferenciák a kvantorok tematikus szerepének, illetve élő/élettelen voltának függvényében. Azt találtam, hogy az (1) típusú mondatokat a gyerekek egyaránt tudják direkt és inverz hatókör szerint is értelmezni. Ez azt jelenti, hogy az ő esetükben – ellentétben a felnőttekkel – a felszíni szerkezetben rögzített hatóköri viszonyok nem feltétlenül érvényesek az interpretációra nézve. Ezen a ponton az eredmények megfelelnek annak, amit a kínai gyerekeknél tapasztaltak (lásd 2. rész, Zhou–Crain 2009). Továbbá az derült ki, hogy a preferált olvasat szempontjából valójában nem a grammatikai funkció, hanem inkább a kvantorok tematikus viszonya a mérvadó. Ha a nem alanyi kvantor a tematikus hierarchiában megelőzte az alanyi kvantort (például *Két székre is három esernyő van rárakva*), akkor a gyerekek kisebb hányada fogadta el a mondatot inverz hatókörrel. Érdekes módon a kínai gyerekek hatókör-értelmezésében épp ellenkező tendencia érvényesült (lásd 2. rész, Lee 2003). Az adatok alapján úgy tűnik, az élőség nem befolyásolja jelentős mértékben a hatókör-értelmezést.

A gyerekek indoklásaiból kiderült, hogy voltak olyanok, akik kollektív módon interpretálták az elhangzott tesztmondatot, és ezért adtak „nem” választ akár a direkt, akár az inverz olvasatnak megfelelő szituációkban. Ahogy korábban említettem, a disztributív olvasat „előállítás” egy meglehe-

tósen komplex folyamat, amely a nyelvelsajátítás korai szakaszában még nehézséget jelenthet. A kollektív olvasatok nagy aránya a felnőttek körében szintén azt jelzi, hogy az (1) típusú mondatok disztributív olvasata lényegesen nehezebben hozzáférhető. A második kísérletben azt vizsgáltam, hogy egy olyan helyzetben, amikor a kontextus (vagyis a kép) nem irányítja az interpretációt, aktiválódik-e a kettős kvantifikációt tartalmazó mondatok disztributív olvasata.

3.2. 2. SZ. KÍSÉRLET

3.2.1. A módszer

A kísérlet során a gyerekeknek különböző szituációkat kellett eljátszaniuk játékgfigurák segítségével. Az egyik kísérletvezető egy bábu (Süni) szerepébe bújva elmondta, hogy mit szeretne látni – ez volt a tesztmondat –, a másik pedig megkérte a gyereket, hogy rakja ki a játékokból azt, amit hallott. A kísérlet két fázisban zajlott: az első fázisában a gyerekek 6 autót, 6 hajót és 3 macit, a második fázisban 3 autót, 3 hajót és 6 macit használhattak fel.

3.2.2. Az alanyok

A kísérletben 17 magyar anyanyelvű gyerek vett részt, átlagéletkoruk 5,7 év volt – a legfiatalabb 5,1, a legidősebb 6,5 éves.

3.2.3. A felhasznált anyag

Ebben a kísérletben nem a hatókör-értelmezést vizsgáltam, ezért olyan mondatstruktúrát kellett választani, ahol hatóköri kétértelműség kisebb eséllyel léphet fel. Az ige előtti tartományban a *minden* csak igen jelölt esetben tud kis hatókört venni, így mindegyik tesztmondat QP1 QP2 V szerkezetű volt, QP1 helyén egy univerzális kvantor, QP2 helyén pedig egy számneves kifejezés szerepelt. Az univerzális kvantor típusa és grammatikai funkciója függvényében a tesztmondatok az alábbi négy feltételt fedték le (2. táblázat):

2. táblázat: 2. számú kísérlet – tesztmondatok

1. fázis	1. FELTÉTEL	Minden maci két autóval játszik.
	2. FELTÉTEL	Mindegyik maci két hajóval játszik.
2. fázis	3. FELTÉTEL	Minden autóval két maci játszik.
	4. FELTÉTEL	Mindegyik hajóval két maci játszik.

Volt egy 5. feltétel is, amelyben a két kvantoros kifejezés birtokviszonyban állt egymással:

	5. FELTÉTEL	Minden macinak két autója van.
--	-------------	--------------------------------

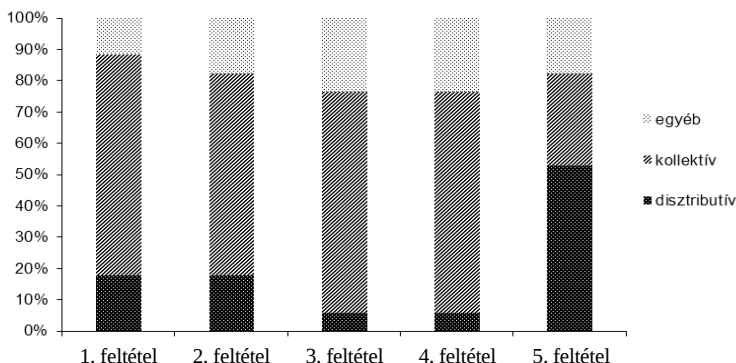
Minden tesztmondat után két filler következett. Ha a gyerek kirakott egy jelenetet, a kísérletvezető megkérte, hogy tegye vissza a játékokat az asztalon kijelölt helyükre, majd Süni mondott egy újabb mondatot. A kísérletről videofelvétel készült.

3.2.4. Eredmények

Az adatok feldolgozása során összesítettem az ugyanolyan interpretációt tükröző jelenetek számát az egyes feltételekben. Ha például az első feltételben a gyerek 3 macit és 2 autót használt fel, azt kollektív, ha 3 macit és 6 autót, azt disztributív olvasatként könyveltem el⁸. A játékok minden más kombinációját az „egyéb” kategória foglalja magában⁹.

⁸ A játékok darabszámának meghatározásánál figyelembe kellett venni, hogy egy 'minden x két y-nal játszik' szerkezetű mondat megköveteli, hogy legalább kétszer annyi y legyen, mint x, és – akár a kollektív, akár a disztributív olvasat esetében, – x-ből mindegyiket fel kell használni. Éppen ezért nem lehetett mindkét mondatban szereplő tárgyból két egyforma, a minimálisnál nagyobb mennyiséget megadni. Ugyan kifogásolható, hogy a gyerekek rendelkezésére álló tárgyak száma pont annyi, mint amennyit a disztributív olvasat esetén fel kell használni, azonban az eredményekből kiderül, hogy ez nem befolyásolta a gyerekeket, és csak kevesen használták fel az összes tárgyat a jelenet kirakásához.

⁹ Szigorú értelemben véve a *minden/mindegyik* univerzális kvantort tartalmazó kifejezéseknek nincs kollektív olvasata, mivel ezek inherens módon disztributív értelmezést kívánnak meg (lásd 2. rész). „Kollektív olvasat” alatt tehát ebben az esetben a 3. ábrán látható olvasatot értem, vagyis azt, amelyben a kis hatókörű kvantor által jelölt halmaz elemei egybeesnek.

17. ábra: A gyerekek eredményei – a disztributív és kollektív értelmezések aránya

Az eredményekből jól látszik, hogy az első négy feltételben a gyerekek a kollektív olvasatot részesítették előnyben, vagyis többségében olyan jeleneteket raktak ki, melynek összesen 5 szereplője volt; (az első fázisban 3 macit és 2 autót/hajót, a második fázisban 3 autót/hajót és 2 macit). Összehasonlítva az 1. és 2. feltétel eredményeit a 3. és 4. feltétel eredményeivel megállapítható, hogy valamivel nagyobb arányban aktiválódott a disztributív olvasat, ha az univerzális kvantor alanyi funkcióban volt. Érdekes módon a disztributív olvasatok aránya az 5. feltételben sem emelkedett sokkal 50% fölé, noha a pragmatikai tényezők – vagyis a két kvantor közti birtokviszony – egyértelműen a disztributív értelmezést támogatják.

Összefoglalás

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy a két kvantoros kifejezést tartalmazó mondatokban a magyar gyerekek hogyan értelmezik a hatóköri viszonyokat, illetve hogy ezt milyen tényezők befolyásolják. Az első kísérlet eredményeiből az derült ki, hogy a mondat felszíni szerkezetében (valamint a kvantorok lineáris sorrendjében) leképeződött hatóköri relációk a gyerekek esetében nem determinálják az interpretációt. Ugyanakkor összefüggés mutatkozott a preferált olvasat és a kvantorok tematikus szerepe között: nem ágentív alany esetén csökken az inverz olvasat elérhetősége. Felmerült annak a lehetősége, hogy bizonyos esetekben a direkt vagy inverz olvasat azért nem hozzáférhető

a gyerekek számára, mert az ezek „előállításához” szükséges disztribúciós művelet még nem integráns része a nyelvi kompetenciájuknak. A második kísérlet eredményei ezt megerősíteni látszanak: a disztributív univerzális kvantort és egy számneves kifejezést tartalmazó mondatoknak a gyerekek egyértelműen a kollektív olvasatát preferálták.

A dolgozatban vizsgált grammatikai jegyek persze csak egy részét képezik azoknak a tényezőknél, melyek a hatókör-értelmezést befolyásol(hat)ják. A kép nem lehet teljes anélkül, hogy a kvantortípus, az argumentumszerkezet, az információszerkezet, valamint a prozódia hatókör-értelmezésre gyakorolt hatását fel ne mérnénk. Ezek átfogó vizsgálata további kutatások keretében valósulhat meg. Ezen túlmenően mindenképp számolni kell azokkal a nem nyelvi, konceptuális tényezőkkel, melyek szintén felelősek lehetnek a gyerekek és felnőttek között tapasztalt interpretációs különbségért.

Hivatkozások

- Bródy Mihály – Szabolcsi Anna 2003. Overt scope in Hungarian. *Syntax* 6(1): 19–51.
- Crain, Stephen – Thornton, Rosalind 1998. *Investigations in Universal Grammar: A guide to experiments on the acquisition of syntax and semantics*. Cambridge (MA), MIT Press.
- É. Kiss Katalin 2010. An adjunction analysis of quantifiers and adverbials in the Hungarian sentence. *Lingua* 120: 506–526
- É. Kiss Katalin – Gyuris Beáta 2003. Apparent scope inversion under the rise fall contour. *Acta Linguistica Hungarica* 50: 371–404.
- Gerőcs Mátyás 2010. *A kvantorok relatív hatókörének interpretációja kisgyermekkorban*. MA-szakdolgozat, PPKE BTK, Elméleti Nyelvészet Tanszék.
- Inhelder, Bärbel – Piaget, Jean 1964. *Early growth of logic in the child: Classification and seriation*. London, Routledge.
- Kurtzman, Howard S. – MacDonald, Maryellen C. 1993. Resolution of quantifier scope ambiguities. *Cognition* 18: 243–279
- Lee, Thomas Huntak 2003. Two types of logical structure in child language. *Journal of Cognitive Science* 3: 155–182
- Lidz, Jeffrey – Musolino, Julien 2002. Children’s command of quantification. *Cognition* 84: 113–154
- May, Robert 1985. *Logical Form: Its Structure and Derivation*. Cambridge (MA), MIT Press.

- Musolino, Julien – Lidz, Jeffrey 2006. Why children aren't universally successful with quantification? *Linguistics* **44**(4): 817–852
- Philip, William – Aurelio, Sabina 1991. Quantifier spreading: pilot study of preschooler's "every". In T. Maxfield – B. Plunkett (eds.) *Papers in the acquisition of WH: proceedings of the Umass Roundtable, May 1990*. Amherst (MA), Graduate Linguistics Students Association, Linguistics Department, UMASS. 267–282
- Roeper, Thomas – Strauss, Uri – Pearson, Barbara Zurer 2006. The acquisition path of the determiner quantifier *every*: Two kinds of spreading. In T. Heizmann (ed.) *Papers in Language Acquisition, University of Massachusetts Occasional Papers UMOP, 34*. Amherst (MA), GLSA. 97–129.
- Szabolcsi Anna 1997. Strategies for scope taking. In Szabolcsi, A. (ed.) *Ways of Scope Taking*. Kluwer, Dordrecht. 109–155.
- Wynn, Karen 1990. Children's acquisition of the number words and the counting system. *Cognitive Psychology* **24**: 220–251.
- Wynn, Karen 1992. Addition and subtraction by human infants. *Nature* **358**: 749–750.
- Zhou, Peng – Crain, Stephen 2009. Scope assignment in child language: evidence from the acquisition of Chinese. *Lingua* **119**: 973–988

DEM VATER SEIN HAUS – BIRTOKOSKETTŐZÉS VAGY NYÍLT EGYEZTETÉS?

Horváth Katalin

Bevezetés

Jelen tanulmány a címben látható (*dem Vater sein Haus*) többek között a germán nyelvekben előforduló birtoklási konstrukciót vizsgálja, amelyet hagyományosan birtokoskettőzőesként elemeznek. A szakirodalmak többsége szerint a vizsgált szerkezetek olyan birtoklás DP-k, melyek tartalmaznak egy prenominális teljes-DP birtokost, egy névmási birtokost és egy birtokot. Funkciójuk pedig abban áll, hogy a birtokosnak kontrasztív topik státuszt biztosítsanak.

Ezek az elemzés módok azonban ezekhez a konstrukciókhoz olyan szerkezeteket társítanak, amelyek alapvető szintaktikai mechanizmusoknak mondanak ellent: a kötés, az esetadás és a thétaszerep-osztás alapelveinek. Első lépésként a cikk a birtoklás DP-k szerkezetét mutatja be röviden, majd részletesebben felvázolja az előbb említett birtokoskettőzőessel kapcsolatos problémákat. Aztán az irodalomban megtalálható alternatív elemzési módok bemutatása és értékelése következik: a birtokos névmás rezumptív névmásként és *possessive linker*ként (azaz inflexiós fejként) való elemzése. A névmási birtokosnak D-fej valamint melléknévi státuszt biztosító megközelítéseket csak egy lábjegyzetben említi meg az esszé. Jelen értekezés a kérdéses elem inflexiós fej státusza mellett fog érvelni. Végül az utolsó rész összefoglalja a vizsgálat eredményeit és konklúziót von le.

1. A birtoklás DP

Az elemzés első lépéseként ez a fejezet néhány, az argumentáció folyamán használt terminust magyaráz meg, és bemutatja a birtoklás DP szerkezetét. A tanulmány „birtoklás DP”-nek azokat a szerkezeteket nevezi, amelyek tartalmaznak egy birtokot és egy prenominális vagy posztnominális birtokost. Az előbbi szerkezetet (1a), az utóbbit (1b) szemlélteti.

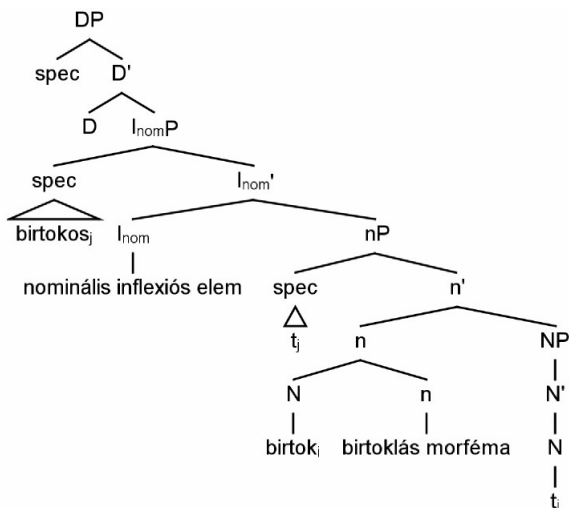
- (1) a. [_{DP} [_{DP} *Peter*]'s *house*]
Péter ház
'Péter háza'

- b. [_{DP} *the foot* [_{PP} *of* [_{DP} *the mountain*]]]
 a láb PREP a hegy
 'a hegy lába'

A fenti birtoklás DP-ken belül lelhetőek fel a birtokos DP-k, melyek csak a birtokost tartalmazzák. Az (1a) alatti birtoklás DP-n (*Peter's house*) belül a *Peter* összetevő, míg a *the foot of the mountain* birtoklás DP-ben a *the mountain* tekintendő birtokos DP-knek. A következő bekezdések a prenominális birtokost tartalmazó DP-k szerkezetét írják le. Mivel a „birtokoskettőzési” konstrukciók nem tartalmaznak posztnominális birtokost, a birtokot követő birtokosok a jelen argumentáció szemszögéből irrelevánsak, ezért a tanulmány nem foglalkozik velük.

A prenominális birtokost tartalmazó birtoklás DP-k elemzésére javasolt szerkezetet a (2) alatti ágrajz illusztrálja, amely alapvetően Szabolcsi (1994) CP-DP parallelizmusán alapszik, vagyis azon, hogy mind a CP és mind a DP tartalmaz tematikus és funkcionális projekciókat. A DP-ben az előbbieket az NP és az nP, az utóbbiak pedig az I_{nom}P és a DP.

(2)

Horváth (2010) Baker (1988), Roehrs (2005) és Szabolcsi (1994) megfigyelései alapján azt állapítja meg, hogy a birtok és a birtokos között tematikus viszony van, de az N fejek nem képesek önállóan thétajelölésre, mert nem rendelkeznek önálló argumentumszerkezettel. Az n-ben bázisgenerált birtoklás morféma teszi lehetővé a birtoklás DP-n belül a thétajelölést. Ezért a

[Spec, nP]-ben bázisgenerált birtokos a thétaszerepét a birtokból és a birtoklás morfémából álló egységtől kapja, amely fejmozgatás eredményeképpen, vagyis N n-hez való csatolása folyamán jön létre.

Szabolcsi (1994), valamint Haegeman–Guéron (1999) szerint I_{nom} teszi lehetővé a nominális egyeztetést a birtok és a birtokos között, és ad esetet (genitívuszt) a [Spec, I_{nom} P]-ben lévő birtokosnak.¹ Abney (1987) szerint D pedig azon elemek egyike, amelyek a DP határozottságáért felelősek. A tanulmány nem tér ki részletesebben a (2) alatti szerkezet derivációjára, valamint arra, hogy mi motiválja az ágrajzban feltüntetett projekciókat. Ennek egy részletesebb leírását Horváth (2012a) tartalmazza.

2. A „birtokoskettőzés”

2.1. A „birtokoskettőzés” szerkezete

A birtoklás DP szerkezetének gyors áttekintése után ez a rész a birtokoskettőzés jelenségét definiálja, és nyelvi adatokkal illusztrálja. A hagyományos elemzések, mint például Weise (1902), „birtokoskettőzés”-ként olyan birtoklás DP-ket kezelnek, amelyek látszólag kétszer tartalmazzák egyazon birtokost: egy teljes-DP és egy névmás formájában, lásd a (3)-(5) adatokat alább. Továbbá e felfogások szerint a vizsgált szerkezetet a birtokos topikalizációja motiválja.

Ez a jelenség többek között egyes mai német dialektusokban (például Felső-Ausztriában, Bécsben és Dél-Németországban), az angol korábbi stádiumaiban és Bernstein–Tortora (2005) szerint a mai west-somerseti nyelvújításban érhető tetten. Hasonló szerkezetek fellelhetők sok más germán és nem germán nyelvben is, de a jelen tanulmány az angolra és a németre fókuszál.

Mint ahogy azt a (3)-(5) alatti nyelvi adatok is mutatják, a birtokoskettőzésként elemzett szerkezetek elég sok formát ölthetnek a két vizsgált nyelvben. A németben, mint az (3)-ban is látható, a [Spec, I_{nom} P]-ben lévő teljes-DP birtokos (*des Vaters*) genitívuszt visel magán, (4)-ben viszont a *dem Vater* birtokos [Spec, DP]-ben² van. A teljes-DP birtokossal azonos nominális jegyekkel rendelkező névmási birtokos mindét esetben genitívuszban áll, és egyezik a birtokkal számban, nemben és esetben (például *sein* és

¹ A birtokos az alanyhoz hasonló módon esetért mozog fel [Spec, I_{nom} P]-be.

² Kenesei (1994) érvelése alapján a [Spec, DP]-ben lévő birtokosok nem datívuszban vannak, hanem genitívuszban. A rajtuk látható morfológia csak azonos alakú a datívuszban manifesztációjával, és valójában az a funkciója, hogy a birtokos Left Dislocation (LD) pozícióját jelölje a birtoklás DP-n belül. Szabolcsi (1994) szerint ez a jelölés jogosítja fel a birtokost arra, hogy elhagyja a birtoklás DP-t, és hogy a mondatban a birtoktól függetlenül tudjon részt venni a topik-fókusz relációkban. E megállapításokat ez a tanulmány nem fejt ki bővebben, és nem érvel részletesebben mellettük.

ihre). Az (5)-ös angol adat azonban a nyelv története során lejátszódott morfológiai elszegényedés miatt már nem példáz semmilyen fonológiailag realizálható esetmanifesztációt a teljes-DP birtokoson, és nyílt névmási birtokos-birtok egyeztetést sem. Csak a névmási birtokos genitívuszi alakja maradt meg (*her*) ebben a nyelvben.

- (3) a. *des* *Vaters* *sein-Ø*
 az-MASC.SG.GEN apa-MASC.SG.GEN ő-MASC.SG.GEN-NEUT.SG.NOM?
Haus
 ház-NEUT.SG.NOM
 'az apa háza'
- (4) a. *dem* *Vater* *sein-Ø*
 az-MASC.SG.GEN.LD apa-MASC.SG.GEN.LD ő-MASC.SG.GEN-NEUT.SG.NOM?
Haus
 ház-NEUT.SG.NOM
 'az apa háza'
- b. *der* *Frau* *ihr-Ø*
 a-FEM.SG.GEN.LD nő-FEM.SG.GEN.LD ő-FEM.SG.GEN-NEUT.SG.NOM?
Haus
 ház-NEUT.SG.NOM
 'a nő háza'
- c. *dem* *Kind* *sein-e*
 a-NEUT.SG.GEN.LD gyerek-NEUT.SG.GEN.LD ő-NEUT.SG.GEN-FEM.SG.NOM?
Katze
 macska-FEM.SG.NOM
 'a gyerek macskája'
- d. *den* *Frauen* *ihr-e*
 a-FEM.PL.GEN.LD nő-FEM.PL.GEN.LD ő-FEM.PL.GEN-NEUT.PL.NOM?
Häuser
 ház-NEUT.PL.NOM
 'a nők házai'
- (5) *Mary Jones her book*
 Mary Jones ő-FEM.SG.GEN? könyv
 'Mary Jones könyve'

Az előbbieken a tanulmány a (3)-(5) alatti konstrukciókat a birtoklási DP-k egyik fajtájának titulálta. A német nyelv V2 tulajdonsága támaszthatja alá ezt a feltevést. A német egy V2 nyelv, mert pontosan egy összetevő előzheti meg a finit igét a mátrix deklaratív mondatokban:

- (6) a. [*Das kleine Mädchen*] *geht* [*nach Hause*]
a kicsi lány megy haza
'A kicsi lány megy haza.'
b. [*Nach Hause*] *geht* [*das kleine Mädchen*].
c. * [*Das kleine Mädchen*] [*nach Hause*] *geht*.
d. * [*Nach Hause*] [*das kleine Mädchen*] *geht*.

(6a-b) grammatikus, mert a finit igét (*geht*) csak egyetlen összetevő előzi meg, az agrammatikus (6c-d)-ben viszont két összetevő áll az ige előtt. Ennek a tesztnek az eredményeit felhasználva megállapítható, hogy a fenti (3)-as és (4)-es példák egy-egy birtoklás DP-t tartalmaznak, mert a (7) alatti jól formált mondatban egy hasonló konstrukció áll a finit ige előtti első helyen. Más szavakkal, a *dem Vater sein Gesicht* egy az egyben megelőzheti a finit igét egy mátrix deklaratív mondatban, tehát ez a konstrukció egy összetevő, pontosabban egy birtoklás DP.

- (7) a. [*Dem Vater sein Gesicht*] *verzog sich* *schmerzlich*.
az apa ő arc összerándult fájdalmasan
'Az apa arca fájdalmasan összerándult.'

2.2. A „birtokoskettőzés” problematikája

Az, hogy a (3)–(5) példák mind birtoklás DP-k, a hagyományos elemzések súlyos problémáira mutat rá, mert kimondható, hogy ezekben a DP-kben két koreferens birtokos található: egy teljes-DP és egy névmási birtokos. Ez három problémát von maga után.

Először is Olsen (1989) és Strunk (2005) alapján Horváth (2012a) azt állítja, hogy a birtokos DP-k lokális kötési kategóriája az a legkisebb birtoklás DP, ami őket tartalmazza, vagyis (3)–(5)-ben a teljes-DP birtokos köti a névmási birtokost a lokális kötési kategóriájában, azaz a birtoklás DP-ben. A névmásoknak viszont szabadnak kell lenniük a lokális kötési kategóriájukban, így a (3)–(5)-ös és (8)-as DP-k elvileg sértik a B kötési elvet, de mégis grammatikusak:

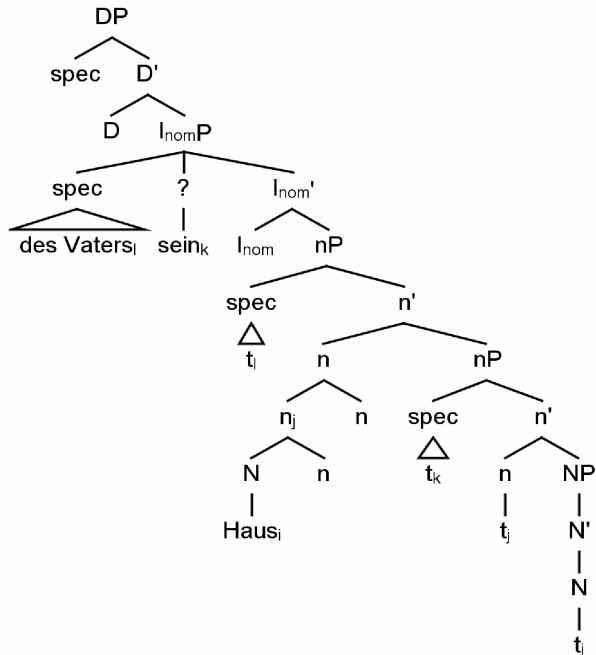
- (8) a. [[*Mary Jones*]_i *her*_{i+_j} book]
'Mary Jones könyve'

Másodszor problémát jelent az is, hogy a két koreferens birtokos ugyanazon birtok és birtoklásmorféma argumentuma, azaz ugyanahhoz a thétahálóhoz tartoznak, és ugyanazt a thétaszerepet viselik. Mivel a Théta Kritérium szerint egy thétahálón belül egy thétaszerepet pontosan egy argumentum visel-

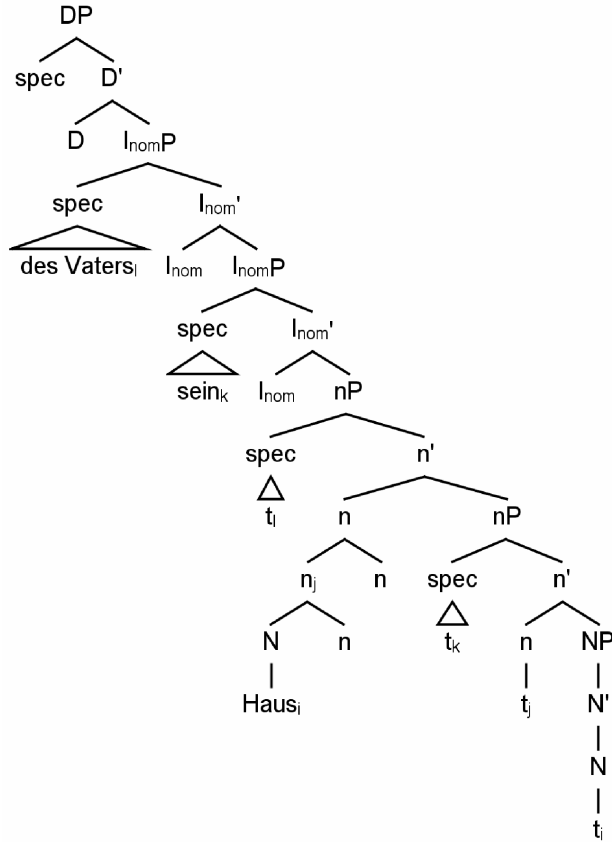
het, a (3–5) alatti példák elvileg agrammatikusak, mégis léteznek és tökéletesen interpretálhatóak.

A harmadik probléma pedig az, hogy (3)-ban és (5)-ben az egyazon thé-tahálóhoz tartozó két koreferens birtokos ugyanazt az esetet viseli magán (genitívuszt), aminek ráadásul ugyanaz a forrása (I_{nom}). Így a szerkezetek sér-tik az Esetszűrőt, de mindezek felett derivációjukat tekintve mozgatási gon-dokba is ütköznek:

(9) a.

b.

Ha a (9a)-ban felvázolt ágrajzot társítjuk a vizsgált szerkezetekhez, vagyis egy $I_{nom}P$ projekcióval dolgozunk, valamelyik birtokos DP-nek nincs megfelelő felszíni helye a mozgítás után. Ez a probléma csak egy hármás elágazás vagy egy dupla specifikáló segítségével hidalható át. De mivel ezek sértik az X'-elmélet alapelveit, elvetendő megoldási alternatívák.

Ha a (9b)-ben lévő struktúrával dolgozunk, ami két $I_{nom}P$ projekciót tartalmaz, akkor is mozgatási problémákba ütközünk, ugyanis a két birtokos DP mindig átmozog egymáson, ami agrammatikus. Ha a névmási birtokos (*sein*) mozog előbb az alsó [Spec, nP]-ből az alsó [Spec, $I_{nom}P$] pozícióba, akkor a

teljes-DP birtokosnak (*des Vaters*) ki kell hagynia ezt az utóbbi pozíciót, ami egy lehetséges felszíni hely lenne neki, ahol esetet tudna kapni. Ha a teljes-DP birtokos mozog előbb a felső [Spec, nP]-ből a felső [Spec, I_{nom}P] pozícióba, akkor a névmási birtokos átmozog az ő mélyszerkezeti pozícióján, vagyis egy A-pozíción, amit a teljes-DP birtokos nyoma foglal el. Ez szintén rosszul formált szerkezethez vezet. Hasonlóan agrammatikus lenne az is, ha a névmási birtokos a felső [Spec, nP]-ből az alsó [Spec, I_{nom}P]-be, a teljes-DP birtokos pedig az alsó [Spec, nP]-ből a felső [Spec, I_{nom}P]-be mozogna.

Ezen a ponton fontos arra is kitérni, hogy (9b) szelekciós okokból sem preferálandó megoldási alternatíva, mert csakúgy, mint a CP-ben, a DP-ben sem tud egy inflexiós fej egy inflexiós frázist helyezni a komplementum pozíciójába. Más szavakkal, I_{nom} nem szelektál I_{nom}P-t.

Összefoglalva, nem lehet egy birtoklás DP-n belül két birtokos DP-t úgy mozgatni, hogy azok ne hagynának ki A-pozíciókat, vagy hogy mindkettőnek megfelelő felszíni pozíciója legyen. Így egy olyan alternatív elemzést kell keresni, amely a névmási birtokosnak egy a hagyományos nézetektől eltérő státuszt tulajdonít.

3. A „birtokoskettőzés” újraértelmezése – a névmási birtokos mint rezumptív névmás³

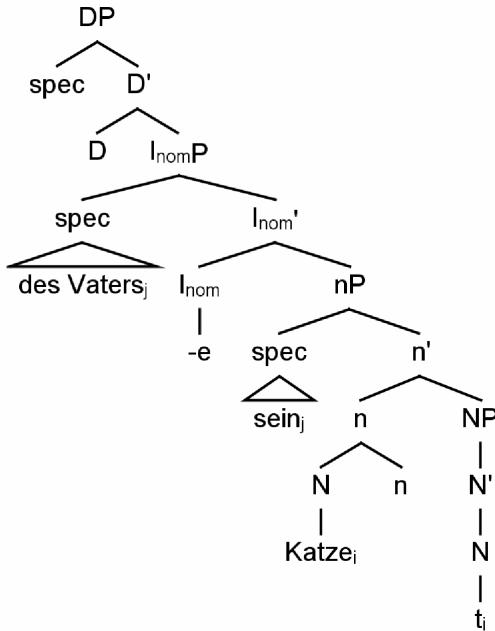
A fent vázolt három problémára megoldást jelenthet a „birtokoskettőzés” egy olyan elemzése, mely szerint a névmási birtokos egy rezumptív névmás (pl. Norde 1997), amely a teljes-DP birtokos mélyszerkezeti helyét ([Spec, nP]) elfoglaló nyom fonológiaiilag realizált *spell-out* formája. Az így feltételezett szerkezetet a (10)-es ágrajz mutatja.

³ Fontos megjegyezni, hogy az ebben a részben leírt elemzésen kívül többfajta megközelítés létezik még a fent vázolt probléma megoldására. Lindauer (1995) és Löbel (1996) például melléknévként kezeli a névmási birtokost minden birtoklási konstrukcióban. Viszont így nem tudják megmutatni többek között, hogy a névmási birtokosok érzékenyek a kötési jelenségekre, valamint hogy a jelen tanulmányban vizsgált nyelvekben a melléknévek előfordulhatnak névelőkkel, míg a névmási birtokosok nem.

Demske (2001), Sternefeld (2006), valamint Georgi–Salzmann (2011) erre a névelők és névmási birtokosok között fennálló kiegészítő eloszlásra hivatkozva, valamint arra, hogy a németben a *kein* negatív határozatlan névelő és a névmási birtokos ugyanúgy ragozódik és határozza meg az őt követő melléknév ragozását, D-fejeknek tekintik a névmási birtokosokat. Horváth (2012a) viszont rámutat olyan koordinációs problémákra, amelyek kizárják annak a lehetőségét, hogy a névmási birtokosok D-fejek.

A jelen tanulmány a fenti elemzéseket nem tárgyalja részletesebben, csak a megközelítések sokrétűségének illusztrálása kedvéért említette meg őket.

(10)

Ennek a megközelítésnek az az előnye, hogy a rezumptív névmások nem igényelnek sem esetet, sem thétaszerepet, és a kötési elvek sem érvényesek rájuk. Továbbá ily módon az is tisztázható, hogy a névmás miért mutat egyezést a teljes-DP birtokossal számban és nemben. Ennek a magyarázata abban rejlik, hogy a *sein*, mint nyom magában foglalja az itt bázisgenerált lexikai tulajdonságokat, azaz az elmozgatott *der Vater* elem számbeli és nembeli jegyeit. Viszont ez az analízis figyelmen kívül hagyja azt aényt, hogy a németben ennek a „rezumptív névmásnak” nem csak a teljes-DP birtokossal kell egyeznie, hanem a birtokkal is. A birtokkal, vagyis N-nel való egyeztetést I_{nom} teszi lehetővé, tehát az itt található ((10)-ben *-e*) morfémának valahogy a [Spec, nP]-ben lévő elemre kell szuffixálódnia. Vagyis egy [Spec, nP]-ből I_{nom} -ba való mozgatást kell feltételeznünk, ami az X^{max} kategóriájú rezumptív névmást az inflexió s fejbe viszi. Ez a derivációs lépés azonban agrammatikus, mert frázisok csak frázispozícióba mozoghatnak. Az *-e* morféma I_{nom} -ból [Spec, nP]-be való mozgatása ugyanezekből az okokból szintén nem megengedett, ráadásul ez lefelé történő mozgatás lenne.

Összefoglalva tehát a „birtokoskettőzést” tartalmazó birtoklás DP-kre bemutatott a névmási birtokosoknak rezumptív névmási státuszt tulajdonító elemzésmód nem tudja kezelni a német nyelvben megfigyelhető egyeztetési mintákat, mert a (10)-es struktúrában a névmási birtokos nem tud egyesülni az inflexiós elemmel.

4. A „birtokoskettőzés” mint *possessive linker DP*

A fenti problémák azt sugallják, hogy a (3)-(5) alatti birtoklási konstrukciókban található hagyományosan névmási birtokosoknak feltételezett elemek szerkezeti státuszát újra kell gondolni. Ehhez az angol nyelv korábbi stádiumai nyújthatnak segítséget.

Horváth (2012a, 2012b) többek között Allen (2002), Allen (2008), Allen (2009), valamint Pyles–Algeo (1993) alapján tekinti végig röviden a (11)-ben vastagon szedett „Saxon Genitive” morféma történetét.

- (11) a. *Peter’s house*
 ’Peter háza’
 b. *the girl’s house*
 ’a lány háza’

A történeti adatok és tendenciák alapján az állapítható meg, hogy a „Saxon Genitive” enklitikum – nevének ellentmondva – valójában nem a genitívusz-nak egy megvalósulása, hanem egy fonológiailag redukálódott elem. Röviden, az egykori gazdag angol inflexiós és esetrendszer összeomlása következtében, míg a névmási birtokosokon megmaradt, a teljes-DP birtokosokról eltűnt a nyílt esetjelölés, vagyis a fonológiailag realizált prenominalis genitívusz. Ennek kompenzációjaként az angolban a birtoklási viszony nyílt jelölésére kialakult egy kezdetben invariábilis szabad birtoklásmorféma, az *ys*, később *his*, ami a 16. századtól egyezést mutatott a teljes-DP birtokossal (*his*, *her* és *their* formákban). Azaz elterjedt a „birtokoskettőzés” az angolban. Majd a *his* variáns átvette a *her* és a *their* funkcióját is, és később fonológiailag a mai ’s enklitikummá redukálódott.

A „birtokoskettőzés” a németben is feltehetőleg hasonló okok miatt alakult ki. A német nyelv története során folyamatosan megfigyelhető a genitívusz fokozatos visszaszorulása (van der Elst 1984). A prenominalis teljes-DP birtokosokon manapság már egyre ritkábban manifesztálódik fonológiailag realizálhatóan a genitívusz, de elvéve találkozhatunk még a (12)-eshez hasonló birtoklás DP-kkel. Ezeknek a helyét a dél-német dialektu-

sokban a (3)-(5) alatti szerkezetek vették át, a standard németben pedig a posztnominális birtokost tartalmazó DP-k (13).

- (12) a. *des* *Vaters* *Haus*
a-NEUT.SG.GEN apa-MASC.SG.GEN ház
'az apa háza'
- (13) a. *das* *Haus* *des* *Vaters*
a-NEUT.SG.NOM ház-NEUT.SG.NOM a-MASC.SG.GEN apa-MASC.SG.GEN
'az apa háza'
- b. *das* *Haus* *vom dem* *Vater*
a-NEUT.SG.NOM ház-NEUT.SG.NOM PREP a-MASC.SG.DAT apa-MASC.SG.DAT
'az apa háza'

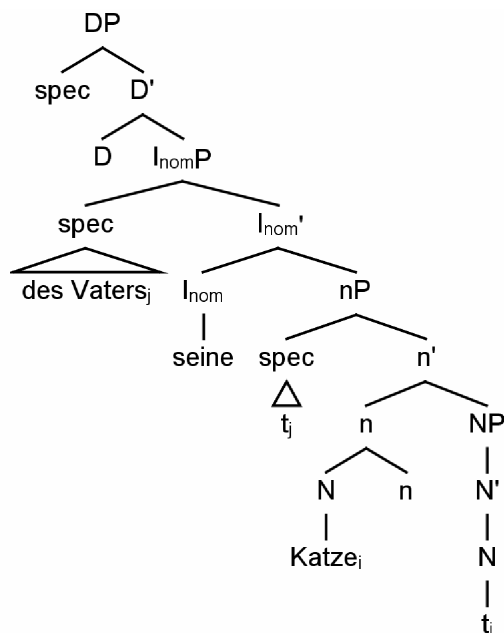
A fentiek alapján az a következtetés vonható le, hogy az angolban az 's enklitikum státuszát tekintve feltehetőleg egy funkcionális fej, amely a teljes-DP birtokosok esetében a nyílt esetadás kompenzációjaként jelöli a birtoklásviszonyt. Ezt a megállapítást szintaktikai megfigyelésekkel is alátámaszthatjuk: a fonológiailag redukált segédigék (amik I-fejek) is ugyanolyan enklitikumként viselkednek, mint az 's morféma (14), vagyis ugyanúgy a teljes-DP-k végén realizálódnak (15):

- (14) a. [_{DP} *the man next door*]'s *key*
'a szomszéd kulcsa'
- (15) a. [_{DP} *The man next door*] *is going to a party tonight.*
'A szomszéd ma buliba megy.'
- b. [_{DP} *The man next door*] 's *going to a party tonight.*
'A szomszéd ma buliba megy.'

Egy további érvként amellet, hogy az 's nem egy esetmanifesztáció, Newson és mtsai (2006) kiemeli, hogy az 's enklitikum és a teljes-DP birtokos valamint a fonológiailag redukált segédige és az alany a PF-interfészben egyesülnek és nem a szintaxisban, mint ahogy az (16)-ban is látható. Newson és mtsai (2006) megfigyelései tükrében (16a)-ban az alanyt kimozdítottuk az alárendelt mellékmondatból és a teljes alakú segédigét hátrahagytuk. Ez a deriváció grammatikus. (16b)-ben ellenben a redukált segédigét együtt mozdtítottuk ki az alannal az alárendelt CP-ből és rosszul formált mondatot kaptunk. Ez azt jelenti, hogy a fonológiailag redukált segédige és az alany nem képvisel egy szintaktikai összetevőt, mert nem mozoghatnak együtt. Következésképpen ez a két elem nem szintaktikai, hanem fonológiai folyamat során egyesül. (A németben ez a teszt nem futtatható le, mert a segédigéknek nincsenek enklitikum alakjaik.)

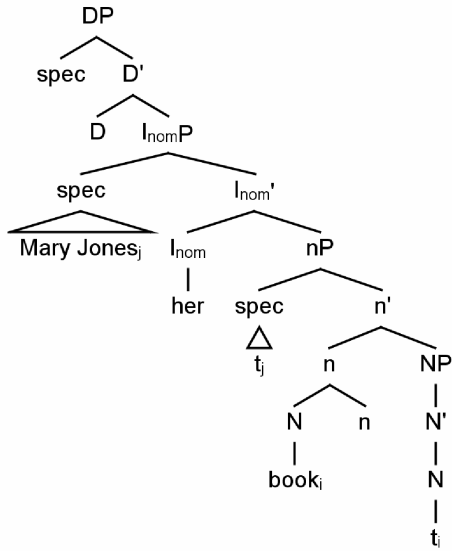
közi nyílt egyeztetés lehetővé tétele.⁶ Vagyis e feltevés szerint a (3–5) alatti szerkezetekben a névmási birtokos valójában egy fonológiailag realizált szabad inflexiós elem, ami az I_{nom} pozíciót foglalja el, vagyis nem érvényes rá az Esetszűrő, a Théta Kritérium és a B kötési elv. Ezeket az elemeket Strunk (2005) *possessive linker*nek nevezi, melyek szerkezeti státuszukat tekintve ekvivalensek a magyar birtoklás DP-kben fellelhető inflexiós szuffixumokkal. Más szavakkal, az angolban, a németben és a magyarban a nyílt nominális egyeztetés ugyanúgy megy végbe I_{nom} segítségével, azzal a különbséggel, hogy az előbbi két nyelvben a DP analitikus, tehát szabadok az inflexiós elemek (18), míg az utóbbiban szintetikus, vagyis kötöttek az egyeztetési morfémák (19).

(18) a.

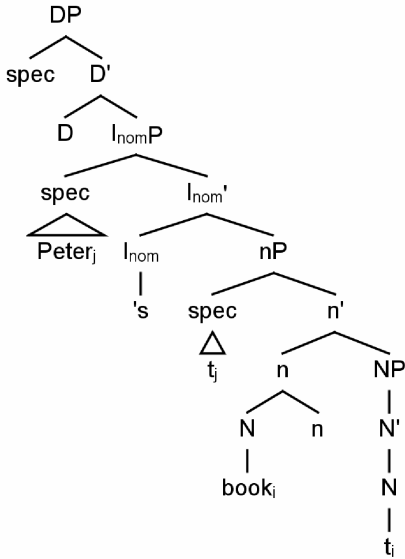

⁶ Lühr (2002) a C kötési elv sértések, Olsen (1989) az egyeztetési minták és a nominális pro-drop, Strunk (2005) a B kötési elv sértések és (7)-hez hasonló konstituenciatesztek és Weiß (2006) a redundancia alapján is erre a következtetésre jut.

b.

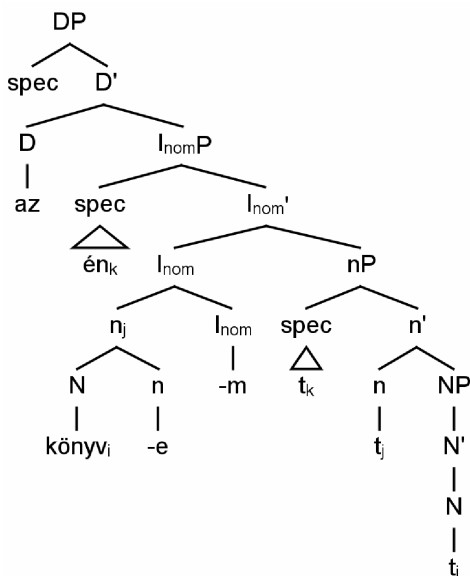

c.

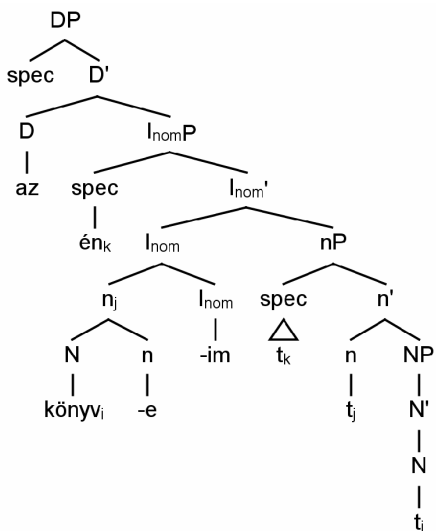

Dem Vater sein Haus – Birtokoskettőzés vagy nyílt egyeztetés?

(19) a.

b.

(18)-ban és (19)-ben I_{nom} alatt inflexiós morfémák bázisgenerálódnak. (18)-ban ez az inflexiós elem egyrészt a szelekció révén a birtok N nominális jegyeit hordozza, másrészt pedig a specifikáló-fej egyezés jegyében a birtokos nominális tulajdonságait.⁷ (18a-b)-ben az így kapott tulajdonság halmazok egy szabad morféma, vagyis a *possessive linker* formájában öltenek alakot, (18c)-ben pedig a teljes-DP birtokoson lévő fonológiailag redukált *possessive linker* ('s) jóvoltából. (19)-ben ugyanez a mechanizmus játszódik le, csak a magyar esetében nem egy *possessive linker*, hanem egy a birtokon található szuffixum formájában realizálódik az egyeztetés.

A (18)-ban felrajzolt struktúrák előnye, hogy a hagyományosan „birtokoskötőzésnek” elemzett jelenséget egy teljesen más irányból közelítik meg. Az immáron *possessive linker DP*-nek⁸ nevezett *possessive linker*t tartalmazó birtoklás DP-k nem foglalnak magukba két koreferens birtokost, így nem sértenek sem a kötési elveket, sem az Esetszűrőt és a Théta Kritériumot sem. Továbbá az összes fentebb vázolt mozgatási és egyeztetési probléma is megoldódott, mert a *possessive linker* az I_{nom} fejpozícióban bázisgenerálódik és onnan nem mozog sehová.

5. Léteznek az angolban és a németben névmási birtokosok?

Az előbb bemutatott elemzés felveti azt a kérdést, hogy az angolban és a németben léteznek-e egyáltalán névmási birtokosok. A magyar és az angol illetve a német nominális egyeztetés között megfigyelhető párhuzam motiválta Delsing (1998) elképzeléseit arról, hogy a (20) alatt látható magyar nominális *pro-drop* jelenségét ki lehet terjeszteni az angolra és a németre:

- (20) a. az én könyvem
 b. *a pro_i könyve_i*

- (21) a. *des* *Vaters* *sein* *Haus*
 az-MASC.SG.GEN apa-MASC.SG.GEN [NEUT.SG.NOM] ház-NEUT.SG.NOM
 'az apa háza'

⁷ Az ötödik részben említetteknek megfelelően az inflexiós elemek eleve az összes nominális értékkel együtt egy monolitikus elemként kerülnek a derivációba. Így tudnak az őhozzájuk megfelelő jegyekkel rendelkező birtokot szelektálni.

⁸ Fontos megjegyezni, hogy az angol és a német *possessive linker DP*-k csak harmadik személyű birtokost tartalmazhatnak. Ennek magyarázata az, hogy az első és a második személy csak névmásokkal fejezhető ki. Az angol névmási birtokosok nem egyeznek nyíltan a birtokkal, a németek viszont képesek magukon viselni az inflexiós morfémákat. Tehát a névmási birtokosok esetében nincs szükség külön *possessive linker*re.

b. *pro*, *sein*_i-Ø *Haus*

'az ő háza'

(22) a. *Mary Jones*

her book

[*Mary Jones*]-FEM.SG.GEN FEM-SG könyv

'Mary Jones könyve'

b. *pro*, *her*_i *book*

'az ő könyve'

E felvetések arra engednek következtetni, hogy az angolban és a németben nem léteznek fonológiailag realizálható névmási birtokosok, csak I_{nom} -ban lévő *possessive linker*ek, amik a magyar inflexiók szuffixumok analógiájára a [Spec, I_{nom} P]-ben található *pro* birtokost licenzálják. Vagyis Delsing szerint az angol és a német nyelvben a nominális *pro-drop* kötelező.

A magyarhoz hasonló nominális *pro-drop* létezése azonban történeti síkon az angol nyelv esetében kizárható. Ha feltesszük, hogy az angolban a névmási birtokosok és a *possessive linker*ek kategóriája a 16. században egyesült, akkor ma nem létezne például a (22b) példa, mert a *possessive linker*ek *his* variánsának túllátalánosodása eltörölte volna végérvényesen a *her* és a *their* alakokat mint névmásokat is. Következésképp megállapítható, hogy az angolban a *possessive linker*ek és a [Spec, I_{nom} P]-ben lévő névmási birtokosok külön kategóriát képeznek, és az előbbiek azonos alakúsága a *his*, *her* és *their* névmásokkal csak a véletlen műve. Tömören szólva a (22b) és hasonló példák pusztá létezése kizárja az angolban a nominális *pro-drop* lehetőségét.

A német nyelv történetében viszont nem zajlottak le az angoléhoz hasonló túllátalánosodások és fonológiai redukciók. Így ebben a nyelvben ilyen alapon nem lehet kizárni a nominális *pro-drop* létezését. A német nominális *pro-drop* létezésének kérdését ez a tanulmány nyitva hagyja, mert pontosabb megválaszolásához további kutatásra van szükség.

Konklúzió

Összefoglalva kimondható, hogy két koreferens birtokos nem állhat egyazon birtoklás DP-n belül, mert sértené a B kötési elvet, az Esetszűrőt és a Théta Kritériumot. A látszólagos birtokoskettőzés funkciója a nyílt egyeztetés a teljes-DP birtokos és a birtok között az I_{nom} -ban található *possessive linker* segítségével. Feltehetően ezt a nyílt egyeztetést az angolban a teljes-DP-ken való nyílt esetadás teljes eltűnése, a németben pedig a genitívusz fokozatos visszaszorulása motiválja. A névmási birtokosok *possessive linker* DP-kből való kiszorulását pedig az magyarázza, hogy egyrészt ők nyíltan viselik magukon

a genitívuszt, másrészt ők másképp viselkednek az egyeztetés szempontjából, mint a teljes-DP-k.

Felhasznált irodalom

- Abney, Steven Paul 1987. *The English Noun Phrase in Its sentential Aspect*. MIT dissertation. Cambridge (Mass), MIT Press.
- Allen, Cynthia L. 2002. The Early English 'his Genitives' from a Germanic Perspective. In Collins, Peter – Amberber, Mergitsu (eds.) *Proceedings of the 2002 Conference of the Australian Linguistic Society*. Sydney, ALS. [<http://www.als.asn.au/proceedings/als2002/Allen.pdf>] (2010. október 6.)
- Allen, Cynthia L. 2008. *Genitives in Early English. Typology and Evidence*. Oxford, Oxford University Press.
- Allen, Cynthia L. 2009. Dealing with Complex Possessors in Early English: Split and Group Genitives. A tanulmányt 2009. április 4-én mutatták be a „Morpho-syntactic Categories and the Expression of Possession” című workshop keretében. [<http://www.humanities.manchester.ac.uk/medialibrary/llo/files/possessives/Allen.pdf>] (2010. október 6.)
- Baker, Mark 1988. *Incorporation*. Chicago, Chicago University Press.
- Bernstein, Judy B. – Tortora, Christina 2005. Two types of possessive forms in English. *Lingua* 115: 1221–1242.
- Delsing, Lars-Olof 1998. Possession in Germanic. In Alexiadou, Artemis – Wilder, Chris (eds.) *Possessors, Predicates and Movement in the Determiner Phrase*. Amsterdam, John Benjamins, 87–108.
- Demske, Ulrike 2001. *Merkmale und Relationen. Diachrone Studien zur Nominalphrase des Deutschen*. Berlin, de Gruyter.
- van der Elst, Gaston 1984. Zur Entwicklung des deutschen Kasussystems. Ein Beispiel für Sprachökonomie. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*. 12(3): 313–331.
- Georgi, Doreen – Salzmann, Martin 2011. DP-internal Double Agreement is not Double Agree: Consequences of Agree-based Case Assignment within DP. *Lingua* 121: 2069–2088.
- Haegeman, Liliane – Guéron, Jacqueline 1999. *English Grammar: A Generative Perspective*. Malden, Blackwell Publishers.
- Horváth Katalin 2010. Possessive Interpretations. In Varga László (ed.) *The Even Yearbook* 9. Budapest, ELTE-BTK Angol Nyelvészeti Tanszék. [<http://seas3.elte.hu/delg/publications/even/2010/10ho.pdf>]

- Horváth Katalin 2012a. A prenominalis és posztnominalis birtokos váltakozása az angol nyelvben. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok11. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress. 89–118.
- Horváth Katalin 2012b. A „dupla genitívusz” konstrukció. In Frank Tibor – Károly Krisztina (szerk.) *125 éves az angol szak az Eötvös Loránd Tudományegyetemen – konferenciakötet*. Budapest, ELTE Eötvös kiadó. 112–123.
- Kenesei István 1994. Subordinate Clauses. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (eds.) *Syntax and Semantics, 27: The Syntactic Structure of Hungarian*. San Diego, Academic Press, 275–354.
- Lindauer, Thomas 1995. *Genitivattribute. Eine morphosyntaktische Untersuchung des deutschen DP/NP-Systems*. Tübingen, Niemeyer.
- Löbel, Elisabeth 1996. Kategorisierung der Possessiva als Adjektive in der NP/DP. In Tappe, Thilo – Löbel, Elisabeth (eds.) *Die Struktur der Nominalphrase*. Wuppertal, Universität Wuppertal, 48–94.
- Lühr, Rosemarie 2002. Der Ausdruck der Possessivität innerhalb der Determinans-Phrase in den ältesten indogermanischen Sprachen. In Junghanns, Uwe – Szucsich, Luka (eds.) *Syntactic Structures and Morphological Information*. Berlin, de Gruyter. 415–446 [<http://www.indogermanistik.uni-jena.de/dokumente/PDF/Sonderdruck107.pdf>] (2009. október 22.)
- Newton, Mark – Pap Dániel – Tóth Gabriella – Szécsényi Krisztina – Hordós Marianna – Vincze Veronika 2006. *Basic English Syntax with Exercises*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.
- Norde, Muriel 1997. *The History of the Genitive in Swedish. A Case Study in Degrammaticalisation*. Ph.D. Thesis, University of Amsterdam.
- Olsen, Susan 1989. Das Possessivum: Pronomen, Determinans oder Adjektiv? *Linguistische Berichte* **120**: 133–153.
- Pyles, Thomas – Algeo, John 1993. *The Origins and Development of the English Language*. Fort Worth, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Roehrs, Dorian 2005. Possessives Consist of Heads and Complements: Some Notes. In Dorian, Roehrs – Kim, Ock-Hwan – Kitagawa, Yoshihisa (eds.) *Syntax and Beyond. Indiana University Working papers in Linguistics 5*. Bloomington (IN), IULC. 117–247. [<http://ling.auf.net/lingBuzz/000302>] (2009. október 22.).
- Sternefeld, Wolfgang 2006. *Syntax*. Tübingen, Stauffenburg.
- Strunk, Jan 2005. Pro-drop in nominal possessive constructions. In Batt, Miriam – Holloway King, Tracy (eds.) *The Proceedings of the LFG'05*

- Conference in Bergen, Norway, July 15, 2005.* Stanford, CSLI Publications. 447–467. [<http://csli-publications.stanford.edu/LFG/10/lfg05strunk.pdf>] (2009. szeptember 8.).
- Szabolcsi Anna 1994. The Noun Phrase. In Kiefer, Ferenc – É. Kiss, Katalin (eds.) *Syntax and Semantics, 27: The Syntactic Structure of Hungarian.* San Diego, Academic Press. 179–231.
- Weise, Oskar 1902. *Unsere Muttersprache, ihr Werden und ihr Wesen.* Berlin, Teuber.
- Weiß, Helmut 2006. The Possessor that Appears Twice. Variation, Structure and Function of Possessive Doubling in German. A tanulmányt 2006 márciusában mutatták be Amszterdamban a „Syntactic Doubling“ című workshop keretében. [http://www.meertens.knaw.nl/projecten/edisynt/Online_proceedings/Paper_Weiss.pdf] (2010. január 24.).

IGEI KÓDVÁLTÁSTÍPUSOK AZ ERZA-OROSZ KÉTNyelvűEK BESZÉDÉBEN: A KEVERT KÓD KIALAKULÁSÁNAK JEGYEI AZ IGEI KATEGÓRIÁBAN

Janurik Boglárka

Bevezetés

Dolgozatomban az erza¹-orosz kódváltásos diskurzusból található igei kódváltások típusait elemzem. Vizsgálatom célja annak megállapítása, hogy az erza-mordvin igei kategóriában milyen változások jelentkeznek, a rendszernek mely elemei azok, amelyek átalakulnak a gyakori kódváltások hatására, illetve milyen új vonásokat mutat a kevert kód az egynyelvű erza-mordvin kódhoz viszonyítva. Mivel az adatgyűjtés nem reprezentatív mintán alapult, nem végeztem kvantitatív kutatást, a főbb tendenciák leírásával ugyanakkor egy későbbi kvantitatív kérdőíves kutatás lehetőségét igyekszem megteremteni.

A rövid bevezető után dolgozatomban első részében a felhasznált elméleti háttérrel vázoló fel. Adataim elemzéséhez Myers-Scotton (2002) mátrixnyelvi keretét és a Muysken-féle (2000) osztályozási rendszert alkalmazom. Az igei kódváltástípusok ismertetéséhez Wichmann–Wohlgemuth (2005) igekölcsönzési tipológiáját használom fel. Végezetül az erza-orosz kevert kód kialakulásának lépéseit Auer (1999) kontinuummodelljén keresztül mutatom be. Az ebben a részben található példák egy általam összeállított erza-orosz kétnyelvű korpuszból származnak, azokat a jelenségeket szemléltetik, amelyek az igei kategóriában végbemenő változások mellett utalhatnak az összetett mátrixnyelv létrejöttére.

A módszertani részben az adatgyűjtés elveit, valamint a korpusz összeállításának módját mutatom be. Korpuszomban strukturált és strukturálatlan életútinterjúk szerepelnek, amelyeket négy kutatóút² során 30 erza-orosz kétnyelvű adatközlőtől rögzítettem. Mivel a kutatás elsődleges célkitűzése az erza-orosz kódváltásos beszédmód főbb tendenciáinak felmérése volt, az

¹ Az erza megnevezés alatt az erza-mordvin nyelvet értem, tehát a mordvin változatokat (erza és moksa) nyelveknek és nem nyelvjáráásoknak tekintem. A dolgozatban az erza és az erza-mordvin terminusokat felváltva, azonos értelemben használom.

² A kutatóutak időpontja: 2005, 2008. március–július, 2010. július–augusztus és 2011. augusztus.

adatgyűjtés során is nagy mennyiségű és a beszélők minél szélesebb körét magában foglaló beszélt nyelvi anyag rögzítésére törekedtem.

A dolgozat harmadik része tartalmazza az adatok elemzését. Az igei kategóriában orosz hatásra jelentkező változásokat a főbb tendenciák szerint csoportosítottam: elsőként a (részleges) morfológiai adaptációt mutató igéket tárgyalom, amelyek esetében az orosz igetőhöz erza toldalék kapcsolódik. Az ilyen formában megjelenő igék jól elkülöníthető szemantikai osztályokba sorolhatók. Az orosz igék morfológiai adaptáció nélküli átvételének két alosztálya a segédigék, valamint a főigék orosz grammatikai elemekkel (igei személyrag, múltidő-jel) ellátott formáinak megjelenése az erza diskurzusban. Részletesen ismertetem azokat a szerkezeteket, amelyekben az erza mondatban szereplő orosz (segéd)ige nembeli egyeztetést mutat az erza nyelvével alannyal.

Végül az összegzésben felvázolok egy jövőbeli kutatási projektet, amelynek célja a kódváltásos beszédmódban jelentkező variabilitás feltárása lenne.

1. Elméleti háttér

Dolgozatom első részében a kódváltás elméleti háttérét tekintem át, a kódváltást Gumperz (1982: 59) nyomán a következőképpen határozom meg: „egy diskurzusban két különböző nyelvtani rendszerhez vagy alrendszerhez tartozó beszédszakaszok egymás mellé helyezése”³.

A kódváltástípusok csoportosításának két lehetséges rendszerét ismertetem, felhívva a figyelmet az általam vizsgált kétnyelvű korpuszban található olyan jelenségekre, amelyek az úgynevezett klasszikus kódváltás elméletének (amelyekben a morfoszintaktikai szerkezetet meghatározó mátrixnyelv egyértelműen megadható) ellentmondanak, és felvetik annak lehetőségét, hogy az erza-orosz kódváltásos diskurzus egy kétnyelvű nyelvtani rendszer szabályai-val lenne leírható, amely ötvözi a két nyelv egynyelvű változatának rendszerét.

1.1. Myers-Scotton modellje

Myers-Scotton (1993; 2002) mátrixnyelvi modellje (Matrix Language Frame Model) a kódváltáskutatásokban az egyik legszélesebb körben alkalmazott keret, amely a kódváltásos megnyilatkozásokban egy mátrixnyelvet (vagy bázisnyelvet: *matrix language* vagy *base language*) és egy beágyazott nyelvet (vagy vendégnyelvet: *embedded language* vagy *guest language*) különít

³ Saját fordítás; az angol eredeti: „the juxtaposition within the same speech exchange of passages of speech belonging to two different grammatical systems or subsystems”.

el. A mátrixnyelv határozza meg a CP (*complementizer phrase*; azaz a mondatbevezető) morfoszintaktikai szerkezetét. Az úgynevezett rendszermorfémáknak (*system morpheme*), amelyek nem kaphatnak és nem is adhatnak tematikus szerepet, a mátrixnyelvből kell származniuk. A szórendet, illetve a morfémasorrendet is a mátrixnyelv határozza meg, ettől való eltérés csak az úgynevezett vendégnyelvi szigeteken lehetséges, ám ezek is a mátrixnyelv szabályai szerint épülnek be a diskurzusba.

A mátrixnyelvi modell három típusú konstituens között tesz különbséget: mátrixnyelvi szigetek, vendégnyelvi szigetek és kevert konstituensek között. A vendégnyelvi szigetek szerkezetét a vendégnyelv határozza meg, ezekben a frázisokban a beágyazott nyelv rendszermorfémái megjelenhetnek, a kevert szerkezetekben (*mixed constituents*) azonban csak a tartalomorfémák származhatnak részben a mátrixnyelvből, részben a beágyazott nyelvből, a rendszermorfémák mindenképpen mátrixnyelvi, és a morfémasorrendet a mátrixnyelv határozza meg⁴ (a példákban félkövérrel jelölöm a vendégnyelvi, jelen esetben az orosz nyelvi elemeket):

- (1) *mejle čerez nedelj-u t'eta-s sa-s miń-eńek gost'-ks*
 után át hét-ACC apa-DET jön-PAST.SG3 mi-ALL.PX.PL1 vendég-TRANSL
 'Egy héttel később az apja meglátogatott minket.'

A következő táblázatban az (1) példa elemeit felhasználva mutatom be az egyes konstituenstípusokat (a nagybetűkkel a rendszermorfémákat emelem ki, míg a tartalomorfémák kisbetűsök, illetve a félkövér font az orosz elemeket jelöli, a normál font pedig az erza összetevőket):

I. táblázat: A konstituensek típusai

Konstituenstípusok	Példa
mátrixnyelvi sziget	<i>t'eta-Š sa-Š</i>
vendégnyelvi sziget	<i>čerez nedelj-U</i>
kevert konstituens	<i>gost'-KS</i>

Az (1) példában a *t'eta-s sa-s* 'apa megérkezett' mátrixnyelvi szigetnek tekinthető, mivel mind a rendszermorfémák (*system morphemes*), vagyis a -s determináló elem és a -s múltidőjel, mind a tartalomorfémák (*content morphemes*), vagyis a *t'eta* 'apa' jelentésű szó és a *sa-* 'érkezni, jönni' igező a mátrixnyelvből származnak. Ennek ellentettje a vendégnyelvi sziget, amely-

⁴ Myers-Scotton modelljének van egy újabb változata, a 4-M-modell (Myers-Scotton 2002), amely a rendszermorfémák négy fajtáját határozza meg, és árnyalja a konstituenstípusok fent vázolt képét, mivel a jelen dolgozatban azonban ez a különbségtétel nem releváns, ennek a részletes bemutatásától itt eltekintünk.

ben a beágyazott nyelv nyelvtani szabályai érvényesülnek, azonban ezek a szigetek általában rövidek, legfeljebb egy-egy frázisra terjednek ki. A *čerez nedelju* 'egy hét múlva' előljárós frázis vendégnyelvi szigetnek tekinthető, mivel az előljárós szerkezet az orosz nyelv szabályai szerint épül fel, a *čerez* 'át, keresztül' jelentésű prepozíció bővítménye szabályosan akkuzatívuszragos. Az erza nyelvi megfelelője nem prepozíciós, hanem névutós frázis lenne, amelyben a 'hét' jelentésű szó nem akkuzatívusz-, hanem genitívuszragot kapna. A *gost'ks* 'vendégként' kevert szerkezet, amelyben a vendégnyelvi tövön erza transzlátívuszrag jelenik meg, vagyis egy orosz tartalommorfémához *gost* 'vendég' erza rendszermorféma (jelen esetben transzlátívuszrag) kapcsolódik.

Ez a felosztás elsősorban az úgynevezett klasszikus kódváltást írja le, amelyben a mátrixnyelv minden esetben egyértelműen meghatározható. A klasszikus modellben a vendégnyelvi szigetek túlnyomórészt szabad határolók a mondatban, gyakran állandósult szókapcsolatoknak tekinthetők (Myers-Scotton 2005: 262).

A vendégnyelvi szigetek, különösen a hosszabb típusúak elszaporodása (a kevert szerkezetek számának megnövekedésével párhuzamosan) elvezethet egy olyan állapothoz, amelyben már nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, melyik nyelv határozza meg a CP morfoszintaktikai szerkezetét (Kovács 2001: 211), ebben az esetben összetett mátrixnyelvről beszélhetünk (*composite matrix language*). Ennek a folyamatnak két kimenetele lehet, amelyek között a választás nyelven kívüli tényezőktől függ. Ha a kontaktushelyzet eredményeképpen az egyik közösségben (többnyire a kisebbségi nyelvet beszélők körében) nyelvváltás megy végbe, a mátrixnyelvek felcserélődnek (Matrix Language Turnover Hypothesis, Myers-Scotton–Jake 2001), vagyis a korábbi beágyazott nyelv lesz a diskurzus mátrixnyelve. Kedvező társadalmi tényezők esetében a nyelvváltási folyamat megállhat, és az összetett mátrixnyelv rögzülhet a közösség alapkódjaként és a megnyilatkozások mátrixnyelveként. Ez a folyamat a ritkább jelenség, de megfigyelhető például a gurindzsi kriol (McConvell–Meakins 2005) vagy a ma'a (Mbugu) (Myers-Scotton 1998) nyelv esetében.

Zabrodszkaja (2009: 32) szerint „a kódváltás vizsgálata hozzásegít annak megállapításához, hogy melyek azok a morfoszintaktikai szerkezetek, amelyek konvergálásra hajlamosak, és miért”⁵. Az erza-orosz korpuszban is találhatunk olyan eseteket, amelyekben párhuzamba állíthatunk konvergált

⁵ Saját fordítás; az angol eredeti: „CS helps to account for what morphosyntactic structures are more likely to be converged and why”.

szerkezeteket (vagyis amelyekben orosz elem ugyan nem szerepel, azonban a szerkezet felépítése az orosz nyelvi szerkezetet tükrözi) és ezek orosz megfelelőit, amelyek kódváltásként épülnek a diskurzusba. A konvergens szerkezetek esetében a kódváltás könnyebben végbemegy, mivel a két nyelvi rendszer közeledik egymáshoz. A következő példák jól szemléltetik ezt a jelenséget, a konvergens szerkezet és a vendégnyelvi szigetként jelentkező kódváltás között feltételezhetünk egy köztes állapotot (kódváltás kevert szerkezetekkel), amelyben a szerkezet egy része oroszul, a másik része pedig erzául szerepel. Nem minden kifejezés esetében található meg mind a három fázis, állandósult szókapcsolatokban és igevonatokban figyelhetjük meg leggyakrabban.

II. táblázat. A konvergencia és a kódváltás közötti összefüggések

konvergens szerkezet	kódváltás (kevert szerkezet)	kódváltás (vendégnyelvi sziget)
<i>koda meř-ems</i> hogya mond- _{INF} 'hogya mondjam'	<i>koda skaz-at'</i> hogya mond- _{INF} 'hogya mondjam'	<i>kak skaz-at'</i> hogya mond- _{INF} 'hogya mondjam'
–	<i>bol'se mežejak aras'</i> több semmi nincs 'semmi más nincs'	<i>bol'se ničego net</i> több semmi nincs 'semmi más nincs'
<i>a korta-ms (kši) langa</i> nem beszél- _{INF} (kenyér) -ről '(a kenyér)ről nem is beszélve'	–	<i>daže ne govor-it' o (xleba)</i> már nem beszél- _{INF} -ről (kenyér) '(a kenyér)ről nem is beszélve'

Az összetett mátrixnyelv kialakulásához az is hozzájárulhat, hogy mindkét nyelv folyamatosan jelen van a diskurzusban, és ez elősegíti a párhuzamok keresését, lehetővé teszi a konvergenciát (Toribio 2004: 172).

1.2. Muysken kategóriái

Muysken (2000) kódváltás-tipológiája alapvetően két nagyobb kategóriára oszlik, a beillesztés (*insertion*) és az alternáció megkülönböztetésére, amely rendszerben az előző kategória a tagmondatokon belüli, míg az utóbbi a tagmondatok közötti kódváltásra utal. (A mátrixnyelvi modellben az elemzés alapegysége a tagmondat, így Myers-Scotton értelemszerűen az alternáció típusú kódváltásokat nem vizsgálja.) A beillesztés vendégnyelvi elemek beágyazását jelenti, amelynek eredményeképpen a Myers-Scotton-féle termi-

nológia szerint vendégnyelvi szigetek vagy kevert konstituensek jönnek létre. Az alternáció esetében a két nyelv élesebben elkülönül egymástól⁶:

- (2) *miñ erínek pařšte, požeríl'is, l'ubil'i drug druga*
'Jól éltünk, megházasodtunk, szerettük egymást.'

Vannak azonban olyan kódváltástípusok, amelyek nem írhatók le a fenti két kategória segítségével. Ezekben az esetekben „a két nyelv együttesen biztosítja a tagmondat grammatikai szerkezetét, és a mondatban található szavak mindkét nyelvből származnak”⁷ (Muysken 2000: 122). Ezt az esetet Muysken együttes lexikalizációnak nevezi (*congruent lexicalization*), a (3) példában ezt a jelenséget figyelhetjük meg.

- (3) *Vandi hot'im mol'ems na šašlik.*
holnap akar-PL1 megy-INF1 -ra saslik
'Holnap sasliksütésre akarunk menni.'

Az együttes lexikalizáció kategóriája egybevethető Myers-Scotton összetett mátrixnyelv terminusával, mindkét esetben az figyelhető meg, hogy a CP-k morfoszintaktikai szerkezetét két nyelv együttesen alakítja ki. A következő modell azt a folyamatot szemlélteti, amelynek során a kétnyelvű nyelvhasználatban a két nyelv szerepe fokozatosan megváltozik, az első szakaszban az egyik nyelv egyértelmű dominanciájával számolhatunk, a második és a harmadik fázisban az együttes lexikalizáció jelensége a meghatározó, tehát a megnyilatkozás szerkezetét két nyelv szabályai alakítják ki. A második szakaszra a variáció a jellemző, a különböző szerkezetek együttesen léteznek, a harmadik szakaszban egyes kétnyelvű formák azonban rögzülnek, az alternáció megszűnik.

1.3. Auer kontinuummodellje

Auer kontinuummodelljében (1999) a fent ismertetett mátrixnyelvi modellel leírható úgynevezett klasszikus kódváltás képezi az első szakaszt (*code-switching*), amelyet a nyelvkeveredés (*language mixing*), majd az összeolvadt lektusok (*fused lects*) szakasza követ. A nyelvkeveredés fázisában a CP-k szerkezetét két nyelv szabályai határozzák meg. A szakaszt a kevert szerkezetek és az egynyelvű formák váltakozása jellemzi, az alternációt pragmatikai

⁶ A morfológiai annotációt jelen példa esetében elhagyom, mivel a megnyilatkozás belső szerkezete ebben az esetben nem releváns.

⁷ Saját fordítás; az angol eredeti: „two languages jointly provide the grammatical structure of the clause, and the vocabulary comes from both languages”.

tényezők szabályozzák, kialakulóban van az összetett mátrixnyelv. Az összeolvasott lektus kialakulásának jelei, hogy a kódváltásos kevert formák rögzülnek, az alternáció megszűnik, az összetett mátrixnyelv lesz a közösség anyanyelve. Auer ezt a folyamatot egyfajta grammatikalizációként értelmezi, amelynek során adott szerkezetek, amelyek a kódváltás szakaszában diskurzusszervező szereppel rendelkeztek és opcionálisak voltak, a gyakori használat révén preferáltakká válnak, majd kizárólagos szerephez jutnak az összeolvasott lektusok szakaszában.

Fontos különbséget tennünk Myers-Scotton összetett mátrixnyelv és Auer összeolvasott lektusok terminusa között. Az összetett mátrixnyelv már Auer kontinuumának második, nyelvkeveredéses szakaszára jellemző lehet; a megnyilatkozások mátrixnyelvét nem minden esetben lehet egyértelműen meghatározni. Ez az első lépés az összeolvasott lektusok kialakulásához.

A kétnyelvű nyelvhasználat mindhárom típusában különbséget tehetünk a beillesztés és az alternációs típusok között (ezek a kategóriák megegyeznek Muysken fentebb ismertetett terminusaival), ez a különbség különösen a folyamat első szakaszában jelentős. A beillesztéses kódváltások rövidnek, gyakran egyszavasak és élesen elkülönülnek mátrixnyelvi környezetüktől. Használatuknak pragmatikai funkciója van, például informálhatják a hallgatót a beszélő nyelvtudásáról vagy lehet diskurzusszervező funkciójuk, például a kódváltás érzékelteti a témaváltást. Az alternáció ebben az esetben is hosszabb váltásokra utal, amelyek tagmondatok határán történnek, és amelyek pragmatikai szempontból lehetnek idézetek, hangsúlyos ismétlések vagy zárójeles megjegyzések.

A következő példában jól látható, hogy a beszélő a kódváltással azt emeli ki, hogy a következő megnyilatkozás nem tőle származik, tehát idéz valakitől⁸.

- (4) *śeđ'e śejed'ste karmi nérneme: kogda mama prid'ot?*
'Egyre gyakrabban kezd nyafogni: Anya mikor jön?'

A kódváltás szakaszából a nyelvkeveredés fázisába való átmenetet az jellemzi, hogy a beillesztéses váltások egyre hosszabb szekvenciákat érintenek, a beillesztéses váltások és az alternáció kategóriája közti határ elhomályosul. A gyakori használat ugyanakkor azt is eredményezi, hogy a váltásoknak már nincsen diskurzusszervező funkciója (Auer 1999: 322). Myers-Scotton ezt jelöletlen választásnak (*unmarked choice*) nevezi: „Az egyes váltásoknak

⁸ A morfológiai annotációt a (4) és (5) példa esetében elhagytam, mivel a megnyilatkozás belső szerkezete ebben az esetben nem releváns.

nincs különösebb jelentőségük, inkább a két nyelvváltozat használatának általános mintázata az, amely a társadalmi jelentést hordozza.”⁹

A következő példában jól látható, hogy a kódváltások megnövekedett száma miatt már nem tudunk az egyes váltásoknak pragmatikai funkciót tulajdonítani, valamint a beillesztéses váltások és az alternáció között nem lehet éles határt húzni:

- (5) *strečal'is pek paro veše želanijaso, melse, lamo l'ijadš vospominanijiat ot etoj vstreči, fotografirovališ, vo obšhe, pek-pek-pek vadra te ul'neš, tridsat' l'et tomu nazad p'radińek školanok, no miń pek podd'erživajem vot eto otnošėnijanok, pek podd'erživajem i sosvońivajemša.*

'Nagyon jó kedvvel találkoztunk, sok emlék maradt erről a találkozóról. Fényképezkedtünk, és egyáltalán, nagyon-nagyon-nagyon jó volt, harminc évvel ezelőtt fejeztük be az iskolánkat, de nagyon tartjuk a kapcsolatot, nagyon tartjuk, és szoktuk hívni egymást.'

Míg a kódváltás szakaszának vizsgálata elsősorban pragmatikai szempontú (például társalgáselemzési) kutatások számára szolgálhat új eredményekkel, addig a nyelvkeveredés fázisában előforduló jelenségeket érdemes morfoszintaktikai elemzésnek alávetni.

A mai erza-orosz kétnyelvű diskurzusban található kódváltástípusok a nyelvkeveredés szakaszára jellemző jegyeket mutatnak, mivel a CP-k szerkezetét két nyelv szabályai határozzák meg. Az (5) példában a *miń pek podd'erživajem vot eto otnošėnijanok* tagmondatban a rendszer morfémák két nyelvből származnak. Míg az igealak (*podd'erživajem* 'tartjuk') az orosz nyelv szabályai szerinti végződést kap, addig a vonzata (*otnošėnijanok* 'kapcsolatunk, viszonyunk') erza birtokos személyraggal (-nok, PX.PL1) épül a diskurzusba.

A kevert szerkezetek tehát egynyelvű formákkal váltakoznak. (Az összeolvasott lektus esetében a kódváltásos formák rögzülnek, az alternáció megszűnik.) A sztenderd nyelvváltozatot ismerő beszélők formális helyzetekben egynyelvű erza megnyilatkozások mellett tipikusan az Auer-féle kontinuum első szakaszára jellemző kódváltásos mondatokat alkalmaznak, amelyekben az orosz nyelvű elemeknek pragmatikai funkciójuk van, ahogy azt például a (4) példában láthattuk. Az is jellemző ezekre a kódváltásos megnyilatkozásokra, hogy a váltások jelöltek (*flagged code-switch*), vagyis a beszélő jelzi,

⁹ Saját fordítás; az angol eredeti: „Each switch need have no special significance; rather it is the overall pattern of using two varieties which carries social meaning” (Myers-Scotton 1998: 162).

hogyan kódváltás következik. A következő példában a váltást a *ruzks meřan* 'oroszul mondom' rész jelöli:

- (6) *veře predmet-tneř kořas mořeř ruz-ks meř-an*
összes tárgy-DET.PL.GEN szerint én.DAT OROSZ-TRANSL mond-SG1
povez-lo
sikerül-PAST.NEUT

'Az összes tárggyal kapcsolatban nekem, oroszul mondom, szerencsém volt.'

Az Auer-féle kontinuum harmadik szakasza, az összeolvadt lektusok fázisa és a nyelvkeveredés szakasza közt látszólag nincs nagy különbség, a határt a két szint között az egyes nyelvtani szintek behatóbb vizsgálatával tudjuk meghúzni. A legfontosabb eltérés az, hogy az utolsó szakaszban a variáció megszűnik, kötelezővé válik egy adott szerkezet alkalmazása. Az erza-mordvinnak van olyan nyelvjárása, amelyben nincs erza volitív segédige, a beszélők az orosz *hot'et* 'akar' igét alkalmazzák, amelynek teljes paradigmáját áttemelik a nyelvhasználatukba (részletesebben lásd 3. rész). Az összeolvadt lektus kialakulásának az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban jelentkező másik jelét az orosz mondathatározók (például *naverno* 'talán') kizárólagos használatában láthatjuk. Az aueri kontinuum harmadik szakaszára jellemző a kettős morfológiai jelölés is (lásd (8) példa), vagyis például egy prepozíciókat használó nyelv és egy névutózó/esetragozó nyelvből összeolvadó új nyelvben egy adott szerkezetben előjárószt és esetragot/névutót is találhatunk. Az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban találhatunk példákat kettős jelölésre, azonban összeolvadt lektusról egyértelműen csak akkor beszélhetnénk, ha a kettős morfológia kötelező érvényű lenne.

Az összeolvadt lektusok fázisában általában egy kialakult kevert nyelvről (*mixed language*) beszélünk, amilyenek egyik tipikus példája a micsif (Auer 1999: 324).¹⁰

Auer kiemeli, hogy a nyelvkeveredés szakasza általában viszonylag tartós kontaktushelyzetekre jellemző, ahol a nyelvek közötti kapcsolat több generáción keresztül fennállt. Dolgozatomban következő, 1.4. részében az erza-orosz kódváltásos diskurzusokról készült, a XX. század elejéről és közepéről származó feljegyzéseket mutatom be, ezek ugyanolyan típusú kódváltásokat sorolnak fel, mint amelyeket ma is megfigyelhetünk. Többek között ez is utalhat a közösség kétnyelvűségének viszonylagos stabilitására.

¹⁰ A kevert nyelvek nem csak kódváltás eredményeképpen jöhetnek létre, hanem ezenkívül például relexifikációval is. Muysken (2007) felsorolja ezeket az altípusokat.

1.4. Párhuzamos jelenségek (más finnugor-orosz kontaktushelyzetekben és a korai erza-orosz kétnyelvű szövegekben)

Ebben az alfejezetben azokat a nyelvkeveredésre jellemző jelenségeket ismertetem, amelyek az általam vizsgált korpuszon kívül más kontaktushelyzetben (például karjalai-orosz, kildin számi-orosz), illetve a mordvin nyelvek és az orosz közötti nyelvkeveredés korai leírásaiban (Juhász 1929, Hallap 1960) is megtalálhatók.

Párhuzamos jelenséget megfigyelhetünk az oroszral kontaktushelyzetben álló más (finnugor) nyelvek esetében is, például a karjalaiban (Pyöli 1996, Sarhimaa 1999) vagy a lovozerói számiban (Pineda 2009): orosz diskurzusjelölők (például *voť* 'íme, lám', *nu* 'szóval', *že* 'viszont') és mondathatározók (*końečno* 'természetesen', *naverno* 'talán', *srazu* 'azonnal') alkalmazása; az orosz igék finit formáinak átvétele; nembeli egyeztetés a segédigés szerkezetekben; orosz számnevek használata, különösen az összetett számok esetében.

Az erza-orosz korpuszban az igei kódváltások mellett (amelyeket dolgozatom harmadik részében tárgyalok részletesen) a következő jelenségek utalhatnak arra, hogy a nyelvváltozat a nyelvkeveredés szakaszába lépett (vagyis az erza és az orosz formák párhuzamosan léteznek, a kódváltásnak magának már nincs diskurzusszervező funkciója, a váltás már a jelöletlen stratégia):

1. Mondathatározók alkalmazása:

(7) *ruz-tne, vsó ravno, avol' ist'a-t koda erza-t'ne*
OROSZ-PL.DET mindegy nem olyan-PL mint erza-PL.DET
'Az oroszok, akárhogy is, nem olyanok, mint az erzák.'

2. Melléknevek középfokú alakjainak használata, kettős jelöléssel (az erza analitikus alak – ablatívuszragos mutató névmás és alapfokú melléknév – és az orosz szintetikus középfok – középfokjeles melléknév – ötvözése):

(8) *še vřemja-nít' še-d'e m'eňše karma-št'*
ez idő-DET.GEN ez-ABL kevesebb lesz-PAST.PL3
'Mostanában egyre kevesebb lett.'

3. Számnevek (különösen az orosz összetett számnevek alkalmazása):

(9) *vošem'd'ešat od'in god topod'-š vara maj-ste*
nyolcvan egy év tölt-PAST.SG3 hát május-ELAT
'Nyolcvanegy éves lesz majd májusban.'

Ugyanezek a szerkezetek megjelentek a XX. század eleji írásos szövegekben (moksa nyelvékben is) (Juhász 1929, Hallap 1960). Ebben az időszakban

még nincs kialakult norma, ma az írásos szövegek közül csak az informális stílusúakban tűnnek fel kódváltásos formák, az újságok, egyetemi és szépirodalmi kiadványok tudatosan kerülnek ezeket, általában a kölcsönszavakat is igyeksenek kiküszöbölni.

Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a kevert kód kialakulása hosszabb múltra tekint vissza, és az erza-orosz kétnyelvű kód az auri kontinuummodell nyelvkeveredéses szakaszának jegyeit mutatja. A korpuszomban található példák egy része ugyanakkor arra utal, hogy a nyelvtani rendszer bizonyos szintjein már állandósult az orosz forma, a variáció eltűnt. A diskurzupartikulák és a számrendszer esetében (legalábbis a számrendszer egy részét tekintve) azt állapíthatjuk meg, hogy a kevert kód rögzült, ugyanis az összetett számok esetében egyértelműen az orosz formák, számnévi frázisok váltották fel az erza egynyelvű alakokat. A jelenség az évszámok esetében csaknem kizárólagos, a purista beszélők is az orosz formákat alkalmazzák, különösen informális helyzetekben.

A formális nyelvhasználatban (különösen az írott nyelvváltozatban) ezzel szemben az figyelhető meg, hogy az erza egynyelvű formák dominálnak, például az újságnyelvre az orosz szerkezetek tudatos kerülése jellemző. Az orosz jövevényszavak is csak az erza egynyelvű megfelelővel párhuzamban használatosak, az újonnan alkotott terminusokat zárójeles orosz magyarázattal látják el. Más nyelvtani alrendszereket tekintve (például az igei kategóriában) variáció figyelhető meg, és ez a változatosság nemcsak az alrendszerekre, hanem az egyes beszélőkre vonatkoztatva is értelmezhető. Egy későbbi kutatás célja lesz a variáció mögött fellelhető (társadalmi, politikai és szociolingvisztikai) tényezők és a nyelvi formák alternációja közötti összefüggés feltárása.

2. Módszertan

Dolgozatomhoz egy harminc interjúból álló korpuszt használtam fel, amely három gyűjtőút során készített felvételekből áll (2005 – 13 darab, 2008 – 7 darab és 2010 – 7 darab), kiegészítve három, 2011-ből származó interjúval. A 2005-ös interjúkat erza egynyelvű beszélő rögzítette, a későbbiek esetén vagy egyedül kezdeményeztem a felvételt (2008 – 5 interjú, 2010 – 3 interjú), vagy a közösség egyik tagjával közösen készítettük az interjút (2008 – 2 interjú, 2010 – 4 interjú, valamint 2011 – 3 interjú)¹¹. Ennek a ténynek abból a szempontból van jelentősége, hogy az anyanyelvi adatközlő bevonásával készített felvételek esetén lehetőség van a megfigyelői paradoxon kikerülésére, termé-

¹¹ A teljes anyag időtartama: 27 óra 20 perc.

szetesebb nyelvi helyzetet lehet ezáltal teremteni, amely elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a mindennapi kódváltásos nyelvhasználatot rögzítsük.

Az interjúkészítő(k) személyének a nyelvhasználatra gyakorolt hatását igyekeztük kiküszöbölni, amikor csak lehetett, az adatközlők otthonában vagy számukra ismerős környezetben rögzítettük a felvételeket. Az interjúhelyzet azonban egyes helyzetekben sztenderdizáltabb nyelvhasználatot, vagyis a kódváltás kerülését eredményezte olyan beszélők esetében, akik az egy nyelvű irodalmi erza normát is ismerik, és formális szituációkban alkalmazni képesek.

A felvételek között strukturált és nem strukturált interjúk is szerepelnek, a felhasznált kérdéssortól több ízben eltértem, ha a beszélő egy témát alaposabban szándékozott kifejteni. A kutatáshoz a vernakuláris stílus, a kódváltásos beszédmód feltárása volt az elsődleges, tehát a szociolingvisztikai háttér feltérképezéséhez szükséges információk rögzítése után a beszéd témának nem volt jelentősége. A felvételek túlnyomórészt életútinterjúk, a falusi életet és annak változásait írják le, valamint részben néprajzi jellegűek, az egyes ünnepkörökhöz kapcsolódó népszokásokat mutatják be. Az, hogy a beszélők hétköznapi témákról beszélve is alkalmaztak kódváltást, annak a jele lehet, hogy az orosz nyelv hatása nem csak a hivatalos és a tudományos regiszterben figyelhető meg, hanem az informális szinterek nyelvhasználatában is megjelenik. Mindez alátámaszthatja azt a fentebb ismertetett hipotézist, miszerint az erza-orosz kétnyelvű nyelvvaltozat a nyelvkeveredés jegyeit mutatja.

Az adatok gyűjtése során minden orosz eredetű igét figyelembe vettem, nem tettem különbséget kölcsönzés és kódváltás között, mivel a két kategória elválasztásához használt kritériumok (fonológiai és morfológiai adaptáció stb.) a kétnyelvűség ilyen fokán álló közösség esetén nem alkalmazhatók, és már nincsenek egy nyelvű erza beszélők, akiknek a nyelvhasználat mérvadó lenne a kölcsönzés-kódváltás kérdés eldöntéséhez.

Az adatközlők kiválasztása nem reprezentatív mintán alapult, a szelekció az interjúkészítő(k) szociális hálózatát tükrözi. Azokban az esetekben is, amelyekben a felvételeket egyedül készítettem elő, igyekeztem a helyi közösség egy tagját bevonni a gyűjtésbe, ezáltal nem teljesen idegenként fogadtak az adatközlők.

A 2008-as, 2010-es és 2011-es gyűjtőutak négy település nyelvhasználatát igyekeztek felmérni, a mordóviai Atyasevo és Bajevo mellett a csuvasiai diaszpórához tartozó Atraty és Altisevo falvakban végeztem kutatást. Atyasevo városias jellegű, orosz többségű település, Bajevo erza domináns falu, Atraty és Altisevo pedig a csuvasiai erza diaszpórához tartozó falvak, ame-

lyekben az erza ajkú lakosság kétszeres kisebbségi helyzetben van a hivatalos nyelvnek számító csuvast és orosz beszélőkkel szemben.

Az adatközlők életkorukat és társadalmi státuszukat tekintve három homogén csoportba tartoznak és általában nőneműek. A jelen kutatáshoz felhasznált interjúk közül mindössze egy készült férfi adatközlővel, így értelem-szerűen a kódváltási stratégiákban jelentkező nembeli különbségeket nem vizsgáltam. Életkorukat tekintve 10 adatközlő tartozott a 18–40 éves korosztályba, 20 beszélő pedig a 40–80 év közötti csoportba. Végzettség alapján három nagy csoportba oszthatók a beszélők: néhány elemi osztályt elvégzők (6 személy), középfokú végzettséggel rendelkezők (14 személy), valamint felsőfokú végzettséggel rendelkezők, illetve a felsőoktatásban tanulók (10 személy). Mivel a mintavétel nem volt reprezentatív, a beszélők szociolingvisztikai háttere és nyelvhasználata közötti összefüggéseket csak hipotézisként fogalmazom meg, amelyet további kvantitatív vizsgálatok során szükséges tesztelni.

3. Igei kódváltástípusok

Dolgozatomban Appel–Muysken (1987) elméletét követve nem tételezek fel éles határt a kölcsönzések és a kódváltások között, valószínűbbnek látszik, hogy fokozatos átmenet van a két jelenség között. Adataim alapján az figyelhető meg ugyanis, hogy az orosz igék morfológiai adaptációja nemcsak a beszélőközösség egyes tagjain belül, hanem egy adatközlő beszédén belül is variációt mutat.

Wichmann–Wohlgemuth (2005: 6) tipológiáját követve négy igekölcsönzési stratégiát különíthetünk el. (Az általuk leírt kölcsönzési stratégiák megfeleltethetők az erza-orosz korpuszban előforduló igei kódváltástípusoknak, ezért a továbbiakban az „átvétel” és a „kódváltási stratégia” kifejezéseket szinonimaként alkalmazom.) Osztályozási rendszerüket a kódváltás vizsgálatában is jól alkalmazhatjuk. Az átvételi stratégiák a következők:

1. „könnyű ige”-stratégia (*light verb strategy*) – (Myers-Scotton: kevert konstituens)
2. közvetett átvétel (*indirect transfer*) – (Myers-Scotton: kevert konstituens)
3. közvetlen átvétel (*direct transfer*) – (Myers-Scotton: kevert konstituens)
4. paradigmaátvétel (*paradigm transfer*) – (Myers-Scotton: vendégnyelvi sziget)

Az első típust az erza esetében sem a korai, sem a mai átvételek közt nem találhatjuk, a mai kódváltásos nyelvhasználatra a közvetlen átvétel és a paradigmaátvétel a leginkább jellemző. A közvetett átvétel is előfordul a korpu-

szomban, de ez a közvetlen átvétel analógiájára alakulhatott ki azokban az orosz ige típusokban, amelyek nem voltak egy az egyben átültethetők az erza nyelvbe (lásd lejjebb).

A „könnyű ige”-stratégia tehát az erza esetében nem fordul elő, a finnugor nyelvek közül azonban az udmurtra például jellemző, illetve a jelenség igen gyakori a törökségi nyelvekben. Ebben az esetben az átvett/kódváltott ige megtartja infinitívuszi formáját, míg az átvevő nyelv ’tesz, csinál’ jelentésű igéje (vagy egyik ilyen igéje) segédigeként áll az átvett főnévi igenévi forma mellett, és az veszi fel a finit végződéseket.

A közvetett átvétel a magyar nyelvre is jellemző, ebben az esetben egy igeképző (-l vagy -(ik)) kapcsolódik az átvett ige tövéhez, például: angol *chat* → magyar *csetel*. Az erza esetében tendenciaszerűen nem találkozunk ezzel a jelenséggel sem.

A közvetlen átvétel során az idegen tőhöz nem kapcsolódik igeképző, amely az új szó szófaji kategóriáját megjelölné. A mai magyar szlengben is találhatunk példát erre a jelenségre, például a kárpáti cigány *dzsál* ’megy’ tő átvétele során a honosító képző nem kapcsolódott az átvett tőhöz, mivel annak -l végződését a beszélők az -l honosító képzővel azonosították (Szabó 2008: 37). A korpuszomban a közvetlen átvételi típus az egyik leggyakoribb, az orosz főnévi ige nevek -it, illetve -at végződését a beszélők az erza I. infinitívuszi -ms végződésre cserélik fel, például orosz *pomniit* → erza *pomnams* ’emlékezni’ és orosz *rešat* → erza *rešams* ’dönteni’. Az orosz folyamatos-befejezett aspektusú igeragókból (például folyamatos *rešat* – befejezett *rešit*) a folyamatos változat jelenik meg az erza-orosz két nyelvű diskurzusban. Az orosz igeik kivétel nélkül az erza -a tövű ige paradigmájába illeszkednek bele, infinitívuszi formájuk -ms képzőváltozatot tartalmaz (például orosz *otvečat* – erza *otvečams* ’válaszolni’, orosz *polučat* – erza *polučams* ’kapni’). Analógiás hatásra azok az ige is ebbe a paradigmába kerülnek, amelyeknek az oroszban nincs -a tövű változatuk (például orosz *pomniit* – erza *pomnams* ’emlékezni’, orosz *služit* – erza *služams* ’szolgálni’). Ebben az esetben nem beszélhetünk egyértelműen direkt átvételről, az -a honosító képzőként működik, a keletkezett alakokat közvetett átvételnek tekinthetjük.

A korpuszomban található példák a folyamatos aspektusú orosz alak átvételei. Például az *otvečat*–*otvetit* ’felel, válaszol’ pár esetében a folyamatos igeszemléletű forma jelenik meg *otvečams* alakban, ellenben *otvetams* alak nem fordul elő. Tendenciaként az figyelhető meg, hogy a befejezett alakok csak az orosz rendszermorfémákat (igeragokat) megtartva épülhetnek a diskurzusba. A korpuszban egyetlen kivételként a következő példát találhatjuk:

- (10) *žorna vedra mog-ut podaŕa-ms*
 gabona vödör tud-PL3 ad-INF
 'Egy véka gabonát is adhatnak.'

Ebben a mondatban a *daŕit'–podaŕit'* 'ad' folyamatos-befejezett aspektusú igepár-ból nem a folyamatos, hanem a befejezett változat szerepel közvetetten átvett, vagyis *-a* morfémaival ellátott alakban. A *podaŕams* formát a csoportos interjúban még egy beszélő használta, azonban ő rögtön javított a *daŕams* folyamatos alak-ra. A (10) példában található formát alkalmazó beszélő a húszas éveiben jár, míg a javításos újramondással élő informátorom a hatvanéves korosztályt képviseli. Feltételezhetjük, hogy esetleg életkor szerinti különbség lehet a befejezett formák átvételének elfogadottságában. Célszerű lenne egy külön kutatást végezni azzal kapcsolatban, hogy a befejezett aspektusú alakok átvétele milyen mértékben lehetséges; milyen szabályok szerint ültethető át a befejezett forma; illetve a beszélők hogyan ítélik meg ezeket az alakokat¹².

Az orosz igék erza diskurzusba való beépülésének másik jellegzetes módja a paradigmaátvétel. Ez azt jelenti, hogy az orosz ige orosz finit végződése-ekkel jelenik meg az erza keretben, például orosz igei személyragokkal egyeztetődik az állítmány az erza nyelvű alannyal. Míg egyes nyelvhasználók esetében az orosz *hoŕet'* 'akar' igei paradigma átvétele nem kizárólagos, alternációt mutat az erza *bažams* 'akar' jelentésű ige paradigmájával, illetve az *ul'i melem* 'kedvem van' típusú szerkezetekkel, addig más beszélő(közössé-ge)k esetében, például minden atrayi interjúmban, egyedül ez a volitív szer-kezet fordult elő. Mindez utalhat arra, hogy a korábbi egy nyelvű erza formát kiszorította az orosz ige, tehát ebben a nyelvváltozatban az összeolvadt lektu-sok egy tipikus jelenségét vélhetjük felfedezni.

3.1. A közvetlen és közvetett átvétel, azaz a kevert konstituensek

Ezekben a szerkezetekben az orosz igető erza végzésekkel épül be az erza diskurzusba. Korpuszomban a leggyakoribb ilyen igék a következők voltak: általános jelentésűek: *dumams* 'gondolni', *otvečams* 'válaszolni', *polučams* 'kapni', *pomínams* 'emlékezni', *pomogams* 'segíteni'; bizonyos szemantikai mezőkhöz kapcsolódóan: *postupams* 'felvételizni (az egyetemre)', *služams* 'szolgálni (katonai szolgálat)'.
 (11) *žaro miń poluča-tanok, ŕe jarmak-oń langš kuvat' a éra-t*
 mennyi mi kap-PL1 az pénz-GEN -on sokáig nem él-SG2
 'Amennyit mi kapunk, abból a pénzből nem lehet sokáig megélni.'

¹² Salánki Zsuzsa hívta fel a figyelmet erre a kérdéskörre.

Ha az ige erza képzőt (például gyakorító képzőt) kap, a képzett alakot már nem sorolhatjuk a kódváltások közé, ezekben az esetekben egyértelműen kölcsönzésről van szó. A következő példában az orosz *zvońit’* ’felhív, telefonál neki’ ige erza megfelelője *zvońams*, amely felveheti a -š- frekventatív képzőt.

- (12) *mon zvońs-an ñe-t’ lomań-tñe-ñeń*
 én hív-SG1 az-PL ember-PL.DET-DAT
 ’Felhívogatom azokat az embereket.’

A direkt és indirekt transzfer mellett ezek az igék kódváltásos formában is megjelennek, ugyanannak a beszélőnek a megnyilatkozásaiban is. Különösen jellemző az ingadozás olyan gyakran használatos igék esetében, mint például az orosz *pomńit’* – erza *pomńams* ’emlékezni’. A következő két példa egy adatközlőtől, egy interjúból származik. Az ’emlékezni’ jelentésű ige a (13) példában erza rendszerformákkal, a (14) példában pedig orosz igeragokkal épül be a megnyilatkozásba.¹³

- (13) *d’eda-m-gak pomńa-sa*
 nagyapa-PX.SG1-EMF emlékszik-SG3<SG1
 ’A nagyapámra is emlékszem.’
- (14) *še ije-ste pomń-u mińek kudo-ńt’eń sov-ińek*
 az év-ELAT emlékszik-SG1 mi-PX.PL1 ház-DET.ALL bemegy-PAST.PL1
 ’Ebben az évben, emlékszem, költöztünk be a házukba.’

A fent említett gyakori átvételi, illetve kódváltásos stratégia mellett a korpuszban található olyan egyedi eseteket, amelyek csak egy-egy adatközlő megnyilatkozásaiban fordulnak elő. Érdekes hibridet fedezhetünk fel például egy visszaható ige esetében. Az orosz *starat’ša* ’törekedni’ ige erza mátrixnyelvű diskurzusban való alkalmazása esetén a visszaható végződés (-ša) eltűnik az igealakról. Az eddig megismert morfológiai adaptációs szabályok értelmében a *starams* főnévi igenévi formának és a *stara-* tóalagnak kellene megjelennie az erza példákban. Ehelyett a *staraje-* tövet találjuk, amely az orosz paradigmában az ige ragozási tövét alkotja, az E/1. személyt (*starajuś*) és az T/3. személyt kivéve (*starajutsa*). Az ige a korpuszomban jelen idejű T/1. személyű formákban fordult elő – (15) és (16) példa –, az adatközlő egy alkalommal E/3. személyű, múlt idejű alakban használta (17), a tóalak nem mutatott ingadozást.

¹³ Egy későbbi kvantitatív kutatás célja lenne annak feltárása, hogy milyen tényezők magyarázzák ezt a variabilitást.

- (15) *miń istã žo staraje-tanok*
 mi így is törekszik-PL1
 'Mi is ugyanúgy igyekszünk.'
- (16) *vese robota-tanok, vese staraje-tanok, lamo pozna-jom*
 mind dolgozik-PL1 mind törekszik-PL1 sok megtud-PL1
 'Mindannyian dolgozunk, igyekszünk, sokat megtapasztalunk.'
- (17) *řetã-m eš-eńek staraje-š tože kird'e-me skromnoj-ste*
 apa-PX.SG1 maga-PX.PL1 törekszik-PAST.SG3 is tart-INF2 szerény-ELAT
 'Apám minket megpróbált szerényen is tartani (tkp. nevelni).'

Az erza-orosz korpuszban megjelennek kettős morfológiai jelölést mutató példák is, többek között a főnévi szerkezetekben és a középfokú melléknévek esetében (lásd a (8) példát a dolgozat 1. részében). Az igenél ilyen típusú kettős jelölést nem találhatunk, azonban olyan szerkezetek előfordulnak, amelyekben a már az orosz nyelv szabályai szerint megalkotott igei formához még egy, immár erza végződés is kapcsolódik. A következő mondatban az orosz *ńel'za* 'tilos, nem szabad' alakhoz az erza második (habituális) múlt időjele kapcsolódik. A *ńel'za* szó az orosz egynyelvű diskurzusban nem látható el affixumokkal, a múlt idejű formát a létige múlt idejű alakjának segítségével lehet létrehozni, a létige ebben az esetben segédigeként kapcsolódik a szerkezethez: *ńel'za bilo* 'tilos volt'.

- (18) *ńel'za-l pečke-ms tuvo*
 tilos-PAST2.SG3 leöl-INF1 disznó
 'Tilos volt disznót vágni.'

3.2. A paradigmaátvétel, azaz a vendégnyelvi szigetek megjelenése

3.2.1. Segédigék

A segédigék átvétele esetén különösen jellemző, hogy az egész paradigma átemelődik az erza nyelvbe. Ezzel a jelenséggel együtt jár az is, hogy megjelenik a nembeli egyeztetés például az orosz *dolžen, dolžna, dolžno, dolžni* (egyes szám hímnem, nőnem, semlegesnem, többes szám) 'kell' formák esetében, akkor is, ha az alany erza nyelven van kifejezve.

- (19) *še kolko-š dolž-en rama-ms vşe čemodan-š-gak*
 az keresztapa-DEF kell-MASC vesz-INF1 egész bőrönd-DEF-EMF
 'A keresztapának meg kell vennie az egész bőröndöt.'

Ha orosz szó az alany, az kiválthatja a nembeli egyeztetést:

- (20) *mej'le névesta dolž-na podarok maks-oms*
 utána menyasszony kell-FEM ajándék ad-INF1
 'Utána a menyasszony ajándékot kell, hogy adjon.'

A korpuszban található példák alapján megállapíthatjuk, hogy a nembeli egyeztetés egyelőre kizárólag élő alanyok esetében lehetséges az erza-orosz kétnyelvű diskurzusban, azonban ezekben az esetekben sem kötelező. Olyan példákat is találhatunk a korpuszban, amelyekben a beszélők nőnemű alany esetén is a hímnemű formát alkalmazzák, annak ellenére, hogy az alany orosz eredetű szó, aminek alapján azt feltételezhetjük, hogy kiváltja a kódváltást.¹⁴

- (21) *učit'el'niica-nok dolž-en sa-ms*
 tanárnő-PX.PL1 kell-MASC jön-INF1
 'A tanárnőnknek jönnie kell.'

3.2.2. Teljes paradigmájú igék

A nembeli egyeztetés a segédigék jelen idejű alakjai mellett a teljes paradigmájú (segéd)igékben a múlt idejű végződéses *-l* (hímnem), *-la* (nőnem), *-li* (többes szám) segítségével fejeződhet ki. A következő példában az az érdekes, hogy az erza nyelvű alany egyeztetve van az állítmány múlt idejű formájával nem szerint, ugyanakkor a transzlatívusz ragos 'tanár' jelentésű *učit'el'-eks* szó helyett nem a nőnemű *učit'el'niica* 'tanárnő' szerepel:

- (22) *mon uže viška ping-ste hot'e-la ul'e-ms učit'el'-eks*
 én már kis KOR-ELAT akar-PAST.FEM van-INF1 tanár-TRANSL
 'Kiskorom óta tanár szerettem volna lenni.'

Az orosz (segéd)igék használata elterjedt jelenség, megtalálható más kontak-tushelyzetekben is, például a kildin számiban (Pineda 2009) és a karjalaiban (Pyöli 1996, Sarhimaa 1999)¹⁵. A (22) példában a *hot'et'* 'akar' ige vonzatszerkezete megegyezik az erza megfelelő *bažams* 'akar' vonzatszerkezetével (mindkettő az úgynevezett első infinitívusszal áll). A vonzatszerkezet azonban nem minden esetben egyezik, ingadozást lehet megfigyelni többek között abban, hogy melyik infinitívuszt találjuk a szerkezetben.¹⁶ Ezt az ingadozást egyrészt a nyelvhasználók közösségén belül figyelhetjük meg, mint például a

¹⁴ Érdekes módon olyan példa nem fordul elő a korpuszban, amelyben hímnemű alany mellett nőnemű igei forma szerepelne.

¹⁵ Elsősorban a 3.2.1. pontban ismertetett *dolžen, dolžna, dolžno, dolžni* 'kell' és a 3.2.2. pontban ismertetett *hot'et'* 'akar' segédigék, valamint a mozgást jelentő igék használata elterjedt.

következő mondatpárban a *hot'et'* 'akar' vonzatai esetében (az adatok két különböző adatközlőtől származnak):

- (23) *ton sonze hot'e-la vikšne-me*
 te ő-ACC akar-PAST.FEM hímez-INF2
 'Ki akartad azt hímezni.'
- (24) *sazor-om son vezd'e marto-n hot'e-la mol'ems*
 hűg-PX.SG1 ő mindenhova vele-PX.SG1 akar-PAST.FEM megy-INF1
 'A húgom, ő mindenhova velem akart jönni.'

Ugyanakkor arra is van példa, hogy az ingadozás egy beszélő nyelvhasználatán belül írható le. Például a *rešat'* 'dönt' ige esetében a következő mondatpárban:

- (25) *mon mej'le reši-la tosto tu-mo kudo-v*
 én később dönt-PAST.FEM onnan jön-INF2 ház-LAT
 'Később úgy döntöttem, hogy hazajövök onnan.'
- (26) *erza-ń vele-se erin, mej'le reši-li sa-ms gorod-ov*
 erza-GEN falu-INESS él-PAST.SG1 utána dönt-PAST.PL1 jön-INF1 város-LAT
 'Erza faluban éltem. Később úgy döntöttünk, eljövünk városba.'

Az ingadozás annak tulajdonítható, hogy az orosz igék használata még nem szilárdult meg. Mindez azt az állítást erősíti meg, hogy az erza-orosz kétnyelvű nyelvhasználat az Auer-féle kontinuum második szakaszának jegyeit mutatja, vagyis a megnyilatkozások szerkezetének megalkotásában mindkét nyelv részt vesz, azonban az egyes nyelvi formák használatára a variabilitás jellemző, a szabályok még nem rögzültek.

3.2.3. Állandósult szókapcsolatok

Vannak olyan igei kifejezések, amelyek mindig egy „tömbben” (*chunk*) használatosak, állandósult szókapcsolatnak tekinthetők. Ezek mindegyik beszélő nyelvhasználatában azonos formában fordulnak elő, ingadozás csak abból a szempontból figyelhető meg, hogy a kifejezés mindegyik eleme orosz-e, tehát vendégnyelvi szigetet alkot, vagy pedig egyik eleme erza, ebben az esetben kevert konstituenstől van szó. Az ilyen típusú kódváltásokat tekinthetjük mondaton kívüli (*extrasentential*) kódváltástípusnak is. Az egyik leggyakrabban előforduló ilyen szókapcsolat a *možno meřems* 'mondhatjuk,

¹⁶ Az erza nyelvben két infinitívusz található, az úgynevezett első infinitívusz végződése *-ms*, *-ems*, *-oms*; a második infinitívusz végződése *-me*, *-mo*, *-eme*, *-omo*; leginkább mozgást jelentő igék vonzataként fordul elő, valamint a jövő idő kifejezésére a *karmams* 'elkezd, hozzáfog' ségédige ragozott formái mellett.

vagyis' (alternációban a teljesen orosz *možna skazat'* formával). A következő mondatokban a kevert szerkezetek használatára láthatunk példát:

- (27) *sonze put-št' lomań-ks ist'a mož-no meř-ems*
 ő.ACC TESZ-PAST.PL3 ember-TRANSL így lehet-SG3.NEUT mond-INF1
 'Emberszámba vették, mondhatjuk így.'
- (28) *ře veľe-š l'ija veľe-tńe-ń kořas mož-no meř-ems kas-i*
 ez falu-DET más falu-DET.PL-GEN képest lehet-SG3.NEUT mond-INF1 nő-SG3
 'Ez a falu a többi faluhoz képest mondhatjuk, hogy növekszik.'

A mozgást jelentő igék is megjelennek az erza-orosz kódváltásos diskurzusban, mind vendégnyelvi szigetekként, mind közvetlen átvétellel, kevert konsztituensekben. Pineda (2009) a kildin számiban azzal magyarázza az orosz mozgást jelentő igék használatát, hogy az orosz rendszer összetettebb, és árnyaltabban fejezi ki az egyes irányokat, mint a kildin számi mozgást jelentő igék. Feltételezhetjük, hogy az erza-orosz kódváltásos diskurzusban megjelenő mozgást jelentő igék esetében is ez lehet a kódváltást motiváló (egyik) legfontosabb tényező.

- (29) *mońeń eřav-i vjeh-at' v Kazań*
 én.DAT kell-SG3 utazik-INF -ba Kazany
 'El kell utaznom Kazanyba.'

3.2.4. A tagadás kérdése

A korpuszban nem figyelhetők meg kevert szerkezetek a tagadást, különösen a mondatszintű tagadást tartalmazó mondatokban. A tagadóige (erza első múlt időben), illetve a tagadó partikula (az erza jelen időben, illetve az orosz esetében) azon a nyelven szerepel a kevert szerkezetekben, amelyből a TAM-markerek is származnak, sem kettős jelölésre, sem kevert formákra nincs példa, vagyis az erza-orosz kódváltásra érvényes az a megszorítás, hogy a tagadóelem és az ige között nem mehet végbe kódváltás. A tagadó szerkezetek megjelenési formái Myers-Scotton (1993, 2002) konstituensosztályait figyelembe véve:

1. vendégnyelvi sziget:

- (30) *ńe hot'e-la moľ-ems imenno jazik-tńe-ń tonavtńe-me*
 nem akar-PAST.FEM megy-INF1 éppen nyelv-PL.DET-GEN tanul-INF2
 'Nem akartam kifejezetten nyelveket tanulni.'

2. mátrixnyelvi sziget:

- (31) *še-d'e tov a sod-an, mož-et kostojak*
az-ABL oda nem tud-SG1 lehet-SG3.MASC valahonnan
lija robota muj-an
más munka talál-SG1
'Hogy lesz tovább, nem tudom, talán valahol találok más munkát.'

3. vendégnyelvi fő + mátrixnyelvi végződés:

- (32) *Šeks-kak mon sinst a pomňa-siň.*
ezért-EMF én ők.ACC nem emlékszik-PL3<SG1
'Ezért is van, hogy nem emlékszem rájuk.'

A tagadás esetében tehát nem találunk kevert formákat, ha az igei szuffixumok a mátrixnyelvből származnak, a tagadószó is mátrixnyelvi lesz, abban az esetben viszont, ha a vendégnyelvi igező vendégnyelvi szuffixummal van ellátva, vagyis vendégnyelvi szigetről van szó, vendégnyelvi tagadást találunk a szerkezetben. A vendégnyelvi fővet és mátrixnyelvi szuffixumot tartalmazó kevert szerkezetekben a mátrixnyelvi tagadó formák jelentkeznek.

A tagadó szerkezetekben ugyanakkor fel lehet fedezni az orosz vonzat szerkezetet, még olyan esetekben is, amikor az igei szerkezetben nincs kódváltás. A következő példában az erza létige mellett az alany genitívuszban áll, amely az orosz tagadó egzisztenciális mondatokra jellemző:

- (33) *mežejak int'eresn-ogo araś*
semmi érdekes-GEN nincs
'Semmi érdekes nincs.'

Az erza nyelvben ilyen esetekben alanyesetben áll az alany (az erza nyelv szabályai szerint a következő szerkezetet várhatnánk: *mežejak int'eresnoj araś*).

Összegzés

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy milyen változások jelentkeznek az erza-orosz kétnyelvű diskurzusból található kódváltások hatására az erza igei frázisokban a sztenderd erza igei szerkezetekhez viszonyítva. Megállapíthatjuk, hogy az orosz igék vagy közvetlen (és kis mértékben közvetett) átvétellel vagy paradigmakölcsönzéssel épülnek be az erza-orosz diskurzuba. A paradigmakölcsönzés azt eredményezi, hogy a sztenderd erza nyelvváltozatból hiányzó nyelvtani nem kategóriája egyeztetés formájában megjelenik a két-

nyelvű igei szerkezetekben. Ezek az igealakok tehát orosz rendszerformákat tartalmaznak, amelyek a klasszikus kódváltás elmélete szerint nem jelenhetnének meg a kevert konstituensekben, csak a vendégnyelvi szigetekben.¹⁷

A korpuszban található adatok közül az orosz segédigék használata, a nembeli egyeztetés megjelenése és a vonzatszerkezetek átvétele a kevert kódokra jellemző jelenségeket mutatnak, mindezek alapján megállapítható, hogy a gyakori kódváltások hatására egy összetett mátrix van kialakulóban (ez cáfolni látszik azt a Bakker (2003)¹⁸ által kifejtett véleményt, hogy kódváltás nem vezethet kevert kódok létrejöttéhez). A kevert konstituensek megjelenése nem tekinthető nyelvvesztéses jelenségnek, azoknak a beszélőknek a beszédére is jellemző, akik formális helyzetben egynyelvű erza kommunikációra is képesek. Úgy tűnik, egyfajta informális beszélt nyelvi normát képvisel a kódváltásos, kevert beszédmód. Mindezek alapján az állapítható meg az erza kódváltásos beszédmódról, hogy Auer kontinuumelmélete nyelvkeveredési szakaszának jegyeit mutatja. Az orosz nyelvi és az erza-orosz kevert szerkezetek az erza egynyelvű formákkal párhuzamosan léteznek, a nyelvátlapotot a formák gazdagsága és ebből következően a variáció jellemzi.

Dolgozatomban egy helyzetfelmérő alap kutatás részeként ennek a variációnak a dimenzióit igyekeztem felmérni az igei szerkezetekre összpontosítva. A további vizsgálódások során a nyelvi variáció társadalmi tényezőkkel, elsősorban a beszélők szociolingvisztikai háttérével való összefüggéseit kívánom kutatni.

Hivatkozások

- Appel, Rene – Pieter Muysken. 1987. *Language Contact and Bilingualism*. New York, Edward Arnold.
- Auer, Peter. 1999. From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. *The International Journal of Bilingualism*. 3(4): 309–332.
- Bakker, Peter. 2003. Mixed languages as autonomous systems. In Yaron Matras – Peter Bakker (eds.) *The Mixed Language Debate: theoretical and empirical advances*. Berlin, Mouton de Gruyter, 107–150.

¹⁷ Ugyanakkor párhuzam vonható a tipológiai és szociolingvisztikai háttérüket tekintve hasonló nyelvi kontaktushelyzetekben (karjalai-orosz, és kildin számi-orosz) jelentkező igei kódváltástípusok és az erza alakok között.

¹⁸ McConvell–Meakins (2005: 9) idézi Bakkert (2003: 129): „'mixed languages' do not arise from code-switching” (saját fordítás: a 'kevert nyelvek' nem jönnek létre kódváltás eredményeképpen).

- Gumperz, John. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hallap, Valmen. 1960. Mordva–vene segakeelsusest. *Keel ja kirjandus*. **111**: 220–223.
- Juhász Jenő. 1929. A moksamordvin–orosz nyelvkeveredés. *Nyelvtudományi Közlemények*. **XLVII**(2): 296–300.
- Kovács, Magdolna. 2001. *Code-switching and Language Shift in Australian Finnish in Comparison with Australian Hungarian*. Åbo, Åbo Akademi University Press.
- McConvell P. – Meakins, F. 2005. Gurindji Kriol: A mixed language emerges from code-switching. *Australian Journal of Linguistics*. **25**(1): 9–30.
- Muysken, Pieter. 2000. *Bilingual Speech: A Typology of Code-mixing*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Muysken, Pieter. 2007. Mixed codes. In Peter Auer – Li Wei (eds.) *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin/New York, Mouton de Gruyter, 315–340.
- Myers-Scotton, Carol. 1993. *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford, Clarendon.
- Myers-Scotton, Carol. 1998. A way to dusty death: the matrix language turnover hypothesis. In L. Grenoble – L. Whaley (eds.) *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge, Cambridge University Press, 289–316.
- Myers-Scotton, Carol. 2002. *Contact Linguistics*. Oxford, Oxford University Press.
- Myers-Scotton, Carol. 2005. *Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism*. Malden (MA), Blackwell.
- Myers-Scotton, Carol – Jake, Janice L. 2001. Explaining Aspects of Code-Switching and Their Implications. In Janet L. Nicol (ed.) *One Mind, Two Language. Bilingual Processing*. Explaining Linguistics 2. Malden (MA), Blackwell, 84–116.
- Pineda, David. 2009. Переключение кодов или «смешанный лект»? *Полярный вестник*. **12**: 26–42.
- Pöyli, Raija. 1996. *Venäläistyvä aunuksenkarjala: kielenukkoiset ja -sisäiset indikaattorit kielenvaihtotilanteessa*. [Doktori disszertáció], Joensuu, Joensuun yliopisto.
- Sarhimaa, Anneli. 1999. *Syntactic Transfer, Contact-Induced Change, and the Evolution of Mixed Codes: Focus on Karelian–Russian Language Alternation*. [Doktori disszertáció], Helsinki, Finnish Literature Society.

- Szabó Edina. 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Toribio, A. 2004. Convergence as an optimization strategy in bilingual speech: Evidence from code-switching. *Bilingualism: Language and Cognition* 7(2): 165–173.
- Wichmann, Søren – Wohlgemuth, Jan. 2005. *Loan verbs in a typological perspective*. [http://loanverb.linguist.de/Wichmann_Wohlgemuth_verb-borrowing-typology.pdf] (Az utolsó megtekintés: 2012. február 10.)
- Zabrodszkaja, Anasztaszija. 2009. *Russian-Estonian Language Contacts: Grammatical Aspects of Language Use and Change*. [Doktori disszertáció], Tallinn, Tallinna Ülikool.

HANGKIBOCSÁTÁS-IGÉK A MAGYARBAN

Lődár Erika

Bevezetés¹

Jelen cikk a hangkibocsátás-igék csoportját vizsgálja a magyar nyelvben, mégpedig csak azokat, amelyeknek nem Ágensként kódolt az alanya. Az ige-csoport a belsőleg okozott igék osztályába tartozik. A belsőleg okozott igék olyan eseményt írnak le, amelyek önmaguktól, külső ráhatás nélkül is végbe-mennek, nincs szükség külső okozóra az esemény létrejöttéhez. A belsőleg okozott igék ezen csoportjának vizsgálata a magyar nyelvben eddig kevés hangsúlyt kapott.

Ebben a cikkben két kérdésre szeretnék választ kapni:

- (1) Az intranzitív szerkezetekben szereplő hangkibocsátás-igék argumentuma az igei frázisban külső argumentum-e?
- (2) Milyen tematikus szerepet kap az ige argumentuma?

Az 1. fejezet a hangkibocsátás-igék helyét vizsgálja a magyar hagyományos leíró nyelvtanokban. A 2. fejezetben tesztekkel szeretném bizonyítani, hogy a hangkibocsátás-igék argumentuma az igei frázisban külső argumentum, Reinhart (1996, 2002) Theta Rendszerével modellezve az elemzést. A 3. fejezet Potashnik (2012) felvetését írja le, miszerint a hangkibocsátás-igék intranzitív szerkezetekben szereplő egyetlen argumentuma nem Téma tematikus szerepet kap, mint ahogyan azt Reinhart (1996, 2002) állítja, hanem Eszköz-Okozóit. Potashnik szintaktikai tesztekkel bizonyítja ezt az angol nyelvre. Jelen cikkben megkísérlem ugyanezt megtenni a magyar nyelv vonatkozásában is, a fent felvázolt kérdésekre pedig szintaktikai tesztek segítségével szeretnék választ adni, példamondatokkal illusztrálva állításaimat.

1. A hangkibocsátás-igék helye a hagyományos magyar leíró nyelvtanokban

Az általam vizsgált igék csoportja a következő elemekből áll (bár a lista nem teljes, a vizsgálat szempontjából reprezentatív):

¹ A publikáció elkészítését részben az OTKA K 72983 számú kutatási projekt, részben pedig a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A TÁMOP projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Szeretném továbbá megköszönni a bírálói és szerkesztői véleményeket, amelyek nagyban segítettek munkámat.

- (3) *berreg, bong, csattog, cseng, csilingel, csörög, dörög, dörren, durran, durrog, dübörög, hangzik, kong, morajlik, pattog, pukkan, recseg, ropog, robban, serceg, sercen, sistereg, sípol, suhog, susog, sustorog, süvít, süvölt, sziszeg, zizeg, zeng, zördül, zörög, zúg*²

Abból az előfeltevésből indulok ki, hogy az itt felsorolt igék mind nem ágens-i argumentumot vehetnek fel, vagyis olyan argumentumot, amely nem aktív cselekvője, inkább csak elszenvédője az ige által leírt eseménynek. Az általam feldolgozott hagyományos leíró nyelvtanok csupán jelentésük alapján csoportosították az igeosztályokat, és nem vizsgálták az ige argumentumának tematikus szerepét, illetve nem fektettek hangsúlyt arra, hogy szintaktikai hasonlóságokból induljanak ki (minthogy ez nem is feladatuk). Meg szeretném mutatni, hogy a fent elsődlegesen jelentés alapján rendszerezett igék nyelvtani hasonlóságokat is mutatnak.

Hadrovics László (1969) megemlíti a „hangigék” elkülönülő igecsoportját. Ő azonban az összes hangkibocsátással kapcsolatos igét ide sorolja. Ha a jelenlegi módszerekkel elemezzük az igéket, meg kell állapítanunk, hogy Hadrovics nem különíti el az igéket aszerint, hogy az igék argumentumszerkezetében az alany Ágens-e vagy sem (tehát ugyanúgy ide tartoznak az olyan igék, mint a *kiabál*, meg az olyanok, mint a *cseng*). Az általam vizsgált szakirodalomban erre a különbségtételre nem reflektáltak a nyelvészek, a továbbiakban is csak olyan osztályozással találkozunk, ahol a hangkibocsátás-igék egyaránt lehetnek ágens-i és nem ágens-i alanyúak, jelen kutatás azonban csak a nem ágens-i hangkibocsátás-igékkel foglalkozik.

Szintaktikai szempontból egyes nyelvészek a bennható igék³ csoportjába sorolták ezt az igecsoportot, míg mások a medioaktív⁴ csoportba. Abaffy (1972) a bennható igék között említi a hangkibocsátás-igéket, szerinte hasonló tulajdonságokat mutatnak a többi ágens-i intranszitiv igével. Lengyel Klára (2000) azonban úgy véli, az igék köztes helyet foglalnak el az aktív és a passzív igék között, ő a medioaktív csoportba sorolja őket (meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a csoportosítás is jelentés alapú). Bene Annamária is bennható igékként említi az igecsoportot, és úgy véli, hogy „felesleges egy, a

² Az igéket Levin (1993) csoportosítása alapján fordítottam le magyarra, majd megkerestem azok szinonimáit a *Magyar Szókincstár*ban. Azzal az előfeltevessel dolgoztam, hogy az igék angol és magyar változata többnyire ugyanolyan jelentéssel bír vagy legalábbis hasonló nyelvtani viselkedést mutat. Bár a felsorolt igék közül pár ágens-i argumentummal is állhat, jelen munka célja csak a nem ágens-i argumentummal rendelkező változatok vizsgálata.

³ Tehát aktívan cselekvő igék, például *Géza szólt Petinek*.

⁴ Átmenet az aktív és a passzív igék között. Nem cselekszik aktívan, de nem is pusztán elszenvédője a leírt eseménynek, például *A rádió megszólalt*.

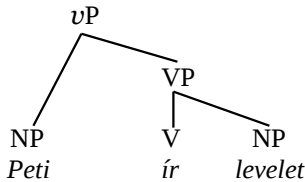
mediális és a bennható igenem között elhelyezkedő közbülső kategóriát létrehozni” (Bene 2005: p. 68), amit a későbbiekben cáfolni szeretnék.

2. A hangkibocsátás-igék unergatívok

2.1. Külső argumentumok a magyarban

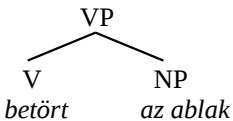
A tranzitív szerkezeteknek általában legalább két argumentumuk van, mégpedig az alany és a tárgy. Ezek közül a tárgy a belső argumentum, azt a VP projekciójába (tehát az ige közvetlen hatókörébe) illesztjük be, míg az alany a külső argumentum, azt a VP fölött, egy külső projekcióban kell elképzelnünk. Kratzer (1996)-ot követve, aki a külső argumentumot a *vP*-ben helyezi el, ezt így tudjuk elképzelni:

(4) *Peti levelet ír.*

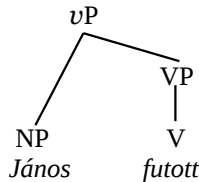

Az általam vizsgált igeosztályok általában intranszitiv szerkezetekben jelennek meg, egyetlen argumentummal. Az intranszitiv igéknek a perlmutteri hagyományt követve két elkülönülő osztálya van, mégpedig az unakkuzatív és az unergatív igék osztályai (Perlmutter 1978). A két igeosztály abban különbözik, hogy argumentumuk az igei frázisban külső vagy belső beillesztésre kerülnek-e. Az unakkuzatív igék alanya belső argumentumként jelenik meg, míg az unergatív igék alanya külső argumentum.

(5) a. *Az ablak betört.* (unakkuzatív)

b. *János futott.* (unergatív)

A korábbi lapos VP hagyománnyal szemben ezt a fajta hierarchikus elemzést teszi fel Bene (2005), majd É. Kiss (2008) és Surányi (2006) is hasonlóan elemzi az igei frázist, és őket követve én is ezt teszem.

A kérdés tehát az, hogy a hangkibocsátás-igék szintaxisa a *betör* (5a) vagy a *fut* (5b) igékkel állítható-e párhuzamba. Bár ezen igék argumentuma, éppúgy, mint az unakkuzatív igék argumentuma, nem Ágensként kódolt, ez még nem szolgálhat bizonyítékképpen arra, hogy a szintaktikai tulajdonságaik is azonosak lennének. Ahhoz, hogy a fenti kérdésre választ kapjunk, szintaktikai tesztekre, illetve hasonlóságokra kell támaszkodnunk.

2.2. Tesztek

Az, hogy a hangkibocsátás-igéknek valóban külső argumentumuk van, szintaktikai tesztekkel is bizonyítható. A továbbiakban két ilyen tesztet fogok bemutatni: a többi, vitathatatlanul unergatív ige viselkedéséhez való hasonlóság tesztje a műveltető szerkezetekben, valamint az *egyed* áltárgy teszt.

Komlósy (2000) a műveltetésnek három, tartalmi szempontból megkülönböztethető csoportjáról beszél: kauzatívok, faktitívok és a kvázipermisszív alakok. A kauzatív műveltetésnél az alapige alanyának közvetlen manipulálása által jön létre az előidézett esemény (például *eltör*, *szakít*, stb.), a faktitív műveltetésnél viszont az alapige alanya Ágensként tevékenykedik, igaz, külső kényszer hatására cselekszik (például *dolgoztat*, *sétáltat* stb.)⁵. A kvázipermisszív igék esetében az alany úgymond hagyja megtörténni az alapige által leírt eseményt, viszont ez az esemény önmagától is végbemegy (pl. *kicsíráztat*, *kivirágoztat* stb.). Jelen *dolgoztat* csak a faktitív formákkal foglalkozik, mégpedig azért, mert náluk a bemeneti ige alanya Ágens kell, hogy legyen, mivel a cselekvést ő fogja végrehajtani. Tehát a bemeneti ige ágensi intranzitív. Kauzatív és kvázipermisszív szerkezetek esetében a bemeneti ige argumentuma állapotváltozóson megy át, tehát Páciens. Céлом, hogy a továbbiakban megmutassam, a lenti példához hasonló szerkezetek lehetségesek a hangkibocsátás-igéknél is.

- (6) a. *Peti dolgozott.*
b. *Jani dolgoztatta Petit.*
c. *Jani dolgoztatott Petivel.*

A (6a)-ban tehát egy intranzitív, ágensi unergatív szerkezettel van dolgunk. A (6b-c) pedig ugyanennek a formának a faktitív műveltetés által létrejött tranzitív változata. Felmerül azonban a kérdés, hogy miért lehetséges két fajta, akkuzatívuszi és oblikvuszi (eszközeseti) morfológia a tranzitív változatban. Komlósy (2000) szerint a következő történik: tárgyatlan alapige esetén az

⁵Horvath–Siloni (2011), Reinhart (1996, 2002) és Bartos (megj. e.) tárgyalja részletesen a szerkezetek szintaxisát.

intranszítív szerkezetben szereplő alany akkuzatívuszi esetet vesz fel, míg tárgy-as alapige esetén oblikvuszit. Komlósy az oblikvuszit intranszítív változatokat nem tartja köznyelvi formának, hanem idiolektális szerkezeteknek tekinti őket. Nemesi (2003) úgy véli, hogy ha a faktitív szerkezetek alapigéjének az alanya Ágens, a műveltető szerkezet kivitelezője kaphat tárgyesetet vagy eszközesetet attól függően, hogy a műveltető ige alanya Ágens, azaz maga cselekszik, vagy Instruktor, azaz csak úgymond felügyeli, kezdeményezi az eseményeket (az alapige alanyi argumentuma az első esetben tárgyesetet kap, míg a másodikban eszközesetet). Ha azonban az alapige alanya nem Ágens, a műveltető szerkezetben szereplő esemény kivitelezője tárgyesetet kap, mivel eszközesetet csak Ágens kaphat.

Most egy olyan példa következik, ami bebizonyítja, hogy az általam vizsgált hangkibocsátás-igék argumentuma külső argumentum, mert hasonló módon viselkednek, mint az ágensi unergatív igék.

- (7) a. *A csengők harsányan csengtek.*
 b. *Jani csengette a csengőket.*
 c. *Jani csengetett a csengőkkel.*
- (8) a. *Peti lufija hangosat pukkant, ahogy ráesett egy éles tárgyra.*
 b. *A gyerek addig játszott, amíg ki nem pukkantotta a lufiját.*
 c. *Peti hangosat pukkantott a lufijával azért, hogy megjijessze a macskát.*⁶

Feltűnhet, hogy a kiinduló szerkezetben nincs Ágens, mégis lehetséges az instrumentális változat. Ennek a problémának a megoldását az 4.2-es rész tárgyalja.

Bizonyítékként szolgál továbbá a hangkibocsátás-igék argumentumának külső beillesztésére az a tény is, hogy az általuk alkotott szerkezetekbe beilleszthető az *egyed* áltárgy. Bene (2005), valamint Csirmaz (2006) megfogalmazásában az áltárgy egy olyan határozószó, amely tárgyragot kap, viszont az igének nem argumentuma, így tematikus szerepet sem kap az igétől. Piñon (2001) szerint pedig az *egyed* az esemény kimérésére szolgál, tehát telikussá tesz egy egyébként atelikus igét. Áltárgyakat pedig csak olyan szerkezetekbe szűrhatunk be, ahol a belső argumentumi pozíció nem foglalt. Az alábbi példák azt mutatják, hogy a hangkibocsátás-igék esetében ez a helyzet áll fenn, következésképpen az ő argumentumuk külső argumentumként kerül beillesztésre az igei frázisban.

- (9) *Be lehet állítani az ütemmutatót, és akkor minden első ütésre cseng egyed.*
 (10) *Sípolt egyed a faxgép.*

⁶További példák a 4.2-es alfejezetben.

- (11) *Olyasmi pukkanás volt, mint amikor a hirtelen hidegtől a műanyag üveg pukkan egyet, ahogy elkezd összemenni.*

Ugyanígy az ágensi argumentummal rendelkező igék is átmennek az áltárgy teszten (12), azonban az unakkuzatív igék (13) már nem, mivel az ő argumentumuk elfoglalja a belső pozíciót.

- (12) *Jani kiáltott egyet.*
(13) **Esett egyet a falevél.*

2.3. A hangkibocsátás-igék Reinhart Theta Rendszerében

A fentiekben tehát megállapítottuk, hogy a hangkibocsátás-igék argumentuma külső argumentumként kerül beillesztésre az igei frázisban, és ezt szintaktikai tesztekkel bizonyítottuk is. Első lépésként azonban vizsgáljunk lexikai tételeket.

- (14) a. *A ruha megszáradt.* unakkuzatív
b. *A csengő csengett.* unergatív

Ha van két olyan ige, mint a *szárad* és a *cseng*, amelyeknél a lexikonban csak az argumentumszerkezetükről kapunk információt, mégpedig azt, hogy mindkettő argumentuma egyfajta állapotváltozáson megy át, akkor milyen mechanizmus biztosítja azt, hogy a (14a) belső, míg a (14b) külső argumentum legyen a szintaxisban?

Reinhart (1996, 2002) Theta Rendszerét választotta ennek modellezésére. Ő a Theta Rendszert helyezi a fogalmi rendszer és a szintaxis közé. A fogalmi rendszer nem más, mint a velünk született és elsajátított fogalmak összessége. A fenti példán tehát az, hogy mind a (14a), mind a (14b) mondatban tudjuk, hogy a *ruha* és a *csengő* nem cselekszik. Ezt az információt tehát a Theta Rendszer kódolja, majd továbbítja a szintaxisnak és – indirekt módon – a szemantikai rendszernek is.

A Theta Rendszer a következő összetevőkből áll (Reinhart 2002):

- lexikai tételekből – itt thematikus szerepekkel és viszonyokkal kódoljuk a velünk született fogalmakat;
- a lexikai tételekre vonatkozó és azok argumentumszerkezetét módosító műveletekből;
- olyan jelölési folyamatokból, amelyek „felkészítik” az ige lexikai tételét a szintaktikai derivációkra.

Az említett kódolási rendszert vagy folyamatot leginkább az okozói viszonyok határozzák meg. A rendszer két primitív jeggyel dolgozik: *c* (*cause*, tehát okozó), és *m* (*mental state*, tehát mentálisan érintett). Mindkét jegy + vagy – értékkel szerepelhet annak jelölésére, hogy az adott tematikus szerep, illetve viszony leírásában releváns-e az illető jegy. Amit kapunk, az tehát a következő: adott egy ige, aminek van egy argumentumszerkezete, az argumentumokat pedig megjelölhetjük /c, illetve /m jegyekkel, amiket hozzávetőlegesen megfeleltethetünk a hagyományos tematikus szerepeknek. Így az, aki okozza is az ige által leírt eseményt és egyben mentálisan érintett is, [+c+m] jegypárral lesz ellátva, ez viszont megfeleltethető az Ágens tematikus szerepnek.

1. táblázat: A hagyományos tematikus szerepek kódolása a Theta rendszerben

Jegyek	A hagyományos tematikus szerepek
[+c+m]	Ágens
[+cm]	Eszköz
[c+m]	Experiens
[cm]	Téma/Páciens
[+c]	Okozó
[+m]	Érzékelő
[m]	Forrás, Stimulus
[c]	Végpont
[]	Arb (<i>arbitrary</i> , azaz meg nem határozott)

Az alap lexikai tételeket a következőképpen kódoljuk:

(15) *szárad* ([-c-m])

(16) *cseng* ([-c-m])⁷

Levin–Rappaport (1996) hivatkozva megmutatja, hogy az, hogy az unakkuzatív és az unergatív igéket az általuk leírt esemény is megkülönbözteti, nem teljesen nyilvánvaló. A száradás egy olyan esemény, amely külsőleg okozott, míg a csengés belsőleg okozott. Az, hogy valami külsőleg okozott, azt jelenti, hogy ahhoz, hogy az esemény végbemenjen, kell egy külső ok. Ezzel szemben a belsőleg okozott igék által leírt eseményeket olyanokként fogjuk fel,

⁷Mindkét argumentum negatívan specifikált, ami csak annyit jelent, hogy egyik sem okozó vagy mentálisan érintett. Ez közös pont a két ige argumentumában, szintaktikai viselkedésükben különbözhetnek.

amelyek önmaguktól, külső ráhatás nélkül mennek végbe. Viszont ha jobban belegondolunk, ahhoz, hogy valami megszáradjon, a száradáson áteső entitásnak száríthatónak (belső tulajdonság!) kell lennie, és ugyanígy valami önmagától nem cseng vagy ragyog egy külső fényforrás nélkül – mondja Reinhart. Így a különbség az anakkuzatív és az unergatív igék között inkább abban rejlik (és ez által a külsőleg és a belsőleg okozott igék között is), hogy a külsőleg okozott igék okozója kódolva van a nyelvben, míg az unergatív igék okozója nincs.

Reinhart (1996, 2002) kimondja, hogy az anakkuzatív igék olyan tranzitív igékből származtatottak redukció által, amelyek kötelezően [+c], tehát okozói alannal szerepelnek. A redukció törli ezt a [+c]-vel jelzett argumentumot. A unergatív igék okozója viszont nincs kódolva, sőt, őket Reinhart alapvető lexikai tételeknek tekinti, minthogy nekik nincs rendszerszerűen tranzitív párjuk, így rájuk nem alkalmazható a redukció⁸. A *fut* ige tehát összesen egy argumentummal rendelkezik a lexikonban, ami pedig Ágens, tehát ([+c+m]), míg a *szárít* ige argumentumszerkezete a lexikonban két argumentummal rendelkezik: ([+c][-c-m]). A *szárít*-ből aztán úgy kapjuk meg az intranszitiv szerkezetet, hogy a [+c] argumentumot redukáljuk. A *fut* iginél azonban csak arról beszélhetünk, hogy hozzáadunk még egy ágensi argumentumot az argumentumszerkezethez (és a bemeneti Ágens +c jegyét lefokozzuk, tehát experiens jellegű argumentummá tesszük) és így kapjuk meg a faktitív műveltető szerkezetet.

Ezt a Theta Rendszer az alábbi módon kódolja. Az általános leképezési szabályok a következők:

a) Jelölés a lexikonban:

Ha az ige egynél több argumentumú:

- A csak [-] jegyekkel rendelkező argumentumok 2-es indexet kapnak: {[cm], [m], [c]}
- A csak [+] jegyekkel rendelkező argumentumok 1-es indexet kapnak: {[+c+m], [+m], [+c]}
- Ha a lexikai tételben van egy csak [+] jegyekkel rendelkező argumentum, és egy teljesen specifikált [/α,-c] argumentum, az ige akkuzatívusi esetet kap.

⁸ Sőt ha valamilyen lexikai műveletben részt is vesznek, az csak a faktitív okozói szerkezet, ez a művelet viszont nem töröl argumentumot, hanem hozzáad a meglévő argumentumszerkezethez egy ágens.

b) Beillesztési szabályok:

- A 2-es indexszel rendelkező argumentumok belsőleg kerülnek beillesztésre
- Az 1-es indexszel rendelkező argumentumok külsőleg kerülnek beillesztésre
- Amennyiben ezt semmi sem tiltja, az argumentum külsőleg kerül beillesztésre

Konkrét példákon illusztrálva:

(17) A *szárít* ige theta rendszerbeli elemzése

- alaptétel: *szárít* ([+c], [cm])
- indexelés: *szárít*_{ACC} ([+c]₁, [cm]₂)
- redukció: R_e (*szárad*) ([cm]₂)
- a nem redukált argumentum illesztése: belső

(18) A *cseng* ige theta rendszerbeli elemzése

- alaptétel: *cseng* ([cm])
- indexelés: alkalmazhatatlan (egyargumentumú)
- illesztés: külső (mivel ezt semmi sem tiltja)

Az egyetlen dolog, ami megakadályozza, hogy a *cseng* belső argumentum legyen, egy olyan megkötés a rendszerben, hogy az egyargumentumú igék nem kaphatnak indexet, s azért lesznek ennek ellenére külső argumentumok, mert ezt egyébként semmi nem tiltja. A *szárad* viszont kétargumentumúként van tárolva a lexikonban, így a redukció után fennmaradt argumentuma belső argumentum.

3. Okozói olvasat

Potashnik (2012) megkérdőjelezi Reinhart azon állítását, hogy mind az unakkuzatív igék argumentuma, mind a nem ágensi unergatív igék argumentuma ugyanolyan [-c-m] specifikációt kapjon. Az unakkuzatív igék esetében állapotváltozásról van szó az ige által leírt eseményben, így jogos az argumentumot [-c-m]-ként kódolni. A nem ágensi unergatív igék ezzel szemben nem mennek át állapotváltozáson, ők passzív résztvevői az eseménynek. Ezen kívül nem okozzák az eseményt, és mentálisan sem befolyásolják azt (Reinhart szerint), ezért kódolja őket [-c-m]-ként.

Potashnik továbbá azt sem tartja helyénvalónak, hogy az egyargumentumú igék ne kaphassanak indexet a rendszerben. Szerinte ez a megkötés több szempontból is problémás. Először is ez a megszorítás az egyetlen nem szemantikai rész egy olyan rendszerben, ami egyébként szemantikailag motivált

(egyetlen más jelenségnél sem számít az ige argumentumainak száma). Másrészt egyetlen célja, hogy kizárja azt, hogy a kibocsátás igék/nem ágensi unergatívok belső illesztést kapjanak. A harmadik érve a megkötés ellen pedig az, hogy megkérdőjelezi a Theta Rendszer általánosságát.

Potashnik azt feltételezi, hogy a kibocsátás-igék argumentumában (ezek egyébként a nem ágensi unergatív igék halmazába tartoznak) okozói olvasat van jelen. Az argumentum tehát [+c-m]-ként van kódolva, ami az Okozó-Eszköz thematikus szerepnek felel meg. Ahhoz, hogy ezen állítását alátámassza, empirikus tesztet hajtott végre. Szerinte az okozói olvasat kimutatására a legmegfelelőbb teszt a „caused NP” teszt („okozta a(z) NP-t” teszt) mégpedig azért, mert az a szemantikában is kimutatja az okozó jelenlétét, nem csak az igei fogalomban. Tehát az intranszítív mondatokat átfogalmazta egy nominalizált szerkezetre:

- (19) a. *The bell rang.*
A csengő csengett.
b. *The bell caused the ringing.*
A csengő okozta a csengést.

Potashnik tehát empirikusan bizonyította, hogy a kibocsátásigék argumentuma okozói olvasatot tartalmaz, így az argumentumot [+c-m]-mel kell kódolni. Ez pedig megoldást jelent a reinharti rendszerrel szemben támasztott másik fenntartására, nevezetesen, hogy miért csak a kétargumentumú igék kapnak indexet.

Ha a *szárad* unakkuzatív ige argumentuma [-c-m]-mel van kódolva, a *cseng* nem ágensi unergatív igéé pedig [+c-m]-mel, akkor a közöttük történő megkülönböztetés már a konceptuális szinten megtörténik. Így azonban még indexelésre sincs szükség a rendszerben (mondja Potashnik), elég ugyanis azt megkötöni, hogy a csak [-] jegyekkel rendelkező argumentumok kapjanak belső illesztést, azok az argumentumok pedig, amelyek másképp vannak kódolva, külső beillesztésre kerüljenek, amennyiben ezt semmi sem tiltja. Így megszabadulunk egy olyan megkötéstől, amely nem szemantikai alapú, és amely aláásná a rendszer általánosságát.

Potashnik a héber nyelvre bizonyította a feltételezését, viszont lássuk, vajon a magyar nyelvben is kimutatható-e az okozói olvasat a hangkibocsátás-igék szemantikájában. A vizsgálathoz három tesztet használtam fel: az „okozta a(z) NP-t” tesztet, az oblikvuszi tranzitív változat tesztet, és az ablativusi okozós tranzitív változat tesztet. Lássuk őket egyesével.

4. Tesztek a magyarban

Ahhoz, hogy az alábbi állításaimat empirikus adatokkal is alátámasszam, egy felmérést végeztem. Olyan mondatokat alkottam, illetve próbáltam keresni egyes online szövegforrásokból⁹, amelyek tartalmazzák a tesztekben leírt szerkezeteket.

4.1 Az „okozta a(z) NP-t” teszt

Potashnik (2012) az angolban a nominális parafrázis tesztet használta az okozó explicitté tételére. Felmerülhet a kérdés, vajon a magyar nyelvben is működik-e a teszt.

- (20) *A fülben érzett ropogást nem biztos, hogy az állkapocsízület mozgása okozza, hanem a középfülben levő nyomáseltérés.*
- (21) *Miért okozhat a sújtólég a szénbányákban robbanást?*
- (22) *Ezek szerint kontakthiba okozhatja a sercegést és a kép remegését?*
- (23) *Esetleg azt az alkatrészt kellene behatárolni, ami a sercenést okozza.*
- (24) *A sistergést, ha nem túlságosan nagy és mindkét csatorna egyformán csinálja, az elektronika zaja okozza, nincs mit tenni vele.*
- (25) *A Feedback kioltó rendszer folyamatosan figyeli a környezetet és kiszűri a sípolást okozó Feedback jeleket.*
- (26) *A csörgést egy fellazult bilincs okozta.*
- (27) *Az akvárium levegőztetője okozta a berregést a szobában.*
- (28) *A csörgést egy fellazult bilincs okozta.*
- (29) *De Margaríta nem tudta volna megmondani, hogy ezt a dübörgést a kő okozta, vagy sátáni kacaj.*
- (30) *A hang nyelve okozta a kongást.*
- (31) *A morajlást, dübörgést a főág alján zúgó barlangi óriásfolyam a Timavo okozta.*
- (32) *Az a kérdés hogy azt a pukkanást a biztosítékok is okozhatták vagy tényleg a kondik voltak?*

A következő igéknél nem találtam a fentiekhez hasonló szerkezeteket: *csengés-bongás, zördülés, zengés, süvöltés, suhogás.*

Ezek a mondatok azt igazolják, hogy az igék nagy részénél működik a teszt. Emellett meg kell említeni, hogy nem csak az *okozta* igével alkothatnak a hangkibocsátás-igék ilyen szerkezeteket, hanem más kauzatív jelentésű igékkel is, mint például a *kelti* és az *adja* igékkel is, például *Ez adja a dob igazi jellegzetes hangzását.*

⁹ Források: Google, Wikiszótár – Példatár.

A tipikusan unakkuzatív igékkel azonban nem működik az „okozta az NP-t” teszt:

- (33) a. *A váza leesett.*
b. **A lökés okozta a váza leesését.*
- (34) a. *Az ablak betört.*
b. **A huzat okozta az ablak betörését.*

Ez tehát igazolja azt, hogy az olyan unergatív igéknél, mint a hangkibocsátás-igék, kódolva van az okozás az igei fogalomban, míg az unakkuzatív igéknél nincs, az ő argumentumunk -c jeggyel kell, hogy rendelkezzen, a hangkibocsátás-igék viszont +c-vel kódolt argumentumot kell, hogy válasszanak.

4.2 *Oblikvuszi faktitív változat*

Az alábbi két mondat között különbség figyelhető meg:

- (35) a. *A kertben dolgoztattam a fiúkkal.*
b. *A kertben dolgoztattam a fiúkat.*

Nemesi (2003) szerint tehát az a különbség a (38a)-ban levő eszközhatározós és a (38b)-ben lévő akkuzatívuszi szerkezet között, hogy mennyire direkt módon befolyásolhatja az Ágens az eseményt. A (38a)-ban csak instruktor-ként szerepel, nem vesz részt aktívan az esemény végrehajtásában. A (38b)-ben viszont ő az aktív szereplő, valódi Ágensként operál.

Potashnik (2012) szerint az olyan szerkezetekben, mint például *A fiú órákig csengetett a csengőkkel* arról van szó, hogy [+c-m]-ként kódoljuk a *csengők* argumentumot, tehát Eszközként¹⁰, majd ehhez hozzáadunk egy [+c-m] Ágens argumentumot. Az Ágens minden olyan szerkezetben jelen van (impliciten vagy expliciten), ahol az Eszköz is, így a *cseng* igénél is (Reinhart 2002).

A hangkibocsátás-igéknél is lehetséges tehát a (38a)-hoz hasonló szerkezet.

- (36) *Láttam az utcán egy nőt, akinek egy picit volt nyitva a szája, és pukkantott rágóval, de nem láttam a rágót, csak a hangot hallottam.*
- (37) *A kocsis nagyokat pattogatott az ostorral.*
- (38) *...én kardra keltem, a pattantyús pedig huszonnégy fontos mozsárral durrogatott rám.*

¹⁰ Jackendoff (1987) szerint az Eszköz tematikus szerep nem primitív, a cselekmény további dekompozíciójában pedig valahol az Cselekvő és a Páciens között helyezkedik el. A Cselekvő itt az a szereplő az eseményben, aki végrehajtja cselekményt (lehet szándékosan cselekvő – Ágens –, vagy nem szándékosan cselekvő). A Páciens pedig az az entitás, amire az esemény kihat.

- (39) *Az autó száguldva vágatott az országúton, amikor Frici egy felfújít papírzacskóval akkorát durrantott a hátsó ülésen, hogy mindnyájan meg voltak győződve róla: az egyik kerék kipukkadt.*
- (40) *A kocsis csattogott az ostorral.*

Meg kell azonban említeni, hogy a tárgyas (*csattogtatja ostorát*) és az eszközhatározós szerkezetek (*csattogtat az ostorával*) közül a tárgyas az elterjedtebb. Továbbá van néhány ige, amelyiknél a faktitív műveltetés képzése blokkolva van a paradigma hiánya miatt, például *morajlik*.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon ez az eszközhatározói-akkuzatívuszi alternáció azt jelentené, hogy az ige két lexikai tétellel rendelkezik, és az egyikben a bemeneti szerkezetben lévő argumentum [+c-m] jegypárral (eszközhatározós változat), a másikban pedig [-c-m] (akkuzatívuszi változat) jegypárral rendelkezne? Reinhart (2002) a következő megállapításokat teszi. A +c jegy opcionálisan lefokozható, például a faktitív műveltetés bemeneti argumentumainál. Ott a bemeneti argumentum is Ágens, így [+c+m] kódolást kap, viszont a faktitív műveltetés első lépésében ezt a +c jegyet először le kell fokozni -c-re, majd csak ezután adhatjuk hozzá a „második Ágenst”, mégpedig két okból. Egyrészt azért, mert nem lehet két ugyanolyan módon kódolt argumentum egy argumentumszerkezetben, másrészt pedig azért, mert csak akkor kaphat ACC jegyet az ige, ha az argumentumai között van egy -c jeggyel ellátott, és egy csak [+] jeggyel ellátott argumentum.

Így tehát nem szükséges két különböző lexikai tételt feltételezni az intranszitiv igénél, elég azt kimondani, hogy a kiinduló szerkezetben [+c-m] jegypárral rendelkező argumentum +c jegyét az akkuzatívuszi szerkezetben le kell fokozni. Gyakorlatilag az a helyzet, hogy ez a lefokozás gyakrabban történik meg, mint az, hogy az ige argumentuma +c-ként maradjon kódolva a tranzitív szerkezetben is. Ennek valószínűleg szemantikai okai vannak: ha hozzáadunk egy külső okozót a szerkezethez, nincs szükség az okozót kétszer kódolni, így az eredetileg okozóként kódolt argumentum Témává lesz lefokozva.

- (41) a. *A csengő* [+c-m] *cseng.*
 b. *Csenget a csengővel* [+c-m].
 c. *A fiú* [+c+m] *csengeti a csengőt* [-c-m].

4.3 Ablatívuszi okozós tranzitív változat

Mint fentebb említettem, a hangkibocsátás-igék csak faktitív műveltetésben vehetnek részt, ami azt jelenti, hogy a külső okozójuk nem lehet. Levin

(2009) azonban azt mondja, a belsőleg okozott igéknek (így a hangkibocsátás-igéknek) is lehet külső okozója, amit [+c-m]-ként kódolunk. Ez viszont azt jelentené, hogy két ugyanolyan módon kódolt argumentum szerepelne egy argumentumszerkezetben. Az alábbi példák első párja ilyen kauzatív tranzitív szerkezet, míg a másodikban ablatívusszal van kifejezve az okozó.

- (42) a. *A ti kiabálásoktok zengeti az egész termet.
b. A ti kiabálásoktól zeng az egész terem. Nem lehetne halkabban?!
- (43) a. *A nagy nyomás sisteregteti a gózt a kuktában.
b. A nagy nyomástól sistereg a gőz a kuktában.
- (44) a. *A szélvihar recsegteti a faágat.
b. A faág nagyokat recsegett a szélvihartól.
- (45) a. *Az erős szorításod pukkantotta ki a lufit.
b. Kipukkan a lufid az erős szorításodtól.
- (46) a. *A rámért ütés durrantotta ki a lufit.
b. Hangosat durrant a lufi a rámért ütéstől.
- (47) a. *A hangos zene dübörögteti a házat.
b. Dübörög az egész ház ettől a hangos zenétől.
- (48) a. *A rossz üzemanyag durrogatja a motort.
b. Hangosakat durrogott a motor a rossz üzemanyagtól.

Láthatjuk, hogy a kauzatív tranzitív változat agrammatikus, az ablatívusszal viszont már elfogadhatóvá válik a direkt okozó kifejezése a hangkibocsátás-igéknél. A b mondatokban levő ablatívusz (*a kiabálásokról*) Rákosi (2009) szerint thematikus adjunktum, tehát bár nem argumentuma az igének, thematikus szerepet mégis kap tőle. Ez a thematikus szerep pedig nem más, mint a [+c-m], és egy direkt okozót vezet be (Rákosi 2012).

Az általam végzett kutatás azt mutatja, hogy a hangkibocsátás-igék mellett külső okozót ritkán szoktunk kifejezni nyelvhasználatunkban (a vizsgált korpuszokban csak elvétve volt erre példa). Ez annak is betudható, hogy ők belsőleg okozott igék, az általuk leírt esemény létrejöttéhez nem kell külön kifejeznünk az okozót. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a (b) mondatokhoz hasonló mondatok ne lennének jól formált mondatok a magyarban. Azt váránk tehát, hogy az ilyen szerkezetek nem elfogadhatóak a beszélők számára, mivel kétszer kerül kifejezésre az Eszköz thematikus szerep egy olyan mondatban, ahol mind ablatívuszi okozó, mind egy hangkibocsátás-ige szerepel.

Emellett az okozót kifejezhetjük egy másik szerkezettel is, amely hasonlóképpen nem argumentuma az igének. Ezekben a mondatokban a *miatt* indirekt okozót vezet be, feljebb kerül beillesztésre az igei frázisban, mint a *-tól/-től* szerkezetes ablatívusz (Rákosi 2012).

- (49) *A csengő a nagy szél miatt csengett/csilingelt.*
(50) *A műszer a technikai hiba miatt sípolt.*
(51) *Ijesztően morajlott a tenger a nagy szélvihar miatt.*
(52) *A rácseppenő víz miatt serceg az olaj.*
(53) *Biztos a rókák miatt susog a nádás.*
(54) *A huzat miatt sűvít a szél.*
(55) *Az elavult sínek miatt zörög ennyire a villamos.*

Összefoglalásképpen: az, hogy a hangkibocsátás-igék belsőleg okozottak, még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy valamilyen módon kifejezzük az ige által leírt esemény kiváltó okát. Ha ezt tesszük, akkor viszont csak adjunktumként fejezhetjük ki az okozó argumentumokat, mégpedig azért, mert az ige eleve tartalmaz egy [+c-m]-ként kódolt argumentumot, amit nem csak Eszközként, de Okozóként is értelmezhetünk. Két ugyanolyan módon kódolt argumentum nem szerepelhet egy argumentumszerkezetben, így a „másodlagos” okozó, tehát az, amit mi külső okozóként fogunk fel, az argumentumszerkezeten kívülre kell, hogy szoruljon.

Következtetés

A fentiekben szintaktikai módszerekkel bizonyítottam egyrészt azt, hogy a hangkibocsátás-igék argumentuma külsőleg kerül beillesztésre az igei frázisban, mivel a csoport igéinek viselkedése hasonlóságot mutat a többi vitathatatlanul unergatív ige viselkedésével. Másrészt pedig Potashnik állítását is bizonyítottam, miszerint a hangkibocsátás-igék argumentuma [+c-m]-ként van kódolva, azaz Eszköz-Okozóként, tehát megtalálható benne az okozói olvasat. Ennek alátámasztására is szintaktikai tesztek szolgáltak.

További vizsgálatnak kellene azonban alávetni a belsőleg okozott igék többi alcsoportját is, hogy kiderüljön, ők is hasonló tulajdonságokat mutatnak-e. Ha ez igaznak bizonyul, az azt jelentheti, hogy az intranzitív igéknek nem két elkülönülő csoportja van (unakkuzatív és unergatív), hanem három: ágensi unergatív (például *énekel, sétál* stb.), nem ágensi unergatív (pl. *cseng, virágzik* stb.) és unakkuzatív (például *törik, esik* stb.). Ha [+c-m]-ként kódoljuk a nem ágensi unergatív igék argumentumát, akkor az unakkuzatív és a nem ágensi unergatív igék közötti különbségtétel már az argumentumszerkezet szintjén megoldódik.¹¹

¹¹ A jelen vizsgálat a kibocsátásigéknek csak egy halmazára vonatkozik, a jövőben viszont célul tűzöm ki egyrészt azt bizonyítani, hogy a többi kibocsátásige is így viselkedik, majd kideríteni, vajon az összes nem ágensi unergatív ige is ilyen viselkedést mutat-e.

Hivatkozások

- Bartos Huba (megj. e.) Hungarian external causatives – Monoclausal but bi-eventive. In Laczkó Tibor – Ringen, Catherine O. (eds.) *Approaches to Hungarian Papers from the 2009 Debrecen Conference* 12. 1–37.
- Bene Annamária 2005. *Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazhatósága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD-disszertáció. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem.
- Csirmaz Anikó 2006. Accusative case and aspect. In É. Kiss Katalin (ed.) *Event structure and the Left Periphery: Studies in Natural Language and Linguistic Theory*. Springer, Dordrecht. 159–200.
- E. Abaffy Erzsébet. 1972. A mediális és az aktív bennható igék szerkezete a XVI. században. *Magyar Nyelv* 76: 165–175.
- É. Kiss Katalin 2008. Free word order, (non)-configurationality, and phases. *Linguistic Inquiry* 39 (3): 441–474.
- Hadrovics László. 1969. *A magyar funkcionális mondattan alapjai*. Budapest, Akadémiai kiadó. 90–96.
- Horváth Júlia – Siloni, Tal 2011. Causatives across components. *Natural Language and Linguistic Theory* 30: 1–48.
- Jackendoff, Ray 1987. The Status of Thematic Relations in Linguistic Theory. *Linguistic Inquiry* 18(3): 369–411.
- Komlósy András 2000. A műveltetés (Causation). In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 215–292.
- Kratzer, Angelica 1996. Severing the external argument from its verb. In Rooryck, Johan – Zaring, Laurie (eds.) *Phrase structure and the lexicon. Studies in natural language and linguistic theory* 33. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers. 109–137.
- Lengyel Klára 2000. Az ige (The verb). In Keszler Borbála (szerk.) *Magyar Grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 81–95.
- Levin, Beth 1993. *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago, University of Chicago Press.
- Levin, Beth 2009. Further explorations of the landscape of causation: Comments on the paper by Alexiadou and Anagnostopoulou. In Halpert, Claire – Hartman, Jeremy – Hill, David (eds.) *MIT Working Papers in Linguistics 57: Proceedings of the 2007 Workshop in Greek Syntax and Semantics at MIT*. Cambridge (MA), MIT Press. 239–266.

- Levin, Beth – Rappaport Hovav, Malka 1996. *Unaccusativity: At the Syntax-lexical Semantics Interface*. Cambridge (MA), MIT Press. (2. kiadás)
- Kiss Gábor (szerk.) 1998. *Magyar szókincstár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Nemesi Attila László. 2003. A magyar műveltető szerkezet esetkiosztásának kérdéséhez. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *LingDok 2: Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress. 71–94.
- Perlmutter, David M. 1978. Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis. In *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. UC Berkeley. 157–189.
- Piñon, Christopher 2001. Töprengtem egyet azon, hogy mit jelent az egyet. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből: Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai*. Budapest, Osiris. 182–198.
- Potashnik, Joseph 2012. Emission verbs. Submitted to Martin Everaert – Marijan Marelj – Tal Siloni (eds.) *The Theta System: Argument Structure at the Interface*. Oxford, OUP.
- Rákosi György 2009. Ablative causes in Hungarian. In Marcel den Dikken – Robert M. Vago (eds.) *Approaches to Hungarian 11. Papers from the 2007 New York Conference*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins. 167–196.
- Rákosi György. 2012. In defense of the non-causative analysis of anticausatives. Submitted to Martin Everaert – Marijan Marelj – Tal Siloni (eds.) *The Theta System: Argument Structure at the Interface*. Oxford, OUP.
- Reinhart, Tanya 1996. Syntactic effects of lexical operations: Reflexives and Unaccusatives. *OTS working papers in Linguistics*. Utrecht, University of Utrecht.
- Reinhart, Tanya 2002. The Theta System: An Overview. *Theoretical Linguistics* 28: 229–290.
- Reinhart, Tanya – Siloni, Tal 2005. The Lexicon-Syntax Parameter: Reflexivization and Other Arity Operations. In *Linguistic Inquiry* 36(3): 389–436.
- Surányi Balázs. 2006. Hungarian as a Japanese-type scrambling language. In Davis, Chris – Deal, Amy Rose – Zabbal, Youri (eds.) *NELS 36.: Proceedings of the Annual Meeting of the North East Linguistic Society II*. Amherst, United States of America, 28/10/2005, 561–574.

AZ UNIVERZÁLIS GRAMMATIKA SZEMPONTJÁBÓL ADHAT-E A -VÁN/-VÉN ALANYESETET?

Nádasdi Péter

Bevezetés¹

Univerzálisan csak a véges igék oszthatják ki az alanyesetet argumentumaiknak (Chomsky 1981, 1999, 2000), bár többek között Schütze (1993), Szabolcsi (2009) és McFadden–Sundaresan (2012) vitatja, hogy ez általános és kötelező érvényű lenne. Ugyancsak ezen elv egyetemességének mond ellent az önálló alanyú *-ván/-vén*, viszont most már egyedülként a magyarban. Egyrészt akkor mond ellent Chomsky univerzális elvének, ha elfogadjuk, hogy a személyjelölt *-t/-tt* toldalékos prenominális szerkezetek (*a V. I. vezette vetélkedő és a vére hullott Vászka*, Nádasdi 2006, 2011, 2012) véges igét tartalmaznak, másrészt akkor, ha den Dikken (1999) értelmében a birtokos jelöletlen alakja nem alanyesetben van, hanem valójában eset nélkül áll. Kihívást jelent még a japán (Hiraiwa 2001, 2002; Miyagawa 2008, 2011) is abban az esetben, ha a vonatkozó tagmondat végesnek tartott igéje genitivusi alannyal is állhat bizonyos esetekben. Nyelvtörténeti adatok szerint a magyarban a *-va/-ve* személyragozható volt, ugyanúgy, mint ma a főnévi igenév. A *-ván/-vén* egyes vélekedések szerint (Károly 1956) ennek az E/3. sz. alakja, hiszen a *-vája*, **-véje* alakokra csak egyetlen példa mutatható fel. Mai, főképp művelt beszélt nyelvi és irodalmi nyelvi példák is megerősítik, hogy a *-ván/-vén* nem $T_{(ENSE)}$, ahogy É. Kiss (2002) és Nádasdi (2006, 2011, 2012) állítja, hanem $AGR_{(EMENT)}$ jegyet visel (Tóth 2000, Kenesei 2005), így szinkron értelemben is a birtokos személyjelezésre hasonlít inkább. Chomsky (1981, 1999, 2000) szerint a nominativus csak $T_{(ENSE)}$ -hez köthető. Den Dikken (1999) szerint a birtokos jelöletlen alakja valójában esetenélküli (diakron szempontból az eltűnt genitivus maradványa?). Éppen ezért a *-ván/-vén* a

¹ Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosító számú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A cikk az NK 100804 számú "Átfogó magyar nyelvtan" című OTKA projekt támogatásával is készült.

+_{AGR} és -_T jegyek miatt nem állhat alanyesetű argumentummal, hanem a birtokoshoz hasonlóan eset nélkül áll, vagy esetleg mégis létezik a magyarban is szerkezeti esetként a genitívus? A mostani tanulmányban ezt a kérdést járom körül alaposabban.

A cikk felépítése a következő. Az adatok és a belőlük levonható empirikus általánosítások után az ómagyar paradigma mai lehetséges továbbélését vizsgálom meg. A paradigmából feltehetően csak a *-ván/-vén -n* eleme maradt meg, ezért meg kell néznünk, hogy a személyjelölő időjel vagy pedig személyrag státuszú. Személyrag esetén a nominatívus TENSE általi engedélyezésének univerzalitása kérdőjeleződik meg, ezért az ezt cáfoló szerzők álláspontját és adatait ismertetem. Ezután a genitívus mint szerkezeti eset japán példája, a datívus genitívusként való használata, valamint a datívus és a jelölhetlenség kérdése kerül terítékre, hogy azt a kérdést meg tudjam válaszolni: létezik-e a jelöletlen birtokos eset mint szerkezeti eset a magyarban. Végezetül felvázolom a tanulmány címében feltett kérdésre adható válaszokat és az ellenük, illetve mellettük felhozható érveket.

1. Adatok

A mai magyar adatoknál minden esetben az anyanyelvi beszélők kompetenciáját hívom segítségül, de azok az adatok nem az én gyűjtésemből származnak. A saját anyanyelvi kompetenciámra így semmilyen módon nem hagyatkoztam. Az adatoknál tehát minden esetben feltüntettem azok forrását, a nyelvtörténeti példáknál pedig a kódex nevét és az oldalszámot. Ha egyesek számára vitatottak is a kortárs példányadatok, azok kizárólag a mai magyar anyanyelvi beszélők kompetenciájából indulnak ki és arra épülnek. A cikk egészében külön megjegyzés nélkül félkövérrel szedem a tanulmány szempontjából lényeges szavakat és szórészleteket. A nyelvemlékekből vett ómagyar példák az egyszerűség kedvéért egységesen a mai helyesírás szerint szerepelnek.

1.1. A *-va/-ve* személyragozása a kódexirodalom korában

Károly (1956: 209–210) példatára alapján a cikk terjedelmi korlátai miatt csak egy-egy példát sorolok fel minden személyben és számban, és ahol ez lehetséges, csak a külön alanyúakat veszem fel az adatbázisba, hiszen a tanulmány szempontjából ez az érdekes.

Az Univerzális Grammatika szempontjából adhat-e a -ván/-vén alanyesetet?

Egyes szám 1. személy: nincs külön alanyú

- (1) *kit **én** te szolgálólányod megesmér**vém** elfuték ötöllök*
(Bécsi kódex: 35)

Egyes szám 2. személy

- (2) ***Te** kedig alamizsna tev**éd**, ne tudja te balod, mit teszen te jogod.*
(Müncheneri kódex: 25)

Egyes szám 3. személy

- (3) *tarthassam **őt**et meghal**vája*** (Winkler-kódex: 232)

Többes szám 1. személy

- (4) *Mondjátok, mert eljöttek ő tanejtványi ez éjjel, és **mü** aluv**ánk**,
elurozták őtet.* (Müncheneri kódex: 81)

Többes szám 2. személy: nincs külön alanyú

- (5) *Ha azért **tü** gonoszok val**vátok** tud**tok** jó adományokat ad**notok** tü
fiai**toknak*** (Müncheneri kódex: 28)

Többes szám 3. személy

- (6) ***Azok** kedig elmen**véjek** kezdé Jézsus mondani az gyölekezeteknek
Jánosról* (Müncheneri kódex: 36)

1.2. A -va/-ve személyragok nélkül: Károly (1956: 207–208)

- (7) *hogy **őt**et az Assziriosok kötö**vö**² hattakvolna* (Bécsi kódex: 21)

1.3. A -ván/-vén a kódexirodalom korában: Károly (1956: 168–171)

Egyes szám 1. személyl

- (8) ***Én** kedig keres**vén** én tanálcsosimtol miképpen ez tellyesedhetnék be*
(Bécsi kódex: 75)

² Benkő (1992: 439–440) megemlíti, hogy a -va/-ve a kerekcségi (labiális) harmóniában is részt vesz és háromalakú toldaléka van a Bécsi és Müncheneri kódexben, így egy -vő formás is megjelenik. A Dunántúl nyugati részén és Erdély egyes vidékein ma is három alakban fordul elő a határozói igenév toldaléka.

Egyes szám 3. személyvel

- (9) *Még ő beszélvén az gyülekezeteknek, ím ő anyja és ő atyjafiai állnak
vala künn* (Müncheni kódex: 41)

Többes szám 3. személyvel

- (10) *Ők kedig Galileában nyájaskodván mondá azoknak Jézus*
(Müncheni kódex: 52)

1.4. A -va/-ve/-ván/-vén ma

1.4.1. Komlósý (1992: 465–466)

Komlósý a következõket mondja a -va/-ve/-ván/-vén önálló alanyú elõfordulásáról a mai magyarban:

„Míg a mai köznyelvben a -va/-ve képzõs alakok predikativitása nemigen vonható kétségbe, a -ván/-vén-es szerkezetekben „saját” alanyt kell feltételeznünk. [...] Lexikális alany használata ugyan csak a *lévén* igenévvél alkotott szerkezetekben mondható általánosan elfogadottnak, de néha más igék mellett is találkozhatunk lexikális vagy Ø »saját« alannyal. [...] Meg kell említenünk, hogy terjedõben van a -va/-ve képzõs igenév nem predikatív használata is, elsõsorban (egyes vagy többes szám) elsõ személyû alanyra érve” (Komlósý 1992: 465–466)

Az alábbi példák Komlósý (1992: 465–466) adatbázisából származnak. A ?? és a % jelölés Komlósý értékelése, amelyek közül a % azt jelenti, hogy a példamondat teljesen grammatikus, de az anyanyelvi beszélõk csak bizonyos százalékának fogadható el teljesen, míg a ?? azt jelzi, hogy a szerkezet grammatikussága kétséges, de attól még létezik.³

- (11) *Megszületvén a gyereke, Jóska új életet kezdett.*
(12) **Megszületve a gyereke, Jóska új életet kezdett.*
(13) *Beesteledvén betértünk egy fogadóba.*
(14) *??Beesteledve betértünk egy fogadóba.*
(15) *(Péter korán ért haza.) A szobába belépvén, a kutyája mindjárt elébe szaladt.*
(16) **(Péter korán ért haza.) A szobába belépve, a kutyája mindjárt elébe szaladt.*
(17) *%Tegnap kirándulni indultunk, de az állomásra érve eleredt az esõ.*
(18) *?? Jánosék kirándulni indultak, de az állomásra érve eleredt az esõ.*

³ A szerkezetek ilyen fajta értékelésének módját Komlósý megerõsítette számomra szóbeli közlés alkalmával is.

1.4.2. Sárík (1998: 427)

- (19) **Géza** a küszöb^{ben} elbotol**ván** Jóska elmosolyodott.
(20) ***Géza** a küszöb^{ben} elbotol**va** Jóska elmosolyodott.

1.4.3. Tóth (2000: 136)

- (21) *Hirtelen befelhősödött, korai szürkületet okozva.*
(22) *Óriásit villámlott, megvilágít**va** az égboltot.*

1.4.4. É. Kiss (2002: 222)

- (23) ***Én** nem lévén otthon/***ti** nem lévén otthon, a postás nem tudott bejutni.⁴
(24) ?? pro_i Rálép**ve/vén** a sínekre, **Jánost**_i elütötte a vonat.

1.4.5. Kenesei (2005: 162)

- (25) [*Úgy tűn**vén**, [hogyan esik]] hazamentünk.*

2. Az adatokból levonható empirikus általánosítások

1. A -va/-ve az ómagyarban személyragozható volt minden személyben és számban (1)–(6), ahogy ma a főnévi igenév, de E/3. személyben csak egy példa van: *meghal**vája*** (3)
2. A -va/-ve az ómagyarban állhatott külön alannal, és vele egyezett: (2), (3), (4), (6)
3. A -ván/-vén az ómagyar kortól kezdve vehetett maga mellé külön alanyt, egyes és többes szám 3. személyűt: (9)–(10), de más személlyel is állhatott: (8)
4. A középmagyar korból nem mutatható ki (Károly 1956), és a mai magyarból is eltűnt a -va/-ve személyragozása
5. A -ván/-vén rendelkezhet önálló alannal a mai magyarban, de ez az önálló alany csak 3. személyű lehet: (11), (13), (15), (19), (25), más személyű nem: (23)
6. Vannak egyes példák, melyek azt mutatják, egyes esetekben a -va/-ve is állhat önálló alany mellett a mai magyarban: (14), (17)–(18), (24)
7. Vannak példák, melyek esetében a nyílt egyeztetés ugyan eltűnt, de mögöttesen megvan a mai magyarban is: (17)–(18)

⁴ A *maga* névmással viszont valamelyest elfogadhatóbbnak tűnhet: ??*Én magam nem lévén otthon*, viszont itt nem tesztelhetjük, hogy az -n elem elhagyásával is működik-e, hiszen nincs **léve* forma.

3. Az ómagyar paradigmá maradványai a mai magyarban

3.1. A jelöltség valójában rejtett jelöltség?

Vannak példák, amelyek azt mutatják, hogy bár a nyílt egyeztetés eltűnt, mögöttesen megvan a mai magyarban is. Idézzük újra ide Komlósy (1992: 466) példáit:

- (17) %*Tegnap kirándulni indultunk_i, de az állomásra érve_i eleredt az eső.*
 (18) ??*Jánosék_j kirándulni indultak_j, de az állomásra érve_j eleredt az eső.*

A 3. személy kivételével a személyragok teljesen eltűntek a mai magyarból, és a *-ván/-vén* többnyire, de nem kizárólagosan az E/3. személy jelölőjévé vált. Ezt a nyelvtörténeti adatok is megerősítik, hiszen a *-ván/-vén* (10) esetében többes szám 3. személyű alannyal is megjelenhet. Ezekben a példákban a *-va/-ve* az első tagmondat T/1., illetve T/3. személyű alanyával koreferencia áll fenn, bár látható egyeztető morféma nincs. É. Kiss (2002) szerint, amint láthattuk, a mai magyarban a *-ván/-vén* csak 3. személyű önálló alannyal alkothat jól formált szerkezetet, más személlyel agrammatikus konstrukció jönne létre, lásd (23). A *-va/-ve* elfogadhatóságát ezért csak azzal magyarázhatjuk, hogy mivel az igenevek személyragjainak megjelenése sok esetben opcionális (lásd a főnévi igenév személyragozását a mai magyarban (27)), azok könnyen eltűnhettek a *-va/-ve* alakokról, ahogy a főnévi igenév személyragozása is kiterjedtebb volt az ómagyarban (5), mint a maiban (26):

- (5) *Ha azért tū_n gonoszok valvátok_n tudtok_n jó adományokat adnotok_n tū fiaitoknak* (Müncheneri kódex: 28)
 (26) *Ha azért ti_p gonoszok is vagytok_p, tudtok_p jó adományokat adni_p/*adnotok_p a fiaitoknak*
 (27) *A viharnak_q nem sikerült (a) házakat lerombolni(-a_q)*

Úgy is fogalmazhatunk, hogy mögöttesen a határozói igenév esetében is megmaradt a személyrag, csak a 3. személy kivételével már nincs realizációja. A (17)-es és (18)-as mondat is éppen arra mutat rá, hogy a *-va/-ve* és a *-ván/-vén* kiegészítő megoszlásban vannak egymással. Ez is azt igazolja, hogy a *-ván/-vén* esetében az *-n* elem inkább egy személybeli egyeztető morféma, mint az önálló alanyt kijelölő időjel. Az, hogy (17) és (18) csak az anyanyelvi beszélők bizonyos hányada számára elfogadható, annak tudható be, hogy a határozói igenevek személyragozása nem volt mesterséges alkotás, ahogy Benkő (1992: 442) Károly (1956: 213) ellenében állítja. Ugyanis akkor az anyanyelvi beszélők számára egyértelműen agrammatikusnak kellene lenniük (17)-nek és (18)-nak, hiszen a második tagmondat alanyával szemantikailag nem lehetséges egyezés: nem *az eső ért az állomásra*, hanem *mi*,

Az Univerzális Grammatika szempontjából adhat-e a -ván/-vén alanyesetet?

pedig a *-va/-ve* csak az *eső-s* értelmezést engedné meg. Ha viszont feltételezzük, hogy egyes nyelvváltozatokban (nyelvjárásokban) a *-va/-ve* őrzi még „az önálló alanyú státuszát”, mint ahogy a *-ván/-vén*-nek ez a változata még nem tűnt el teljesen a mai magyar nyelvből, akkor a határozói igenév személyragozása a magyar nyelv nyelvtanának igenis a szerves részét képezte a múltban, és ez hatással lehet a mai nyelvünkre is.

A *-va/-ve* változat megértéséhez Komlósy (14)-es példamondatát említjük. Az E/3. személyű alany ellenére, amely az időjárásigéknél is rejtetten ugyan, de jelen van (Tóth 2000), látszólag semmiféle egyeztetés sincs, mégis az anyanyelvi beszélők egy része jól formálnak tekinti (14)-et és (25)-öt. A válasz ugyancsak Komlósy (1992: 466) már fentebb is idézett példamondatában, (17)–(18)-ban rejlik, amelyekben ugyan nyílt egyeztetést nem találunk, ennek ellenére bizonyos anyanyelvi beszélők (valamely nyelvjárásban) grammatikusnak ítélik őket. A *-va/-ve* módhatározói alkalmazása (É. Kiss 1998: 121) ugyanis eddigi tudásunk szerint csak akkor lehet grammatikus, ha annak alanya a mátrixige alanyára vonatkozik, ellenkező esetben rosszul formált lesz a mondatunk. Az nyilvánvaló, hogy a mai magyarban a 3. személyen kívül a határozói igenév személyragjai eltűntek. Ha pedig így van, akkor a 3. személyben is opcionálisnak kell tekintenünk a személyjelölő előfordulását, márpedig ebből a nézőpontból tekintve lehetnek olyan anyanyelvi beszélők, akik számára az egyeztetési jegy nélküli forma is létezhet. Ez újabb adalékul szolgálhat a következőkben ahhoz az érvelésünkhöz, hogy a határozói igenév egyeztetett formája, a *-ván/-vén* és a látszólag nem egyeztetett *-va/-ve* kiegészítő megoszlásban áll, ugyanakkor az igenév személyragozásának opcionálisága megengedi, hogy a személyrag bizonyos esetekben elmaradjon.

3.2. A személyjelölő státusa

Azt bátran kijelenthetjük, hogy diakrón szempontból kétségtelen a *-va/-ve* határozói alakot követő toldalék személyrag státusa, hiszen egyeztető morfémaknak tekinthetők, amelyek minden számban és személyben egyeznek az alanyukkal. Ha pedig diakrón szempontból elfogadható a *-ván/-vén -n* elemének az önálló létezése Károly (1956) nézete szerint és a paradigma részévé válása E/3. személyben, nincs okunk ezt kétségbe vonni szinkrón szempontból sem. Ezt támogatja É. Kiss (2002), Kenesei (2005) és Nádasi (2006, 2011, 2012) is. É. Kiss szerint azonban szinkrón szempontból az *-n* időjel, mivel személy és szám szerint nem változik (23). Ugyanakkor alanyeset létrehozására képes, és miután Chomsky (1981) óta az alanyeset kiosztását a τ jegyhez kötjük, ezért τ jegyet rendel hozzá. Kenesei (2005) személyragnak

tekinti, hiszen diakrón szempontból mindenképp személyrag, így ő *AGR* jegyet párosít hozzá. Nádasdi (2006, 2011, 2012) É. Kiss-sel ért egyet és időjelnek tekinti a fent kifejtett érvek alapján. A mai magyarból vett, újonnan előkerült példányok azonban más megvilágításba helyezték e tárgykört számomra, és összevetve a nyelvemlékekből nyert adatokkal, felmerül a kérdés: tartható-e az időjeles álláspont, és továbbmelve: ha diakrón szempontból határozottan személyragnak tekinthetők a határozói igenév személyjelölői, akkor nem kellene-e szinkrón alapon is ugyanezt feltételeznünk?

A mai magyarban a határozói igenév esetében már csak a 3. személynek van egyeztető morfémája. A magyar igenevek személyragozásának opcionálitása (lásd a mai magyarban a főnévi igenevet (27)) lehetővé tette, amire már 3.1.-ben is utaltam, hogy a határozói igenév személyragjai mára teljesen lekopjanak, hiszen a főnévi igenév személyragozása is visszaszorult az ómagyaréhoz képest ((5), (26)). A határozói igenév így a 3. személyen kívül más személyekkel már nem is tudna egyezni a mai magyarban. Ez az oka, hogy jelöletlen, ha más személyű és számú antecedensre vonatkoztatható a határozói igenév alanya (Kömlősy 1992: 466): (17)–(18). Abban az esetben ugyanis, ha időjel lenne és nem személyrag, minden számmal és személlyel összeegyeztethetőnek kellene lennie a *-ván/-vén -n* elemének, lásd (17), (18) és (23). Továbbá a 3. személyű egyeztető toldalék is bizonyos esetekben lemaradhat (lásd Kömlősy 1992: 466): (14) és (24). A fenti fejtegetésekből két fontos következmény származik a *-ván/-vén -n* elemére nézve:

1. a *-ván/-vén -n* eleme személyfüggő, tehát szorosan kapcsolódik a 3. személyhez, különösen az E/3. személyhez, attól nem elválasztható, és mivel más személyekhez nem kötődik, kiegészítő megoszlásban van a többi személlyel és számmal.
 2. a *-ván/-vén -n* eleme opcionális, tehát nem kapcsolódhat hozzá az alanyeset kiosztása, hiszen nem egyedül a *-ván/-vén* rendelkezhet önálló alannal, hanem bizonyos esetekben a *-va/-ve* is.
1. és 2. összesítéséből az a következtetés vonható le, hogy mivel Chomsky (1981, 1999, 2000) értelmében csak az a morféma tekinthető időjelnek, azaz csak ahhoz az elemhez társítható a τ jegy, amelyik ki tudja osztani a nominatívust, így ha erre egy szóelem nem képes, akkor nem tekinthető időjelnek. Emellett viszont ha jellemző rá, hogy egyeztető funkciója van, akkor hozzákapcsolható az *AGR* jegy, ebből pedig az következik, hogy személyragnak tekinthető.

3.3. Az időjárásigék feltételezett alanya és a -ván/-vén

Független szinkrón érvek is szólnak amellett, hogy a fenti fejtegetésünk nem légből kapott ötleteket tartalmaz. Tóth (2000) értelmében is személyragnak tekinthető a -ván/-vén -n eleme, hiszen amikor az időjárásigék alanytalanságát cáfolja, a -ván/-vén-t a főnévi igenév személyragozásával veti egybe, amely ez utóbbi esetében egyértelműen személyrag, és amelynek kötelezően meg kell jelennie az időjárásigén, különben agrammatikus mondatot kapunk. Ezzel bizonyítja, hogy az időjárásigék nem alanytalanok, ellenkező esetben a személyrag kötelező volta meglepő volna (Tóth 2000: 133):

(28) *Márciusban már nem kellene havazni*(a)*

Tóth megjegyzi továbbá, hogy a -va/-ve/-ván/-vén különbség meglepő lenne az időjárásigéknél, ha nem feltételezünk ott szintaktikai alanyt, amely megmagyarázza, miért lehet grammatikus a -ván/-vén és agrammatikus a -va/-ve (Tóth 2000: 138):

(29) *Hajnalod-ván/*va, pro elindultunk hazafelé.*

Az időjárásigék Tóth értelmezésében egy fonológiailag üres kváziargumentum alanyt tartalmaznak, amely antecedensként kontrollálhatja egy másik időjárásige PRO alanyát, ezért grammatikusak Tóth (2000: 136) -va/-ve határozói igeneves kifejezést tartalmazó mondatai: (21)–(22). Tóth (2000) fejtegetéseinek jogosságából semmit sem von le az a tény, hogy bizonyos esetekben a -ván/-vén -n szegmentuma leeshet (14), és nélküle is jólformált lesz egyes anyanyelvi beszélők számára. Annyival kell pontosítanunk az érvelését, hogy ugyan egyes anyanyelvi beszélők számára az időjárásigéknél bizonyos esetekben a -ván/-vén a -va/-ve alakkal alternálódhat, viszont ez a -va/-ve ugyanúgy kis *pro* alanyt vehet maga mellé alanyként, nem pedig nagy PRO alanyt. Sárík (1998: 423) a cikkében éppen azt hangsúlyozta, hogy eltekintve a stilisztikai szerepű különbségektől a -va/-ve és a -ván/-vén „közel azonos mondattani tulajdonságait hirdető felfogás valószínűleg téves.” Ugyanis szerinte a két forma alapvetően különbözik, és a stilisztikai különbségeken túl felcserélhetetlenek. A -ván/-vén alanyos, azaz van saját alanya (*pro* vagy lexikális alanyú), míg a -va/-ve fonetikailag üres kontrollált alanyú (PRO alanyú). E tanulmánynak pedig az lehet a hozzáadéka, hogy felhívja a figyelmet: nem a -va/-ve kontra -ván/-vén szembenállás a lényeges, és valójában két különböző -va/-ve létezik: 1. alanyos (*pro* vagy lexikális alanyú), 2. kontrollált alanyú (PRO alanyú). Az 1. csoportba tartozik (14), (17), (18), (24), míg a 2. csoportba (21)–(22). Önmagában tehát csak morfológiai jegyek

alaján nem tehetünk különbséget a két csoport között, és nem az *-n* szegmentum okozza a különbséget a két különböző típus között. Az még önmagában véve nem lenne érdekes, hogy a határozói igenévek két alakja létezik a mai magyarban, nevezetesen a *-ván/-vén* és a *-va/-ve*. Ugyanis azt eddig is tudtuk (Tompá 1961: 258–259, Komlósy 1992: 465), hogy a két forma a 2. csoportban teljesen felcserélhető, opcionális a használatuk, legfeljebb stilisztikai különbség van közöttük, a *-ván/-vén* a választékosabb és irodalmi nyelvi használatban gyakoribb, a beszélt köznyelvi változatban pedig a *-va/-ve* az általános a 2. csoportot tekintve. Szintaktikai vizsgálat nélkül azonban nem tárulhatna fel közöttük a valódi különbség, amely az alany választásában nyilvánul meg, nem pedig az *-n* elem meglétében vagy hiányában. A leíró hagyományban nem tesznek közöttük éles különbséget, legfeljebb eltérő stilisztikai használatukra hívják fel a figyelmet, ahogy fentebb is utaltam erre, viszont az alárendelt alannyal rendelkező elemek között (Tompá 1962: 116) mindkettőt, a *-ván/-vén*-t (30) és a *-va/-ve* változatot (31) is egyaránt mint létezőt említik.

(30) *Bika rugaszkodván, kötél szakadt vala*
(Ilosvaiból idézve: Arany: ÖM. II, 132)

(31) [*Penélope*] *jött... Követve személyét rablányai ketten*
(Homérosz–Mészöly: Ulisszes 18; régies, ritka szerkesztés)

A leíró nyelvten nem különíti el élesen a határozói igenév és különösen a *-va/-ve* két, szintaktikailag eltérő (önálló alanyú kontra közös alanyú) előfordulását, viszont Tompa (1962: 117) meg is jegyzi a példa mellett, hogy a *-va/-ve* ilyen használata régies és a mai nyelvünkben ritka. A generatív elméleti keretben írott tanulmányok (Sárik 1998, Kenesei 2000, Tóth 2000, É. Kiss 2002, Kenesei 2005) Komlósy (1992) kivételével pedig csak a *-ván/-vén*-ről állították, hogy önálló alanya lehet. Komlósy azonban már jóval a fent említett szerzők előtt a következőt állítja, idézem újra: „Meg kell említenünk, hogy terjedőben van a *-va/-ve* képzős igenév nem predikatív használata is, elsősorban (egyres vagy többes szám) első személyű alanyra értve” (Komlósy 1992: 466). Ez a használat éppen hogy nem archaikus, hanem élő beszélt nyelvi forma, és a szintaxisunknak erről az előfordulásról is számat kell tudnia adni.

3.4. A határozói igenév fajtái

Az *-n* elem, mint láttuk fentebb, nem alanyos morféma, nem időjel, hanem egy egyeztető szóelem, egy személyrag, amelynek a használata opcionális. A

Az Univerzális Grammatika szempontjából adhat-e a -ván/-vén alanyesetet?

szintaxis képes tehát egyedül megmutatni, hogy az eltérés nem az alaktani jegyek mentén érhető tetten a két alak között, hanem abban, hogy milyen fajta alanyt kívánnak maguk mellé. Most már helyreállt a szimmetria, és mindkét típusba mindkét változat beletartozik. Nyelvtanunk azonban azzal a megkötéssel módosul, hogy a szótárunkban két -va/-ve létezik: -va/-ve (1) és -va/-ve (2), valamint két -ván/-vén: *ván*, -*vén* (1) és *ván*, -*vén* (2). Az 1. típusba az alanyos (*pro* vagy lexikális alanyú), míg a 2. típusba a kontrollált alanyú (PRO alanyú) változatok tartoznak. Tóth (2000) elemzésére alkalmazva a fentieket azt mondhatjuk, hogy nem a *hajnalodva* lesz önmagában agrammatikus ilyen szerkezetben (32), hanem az a konstrukció, amelyben a *hajnalodva* határozói igenévi formájú időjárásigének kontrollált alanya van, ami azt jelentené: *'*amikor hajnalodtunk, elindultunk hazafelé.'*

(32) *PRO_i *Hajnalodva*, pro_i *elindultunk hazafelé*.

Ellenben a nem kontrollált alanyú változat lehet grammatikus azoknak, akiknek (14) is jólformált:

(33) ?? pro_j *Hajnalodva*, pro_i *elindultunk hazafelé*.

(14) ?? pro_j *Beesteledve* pro_i *betértünk egy fogadóba*.

Nem *mi hajnalodtunk* és *esteledtünk be* tehát, hanem *amikor hajnalodott/beesteledett, akkor elindultunk/betértünk valahova*. (17) és (18) szintaktikai elemzése pedig az alábbiak szerint néz ki:

(17) %*Tegnap kirándulni* pro_i *indultunk*_i, *de az állomásra*
pro_i/*PRO_j *érve*_i *eleredt az eső*_j.

(18) ?? *Jánosék*_j *kirándulni indultak*_j, *de az állomásra* pro_j/*PRO_k *érve*_j
*eleredt az eső*_k.

Az *érve* jelöletlen határozói igenév nincs kontrollálva a második, azaz a saját tagmondat alanya által, különben ezt jelentené: *'amikor az állomásra ért az eső, (ott) eleredt'*.

Ha ezzel sikerült is igazolnunk, hogy a -ván/-vén -n szegmentuma nem időjel, hanem személyrag, és nem TENSE, hanem AGR jegy rendelhető hozzá, még pontosabban: +AGR és -TENSE jegy, akkor még továbbra is fennmarad a probléma: mi engedélyezi az alanyesetet, ha az Chomsky (1981, 1999, 2000) értelmében csak T(ENSE) jegyhez köthető? Továbbá az a kérdés is felmerül, hogy univerzálisan megengedhető-e, hogy egy nem véges ige (igenév) alanyesetet osszon ki az argumentumának, mikor Chomsky értelmében csak véges igék állhatnak alanyesettel, vagy esetleg a magyarnak egy igeneve kivétel lenne. A továbbiakban ezekre a kérdésekre igyekszem megadni a választ.

4. Univerzális-e egyáltalán a nominativus TENSE általi engedélyezése?

Azzal tisztában vagyok, hogy a fejtegetéseim számára kihívást jelentenek például Schütze (1993), Szabolcsi (2009) és McFadden–Sundaresan (2012) állításai, amelyekben többek között az izlandiból, a magyarból és a portugálból vett adatokkal alátámasztva megkérdőjelezzik a nominativus TENSE általi engedélyezésének univerzalitását. McFadden–Sundaresan (2012) Chomsky (1981, 1999, 2000) tételének a mai napig tartó érvényességét a következőképpen fogalmazza meg: „Az esetelméleten belül a nominativus hosszú ideje összekapcsolódott a finitséggel, amely szerint az alanyesetet a finit Infl/T osztja ki vagy ellenőrzi.”⁵

Az ellenpéldák csoportjába tartozik a leginkább az izlandiból ismert ún. álstrukturális/álinherens (furcsa, *quirky*) eset (Schütze 1993), amely elvileg egy strukturális eset, de nem nominativusként jelenik meg az alanyon és nem accusativusként a tárgyon, ugyanakkor nem azonos az inherens esettel sem, amelynek viszont meghatározott tematikus szerepe van. Azzal is tisztában vagyok, hogy ebből a nézőpontból is meg kell vizsgálnom a határozói igenevek nominativusi alanykijelölő tulajdonságát, viszont az idevonatkozó téma nagysága és a mostani tanulmány keretei nem teszik lehetővé ennek a bővebb vizsgálatát, ezért ezt egy későbbi tanulmány lapjaira tartogatom. Annyit azonban megjegyeznék, hogy az ezzel a témával foglalkozó szerzők a TENSE jegy alanykijelölő tulajdonságának csak az univerzalitását kérdőjelezzik meg, csak arra mutatnak rá, hogy bizonyos esetekben nem működik, de ettől még elismerik, hogy a nominativus a leggyakrabban véges igével áll együtt. Az ellenpélda-mondatok sem mindig nélkülözik a nominativusi esetet (Schütze 1993), de ennek dacára, valamint a véges igesség ellenére ezekben a szerkezetekben nem az alanyesetű elemet tekintik a mondat alanyának.

5. A probléma megoldási lehetőségei

5.1. A genitivus mint szerkezeti eset: a japán példája

A japán azért lehet számunkra érdekes, mert a japánban a vonatkozó mellékmondat alanya lehet nominativusban (34) is és genitivusban is (35) egyaránt, amelyek élesen elkülöníthetőek a mai japánban, és nagyon sok esetben felcserélhetők (Hiraiwa 2001). Ezt a szabályt nevezik nominativus/genitivus felcserélhetőségnek (*Nominative-Genitive Conversion/NGC*). Lássuk a következő mondatpárt (Hiraiwa 2001: 68):

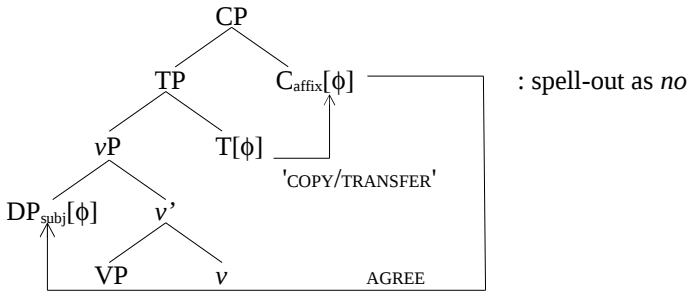
⁵ „Within Case theory, nominative case has long been tied to finiteness, being assumed to be assigned or checked by finite Infl/T.” (saját ford.)

Az Univerzális Grammatika szempontjából adhat-e a -ván/-vén alanyesetet?

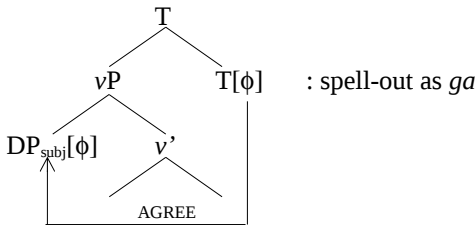
(34) *Kinoo John ga kat-ta hon*
 tegnap J. NOM vesz-PAST.PRED.ADNOM könyv
 'az a könyv, amelyet János tegnap vett/a tegnap J. által vett könyv'

(35) *Kinoo John no kat-ta hon*
 tegnap J. GEN vesz-PAST-PRED.ADNOM könyv
 'az a könyv, amelyet János tegnap vett/a tegnap J. által vett könyv'

Chomsky (1999, 2000) *Eset és Egyeztetés* elméleti kerete szerint nincs esetjegy, a szintaktikai tárgy és a strukturális eset egy önálló, nem differenciált ϕ jegynek tekinthető. A strukturális eset a szonda egy tulajdonága, amelynél a DP esetértékelése alulspecifikált, és csak a szonda releváns ϕ jegyével való egyeztetés/AGREE szintaktikai művelet specifikálja. A DP akkor kap alanyesetet, ha az összeillesztő szonda (*matching probe*) a τ ϕ jegyének felel meg, és akkor tárgyesetet, ha az a v ϕ jegye. Chomsky strukturális eset-elméletét továbbfejlesztve, Hiraiwa szerint a C a strukturális esetet univerzálisan genitivusként határozza meg. A C a DP strukturális esetét genitivusnak jelöli ki:

1. ábra: A *no* (GEN) mint a C-n megvalósuló genitivusegyeztetés kiírása (spell-out): Hiraiwa (2001: 105)

2. ábra: A *ga* (NOM) mint a T-n megvalósuló nominativusegyeztetés kiírása (spell-out): Hiraiwa (2001: 107)

Hiraiwa szerint az ige inflexióját a japánban az egyeztetés (AGREE) hozza létre. A szokásos kijelentő mondatokban a T mindig V-vel (és *v*-vel) egyezik, amely hozzákapcsolja az időjelet (TENSE) és az inflexiók toldalékokat az igehez. Hiraiwa szerint a(z) *N(ominativus)/G(enitivus) (fel)C(serélhetőség)* (NGC) több nyelvben (török, cuzcói kecsua, chamorro) való előfordulása támogatja azt az állítást, hogy a birtokos esetet a C-T-V fejek együttese D-től függetlenül ellenőrzi. Hiraiwa szerint az NGC univerzális elv: a NOM/GEN felcserélhetőség csak olyan N nyelvben lehetséges, amely alkalmazza C-T-V egyeztetést a vonatkoztatás során. Az NGC így nem figyelhető meg olyan nyelvben, amely nyílt *wh*-mozgatást vagy nyílt mondatjellemzőt/mondatbevezetőt (complementizer) használ a vonatkozó szerkezetek megformálásában. A speciális igei inflexió *P(redikatív) A(dnominális)* forma (P-A forma) az egyeztetés révén összeálló szintaktikai C-T-V fejek együttesével van összhangban. Hiraiwa (2002) továbbá még kihangsúlyozza, hogy az NGC-t a japánban döntően a speciális igei inflexió (P-A forma) engedélyezi, és a genitívust az NGC-ben a C-T-v-V fejek együttesén megjelenő ϕ jegy szondájával való egyeztetés során kell ellenőrizni, és ez adja a P-A formát. Miyagawa (2008) szerint a birtokos esetű alanyos mondatok nem TENSE, hanem aspektusjelölők. Ha a nominatívust (36) felváltja a genitívus (37), akkor a preferált olvasat jelzői értelmű lesz:

(36)	[<i>kizu-ga</i> <i>tui-ta</i>]	<i>kabe</i> (Miyagawa 2008: 190)
	karcolás-NOM szúr-PAST.PRED.ADNOM	fal
	'A fal, amelyet összekarcoltak.'	(vonatkozó tagmondat)
	'Az összekarcolt fal'	(jelzői olvasat)
(37)	[<i>kizu-no</i> <i>tui-ta</i>]	<i>kabe</i> (Miyagawa 2008: 190)
	karcolás-GEN szúr-PAST-PRED.ADNOM	fal
	?? 'A fal, amelyet összekarcoltak.'	(vonatkozó tagmondat)
	'Az összekarcolt fal'	(jelzői olvasat)

Az a tény, hogy a vonatkozó szerkezet megszorítottasága okozza a jelzői jelentést, és az, hogy a genitívus alanyú mondatok nem tartalmaznak TENSE-t, azzal a következménnyel jár, hogy a verbális inflexió nem igeidő, hanem aspektus. Miyagawa (2011) viszont már elveti korábbi elképzelését, és szerezte a nominativushoz hasonlóan a genitívust is D engedélyezi, azaz nem TENSE nélküli. Eszerint a japán vonatkozó mellékmondatok alanyesetű és birtokos esetű alany esetén is véges ígét tartalmaznak

A japán nyelv vizsgálata azzal a reménnyel kecsegtethet bennünket, hogy az alanyesetű (jelöletlen?) alanyt választó igenevünk számára is megnyugtató

eredménnyel szolgálhatunk a következőkben arra kérdésre, hogy összeegyeztethető-e egymással a -r jegy és az alanyeset megléte, illetve hogy kiderítsük, a jelöletlenség milyen esetet takar valójában.

5.2. „A részes eset a birtokos eset halála”⁶

A magyarban a birtokos szerkezet kétfajta esettel valósulhat meg mind a leíró nyelvtanban (Tompá 1961/62), mind a strukturalista (Antal 1961), mind pedig a generatív nyelvészet (Szabolcsi 1981, Szabolcsi–Laczkó 1992) korábbi munkáiban. Az egyik típus a jelöletlen (*András barátja*), amelyet mindhárom nyelvészeti irányzat alanyesetűként írt le. A második fajtája a *-nak, -nek* ragos változat (*Andrásnak a barátja*), amelyet Tompa (1961/62) genitivusnak vett fel, Antal (1961), Szabolcsi (1981) és Szabolcsi–Laczkó (1992) pedig dativusként tart számon. Den Dikken (1999), majd pedig É. Kiss (2002) már az alanyeset helyett egy jelöletlen (dativus?) esetet (absztrakt eset?) feltételeznek, és csak a dativust tartották teljes értékű, testes esetnek.

Nem ritka jelenség, és nem egyedüli magyar sajátosság, hogy a dativus birtokos funkcióban szerepel. A beszélt német nyelvben is eléggé elterjedt ez a szerkesztési mód. Nézzük Honti (2005: 451) német példáját:

(38) *Dem Vater sein Sohn*
ART-DAT apa övé fiú
'Az apának a fia'

A német példa párhuzama azt sugallhatja számunkra, hogy a magyarban is dativust takar a *-nak, -nek*, és nem kell a genitivusos megoldást követni. A németben ugyanis az egyes szám nőnem (*der Mutter*) kivételével egyértelműen elkülöníthető a dativus (*dem Vater, dem Kind, den Vätern, den Kindern, den Müttern*) és a genitivus (*des Vaters, des Kindes, der Väter, der Kinder, der Mütter*) formailag, így ott nem kell kiterjeszteni a részes esetű toldalékokra, hogy azok bizonyos szerkezetekben genitivusként funkcionálnak. Ladányi (2008: 533) a következőkben fogalmazza meg az önálló genitivus létezésének követelményét a magyarban: „[...] az esetjelölésnek a magyarban is vannak olyan alternatív formái [...], amelyek egy elvontabb szinten felfogott, absztrakt birtokos eset megjelenési formáinak tekinthetők.”

⁶ Az alcímül választott idézet Bastian Sick 2004-es könyvének – melynek a címe *Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod*, Köln/Hamburg – a magyar fordítása.

A következő alfejezetben azt vizsgálom meg, hogy a magyar jelöletlen formájú (nominativus?) birtokos szerkesztési mód valóban csak egy jelöletlen dativust takar, ahogy den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) állítja, vagy egészen másról van szó.

5.3. Három lehetséges alternatíva

Az önálló alanyú határozói igenévről 3.4.-ben kimutattam, hogy az egyetlen még létező toldaléka É. Kiss (2002) és Nádasdi (2006, 2011, 2012) állításával ellentétben nem időjel. Ugyanis nem rendelhető hozzá a TENSE jegy. Egyrészt, mert személyfüggő, csak a 3. személyhez kötődik. Másrészt, mert opcionális, tehát nem kapcsolható hozzá az alanyeset kiosztása. Éppen ezért Kenesei (2005)-höz hasonlóan személyragnak tartom, és az AGR jegyet társítom hozzá, vagyis azt feltételezem, hogy a $-T(ENSE)$ jegy mellett $+AGR$ jeggyel rendelkezik. Miután Chomsky (1981, 1999, 2000) értelmében az alanyeset engedélyezése csak TENSE jegyhez, azaz az időjelhez köthető, ezért kérdéssé vált, hogy a határozói igenév alanya valóban nominativusban áll-e. Ha viszont Chomsky alapján az alanyeset a *-va/-ve/-ván/-vén* alanya számára nem érhető el, akkor három lehetőség marad.

1. Jelöletlen birtokos esetű: ezt Hiraiwa (2001, 2002) és Miyagawa (2008) értelmezése engedi meg számunkra, mely szerint ebben a szerkezetben valójában nem is kaphat nominativust a szerkezet alanya, amennyiben csak a nem véges ($-TENSE$) igei szerkezet van engedélyezve a konstrukció számára, a finit tagmondat pedig soha. Miután a T nincs engedélyezve a DP számára, ezért az itt sosem nyílt C engedélyezi az esetét, amely a DP strukturális esetét univerzálisan genitivusnak jelöli ki. Amit eddig nominativusnak gondoltunk, annak valójában akkor egy jelöletlen genitivusnak kell lennie.

2. Jelöletlen részes esetű, ugyanis den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) azt feltételezi, hogy a birtokos a dativus mellett nem nominativusban állhat még, hanem a nominativus valójában egy jelöletlen (részes) eset. A szerkezeti esetekről tudjuk, hogy számukra nem kötelező a testes rag (lásd a magyar birtokos személyragos tárgyat), hiszen az a szerkezetből olvasható ki. A szintaktikai szerkezet jelöli ki az esetviszonyt az esetadó és az esetjelölt között, és egy funkcionális fej ellenőrzi, így csak azt kell megvizsgálni, melyik az a szerkezeti eset, amely elérhető a határozói igenév alanya számára. A japánban Hiraiwa (2001, 2002) a genitivust mint szerkezeti esetet a C-n megvalósuló genitivus-egyeztetés kiírásaként (*spell-out*) határozta meg. Miyagawa (2008) szerint az a tény, hogy a genitivus alanyú mondatok nem tartalmazznak

Az Univerzális Grammatika szempontjából adhat-e a -ván/-vén alanyesetet?

TENSE-t, azzal a következménnyel jár, hogy a verbális inflexió nem igeidő, hanem aspektus. Ugyanakkor Miyagawa (2011) már nem osztja ezt a nézetet.

3. Végül egy lehetséges alternatíva az, hogy kijelentjük: Chomsky (1981, 1999, 2000) univerzális elve nem érvényes, és alanyesetet nem finit ige is kaphat. Ez egybevág Schütze (1993), Szabolcsi (2009) és McFadden–Sundaresan (2012) állításaival, amelyekben többek között az izlandiból, a magyarból és a portugálból vett adatokkal alátámasztva megkérdőjelezzik a nominativus TENSE általi engedélyezésének univerzalitását.

A kutatásunk jelen állása szerint nem tudjuk kielégítően eldönteni a problémát, és bár valamely jelöletlen eset megoldása felé hajlunk, a birtokos esetet az zárja ki egyelőre, hogy a magyarban a nominativus és a genitivus megkülönböztetése sohasem manifesztálódik: soha sehol nem látunk sem testes nominativusi, sem testes genitivusi jelölést a magyarban. A dativust pedig az kérdőjelezi meg, hogy a birtokviszonyal ellentétben sohasem jelenhet meg ebben a szerkezetben a részes eset ragja.

Összegzés

A cikknek az volt az alaptézise, miszerint a magyar sem egyedülálló a nyelvek között abban a tekintetben, hogy csak itt létezne olyan nem véges ige, amely alanyesetet képes adni az argumentumának. Ha Chomsky (1981, 1999, 2000) tétele igaz, és univerzálisan nem lehetséges, hogy igenévnek alanyesetű alanya legyen, csak a véges igeinek, akkor az egyetemes nyelvten szempontjából a magyar *-va/-ve/-ván/-vén* sem különleges, és beleilleszkezik a szokásos igeelvek sorába. A *-va/-ve/-ván/-vén* a $+_{AGR}$ és $-_T$ jegyek miatt ugyanis nem állhat alanyesetű argumentummal. Diakrón szempontból a személyragozása volt a döntő érv emellett, szinkrón nézőpontból pedig az, hogy nem állhat más személyekkel, és a *-ván/-vén* toldalékának előfordulása opcionális.

Ha ezzel sikerült is igazolnunk, hogy a *-ván/-vén -n* szegmentuma nem időjel, hanem személyrag, és nem TENSE, hanem AGR jegy rendelhető hozzá, még pontosabban $+_{AGR}$ és $-_{TENSE}$ jegy, akkor még továbbra is fennmaradt a probléma: mi engedélyezi az alanyesetet, ha az Chomsky (1981, 1999, 2000) értelmében csak $T_{(ENSE)}$ jegyhez köthető? Továbbá az a kérdés is felmerült, hogy univerzálisan megengedhető-e, hogy egy nem véges ige (igenév) alanyesetet osszon ki az argumentumának. Chomsky értelmében ugyanis csak véges ige állhat alanyesettel. Egy további lehetséges opció az, hogy a magyarnak egy igeveve kivétel az univerzális szabály alól. Esetleg jelöletlen esetű, ugyanis den Dikken (1999) és É. Kiss (2002) azt feltételezi, hogy a bir-

tokos a dativus mellett nem nominativusban állhat még, hanem a nominativus valójában egy jelöletlen (részes) eset. Vagy kijelentjük, hogy alanyesetet nem finit ige is kaphat. Ez egybevág Schütze (1993), Szabolcsi (2009) és McFadden–Sundaresan (2012) állításaival, amelyekben többek között az izlandiból, a magyarból és a portugálból vett adatokkal alátámasztva megkérdőjelezzik a nominativus TENSE általi engedélyezésének univerzalitását. Végül pedig ha Chomsky (1981, 1999, 2000) univerzális elve érvényes, akkor más esetről beszélhetünk, amely ez esetben jelöletlen.

Hivatkozások

- Antal László 1961. *A magyar esetrendszer = Nyelvtudományi Értekezések* 29. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1991/92: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I–II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on Government and Binding. The Pisa Lectures.* Dordrecht–Hollandia/Cinnaminson–USA, Foris Publications.
- Chomsky, Noam 1999. Derivation by phase. In Michael Kenstovicz (ed.) *Ken Hale: A Life in Language.* Cambridge (MA), MIT Press, 1–54.
- Chomsky, Noam 2000. Minimalist inquiries: the framework. In Roger Martin – David Michaels – Juan Uriagereka (eds.) *Step by step: Essays on minimalism in honor of Howard Lasnik.* Cambridge (MA), MIT Press, 89–155. [Első megjelenés: 1998, In *MIT Occasional Papers in Linguistics (MITOPL)* 15 = *MIT Working Papers in Linguistics (MITWPL)* 18, MIT Press, Cambridge, MA.].
- Dikken, Marcel den 1999. On the Structural Representation of Possession and Agreement. The Case of (Anti-)Agreement in Hungarian Possessed Nominal Phrases. In Kenesei István (ed.) *Crossing Boundaries: Advances in the Theory of Central and Eastern European Languages.* Amsterdam, John Benjamins, 137–178.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan.* Budapest, Osiris, 15–184.
- É. Kiss Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian.* Cambridge Syntax Guides. Cambridge (UK), Cambridge University Press.
- Honti László 2005. *A magyar habitatív és izafetszerkezetek történeti háttere.* *Magyar Nyelv* 101: 449–454.
- Hiraiwa, Ken 2001. On Nominative-Genitive Conversion. In Guerzoni, Elena – Ora Matushansky (eds.) *A Few from Building E39 = MIT Working Papers in Linguistics* 39. Cambridge (MA), MIT Press, 66–125.

Az Univerzális Grammatika szempontjából adhat-e a -ván/-vén alanyesetet?

- Hiraiwa, Ken 2002. Nominative-genitive conversion revisited. In Noriko Akatsuka (ed.) *Japanese/Korean Linguistics 10*, Stanford, CSLI/University of Chicago Press, 546–559.
- Károly Sándor 1956: *Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában* = *Nyelvtudományi Értekezések* 10. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kenesei István 2000: Szavak, szófajok, toldalékok. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 75–136.
- Kenesei, István 2005. Nonfinite Clauses in Derived Nominals. In Christopher Piñon – Péter Siptár (eds.) *Papers from the Düsseldorf Conference. Approaches to Hungarian 9*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 160–186.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok, In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1 Mondattan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Ladányi Mária 2008. Van-e genitívusz a magyarban? In Bereczki András – Csepregi Márta – Klima László (szerk.) *Urálisztikai Tanulmányok* 18. *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére*. Budapest, ELTE, Finnugor Tanszék, 522–534.
- McFadden, Thomas – Sandhya Sundaresan 2012 (megjelenés alatt). Nominative case is independent of finiteness and agreement. In *Case at the interfaces. Syntax and Semantics = Papers from Brussels Conference on Generative Linguistics (BCGL) 5*. Brussels.
- Miyagawa, Shigeru 2008. Genitive Subjects in Altaic. In Suleyman Ulutas, Cedric Boeckx (szerk.) *Proceedings of the Workshop on Altaic Formal Linguistics 4 = MIT Working Papers in Linguistics* 56, Cambridge, Massachusetts, 181–198.
- Miyagawa, Shigeru 2011. Genitive Subjects in Altaic and Specification of Phase. *Lingua* 121: 1265–1282.
- Nádasdi, Péter 2006: Mozgatás nélkül? Egy prenominális vonatkozó szerkezet minimalista elemzése a magyarban. In Sinkovics Balázs – Gárgyán Gabriella (szerk.) *LingDok5 Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, JATEPress, 61–86.
- Nádasdi, Péter 2011. Egy ismeretlen vonatkozó szerkezetéről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 23. Budapest, Akadémiai Kiadó, 415–436.
- Nádasdi, Péter 2012. Prenominális vonatkozó szerkezetek szintaktikai vizsgálata a magyarban. In Géceg Zsuzsanna (szerk.) *Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai 11*. JATE Press, Szeged, 139–165.
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. *Magyar Nyelv* 94: 423–435.

- Schütze, Carson T. 1993. Towards a Minimalist Account of Quirky Case and Licensing in Icelandic. In Phillips, Colin (ed.) *Papers on Case and Agreement 2 = MIT Working Papers in Linguistics 19*, Cambridge (MA), MIT Press. 321–375.
- Szabolcsi, Anna 1981. The Possessive Construction in Hungarian: A Configurational Category in a Non-Configurational Language. *Acta Linguistica Hungarica 31*: 261–289.
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In Kiefer Ferenc (ed.) *Strukturális magyar nyelvtan 1 Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 179–298.
- Szabolcsi, Anna. 2009. Overt Nominative Subjects in Infinitival Complements Crosslinguistically: Data, Diagnostics, and Preliminary Analyses. In Irwin, Patricia – Violeta Vázquez Rojas Maldonado (eds.) *Papers in syntax = NYU Working Papers in linguistics 2*, New York.
- Tompa József (szerk.) 1961/62. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tóth Ildikó 2000. Személytelen szerkezetek és expletív alanyok. In Kenesei István (szerk.) *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest, Osiris, 127–155.

A JAVÍTÁSKEZDEMÉNYEZÉS HELYE ÉS A JAVÍTÁSI MŰVELETEK A MAGYARBAN

Németh Zsuzsanna

Bevezetés¹

A spontán beszéd szerkezetének kutatása az elmúlt évtizedekben rávilágított arra, hogy a társalgások konstrukciói nem tekinthetők rögzített, állandó objektumoknak. Ennek oka az, hogy a beszélt nyelvhasználat az írottall ellentétben valós időben zajlik, egy olyan online folyamat, melynek során a megnyilatkozás sohasem rögzített, hanem folyamatosan formálódik, alakul az interakcióban (Hopper 1988, 1998, Lindström 2008, Auer 2009). Mindezek fontos következménye, hogy a beszélőnek a társalgás során számos olyan problémával kell szembenéznie, amelyeket folyamatosan kezelnie kell az interakció sikerességének érdekében (Birkner et al. 2010: 3). Azokat az eljárásokat, amelyek a spontán társalgások produkciójának, észlelésének vagy megértésének során felmerülő problémák kezelésére szolgálnak, javításnak nevezzük (Schegloff et al. 1977). A javítási mechanizmus nem homogén, hanem különböző részekből tevődik össze, azok szervezett együttese (Schegloff et al. 1977, Schegloff 1997, 2000). Három komponense van: a javított szegmentum (*repaired segment*), ami a javítandót (*repairable*) tartalmazza, a javításkezdeményezés (*repair initiation*) és a javító szegmentum (*repairing segment*) (Rieger 2003: 48).

(1) (SZTEPSZI1: 613)²

K: *csak ez abba más mint a többi szerintem hogy ne- ő mehetsz énekesként is*³

↓ ↓ ↓
A B C

A: javított szegmentum, B: javításkezdeményezés, C: javító szegmentum

¹ Köszönettel tartozom a lektornak és Németh T. Enikőnek értékes megjegyzéseikért, az SZTE Pszichológiai Intézetének, hogy a felvételek elkészítését és elemzését lehetővé tették, Orosz Gábornak a kódolásban nyújtott segítségéért, valamint Gósy Máriának, hogy rendelkezéseimre bocsátotta a BEA spontánbeszéd-adatbázis nyolc beszélgetését.

² A tanulmány magyar példái 10 beszélgetésből származnak, melyekből 2 az SZTE Pszichológiai Intézetének Mérei Ferenc Viselkedéselemző Laboratóriumában készült (a továbbiakban az innen származó példákat az SZTEPSZI1, illetve SZTEPSZI2 kóddal jelölöm), 8 beszélgetés pedig a BEA spontánbeszéd-adatbázis részét képezi (Gósy 2008), ezeket a bea001, bea002 stb. kezdetű kódokkal jelölöm. A korpusz részletes bemutatását lásd a 3. pont alatt.

³ Az átírási konvenciókat lásd a Függelékben.

A javítandó, más néven problémaforrás (*trouble source*) (Schegloff et al. 1977: 363) nem mindig jelenik meg a felszínen, de jelenléte a javításkezdeményezés és a javító szegmentum felszíni jelenlétéből kikövetkeztethető (Rieger 2003: 48, vö. Schegloff et al. 1977: 363). A (2) példában látható, hogy a javított szegmentum akkor is beazonosítható, amikor a javítandó nem jelenik meg benne.

(2) (SZTEPSZI1: 614)

K: **mo- mondjad**

↓ ↓ ↓
A B C

A javításkezdeményezés állhat egy megszakításból (*cut-off*), egy kitöltőelemből (filler) vagy ezek kombinációjából, de az is előfordulhat, hogy nem észlelhető (Rieger 2003: 48). Az (1) példában egy megszakítás és egy kitöltőelem alkotta a javításkezdeményezést, a (2) példában pedig egy megszakítás. A (3) példában a javításkezdeményezés nem jelenik meg a felszínen.⁴

(3) (SZTEPSZI1: 619)

A: **ők ők** így zenélnek a zenekarba

↓ ↓
A C

Dolgozatomban a javításkezdeményezés helyét vizsgálom spontán, magyar nyelvű konverzációkban az ismétlés és a csere javítási műveletében. Azok az eddigi nemzetközi kutatások, amelyek az ismétlést és a cserét mint az azonos fordulóban megvalósuló önkezdeményezett önjavítás eszközét vizsgálták a konverzációelemzés módszereivel, e javítási műveletek működésének leírását elsősorban a grammatika és a javítás viszonyának megvilágítására használták. Közülük néhányan (Fox et al. 1996, Rieger 2003, Lerch 2007, Fox et al. 2009, Fox et al. 2010) több különböző morfoszintaktikai szerkezetű nyelvet vetettek össze ebből a szempontból. E vizsgálatok közös megállapítása, hogy a javítási mechanizmus univerzális mintázatokon alapul még akkor is, ha a nyelvspecifikus jellemzők időnként elfedik e mintázatot (Fox et al. 2009), amikor az egyes nyelvek szintaxisa befolyásolja a társalgás során felmerülő

⁴ A (3) példában sem a javításkezdeményezés, sem a javítandó nem jelenik meg a felszínen. Ez az eset az ismétlésekre jellemző, és ilyenkor egyedül a javító szegmentum utal a javítás tényére, amely mindig az ismétlés második eleme. Az ismétlés első eleme, noha a javítandó nem jelenik meg benne, javított szegmentumnak minősül. Hogy az ismétlés miért tekinthető javításnak, lásd az 1.2. alatt.

interakciós célok megvalósulásának módját. Tanulmányommal ezt a nézetet kívánom erősíteni. Céлом a javításkezdeményezés helyének vizsgálatán keresztül annak feltárása, hogy az ismétlés és a csere interakciós funkciói és a magyar nyelv morfoszintaktikai szerkezete hatnak-e egymásra, és ha igen, milyen jellegű ez az összefüggés. A javításkezdeményezés helyét a konverzációelemzés szakirodalmában már több nyelvben is vizsgálták,⁵ ezekhez igazodva a kérdést négy változó segítségével közelítem meg: a javítási művelet típusa (ismétlés vagy csere), a javított szegmentum hossza (egy-, két-, illetve többszótagú⁶ szó), a javított szegmentum szintaktikai osztálya (tartalmas vagy funkciószó), valamint a javításkezdeményezés helye (a javított szegmentum felismerhető befejezettsége előtt vagy után történik-e a javításkezdeményezés). Kiinduló hipotézisem a következő: a vizsgált változóknak a korpuszban várható értékeit két tényező összjátéka határozza meg: a javítási műveletek interakciós funkciói és a magyar morfoszintaktikai szerkezete. E feltevés mögött az a nézet húzódik, hogy a javítási mechanizmus nem véletlenszerűen jön létre, hanem a beszélő interakciós céljait szolgálja. Emögött pedig a konverzációelemzés társalgásfogalma áll, miszerint a beszélgetés mindenkor egy interakcióba ágyazott, strukturálisan szervezett folyamat (*talk-in-interaction*), melynek során a beszélgetőpartnerek szituációkat hoznak létre (vö. Iványi 2001). Az interakciót a partnerek között létrejövő aktuális sorozataként értelmezem (Schegloff 2007: 251).

A tanulmány felépítése a következő: az 1. részben áttekintem a legfontosabb fogalmakat. Ezután ismertetem a korpusz adatait és az adatgyűjtés módszereit (2. rész), majd a javításkezdeményezés helyére vonatkozó eddigi eredményeket (3. rész). A 4. részben bemutatom a javításkezdeményezés néhány aspektusát a magyarban, ennek segítségével bevezetem az újraindítás fogalmát, hogy aztán mindezek alapján az 5. részben felvázolhassam a javítási műveletek között feltételezett preferenciahierarchia-modell alapjait. Az utolsó részben összegzem munkám eredményeit.

1. Fogalmak

1.1. Azonos fordulóban megvalósuló önkezdeményezett önjavítás

A beszélő által kezdeményezett, azonos fordulóban végrehajtott önjavítás a javítás leggyakoribb, preferált típusa (Schegloff et al. 1977). Azok a javítási stratégiák tartoznak ide, amelyekben a javított szegmentum, a javításkezde-

⁵ E vizsgálatok eredményeit lásd a 3. pont alatt.

⁶ Többszótagú szó alatt a három vagy annál több szótagból álló szavakat értem.

ményezés és a javító szegmentum is ugyanabban a fordulóban található, vagyis mindhárom komponenst ugyanaz a beszélő hozza létre (Rieger 2003: 48) (vö. (4)). Gósy (2004) a javítást a megakadásjelenségek⁷ korrekciójának tekinti.

(4) (bea002f002: 76)

B: *azér a mai autók **azok már azok már** vezetve vannak*

1.2. Javítási műveletek

Rieger (2003) javításnak tekinti a következő jelenségeket: hibajavítás, szókeresés, hezitációs szünet, szünetkitöltők használata, azonnali lexikális változtatás, téves kezdés, azonnali ismétlés. A felsorolás két szempontból is magyarázatot igényel. Egyrészt fontos megjegyezni, hogy nem minden javítás hibajavítás. A hibajavítás (*error correction*) csupán a javítás (*repair*) egy altípusa, amely arra szolgál, hogy a beszélő egy téves nyelvi egységet a korrekt formával helyettesítsen (Schegloff et al. 1977).

(5) (bea002f002: 72)

B: *ez **tizen(.)három tizenöt** éve volt*

Másrészt az azonnali ismétlés is a kategóriák között szerepel (a hibajavítással egy szinten), ami azt jelenti, hogy javításnak számít, de nem hibajavításnak. Ez pedig a javítás mint átfogó terminus használatát tekintve is nagyon fontos üzenettel bír: a probléma kezelése nemcsak a felszínen megjelenő problémák kezelését jelenti, hanem minden olyan beszélői stratégiát, amely megszakítja a folyamatban levő forduló progresszivitását. Az ismétlés ugyanazon kvázi-lexikális vagy lexikális elem(ek) egymást követő használata (Rieger 2003: 51), így a beszélő időnyerési stratégiaként olyan problémák kezelésénél alkalmazhatja, amelyek a soron következő egység tervezési idejének meghosszabbítását igénylik, vagy amikor a soron következő beszélőváltásra alkalmas hely elhalasztására van szükség (Rieger 2003)⁸ (6. példa). Az ismétlés további interakciós funkciója lehet a tekintetkérés (Goodwin 1981) és az átfedéskezelés (Schegloff 1987), utóbbira a (7)-ben láthatunk példát.

(6) (bea002f002: 83)

C: *de ez a szervofék **ez ez** nem veszélyes*

⁷ A megakadásjelenség a spontán beszéd artikulációs, illetve percepciós folyamatosságát megakasztó különféle jelenségek összefoglaló neve (Gósy 2004: 7).

⁸ Ezekben az esetekben tekinthető az ismétlés önjavításnak (Rieger 2003: 47).

(7) (bea008f006: 519)

A: *mert (.) mert az marhára el- elszigeteli a : a az anyát*

B: [*pont erről beszélék*

Rieger (2003) fenti osztályozásán kívül más kísérletek is történtek a javítás altípusainak megállapítására. Schegloff et al. (1977) négy önjavítási funkciót különít el, a szókeresést, a szócserét, a személyreferencia-javítást, valamint a következő beszélő kiválasztásának javítását. Fox–Jasperson (1995) hét önjavítási típust határoz meg, melyek a következő javítási műveletek kombinációjából jönnek létre: ismétlés, csere, beszúrás, törlés. Vegyük észre, hogy mind Schegloff et al. (1977), mind Fox–Jasperson (1995) (és Fox et al. 2009 is) az ismétlést és a cserét javítási műveletnek tekintik, melyek a javítási mechanizmusban vesznek részt. Ez azt jelenti, hogy az ismétlés és a csere önmagukban nem tartoznak az önjavítás altípusai közé, de lehetnek azok komponensei. Noha Rieger (2003) definíciójában az azonnali lexikális változtatás, valamint az azonnali ismétlés a javítási jelenségek között szerepel, ezek nem lehetnek azonosak a javítási műveletként értelmezett cserével, illetve ismétléssel, hiszen az ugyanezen szinten felsorolt hibajavítás is megvalósulhat a csere műveletével. A csere ugyanis valamely kvázilexikális vagy lexikális elem(sor) más kvázilexikális vagy lexikális elemmel (elemsorral) való olyan helyettesítése, amikor a javított és a javító szegmentum szintaktikai osztálya azonos.⁹

(8) (bea002f002: 103)

A: *és még hát a lámpánál lefordu- fulladt*

Ezért a Rieger-féle azonnali lexikális változtatást, valamint azonnali ismétlést olyan javítási jelenségeknek kell tekintenünk, amelyek a csere, illetve az ismétlés műveletével valósulnak meg. Ezt az értelmezést alátámasztja, hogy Rieger ugyanebben a tanulmányában a cserét és az ismétlést javítási műveletként (*repair operation*) is említi. Jelen tanulmány az ismétlést és a cserét szintén javítási műveletekként értelmezi, melyek akár más műveletekkel együtt is létrehozhatják a javítási jelenséget. A javítási művelet tehát a javítás minimális egysége. Egyszerű javításról beszélünk akkor, ha a javításban csupán egy javítási művelet vesz részt.

⁹ A csere leggyakoribb interakciós funkciója azoknak a problémáknak a kezelése, amelyek egy szándékolatlan elem, illetve egy szándékolatlan artikuláció következtében jönnek létre (részletebben lásd Németh 2012: 162).

1.3. A javításkezdeményezés helye

A javításkezdeményezés pontos helyének kérdését először Schegloff (1979) érintette. Rámutatott arra, hogy a javításkezdeményezés tipikusan közvetlenül a javított egység kezdete után vagy vége előtt történik, egy szó esetében például az első hang után vagy az utolsó hang előtt. Az első releváns tartomány az első hang felismerhetőségétől az első hang befejezéséig tart (9), a második releváns tartomány pedig közvetlenül az utolsó hang artikulációja előtt kezdődik, és közvetlenül az utolsó hang befejezése előtt ér véget (10). A rövidebb szavaknál gondot jelenthet a két tartomány elkülönítése, valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Fox et al. (2009) bevezették a 'felismerhető befejezettség' (*recognizable completion*) fogalmát. Azok a javításkezdeményezések történnek a szó felismerhető befejezettségénél, amelyeket a szó utolsó hangjában vagy közvetlenül az utolsó hangja után hajt végre a beszélő (Fox et al. 2009: 71).¹⁰ Minden más javításkezdeményezés a szó felismerhető befejezettsége előtt történik, így a két tartomány világosan elkülönül egymástól. A (11) és (9) példában a szó felismerhető befejezettsége előtt, a (12) és (10) példában a szó felismerhető befejezettsége után kezdeményezi a beszélő a javítást.

(9) (bea004f003: 211)

B: *nahát akkor majd ehhez had- hadd tegyek hozzá némi **gy- győri** emléket is*

(10) (SZTEPSZI2: 756)

C: *most így gondolkodom **hogy- hogy** ki*

(11) (bea003n001: 185)

A: *ö: és tényleg és még a: az jutott így közbe **esz- eszembe** a karácsonyról*

(12) (bea005f004: 257)

B: *mókás jelmezekbe öltöztünk és és egymást (.) licitáltuk túl (.) különböző (.) extrém (.) formákkal*

¹⁰ A terminusban a *felismerhetőség* nem a szó felismerhetőségére utal, hanem a szó befejezettségének felismerhetőségére. Amikor tehát a beszélő a szó felismerhető befejezettségénél hajt végre javításkezdeményezést, célja nem a szó felismertetése (bár kísérőjelenségként nagy valószínűséggel ez is megtörténik), hanem a szó befejezettségének felismertetése, vagyis azt sugallja a hallgatónak, hogy a szó artikulációja befejeződött. A tanulmány nemcsak itt, hanem a javítási műveletek interakciós funkcióinak tárgyalásakor is a beszélő perspektíváját veszi alapul.

2. A korpusz bemutatása és az adatgyűjtés módja

Az elemzés egy összesen 145' 4" terjedelmű korpuszon készült, mely 10 db 3 fős, egyenként kb. 15 perces hétköznapi, baráti jellegű magyar nyelvű konverzációnak tartalmaz. A felvételek mindegyike kísérleti körülmények között készült összesen 17 felnőtt résztvevővel, akik között 11 nő és 6 férfi található. A korpusz 8 beszélgetése a BEA spontánbeszéd-adatbázisból származik (Gósy 2008), 2 pedig az SZTE Pszichológiai Intézetének Mérei Ferenc Viselkedéselemző Laboratóriumában készült.

Az adatgyűjtést Fox et al. (2009) módszeréhez hasonlóan azokra az azonos fordulóban kezdeményezett önjavításokra szűkítettem, amelyeknél tiszta szintaktikai kapcsolat volt a problémaforrást (a javítandót) tartalmazó javított szegmentum és a javító szegmentum között:

(13) (bea003n001: 152)

C: *és akkor már utána így együtt vo- vándoroltunk*

Ez azt jelenti, hogy azok az esetek, amelyeknél a beszélő elkezdett egy fordulókonstruációs egységet,¹¹ megszakította azt, majd egy új fordulókonstruációs egységet indított (vagyis a törlés javítási műveletét hajtotta végre), kimaradtak a felhasznált adatok közül. Azért szükséges említést tenni ezekről a jelenségekről, mert nagyon hasonlítanak a csere műveletére, míg azonban cserénél a javított és a javító szegmentum szintaktikai osztálya meg kell, hogy egyezzen, a törlés javítási műveleténél nem kritérium, hogy a javított szegmentum utolsó lexikális eleme és a javító szegmentum első lexikális eleme azonos szintaktikai osztályba tartozzon.¹² A következő példában tehát nem csere, hanem törlés történik (csupán a javított szegmentum utolsó elemét, a javításkezdeményezést és a javító szegmentum első elemét láthatjuk megvastagítva):

(14) (bea002f002: 108)

B: *hogy annak hogy lenne ér- rö- **ren- tehát** hogy lenne könnyebb megtanulni*

Tovább szűkítve az adatgyűjtést, csupán az egyszerű ismétléseket és az egyszerű cseréket vontam be a vizsgálatba. Egyszerű ismétlésről, illetve egyszerű cseréről akkor beszélünk, ha az adott javításban az ismétlés, illetve a csere

¹¹ A fordulókonstruációs egység az a minimális egység, amely egy fordulót alkothat (Sacks et al. 1974).

¹² A két javítási művelet közti hasonlóság annak ellenére áll fenn, hogy a cserénél nem a javított szegmentum utolsó és a javító szegmentum első elemének kell ugyanazon szintaktikai osztályba tartoznia, hanem a teljes javított és javító szegmentumnak.

javítási műveletén kívül semmilyen más művelet nem vesz részt (Fox et al. 2009). A (15) példában egy egyszerű ismétlést, a (16) példában pedig egy egyszerű cserét láthatunk.

(15) (bea002f002: 126)

B: *sokkal inkább meghatározó a többi autósnak a a viselkedésmódja*
(16) (SZTEPSZ11: 661)

A: *hát mennyi hány évet voltam ott asszem négyet vagy ötöt*

Az egyszerű ismétlések közül csak azokat vettem figyelembe, amelyek nem a mondandó nyomatékosítását szolgálták, továbbá nem a forduló folytatásának eszközei voltak a beszédpartner közbelépése esetén. Utóbbi esetben a beszédpartner kezdeményezte a javítást, tehát külkezdeményezett önjavítás történt (7. példa).¹³

3. A javításkezdeményezés helye az eddig vizsgált nyelvekben

3.1. A javításkezdeményezés helye és a javítási műveletek interakciós funkciói

Noha a javításkezdeményezés helyének problematikájára többen is kitértek az azonos fordulóban megvalósuló önjavítás szakirodalmában (Schegloff 1979, Jaspersen 1998), Fox és munkatársai voltak az elsők, akik több nyelvre kiterjedő összehasonlító vizsgálatot végeztek a kérdéskörben (Fox et al. 2009). A tanulmány hét nyelvben (mandarin, indonéz, sochiapam chinantec¹⁴, finn, bikol¹⁵, angol, japán) három változót vizsgált, a javításkezdeményezés helyét (a szó felismerhető befejezettsége előtt vagy után), a javítási művelet típusát (ismétlés vagy csere), valamint a szóhosszt (egyszótagú, kétszótagú, illetve többszótagú-e a szó, amelyben a javítás történik). A vizsgálat a nyelvspecifikus jellemzők helyett a közös mintázatokra helyezte a hangsúlyt, célja annak feltárása volt, hogy a fenti változók között megállapíthatók-e univerzális vagy univerzálisnak ígérkező összefüggések.

¹³ Ez nem jelenti azt, hogy azok az ismétlések, amelyek arra szolgálnak, hogy a beszélő magánál tartsa a szót, soha nem tekinthetők önkezdeményezett önjavításnak. Ennek az a feltétele, hogy a beszélő célja a lehetséges váltásreleváns hely elhalasztása legyen (Rieger 2003: 51).

¹⁴ A sochiapam chinantec az oto-mangue nyelvcsaládhoz tartozó tonális nyelv, a mexikói Oaxaca területén beszélik. Szórendjében az ige elöl található, prepozíciókat használ, monomorfemikus, a szavak többnyire egyszótagúak. Minimális derivációs és inflexiós morfológia jellemzi (Fox et al. 2009).

¹⁵ A bikolt a Fülöp-szigeteken beszélik, az ausztronéz nyelvcsaládhoz tartozik. Szórendjében az ige elöl található, prepozíciókat használ. A tartalmas szavak többszótagúak és több morfémából állnak (Fox et al. 2009).

Jasperson (1998) megállapításai alapján Fox és szerzőtársai azt feltételezték, hogy a szó felismerhető befejezettsége előtti javításkezdeményezés olyan javításokhoz fog kapcsolódni, amelyek a megelőző beszédrészre irányulnak, vagyis retrospektív orientáció jellemzi őket. A felismerhető befejezettség utáni javításkezdeményezést ezzel szemben olyan javítások esetében várták, amelyek a következő beszédrészre irányulnak, például halasztó szerepűek. Ezek alapján azt a hipotézist állították föl, hogy az ismétlésre inkább késői, a cserére pedig korai javításkezdeményezés lesz jellemző (Fox et al. 2009: 74). Feltételezésüket azzal indokolták, hogy az ismétlés legtöbb funkciója halasztó jellegű (a soron következő egység elhalasztása szókeresés (Jefferson 1974), tekintetkérés (Goodwin 1981) vagy átfedéskezelés (Schegloff 1987) következtében); a cserénél pedig a javított szegmentumért való felelősségvállalási szándék hiánya fog korai javításkezdeményezést eredményezni (Fox et al. 2009: 80).

Ha számba vesszük a cserének az eddigi szakirodalomban leírt interakciós funkcióit, láthatjuk, hogy bár a javítástípus valamennyi esetben retrospektív orientációt hordoz (vö. Fox et al. 2009: 74), nem minden interakciós funkciója támogatja a szó felismerhető befejezettsége előtti javításkezdeményezést. A csere javításkezdeményezési helye ugyan általában összefüggésbe hozható azzal, hogy a beszélő vállalni kívánja-e a felelősséget a javított szegmentumért, ez azonban nem feltétlenül jelenti a felelősségvállalási szándék hiányát. Előfordulhat, hogy a beszélő vállalni kívánja a felelősséget a javított szegmentumért (Fox et al. 2009: 102). Ez az eset a felismerhető befejezettség utáni javításkezdeményezést támogatja, és az ilyen javításoknál a javított szegmentum lehet szándékolt. Ez azt jelenti, hogy a beszélő nemcsak a javító szegmentumban szereplő szót, hanem a javított szegmentumban szereplőt is teljes egészében közölni kívánja a hallgatóval. A cserének itt egyedi interakciós funkciója van, amelyet csak az adott beszédhelyzet alapján lehet jellemezni. Igen ritka eset, korpuszunkban nem fordult elő.¹⁶ Ennek ellenére a csere leggyakoribb interakciós funkciói (kezelni egy szándékolatlan elem, illetve egy szándékolatlan artikuláció következtében keletkezett problémát) általában a felelősségvállalási szándék hiányával hozhatók összefüggésbe,

¹⁶ Még egy eset van, amikor a javított szegmentum szándékolt, ez azonban szintén a felismerhető befejezettség előtti javításkezdeményezést támogatja. Jefferson (1974) írja le azt az interakciós szituációt, amikor a csere javítási műveleténél a beszélő éppen annyit produkál egy szóból, hogy az már felismerhető legyen, de ne kelljen érte felelősséget vállalnia, vagyis ne történjen meg a szó teljes produkciója (Jefferson 1974: 193). Ez azt jelenti, hogy a beszélőnek a szó felismertetése a célja, és nem a szó *befejezettségének* a felismertetése. Éppen az utóbbit kívánja elkerülni, hiszen ez teszi lehetővé számára, hogy ne kelljen vállalnia a felelősséget a javított szegmentumért, miközben azt mégis közli a hallgatóval.

így a korai javításkezdeményezést támogatják. A javításkezdeményezés helye tehát valóban a javított szegmentumért való felelősségvállalási szándék meglétének, illetve hiányának függvénye a csere esetében (vö. Fox et al. 2009: 80).

Fox és szerzőtársai (2009) a javítási művelet típusa és a javításkezdeményezés helye szempontjából a logikailag lehetséges mintázatok közül ötöt figyeltek meg a vizsgált nyelveken: 1. a beszélők mind a csere, mind az ismétlés esetében a szó felismerhető befejezettsége előtt kezdeményezik a javítást (japán); 2. a beszélők mind a csere, mind az ismétlés esetében a szó felismerhető befejezettsége után kezdeményezik a javítást (mandarin, sochiapam chinantec); 3. a beszélők egyáltalán nem mutatnak preferenciát a javításkezdeményezés helyének tekintetében (bikol); 4. a beszélők az ismétlés esetében a késői, a csere esetében pedig a korai javításkezdeményezést preferálják (angol, indonéz); 5. a beszélők a korai javításkezdeményezést részesítik előnyben a csere műveleténél és semmilyen preferenciát nem mutatnak ismétlés kezdeményezésekor (finn). A vizsgált nyelvek tehát változatos képet mutatnak, Foxék azonban az univerzális mintázatok jelenlétét hangsúlyozzák, a változatosságot pedig annak tulajdonítják, hogy a nyelvspecifikus jellemzők¹⁷ időnként elfedik e mintázatokat. Az öt mintázat valóban azt mutatja, hogy az ismétlésre inkább késői, a cserére pedig korai javításkezdeményezés jellemző. Az eddigi vizsgálatok (Fox et al. 2009) szerint nemcsak a javítási művelet típusa, hanem egy másik változó, a szóhossz is befolyásolja a javításkezdeményezés helyét.

3.2. A javításkezdeményezés helye és a szóhossz

A Fox és munkatársai által vizsgált hét nyelvben az egyszótagú szavak esetében többnyire a felismerhető befejezettség után történt javításkezdeményezés, a többszótagú szavakban pedig – egy nyelv kivételével – a felismerhető befejezettség előtt. A kétszótagú szavak esetében a legtöbb nyelvben nem mutatnak preferenciát a beszélők a javításkezdeményezés helyét illetően. Mindez azt jelenti, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben a beszélők főleg egyszótagú szavakban javítanak (sochiapam chinantec, mandarin, angol), a javításkezdeményezés többnyire a felismerhető befejezettség után történik, azokban pedig, ahol a javítások többsége többszótagú szavakban fordul elő (japán), a

¹⁷ Ilyen nyelvspecifikus jellemző például az, hogy az adott nyelvben a funkciószavak általában megelőzik vagy követik-e a tartalmas szavakat. A tanulmány további részében erről még esik szó.

javításkezdeményezés leggyakrabban a felismerhető befejezettség előtt következik be (Fox et al. 2009: 100).¹⁸

Minderre a szerzők többféle magyarázatot kínálnak. Az egyszótagú szavakkal kapcsolatban megjegyzik, hogy esetükben gyakran azért történik a javításkezdeményezés a felismerhető befejezettség után, mert a beszélők sokszor csak akkor döntenek a javításkezdeményezésről, amikor már bizonyos mértékben túljutottak a szón. Az egyszótagú szavakat ezért gyakran már befejezettnek tekinti a hallgató, mire ez a döntés megszületik (Fox et al. 2009: 100). A gyakoribb funkciószavak sokszor fonológiailag redukáltak (vö. Jurafsky et al. 1998), ami nehezebbé teszi a korai javításkezdeményezést. Az ismétlések halasztó funkciója szintén a késői javításkezdeményezést támogatja. Vannak olyan nyelvek is (mandarin, sochiapam chinantec), ahol a beszélők a szóhosszra való tekintet nélkül szinte mindig a késői javításkezdeményezést részesítik előnyben. Esetükben ez egy rögzült mintázat lehet (Fox et al. 2009: 101).

A többszótagú szavakban történő korai javításkezdeményezésre magyarázatot jelenthet, hogy a beszélő általában csupán egy vagy két konverzációs ütemet akar nyerni a javítással,¹⁹ ehhez pedig nem szükséges a teljes szó produkciója (Fox et al. 2009: 101). Fox és szerzőtársai szerint a cserékben megjelenő korai javításkezdeményezést az indokolja, hogy ez a javítástípus általában tartalmaz szavakat érint, és a tartalmaz szavak a vizsgált nyelvek többségében általában hosszabbak. A tanulmányban ugyanakkor azt az indokot is megtalálhatjuk a többszótagú szavakban előforduló korai javításkezdeményezésre, hogy a többszótagú szavak általában tartalmaznak, a tartalmaz szavak között pedig, mivel nyitott szóosztályról van szó, több alternatívát találhat a beszélő bármilyen kontextusban, mint a funkciószavak között (Fox et al. 2009: 103).²⁰ A következőkben megvizsgáljuk, hogy a fenti összefüggések fennállnak-e a magyarban.

4. A javításkezdeményezés helye a magyarban

A fentiek alapján azt feltételeztem, hogy a magyar korpuszban az ismétlések esetében a szó felismerhető befejezettsége utáni, a cserék esetében pedig a szó felismerhető befejezettsége előtti javításkezdeményezések lesznek túlsúlyban. Az 1. táblázat mutatja, hogy a hipotézis beigazolódt. Míg az ismétlések 83%-a késői és 17%-a korai javításkezdeményezéssel valósult

¹⁸ A hét nyelv részletes adatait lásd Fox et al. (2009: 86).

¹⁹ Egy konverzációs ütem kb. egy szótagot jelent (Fox et al. 2009: 96).

²⁰ Ez azonban inkább a javítástípus kiválasztását indokolja, mint a javításkezdeményezés helyét.

meg, ez az arány a cseréknél 61% – 39% a korai javításkezdeményezés javá-
ra. Az egyes kategóriák összehasonlítására itt és a további táblázatoknál is
khi-négyzet próbát²¹ végeztem, melynek eredményeit a táblázatok alatt tűn-
tettem fel. A szignifikáns értékeket minden esetben csillag jelöli.

1. táblázat: *Javításkezdeményezés a magyarban ismétlés és csere esetében
(FB: felismerhető befejezettség)*

	Javításkezd. a FB előtt	Javításkezd. a FB után	Összesen
Ismétlés	69 (17%)	346 (83%)	415
Csere	86 (61%)	56 (39%)	142
Összesen	155 (28%)	402 (72%)	557

$$\chi^2 = 101.69^*, \text{ d.f.} = 1, p = .000$$

Láthatjuk, hogy az elemszámok eloszlása nem véletlenszerű, a javítási műve-
let interakciós funkciója és a javításkezdeményezés helye szoros összefüg-
gésben áll egymással. A magyarban tehát a nyelvspecifikus jellemzők nem
fedik el azt az univerzális mintázatot, amely a javítási műveletek interakciós
funkcióiból ered. Ahhoz azonban, hogy a javításkezdeményezés helyéről
differenciáltabb képet nyerhessünk, a javítási művelet típusán túl érdemes a
javított szegmentum szintaktikai osztályát és a szóhosszt is beemelnünk a
vizsgálatba. A korábbi elemzések megmutatták, hogy ismétlést leggyakrab-
ban funkciószavakban (Gyarmathy 2009, Németh 2012) és egyszótagú sza-
vakban (17), cserét pedig többszótagú szavakban és tartalmas szavakban
(Németh 2012) alkalmaznak a magyar beszélők (18).

(17) (SZTEPSZI2: 712)

A: *most van egy ilyen nagy füstje vagy vagy lángja*

(18) (SZTEPSZI1: 658)

A: *meg hol vannak ilyen kezdő s- ö csoportok*

Ez alátámasztja Fox et al. (2010) predikcióját, miszerint azokban a nyelvek-
ben, amelyek rendelkeznek tartalmas szavakat megelőző funkciószavakkal
(általában azok a nyelvek, amelyekben az ige elöl, illetve közepén van), az
ismétlés műveletében inkább funkciószavak vesznek részt, mivel így a beszé-
lők el tudják halasztani a soron következő tartalmas szót (Fox et al. 2010:

²¹ A khi-négyzet próba annak eldöntésére szolgál, hogy a vizsgált változók között tapasztalható-e
valamilyen összefüggés, vagy véletlenszerű a mennyiségek eloszlása.

A javításkezdeményezés helye és a javítási műveletek a magyarban

2504).²² Ennek alapján azt kell feltételeznünk, hogy a funkciószavakban és az egyszerűtagú szavakban késői, a tartalmas szavakban és a többszótagú szavakban pedig korai javításkezdeményezés lesz jellemző. A 2. táblázat a szintaktikai osztályok eloszlását, a 3. táblázat pedig a szóhossz-kategóriák eloszlását mutatja a javításkezdeményezés helyének tekintetében.

2. táblázat: A javításkezdeményezés helye és a javított szegmentum szintaktikai osztálya a magyarban

	Javításkezd. a FB előtt	Javításkezd. a FB után	Összesen
Funkciószavak	30 (8%)	333 (92%)	363
Tartalmas szavak	125 (64%)	69 (36%)	194
Összesen	155 (28%)	402 (72%)	557

$$\chi^2 = 198.60^*, \text{ d.f.} = 1, p = .000$$

3. táblázat: A javításkezdeményezés helye és a javított szegmentum hossza a magyarban

	Javításkezd. a FB előtt	Javításkezd. a FB után	Összesen
Egyszótagú szavak	24 (7%)	330 (93%)	354
Kétszótagú szavak	49 (46%)	58 (54%)	107
Többszótagú szavak	82 (85%)	14 (15%)	96
Összesen	155 (28%)	402 (72%)	557

$$\text{Egyszótagú/Kétszótagú: } \chi^2 = 93.84^*, \text{ d.f.} = 1, p = .000$$

$$\text{Egyszótagú/Többszótagú: } \chi^2 = 259.34^*, \text{ d.f.} = 1, p = .000$$

$$\text{Kétszótagú/Többszótagú: } \chi^2 = 34.70^*, \text{ d.f.} = 1, p = .000$$

Mind a szintaktikai, mind a szóhossz-kategóriák tekintetében a várakozásainknak megfelelően alakult a javításkezdeményezés helye. Fox és munkatársai, amikor a javításkezdeményezés helyét a szóhossz vonatkozásában vizsgálták (lásd 3.2), megállapították, hogy azokban a nyelvekben, amelyekben leginkább többszótagú szavakban javítanak a beszélők, a javításkezdeményezés általában a szó felismerhető befejezettsége előtt történik, azokban pedig, ahol főleg egyszerűtagú szavakban javítanak, a javításkezdeményezés a

²² Halasztásra pedig azért lehet nagyobb szükség a tartalmas szavak esetében, mert a kategóriát nyitott szóosztályok alkotják, így a tervezés során bármely kontextusban több alternatíva áll a beszélők rendelkezésére, és nagyobb kihívás megtalálni a megfelelőt. Ráadásul az egyes szavak előfordulása tekintetében a tartalmas szavak ritkébbak, mint a funkciószavak (Fox et al. 2009: 103).

felismerhető befejezettség után jellemző (Fox et al. 2009: 100). A magyar az utóbbi csoportba tartozik, ám ebben nem a szóhossz, hanem a szintaktikai osztály játssza a döntő szerepet (Németh 2012), vagyis a beszélők leggyakrabban funkciószavakat ismételnék, és a leggyakoribb funkciószavak jellemzően egyszótagúak a magyarban: (7), (10), (12), (15) és (17).

A kétszótagú szavakban történő javításkezdeményezést tekintve a legtöbb nyelvben semmilyen preferenciát nem mutattak a beszélők (Fox et al. 2009: 100). Ez a magyarról is elmondható. Az azonban, hogy ezt – az előző eredményekhez hasonlóan – a javítási műveletek interakciós funkcióival magyarázzuk, csak akkor lenne lehetséges, ha megközelítőleg ugyanannyi kétszótagú szó venne részt ismétlésben, mint cserében. A 4. táblázatban látható, hogy ez nem így van.

4. táblázat: A kétszótagú szavak eloszlása a javítási műveletek és a szintaktikai osztályok tekintetében

	Csere	Ismétlés	Összesen
Kétszótagú, tartalmas szavak	23 (45%)	28 (55%)	51
Kétszótagú funkciószavak	9 (16%)	47 (84%)	56
Összesen	32 (30%)	75 (70%)	107

$$\chi^2 = 10.72^*, \text{ d.f.} = 1, p = .001$$

Több, mint kétszer annyi kétszótagú szó vesz részt ismétlésben, mint cserében. A táblázatból az is kiderül, hogy – szintén a várakozásainkkal ellentétben – több kétszótagú, tartalmas szó vesz részt ismétlésben, mint cserében. Ennek ellenére a kétszótagú, tartalmas szavak között gyakoribb a korai, mint a késői javításkezdeményezés (5. táblázat).

5. táblázat: A javításkezdeményezés helye a kétszótagú szavakban

	Javításkezd. a FB előtt	Javításkezd. a FB után	Összesen
Kétszótagú, tartalmas szavak	34 (67%)	17 (33%)	51
Kétszótagú funkciószavak	15 (27%)	41 (73%)	56
Összesen	49 (46%)	58 (54%)	107

$$\chi^2 = 17.10^*, \text{ d.f.} = 1, p = .000$$

Ez azt jelenti, hogy a kétszótagú szavakban a javításkezdeményezés helyét illető kiegyenlítettséget a halasztó szerepű funkciószó-ismétlések (késői javításkezdeményezés) ellenpólusaként nem csupán a tartalmas szavak cseréi okozzák (korai javításkezdeményezés), hanem azok a kétszótagú tartalmas szavak is, amelyek ismétlésben vesznek részt, és korai javításkezdeményezés

jellemző rájuk. Ez a csoport több szempontból is kivételnek számít az eddigi eredményeink alapján. Nem támogatja azt a megállapítást, hogy az ismétléseket a magyar beszélők főleg funkciószavakban hajtják végre, és azt a megállapítást sem, hogy az ismétlésekben a magyar beszélők főleg késői javításkezdeményezést alkalmaznak. Ahhoz, hogy jobban szemügyre vehessük e kategóriát, össze kell hasonlítanunk a javítási műveleteket aszerint, hogy milyen természetű problémát kezelnek a javítási mechanizmusban, vagyis mi a szerepük az interakcióban.

5. A javítási műveletek interakciós viselkedése

Ha a javítási műveleteket abból a szempontból jellemezzük, hogy az általuk kezelt probléma hogyan befolyásolja az interakció menetét, meg kell állapítanunk, hogy a csere interakciós szempontból erősebb javítási művelet, mint az ismétlés. Amíg ugyanis az ismétlés – késleltető interakciós funkciójából adódóan – egy potenciális felszíni problémát előz meg, a csere egy már kialakult felszíni problémát orvosol. Az időnyerés érdekében alkalmazott ismétlés éppen azoknak a felszíni problémáknak az elkerülésére szolgál, amelyek cserét eredményezhetnek (például egy szándékolatlan szegmentum produkciója). A javítási műveletek erősségi skálára helyezése valójában az általuk kezelt probléma értékelését jelenti abból a szempontból, hogy az hogyan befolyásolja az interakció menetét. A modell szerint tehát súlyosabb problémának számít egy szándékolatlan szegmentum produkciója, mint az ismétlés által kezelt, a felszínen nem megjelenő problémák (például egy szókeresési folyamat).

Amíg tehát egy tartalmas szót megelőző funkciószó ismétlése előkészíti a tartalmas szó artikulációját, egy tartalmas szó cseréje azt implikálja, hogy az előkészítés nem volt megfelelő. Ha ez az érvelés helytálló, akkor azokban a nyelvekben, amelyekre jellemző, hogy a funkciószavak megelőzik a tartalmas szavakat, azonos nagyságú korpuszban több ismétlésnek kell előfordulnia, mint cserének. Ha megnézzük az eddigi kutatások idevonatkozó eredményeit, azt tapasztaljuk, hogy nem csupán azokban a nyelvekben fordul elő azonos nagyságú korpuszban sokkal több ismétlés, mint csere, amelyekben a funkciószavak és a tartalmas szavak a már említett viszonyban állnak egymással, hanem valamennyi vizsgált nyelvben (6. táblázat).

6. táblázat: Az ismétlés és a csere aránya az eddig vizsgált nyelvekben²³

Nyelv	Ismétlés	Csere	Összesen
angol	111 (76%)	36 (24%)	147
héber	128 (83%)	27 (17%)	155
német	98 (69%)	44 (31%)	142
indonéz	117 (80%)	29 (20%)	146
sochiapam chinantec	185 (92%)	16 (8%)	201
japán	147 (73%)	53 (27%)	200
mandarin	115 (77%)	35 (23%)	150
bikol	162 (88%)	23 (12%)	185
finn	116 (72%)	46 (28%)	162
magyar	415 (75%)	142 (25%)	557

Az ismétlés tehát nagy valószínűséggel univerzálisan preferáltabb javítástípus, mint a csere. A táblázatban az ismétlés nyilvánvaló preferenciáján túl az is szembeűnő, hogy a két javítási művelet közötti különbség mértéke is nagyjából azonos a vizsgált nyelvekben. Vagyis azokban a nyelvekben, amelyekben a funkciószó-ismétlés betöltheti a soron következő tartalmas szó elhalsztásának szerepét (például: angol, héber, német, magyar), a beszélők nem kerülnek el nagyobb mértékben a cserét. Azokban a nyelvekben pedig, ahol a funkciószavak általában a tartalmas szavak mögött állnak (például a japán), a beszélők ugyanolyan mértékben képesek a csere megelőzésére. Ebből arra következtethetünk, hogy nemcsak az ismétlés cserével szembeni preferenciája univerzális, hanem a két javítási művelet egymáshoz viszonyított aránya is. Hogyan lehetséges ez?

Vizsgáljunk meg egy olyan nyelvet, amelyben a funkciószavak általában a tartalmas szavak mögött állnak. A japánban nincsenek főnevet megelőző névelők, illetve prepozíciók, az esetet a főnév után álló esetpartikula (posztpozíció) jelöli. Nézzük, milyen stratégiát alkalmazhatnak a japán beszélők akkor, ha időnyerésre van szükségük. Elhalsztathatják a főnevet úgy, hogy elé egy mutató névmás + esetpartikula komplexumot toldanak be. Ilyenkor az esetpartikula a főnév után opcionálisan újra kitehető (Fox et al. 1996: 205–206):

²³ Az angol, a héber és a német adatok forrása Fox et al. (2010), az indonéz, a sochiapam chinantec, a japán, a mandarin, a bikol és a finn nyelvre vonatkozó adatok Fox et al. (2009) kutatásából származnak, a magyar adatok pedig Németh (2012) eredményei.

(19) (Fox et al. 1996: 205)²⁴

M: .hh *maa sonna:: are ga::: (1.5) u:: meedosan ga*
well like that SUBJ uhm maid SUBJ
nos mint az SUBJ uhm cselédlány SUBJ
iru yoona: ie ya nai kara:,
exist such family be not because
létezik olyan család lenni nem mert
'...because, like, we are not the sort of family to have that, uhm a maid,'
'...mert mi nem az a fajta család vagyunk, akik tartanak cselédlányt'

A soron következő elem késleltetése (a csere elkerülése) a japánban tehát az ismétlésen kívül más stratégiával is megvalósítható, az ismétlés művelete mégis a többi vizsgált nyelvvel azonos arányban fordul elő a nyelvben. Ha felidézzük Fox et al. (2009) hét nyelvre kiterjedő vizsgálatát (lásd 3.1.), szembetűnik, hogy a javításkezdeményezés helyének tekintetében a japán egyike azoknak a nyelveknek, amelyekben az ismétlést tekintve a nyelvspecifikus jellemzők elfedik az univerzális mintázatot: a japánban az ismétlések-nél a szó felismerhető befejezettsége előtti javításkezdeményezés a jellemző. Ez azt jelenti, hogy a japánban azok az ismétlések vannak többségben, amelyekkel a magyarban a kétszótagú szavak javításkezdeményezésével kapcsolatban már találkoztunk. Az ismétlésnek ezt a kategóriáját újraindításnak²⁵ fogom nevezni. Az újraindítás tehát olyan ismétlés, amelynél a javításkezdeményezés a szó felismerhető befejezettsége előtt történik (20).

(20) (SZTEPSZI1: 686)

C: *tesóm edzés után hazajön me ő is ké- kézilabdázik*

A japán beszélők tehát több újraindítást alkalmaznak, mint a szó felismerhető befejezettsége utáni ismétlést, így nagy valószínűséggel az újraindítás műveletével kerülnek el a cserét. Mivel az újraindítás az ismétlés alkatóriája, a 6. táblázat ismétlései az újraindításokat is tartalmazzák. Ez pedig választ ad arra a kérdésre, hogy miért ugyanolyan mértékben preferált az ismétlés valameny-nyi vizsgált nyelvben. A (21) példában egy japán újraindítás látható.

²⁴ A magyar glosszázás a szerzőtől származik.

²⁵ Az újraindítás terminust a megakadásjelenségek szakirodalmában is használják, azokat a megakadásokat foglalja magában, amelyeknél „az aktivált és félig kiejtett szót – rendszerint kis szünet után – ugyanazon szó kiejtése követi.” (Gósy 2004: 13)

(21) (Fox et al. 1996: 207)²⁶ FP: final particle (végpartikula)

M:	<i>tteyuuka</i>	<i>koko</i>	<i>denwa</i>	<i>kaket-</i>	<i>kakete</i>	<i>kite</i>	<i>sa,</i>
	I mean	here	telephone	ca-	call	come	FP
	ért-1SG	itt	telefon	hi-	hív	jön	FP

'I mean, (they) ca- called us here,'
'Úgy értem, itt hívtak minket'

Az újraindítás interakciós funkciója – a szó felismerhető befejezettsége után kezdeményezett ismétlésekéhez hasonlóan – szintén a késleltetés, pozíciója azonban a célszó belsejében van. Vagyis a felszíni probléma lehetősége, amelyet a beszélő az újraindítással igyekszik megelőzni, már a célszó elindítása után, a szó belsejében merül föl. A javítási műveletek interakciós szempontú erősségét ábrázoló skálán ezért erősebb, mint a szó felismerhető befejezettsége után kezdeményezett ismétlés (a továbbiakban a FB utáni ismétlés), de gyengébb, mint a csere, hiszen újraindításkor a beszélő nem produkál szándékolatlan szegmentumot. A skálán tehát az újraindítást a FB utáni ismétlés és a csere közé kell helyeznünk.

Mivel az újraindítás már a célszó belsejében van, azt feltételeztem, hogy a FB utáni ismétléssel ellentétben inkább tartalmas szavakban fog előfordulni (már csak azért is, mert pozicionálisan a cserével állítottam párhuzamba). Eredményeim igazolták ezt: a korpusz újraindításainak 74%-a tartalmas szavakban történt. A cserével való (pozicionális) analógiát a szóhosszra vonatkozó eredmények is indokolják: a korpusz újraindításainak 83%-a két- és többszótagú szavakban fordult elő.

(22) (SZTEPSZI2: 790)

A: *hát én nem azt mondom hogy a mé- média csinál:lja vele ezt amit csinál*

A javítási műveletek interakciós viselkedése alapján felállított erősségi modell, valamint a javítási műveleteknek az eddig vizsgált nyelvekben tapasztalható egymáshoz viszonyított aránya alapján egy preferenciahierarchiát feltételezhetünk a FB utáni ismétlés, az újraindítás és a csere között: a beszélő, ha késleltetni kívánja egy adott szó produkcióját, megvalósíthatja azt a célszót megelőző teljes szegmentum megismétlésével. Ha ezt a halasztást az adott nyelv nem teszi lehetővé (például mert abban a funkciószavak nem előzik meg a tartalmas szavakat), akkor a beszélő inkább újraindítja a célszót, csak hogy elkerülje egy olyan szándékolatlan szegmentum produkcióját, amely cserét tenne szükségessé. Azt is feltételezhetjük, hogy a különböző nyelvekben aszerint tér el a FB utáni ismétlések és az újraindítások egymás-

²⁶ A magyar glosszázás ismét a szerzőtől származik.

hoz viszonyított aránya, hogy milyen mértékben alkalmazható a funkciószó-ismétlés a soron következő tartalmas szó elhalasztására egy adott nyelvben. Míg tehát az ismétlések és a cserék egymáshoz viszonyított aránya nagyjából univerzálisan megegyezik, az ismétlés kategóriáján belül a korai és a késői javításkezdeményezések egymáshoz viszonyított aránya az egyes nyelvek morfoszintaktikai szerkezetének függvénye.

Összefoglalás

A tanulmány megkísérelte a javításkezdeményezés néhány aspektusának feltárását a magyarban. A vizsgálat támogatta azokat a korábbi kutatásokat (Fox et al. 2009), amelyek megmutatták, hogy a javításkezdeményezés – a javítási műveletek interakciós funkcióival összhangban – ismétlésnél a szó felismerhető befejezettsége után, cserénél pedig a szó felismerhető befejezettsége előtt jellemző, és ennek megfelelően egyszótagú szavakban leggyakrabban a szó felismerhető befejezettsége után, többszótagú szavakban pedig a szó felismerhető befejezettsége előtt fordul elő. A magyar azok közé a nyelvek közé tartozik, amelyekben a beszélők főleg egyszótagú szavakban javítanak, így a javításkezdeményezés leggyakrabban a szó felismerhető befejezettsége után történik.

A kétszótagú szavakban megjelenő javításkezdeményezéseket tekintve a legtöbb vizsgált nyelvben semmilyen preferenciát nem mutatnak a beszélők (Fox et al. 2009: 100). Ez a magyarról is elmondható. Ennek magyarázataként megállapítható, hogy a magyarban a kétszótagú szavak javításkezdeményezését érintő kiegyenlítettséget a halasztó szerepű funkciószó-ismétlések (késői javításkezdeményezés) ellenpólusaként nem csupán a tartalmas szavak cseréi (korai javításkezdeményezés) okozzák, hanem azok a kétszótagú tartalmas szavak is, amelyek ismétlésben vesznek részt, és korai javításkezdeményezés jellemző rájuk. Az ismétlésnek ez az alkategóriája (melyet újraindításnak nevezünk) behelyezhető abba a modellbe, amelyben a kezelt probléma interakciós szempontú erőssége alapján egy természetes sorrendiséget feltételeztünk a javítási műveletek között.

Mindezek és Fox et al. (2009) eredményei alapján egy preferenciahierarchia állítható fel a szó felismerhető befejezettsége után kezdeményezett ismétlés, az újraindítás és a csere között. E preferenciahierarchia segíthet annak magyarázatában, hogy az ismétlések és a cserék egymáshoz viszonyított aránya a vizsgált nyelvekben megközelítőleg megegyezik. Az is feltehető továbbá, hogy míg az ismétlések és a cserék egymáshoz viszonyított aránya univerzális, az ismétlés kategóriáján belül a korai és a késői javításkezdeményezések egymáshoz viszonyított aránya az egyes nyelvek morfoszintaktikai szerkezetének függvénye.

Hivatkozások

- Auer, Peter 2009. On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences* 31: 1–13.
- Birkner, Karin – Henricson, Sofie – Lindholm, Camilla – Pfeiffer, Martin C. 2010. Retraction patterns and self-repair in German and Swedish prepositional phrases. *InLiSt-Interaction and Linguistic Structures*, No. 46. [<http://www.inlist.uni-bayreuth.de/issues/46/InLiSt46.pdf>]
- Fox, Barbara – Jasperson, Robert 1995. A syntactic exploration of repair in English conversation. In Philip W. Davis (ed.) *Descriptive and Theoretical Modes. The Alternative Linguistics*. Amsterdam, John Benjamins. 77–134.
- Fox, Barbara – Hayashi, Makoto – Jasperson, Robert 1996. Resources and repair: a cross-linguistic study of syntax and repair. In Elinor Ochs – Emanuel A. Schegloff – Sandra A. Thompson (eds.) *Interaction and Grammar*. Cambridge, Cambridge University Press. 185–237.
- Fox, Barbara – Wouk, Fay – Hayashi, Makoto – Fincke, Steven – Tao, Liang – Sorjonen, Marja-Leena – Laakso, Minna – Hernandez, Wilfrido Flores 2009. A cross linguistic investigation of the site of initiation in same-turn self-repair. In Jack Sidnell (ed.) *Conversation Analysis: Comparative Perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press. 60–103.
- Fox, Barbara – Maschler, Yael – Uhlmann, Susanne 2010. A cross-linguistic study of self-repair: Evidence from English, German, and Hebrew. *Journal of Pragmatics* 42: 2487–2505.
- Goodwin, Charles 1981. *Conversational Organization: Interaction Between Speakers and Hearers*. New York, Academic Press.
- Gósy Mária 2004. A spontán magyar beszéd megakadásainak hallás alapú gyűjteménye. *Beszédkutatás 2004*. 6–18.
- Gósy Mária 2008. Magyar spontánbeszéd-adatbázis – BEA. *Beszédkutatás 2008*. 194–208.
- Gyarmathy Dorottya 2009. A beszélő bizonytalanságának jelzései: ismétlések és újraindítások. *Beszédkutatás 2009*. 196–216.
- Hopper, Paul 1988. Emergent grammar and the a priori grammar postulate. In Deborah Tannen (ed.) *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding*. Lectures from the 1985 LSA/TESOL and NEH institutes. Ablex Publishing Corporation, Norwood, 117–134.
- Hopper, Paul 1998. Emergent grammar. In Michael Tomasello (ed.) *The New Psychology of Language. Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associates. 155–175.

- Iványi Zsuzsanna 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125: 74–93.
- Jaspersen, Robert 1998. *Repair after Cut-off*. PhD Dissertation. Boulder, University of Colorado.
- Jefferson, Gail 1974. Error correction as an interactional resource. *Language in Society* 3: 181–99.
- Jurafsky, Daniel – Bell, Alan – Fosler-Lussier, Eric – Girand, Cynthia – Raymond, William 1998. Reduction of English function words in switchboard. In *Proceedings of the International Conference on Spoken Language Processing (ICSLP-98)*. Vol. 7. 3111–3114.
- Lerch Ágnes 2007. Az ismétlés mint az önjavítás eszköze a magyarban. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 123–130.
- Lindström, Jan 2008. *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm, Norstedts Akademiska Förlag.
- Németh Zsuzsanna 2012. Az ismétlés és a csere interakciós funkciói magyar nyelvű spontán társalgásokban. *Beszédkutatás 2012*. 154–167.
- Rieger, Caroline L. 2003. Repetitions as self-repair strategies in English and German conversations. *Journal of Pragmatics* 35: 47–69.
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50: 696–735.
- Schegloff, Emanuel A. 1979. The relevance of repair to syntax-for-conversation. In Thomas Givon (ed.) *Syntax and Semantics*. Vol XII. *Discourse and Syntax*. New York, Academic Press. 261–86.
- Schegloff, Emanuel A. 1987. Recycled turn beginnings: a precise repair mechanism in conversation's turn-taking organization. In Graham Button – John R. E. Lee (ed.) *Talk and Social Organization*. Clevedon, Multilingual Matters. 70–85.
- Schegloff, Emanuel A. 1997. Third turn repair. In Gregory R. Guy – Crawford Feagin – Deborah Schiffirin – John Baugh (ed.) *Towards a Social Science of Language: Papers in Honor of William Labov*. Vol. 2. *Social Interaction and Discourse Structures*. Amsterdam, John Benjamins. 31–40.
- Schegloff, Emanuel A. 2000. When "others" initiate repair. *Applied Linguistics* 21: 205–43.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*, Vol. 1. Cambridge, Cambridge University Press.

Schegloff, Emanuel A. – Jefferson, Gail – Sacks, Harvey 1977. The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language* 53: 361–382.

Függelék

A példákban előforduló konverzációelemzési átírási konvenciók

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- nem* a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
[*persze*
- .h lélegzetvétel
- .hh hangosabb, hosszabb lélegzetvétel
- a:ha a kettőspont a magánhangzó megnyúlását jelzi
- a kötőjel a megszakítás jele

AZ ASPEKTUS ÉS AZ ÁLTALÁNOSÍTOTT KVANTOROK ELMÉLETE

Ohnmacht Magdolna

Bevezetés¹

Jelen tanulmányban azt szeretném megmutatni, hogy a főnévi és temporális tartomány közötti hasonlóság a szakirodalomban vizsgált jelenségeken túl (anaforikusság: Partee 1984, anyagnevek és megszámlálható főnevek közti különbség: Bach 1986, Krifka 1989, az események az időpontok tulajdonságai: Montague 1969) kiterjed az aspektus kategóriájára is. Korábban megmutattam, hogy a progresszív aspektusú mondat tekinthető olyan kategorikus kijelentésnek, amely a temporális topikról – a referenciaidőről – tesz állítást, és hogy a temporális topik mind szintaktikai, mind szemantikai szempontból a rendes főnévi topikhoz hasonló (Ohnmacht 2012). Jelen tanulmányban olyan perfektív és progresszív mondatokat vizsgálok, amelyekben temporális topikként megjelenik egy időhatározó (a „*Mit csinált ekkor meg ekkor?*” kérdésre adhatók válaszként). A tanulmány célja megmutatni, hogy 1) ezek a temporális topikként álló időhatározók (például *tegnap, akkor, múlt szombat*) ugyanúgy megadhatók az általánosított kvantorok elméletének segítségével halmazok halmazaként, mint a főnévi topik, hogy 2) bennük a determinánsi funkciót az aspektus tölti be, és végül 3) ezek a temporális determinánsok, vagyis az egyes aspektusok hasonló determinánsi tulajdonságokkal rendelkeznek, mint főnévi társaik.

Az aspektus terminust a Smith-féle nézőpontaspektus fogalma szerint értelmezem (Smith 1997), amely szerint a nézőpontaspektus független a vendleri osztályokon alapuló szituációs aspektustól.² Smith három nézőpontaspektust különböztet meg: a perfektív (zárt olvasatú), az imperfektív (nyitott olvasatú) és a semleges aspektust, amelyek közül a két előbbit vizsgálom.³ Az egyes aspektusok névelőkkel való megadhatóságában Kearns (1991) osztályozására támaszkodom. Kearns az angol progresszív aspektus vizsgálata

¹ Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosító számú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

² Vendler (1957)

során megállapítja, hogy az igei tartományban is megfigyelhető a határozott-határozatlan szembenállás, és ez a főnévi tartománybeli határozott és határozatlan névelő közötti különbséghez hasonlítható, mégpedig a névelők szerepe alapján aszerint, hogy a diskurzusban ismert vagy új entitásra, ez esetben időpontra vonatkoznak-e (lásd még Partee (1984)). Az alábbi három igeidő képviseli az ilyen alapon megadható csoportokat:

present perfect: mindig határozatlan (*Ettem már csigát.*)

simple past: lehet határozott és határozatlan (*Tegnap/Ø fölmásztam a gyárkéményre.*)

progressive: mindig határozott (*Tegnap délben/valamelyik nap épp futottam.*)⁴

Ez alapján a fenti aspektusok a pusztá köznevekkel, a határozatlan névelős főnévi csoportokkal vagy a határozott névelős főnévi csoportokkal állíthatók párhuzamba. Itt csak a perfektív és a progresszív aspektust tárgyalom, ennek megfelelően a határozatlan és határozott névelővel való hasonlóságukat fogom megmutatni.

Az első fejezetben ismertetem azokat az elméleteket, amelyek alátámasztják a tanulmány kiindulópontját, miszerint indokolt az általánosított kvantorok elméletének alkalmazása a temporális topikot tartalmazó mondatok esetében. A második fejezetben megadom a temporális topikot tartalmazó mondatok feltételezett temporális szerkezetét. A harmadik fejezetben azt vizsgálom, hogy az egyes aspektusok milyen viszonyt határoznak meg a referenciaidő és az eseményidő által jelölt rendezett halmazok között, valamint hogy milyen általános determinánsi tulajdonságokkal rendelkeznek az egyes aspektusok. Végül az utolsó fejezetben az eredmények alapján definiálom az aspektus fogalmát.

³ Smith a progresszív aspektust az imperfektív aspektuson belül különbözteti meg és a nyelvek közötti parametrikus különbségnek tartja, hogy az adott nyelvben megtalálható-e mindkettő. Smith szerint az angol például egy olyan nyelv, amelyben az imperfektív aspektus mindig progresszívként jelenik meg, tehát nem választható szét a kettő. A perfektív aspektus párjának a dolgozatban is a progresszív aspektust tekintem, általános imperfektív aspektus megkülönböztetése nélkül.

⁴ Szembetűnő a hasonlóság a főnévi csoportok esetében alkotható három csoporttal: 1) pusztá köznevek 2) határozatlan névelős főnévi csoportok 3) határozott névelős főnévi csoportok. Kearns a névelők határozottsága alapján von párhuzamot az igeidőkkel, de az egyes igeidők jellemzése szerint a 'határozottság' terminus itt inkább a specifikusságot takarja, annál is inkább, mivel az osztályozás a diskurzusban való ismertségre épül.

1. Szakirodalmi és elméleti háttér

1.1. A temporális kifejezések mint megszámlálható főnevek⁵

Corazza (2002) azon temporális kifejezések szemantikai státuszát tárgyalja (*this year* 'ebben az évben', *on Monday* 'hétfőn'), amelyek temporális topikként megjelenhetnek progresszív mondatban (Ohnmacht 2012).

Corazza a nominális tartományon belül két csoportot különböztet meg: egyrészt az indexikusokat, másrészt a tulajdonnevek, a megszámlálható köznevek és az anyagnevek csoportját. A tulajdonnevek a saját csoportjukon belül is külön alcsoportot alkotnak. A második csoportba tartozó kifejezésekre jellemző, hogy rögzült jelentésük van, a beszélőnek nincs dolga a név viselője és a jelentése közti kapcsolattal, csupán annyi, hogy a jelentésüknek megfelelően használja őket. Ezzel szemben az indexikus kifejezéseknél maga a beszélő teremti meg a kifejezés és a referenciája közti kapcsolatot. Corazza szerint a kérdés tehát az, hogy a vizsgált temporális kifejezések státusza a tulajdonnevekével, az indexikus kifejezésekekével vagy a megszámlálható köznevekével azonos. Az indexikus kifejezések csoportján belül Kaplan (1977) alapján megkülönbözteti továbbá az egyszerű (*pure*) indexikusokat (*én, most, ma...*) és a demonstratív kifejezéseket (*ez, ott, ő...*). Az egyszerű indexikusok használatához nem szükséges rámutató gesztus, használatuk nem perceptió alapú, és sohasem üresek (*vacuous*).

A temporális kifejezések között is vannak olyanok, amelyek egyértelműen indexikusok (*this year*), hiszen a főnévi indexikusok (*this book* 'ez a könyv') mintájára tartalmaznak mutatószót. Az ilyen temporális indexikusokat mégis eltérően értelmezzük a főnévi indexikusoktól, mert míg a *this book* kifejezés egyértelműen demonstratív, hiszen ráutaló gesztus nélkül nem tudjuk megadni a referenciáját, a *this year, next/last Monday* temporális indexikus kifejezések nem igényelnek ilyen kiegészítő gesztust. Az ilyen kifejezéseket a beszédhelyzet alapján, a beszédidőhöz képest értelmezzük. A temporális indexikusok tehát valójában egyszerű indexikusok, mert jelentésük azokkal adható meg (a *most* alapján).

- (1) *The teaching starts on Monday.*
a tanítás kezdődik-PRES PREP-ON hétfő
'A tanítás hétfőn kezdődik.'

⁵ A 'temporális kifejezés' terminus egyszerre takarja a nyíltan mutatószót tartalmazó időhatározókat (*jövő hétfőn*) és az önmagában álló névszót (*hétfőn*), amelyek közül az utóbbi elliptikusnak tekinthető (lásd később). A megszámlálható főnévi státusz természetesen csak az időhatározó névszói magjára vonatkozik.

- (2) *The teaching starts on a Monday.*
a tanítás kezdődik-PRES PREP-ON egy hétfő
'A tanítás egy hétfői napon kezdődik.'

(Corazza 2002: 447, (1) és (2) példák)

Az (1)-ben az *on Monday* időhatározó valóban nem tartalmaz mutatószót, ennek ellenére indexikus, hiszen a beszédidőhöz képest értelmezzük. Így az (1)-t azzal magyarázhatjuk, hogy az egy elliptikus szerkezet, amelyben nem jelenik meg a valójában ott levő mutatószó.

A tárgyalt temporális kifejezéseknek bizonyos előfordulásai azonban kizárják az indexikus értelmezést (2), mert az időhatározó kvantoros kifejezéseként jelenik meg. Corazza megállapítja tehát, hogy a vizsgált temporális kifejezések nem tekinthetők (egységesen semmiképp sem) indexikusoknak. Ezek után a tulajdonnévi vagy a megszámlálható főnévi státusz között kell dönteni, mert (2)-ben a határozatlan névelő jelenléte önmagában nem zárja ki, hogy tulajdonnévi státuszt tulajdonítsunk a *Monday* névszónak. Corazza a következő tesztek alkalmazza:

- (3) *I met a man.*
én találkozok-PAST egy ember
'Találkoztam egy emberrel.'

- (4) *I met a Paul.*
én találkozok-PAST egy Paul
'Találkoztam egy bizonyos Paullal.'

(Corazza 2002: 447, (3) és (4) példák)

A megértéskompetencia-teszt megmutatja, hogy bár a két mondat hasonló felszíni szerkezetűnek tűnik, és mind a köznévi, mind a tulajdonnév előtt grammatikus a névelő, az értelmezésük eltér. Corazza szerint a (4) mondatban valójában idézet szerepel: „találkoztam valakivel, akit Paulnak hívnak”. Ha feltételezzük, hogy (3) esetében is idézet van, és ez a megfelelő értelmezést eredményezi, akkor az a temporális kifejezés (*Monday*) tulajdonnévi jellegét támasztaná alá. Az idézetes szerkezet azonban nem a kívánt jelentést adja, hanem a következőt: „a tanítás a hétnek egy olyan napján kezdődik, amelyet hétfőnek neveznek.” Az értelmezés ott siklik félre, hogy nem tartalmazza azt, hogy tudjuk, a hét napjai közül melyik a hétfő. A teszt alapján tehát a temporális kifejezés esetében tisztában kell lennünk a névszó jelentésével, a tulajdonnév esetében azonban nem.

A beágyazás-helyettesítés teszttel azt mutatja meg, hogy a vizsgált temporális kifejezés viselkedése beágyazott mondatban is eltérő a tulajdonnevektől.

- (5) *Lois wishes to kiss Superman.* * → *Lois wishes to kiss Clark Kent.*
'Lois szeretné megcsókolni Supermant.' 'Lois szeretné megcsókolni Clark Kentet.'
- (6) *Lois wishes to meet a bachelor* → *Lois wishes to meet an unmarried man.*
'Lois szeretne találkozni egy agglegénnyel.' 'Lois szeretne találkozni egy nőtlen férfival.'
- (7) *Lois wishes to visit us on a Monday* → *Lois wishes to visit us on the day after a Sunday.*
'Lois szeretne eljönni hozzánk egy hétfőn.' 'Lois szeretne eljönni egy vasárnapot követő napon.'
- (Corazza 2002: 449, (1a), (3a), (1c), (3c), (1b) és (3b) példák)

Az (5) mondatban a jól ismert fregei Hajnalcsillag/Alkonycsillag példájához hasonló következtetési sémát látunk. A két premissza igazságából, miszerint Lois meg akarja csókolni Supermant, illetve, hogy Superman azonos Clark Kenttel, nem következtethetünk a nyíl jobb oldalán álló mondat igazságára, hisz Loismak nem kell tudnia a kettő azonosságáról. Ezzel szemben (6) esetében, ahol egy megszámlálható főnév áll a mondatban, helyesen következtethetünk a nyíl jobb oldalán álló mondat igazságára, hiszen a főnév használatához tudnunk kell annak jelentését. A (7)-es példában a vizsgált temporális kifejezést helyettesítjük annak definíciójával, a következtetés pedig ugyanúgy helyes, mint (6) esetében. Ez azt mutatja, hogy a vizsgált temporális kifejezés a megszámlálható főnevekhez hasonlóan viselkedik e tekintetben is.

- (8) **All the Pauls and bachelors are males.*
Összes a Paul-PL és agglegény-PL van-PL3 hímnemű-PL
'Minden Paul és agglegény hímnemű.'
- (9) *All Mondays and vixens are unfriendly.*
Összes hétfő-PL és nőstényróka-PL van-PL3 barátságtalan
'Minden hétfő és nőstény róka barátságtalan.'⁶
- (Corazza 2002: 452, (11) és (12) példák)

A szintaktikai koordinálhatóság tesztje alapján a szintaktikailag azonos szerepű összetevők koordinálhatóak. Az első mondatban egy tulajdonnevet kapcsolunk össze egy megszámlálható főnévvel, ami agrammatikus mondatot

⁶ A mondatok fordítása így szerencsétlen, magyarul megfelelőbb lenne a következő:

Minden Pál és minden agglegény hímnemű.

Minden hétfő és minden nőstény róka barátságtalan.

Ez a változtatás sem módosít a példák megítélésén, (9) elfogadhatóbb, mint (8).

eredményez. A vizsgált temporális kifejezés koordinálása megszámlálható főnévvel (9)-ben viszont grammatikus mondatot eredményez, vagyis szintaktikailag koordinálhatóak. Ez újabb érv amellet, hogy a temporális kifejezéseket a megszámlálható főnevekhez hasonlóan halmazjelölő kifejezéseknek tartjuk. Ráadásul a temporális névszók ugyanúgy alkothatnak kvantifikált kifejezéseket, mint a köznevek (például *minden szerdán*). Corazza konklúziója tehát az, hogy a vizsgált temporális kifejezések alapvetően olyanok, mint a megszámlálható főnevek.

1.2. Az általánosított kvantorok elmélete (Barwise–Cooper 1981)

A predikátumlogikából ismert univerzális (\forall) és egzisztenciális (\exists) kvantorok korlátozott lehetőséget jelentenek a kvantoros főnévi kifejezéseket tartalmazó mondatok leírásában. Bár a határozott névelős és a *minden* determinánssal rendelkező főnévi csoporttal, továbbá a határozatlan névelővel rendelkező főnévi csoporttal alkotott mondatokat le tudjuk írni velük, a kapott formulák nem kompozicionálisan épülnek föl. Ezekben az esetekben ugyanis a mondatok egészéhez rendelünk egy olyan formulát, amely visszaadja az adott mondatok igazságfeltételeit, nem pedig a mondatok egyes rész-kifejezéseikhez rendelünk részformulákat, amelyekből összeépül a mondatoknak megfelelően megfogalmazott formula (10–14):

(10) *Egy béka ugrál.*

$$\exists x [B(x) \wedge U(x)]$$

(11) *Minden béka ugrál.*

$$\forall x [B(x) \rightarrow U(x)]$$

(12) *A béka ugrál.*

$$\exists x \forall y [B(y) \leftrightarrow y=x \wedge U(x)]$$

(13) *Legalább három béka ugrál.*

$$\exists x \exists y \exists z [B(x) \wedge B(y) \wedge B(z) \wedge U(x) \wedge U(y) \wedge U(z) \wedge x \neq y \wedge x \neq z \wedge y \neq z]$$

(14) *Sok/ a legtöbb béka ugrál.*

A számnévi kifejezéseket tartalmazó kvantoros főnévi csoportokkal alkotott mondatok leírása már meglehetősen körülményes (13), és vannak olyan determinánsokat tartalmazó mondatok, amelyeknek nem tudjuk megadni az igazságfeltételeit a korlátozatlan univerzális és egzisztenciális kvantifikáció segítségével (14).

Ezeknek a problémáknak a megoldására ad lehetőséget az általánosított kvantorok elmélete (Barwise–Cooper 1981). Az általánosított kvantorok elméletében nincsenek elemi kvantorok, mint a predikátumlogikából ismert \forall és \exists Egy kvantor (Q) olyan DN alakú kifejezések fordítása a logikai nyelv-

ben, amelyekben D egy determináns, N pedig egy köznévi, halmazjelölő kifejezés (például *minden béka*). Ilyen módon egységesen megadható a legkülönbözőbb determinánsokat tartalmazó főnévi kifejezések, valamint a tulajdonnevek szemantikai értéke. Az alábbiakban azonban csak azokat adom meg, amelyeknek valamelyik aspektust meg akarjuk feleltetni, vagyis a határozott névelőt és a *néhány/egy* determinánst tartalmazókat. (B a békák halmaza, U az univerzum.)

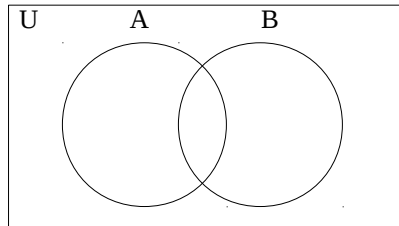
$$[[a \text{ béka}]]: (B) = \{X \subseteq U : [[b\acute{e}ka]] = \{u\}, u \in X\}$$

$$[[n\acute{e}h\acute{a}ny \text{ béka}]]: [[n\acute{e}h\acute{a}ny]](B) = \{X \subseteq U : B \cap X \neq \emptyset\}$$

Ezek után megadható a kvantoros főnévi csoportot tartalmazó mondatoknak megfeleltethető formulák szemantikai értéke is. A (10) mondat egy kvantoros főnévi csoportból és egy halmazjelölő kifejezésből, egy predikátumból áll: $(Q(\gamma))$. A kvantoros főnévi csoportnak megfeleltetett általánosított kvantor olyan függvény, ami argumentumaként veszi fel a predikátum által jelölt individuumhalmazt (az ugrálók halmazát) és igazságértéket rendel hozzá a következő módon: $[[Q(\gamma)]] = 1$, ha $[[\gamma]] \in [[Q]]$, egyéb esetben 0.

Az általánosított kvantorok elméletében tehát az egyes általánosított kvantorok és a determinánsok szemantikai értékét halmazelméleti alapon adjuk meg. A determináns azonban nemcsak individuumhalmazon működő függvényként $\langle(D(A))(B)\rangle$, hanem individuumhalmazok (a békák és az ugrálók halmaza) közötti relációként is felfogható $\langle D(A,B)\rangle$. A kétféle értelmezés ekvivalens. A különböző determinánsok esetében természetesen a halmazok közötti reláció eltérő. Az alábbiakban az aspektusokkal összefüggésbe hozható két determináns által meghatározott relációt ábrázolom Venn-diagramok segítségével. Az A halmaz a főnévi kifejezés által jelölt halmaz, a B halmaz a predikátum által jelölt halmaz. Az 1. ábrán látható reláció szemlélteti a (15a-b) mondatban megfogalmazott állítások ekvivalens igazságtételeit.

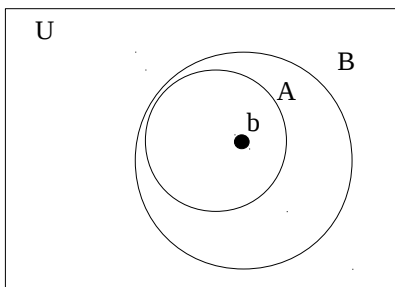
- (15) a. *Egy béka* ugrál.
 b. *Néhány béka* ugrál.

1. ábra: A (15)-ös mondatban szereplő predikátumok által jelölt halmazok közötti reláció

A (15a)-ban 'legalább egy' jelentésben szereplő határozatlan névelő igazságfeltételelesen nem különböztethető meg a (15b)-ben szereplő *néhány* determinánstól, a kettő közti különbség Grice mennyiségi maximájának segítségével magyarázható.⁷ A 2. ábrán látható reláció szemlélteti a (16)-os mondatban megfogalmazott állítás igazságfeltételeit.

(16) *A béka ugrál.*

2. ábra: A (16)-os mondatban szereplő predikátumok által jelölt halmazok közötti reláció

(16) esetében a békák egyelemű halmaza részhalmaza az ugrálók halmazának, mint az egyelemű halmazon értelmezett univerzális kvantor, az *A* halmaz egyetlen eleme tehát egyúttal eleme *B*-nek is.⁸

Az általánosított kvantorok elmélete tehát lehetővé teszi a különböző determinánssal rendelkező főnévi csoportok egységes kezelését, és halmazelméleti megközelítéséből adódóan a főnévi determinánsoknak olyan tulajdonságait határozza meg, amelyekkel magyarázható az egyes főnévi csoportok nyelvi viselkedése.

⁷ Grice mennyiségi maximája azt az elvárást fogalmazza meg, hogy a lehető leginformatívabbak legyünk, vagyis a lehető legpontosabban fogalmazzunk. Két igaz állítás közül tehát az a megfelelőbb, ami a több információt tartalmazza. Mind (15a), mind (15b) esetében az a fontos, hogy a békák és az ugrálók halmazának a metszete ne legyen üres. Ha azonos feltételek mellett az *egy* és a *néhány* determináns közül a *néhányat* választom, akkor nyilván azért az információtöbbletért, amivel a *néhány* az *egy* determinánssal szemben rendelkezik.

⁸ Az általánosított kvantorok elméletében a határozott névelő olyan univerzális kvantornak tekinthető, amely kizárólag egyelemű köznévi denotációnál van értelmezve (Barwise–Cooper 1981: 169).

1.3. A temporális modell: Kamp–Schiehlen (2001)

Az alábbiakban egy olyan intervallumszemantikát mutatok be, amelynek elsődleges célja az, hogy a temporális kifejezések, és azok közül is elsősorban a naptári kifejezések (*calendar terms*) – amelyek temporális topikként is állhatnak – számítógépes kezelését tegye lehetővé.

Kamp–Schiehlen (2001) megkülönbözteti az időtartamot jelölő (*measure*), illetve a referenciális (*calendar*) temporális kifejezéseket. A temporális főnevek többnyire azonban egyszerre mindkétféle használatot lehetővé teszik, ahogy a (17)–(18) példák mutatják.

(17) **Ezer éve nem láttuk egymást!**

(18) **Ebben az évben jó termés lesz.**

Például az *év*, *hónap*, *nap* temporális főnevek egyszerre jelölhetnek időtartamot (17) és jelölhetnek ki az időskálán egy bizonyos intervallumot (18). Kamp–Schiehlen (2001) a temporális főneveknek ezt a kettősségét úgy kezeli, hogy különböző predikátumoknak tekinti őket. Az időtartamot kifejező temporális főnevek fordításaként álló predikátumok az m alsóindexet viselik (például $year_m$), a referenciális temporális főnevekéi pedig a c alsóindexet (például $year_c$).

Kamp–Schiehlen (2001) az időt konceptuálisan folytonosnak (*dense*) és lineárisan rendezettnek tartja, amit végtelenül osztható intervallumoknak (*periods*) a teljes megelőzési és átfedési reláció segítségével lineárisan rendezett struktúrájaként kezel. A végtelen oszthatóság alól kivételt képez a minimális intervallum, amit nem is sorolnak a szerzők az intervallumok közé, sőt, fontosnak tartják megkülönböztetni azoktól, mint időpillanatot (*moment of time*). Ugyanakkor az elmélet szempontjából nem tartják fontosnak, hogy az időpillanatok alapján definiáljuk-e az intervallumokat vagy fordítva, vagy mindkettő atomi elemnek tekintendő-e, ezért nem foglalnak állást e tekintetben, de a feltételezett topológiai struktúra mindkét egységet tartalmazza: az időpontok között szigorú megelőzési reláció ($<$) áll fenn, valamint az időpontok és az intervallumok között „elemé” relációt ($t \in i$) feltételeznek.⁹ Továbbá, minden $\langle t', t'' \rangle$ rendezett párnak, amelyre $t' < t''$, megfeleltethető egy (t', t'') intervallum.¹⁰ A Kamp–Schiehlen (2001: 184–185)-ben mondottak alapján tehát a következő modellt állítom föl:

⁹ Kamp–Schiehlen (2001) valójában az időpillanat jelölésére itt használt t helyett i szimbólumot, az intervallum jelölésére itt használt i helyett pedig p (mint *period*) szimbólumot használ; az egyességesség miatt használok mégis ezeket a jelöléseket.

$M := \langle O, E, T, I, <, \circ, F \rangle$, ahol

$O := \{a_1 \dots a_n\}$ individuumok halmaza,

$E := \{e_1 \dots e_n\}$ eseménypéldányok (*token*) halmaza, és $O \cap E = \emptyset$.

$T := \{t_1 \dots t_n\}$ és $T \cap O = \emptyset$, $T \cap E = \emptyset$, amelyen a ($<$) megelőzési relációt értelmezzük

$I := \{i_1 \cup \dots \cup i_n\}$ és $T \cap O = \emptyset$ és $T \cap E = \emptyset$,

és minden t_i, t_k, t_j -re: $((t_i \in i) \ \& \ (t_k \in i) \ \& \ (t_i < t_j < t_k)) \rightarrow (t_j \in i)$,

és minden $i = \langle t', t'' \rangle$ -re: ha $\langle t', t'' \rangle \in P \subset T \times T$, akkor $i \subseteq T$.

F az interpretációs függvény, ami a lexikális nyelvi kifejezésekhez rendeli hozzá a modellbeli jelölőtüket.

Az időpillanatok lineárisan rendezett T halmazának folytonos részhalmaizai az intervallumok, amelyek között Kamp–Schiehlen (2001) négyféle relációt definiál: a megelőzés ($<$), az átfedés (\circ), a részintervallum (\subseteq) és az illeszkedés (\supseteq) relációt. Az intervallumok jelölhetők olyan $\langle t', t'' \rangle$ rendezett párokként, ahol t' és t'' az intervallum végpontjait jelölik. Ennek megfelelően $\langle t', t'' \rangle \in P$, ahol P a T -n értelmezett szigorú rendezési relációnak megfelelő rendezett párok halmaza, azaz $P \subseteq T \times T$. A rendezett pár fogalma visszavezethető a (rendezetlen) halmaz fogalmára, hiszen egy kételemű $\{t', t''\}$ halmaz esetében a rendezés a következőképpen adható meg: $\{\{t'\}\{t', t''\}\}$. Ha egy rendezett halmaz minden tetszőleges kételemű részalmazára fennáll a rendezés – tehát felírható rendezett párként –, akkor az adott rendezett halmaz tetszőleges részalmazai is rendezettek (Hausdorff–Birkhoff tétel). Mivel a T esetében a rendezési reláció tranzitivitásából következően ez fennáll, egyrészt a T minden $i \subseteq T$ részalmazája szintén rendezett, másrészt minden $\langle t', t'' \rangle$ rendezett pár egyértelműen meghatározza T -nek egy i folytonos részalmazát, amely tekinthető egy olyan $i = \langle t', t'' \rangle$ intervallumnak, amelynek t' a kezdőpontja, t'' pedig a végpontja, azaz ha $\langle t', t'' \rangle \in P \subseteq T \times T$, akkor $i \subseteq T$. A rendezett pár természetesen nem azonos az intervallummal, de egyértelműen meghatározza azt. Kamp–Schiehlen (2001) szerint ugyanakkor nincs empirikus jelentősége annak, hogy egy $\langle t', t'' \rangle$ -ként jelölhető intervallum esetén a t' és t'' időpillanatok az intervallum elemeinek tekintjük-e vagy nem, vagyis hogy nyílt vagy zárt intervallumokat feltételezünk-e. Továbbá megkülönböztetnek a szerzők egy t_0 kezdőpillanatot, valamint egy második, t_1 pillanatot,

¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy az időpillanatok megkülönböztetésére használt ($'$) aposztrófok száma semmilyen összefüggésben nincs az egyes időpillanatok sorrendjével, pusztán a megkülönböztetésüket szolgálja.

ahol $t_0 < t_1$, amelyre $\langle t_0, t_1 \rangle$ az egységnek (például *nap*) tekintendő, t_0 kezdettel. Továbbá, az időtartamot kifejező temporális főnevek kezeléséhez feltételezzük egy további relációt, az “egyenlő hosszú” (\equiv) ekvivalenciarelációt.

A naptári kifejezések predikátumainak mindegyike teljes partíciót jelent az időskálán, amely lehetővé teszi, hogy az időt diszkrét elemek halmazaként kezeljük. Az egyes naptári kifejezéseknek (például *tavaly*, 2012. június 2.) megfeleltethető időtartamot jelölő kifejezések (*év*, *nap*) jelölete megadható az egyes naptári predikátumok jelöletének \equiv reláció szerinti lezárásával. Ezek alapján a temporális kifejezések közül a naptári kifejezések egyetlen intervallumot denotálnak, míg az időtartamot kifejezők egy a \equiv reláció szerinti egész ekvivalenciaosztályt.

Az időhatározók unicitása azonban csak bizonyos kontextuális megszorítás mellett teljesül, ilyenkor azonban a szemantikai státuszuk a határozott leírásokéval azonos. Kamp–Schiehlen (2001) szerint az a kontextus, amelyben az adott terminus unicitása teljesül, maga is eleme egy temporális predikátum jelöletének, mégpedig tipikusan az “eggyel magasabb” partícióba tartozónak (például a *kedden* esetében a *hét* által létrehozott partíció egy eleme a kontextus). A megadott temporális modell, valamint korábbi vizsgálatok alapján (Ohnmacht 2011) is megállapíthatjuk tehát, hogy a progresszív aspektusú mondatban megjelenő időhatározónak teljesítenie kell az unicitás és ismertség feltételét.¹¹

A következőkben a referenciaidő és az eseményidő által jelölt időintervallumok mint rendezett halmazok közötti viszonyt vizsgálom a progresszív és perfektív aspektus esetében.

2. A mondatok temporális szerkezete

2.1. A temporális determináns a mondatban

Az általánosított kvantorok elméletében az általánosított kvantorként fordítható kifejezések egy determinánsból és egy halmazjelölő kifejezésből állnak, és egy predikátum kifejezéssel együtt alkotnak mondatot, amelyhez igazságértéket rendelhetünk. Mivel a két aspektus esetében különbözik a referenciaidő által jelölt rendezett halmaz és az eseményidő által jelölt rendezett halmaz közötti viszony, valamint a progresszív aspektus megszorítást tesz a mondatban megjelenő időhatározó determinánsára (lásd 11. lábjegyzet), feltételez-

¹¹ i) *Azon a napon épp vitorláztam.*
ii) **Egyik nap épp vitorláztam.*
iii) **Néhány alkalommal épp vitorláztam.*

hetjük, hogy a temporális tartományban a temporális topikot kifejező időhatározó determinánsa szabja meg a két halmaz közötti viszonyt. Az alábbi példák azonban ennek ellentmondanak:

- (19) a. *Múlt szombaton/azon a napon/délben/akkor épp vitorláztam.*
b. *Múlt szombaton/azon a napon/délben/akkor meggyújtottam egy gyertyát.*

A fenti mondatok közül (19a) progresszív, (19b) perfektív aspektusú, és mindkettőben ugyanazok az időhatározók szerepelnek, ugyanolyan alakban. Ez azt mutatja, hogy nem az időhatározóhoz tartozó determináns a felelős a különböző aspektusok esetében a referenciaidő és az eseményidő által jelölt rendezett halmazok között megfigyelhető eltérő viszonyért. Mivel a két mondat között csak aspektuális eltérés van, ezért az aspektusnak tulajdoníthatjuk a két halmaz közötti viszony különbözőségét. Ez alapján feltételezem, hogy az aspektus nemcsak hogy eltérő relációt eredményez a két halmaz között, hanem kimondottan maga ez a reláció, ezért temporális determinánsnak tekintem. Ennek megfelelően a következő tételt fogalmazom meg:

Az aspektus ugyanazt a funkciót tölti be a temporális tartományban, mint a determináns a főnévi tartományban; az aspektus és a referenciaidő együttese temporális általánosított kvantorként fordítható kifejezés.

A következő fejezetben megadom a temporális topikot tartalmazó mondatok feltételezett temporális felépítését, azt követően pedig a fenti tétel nyelvi vonatkozásait vizsgálom a perfektív és – elsősorban – a progresszív aspektus kapcsán.

2.2. Az esemény nyoma (Blackburn 1994)

A múlt idő referenciális jellegét kívánja kezelni Blackburn (1994), amikor a *John ran* mondat esetében maga az esemény mellett annak temporális nyomát is feltünteti az ábrázolásban ($P(i \wedge \text{John run})$) és önállóan kezeli.¹²

A *John run* mondatgyök egy konkrét eseményt jelöl, aminek a temporális nyomát Blackburn egy új proposíciós szimbólum ($i, j, k, \dots \in \text{NOM}$) bevezetésével adja meg, a nominálissal (*nominal*). Egy nominális, tetszőleges modellben pontosan egy időpontra vagy időintervallumra igaz, így tulajdonképpen „megnevezi” azt az egyetlen időpontot vagy intervallumot, amely-nél igaz. Így megragadható a *John ran* mondat referenciális jellege, mert ahhoz, hogy a mondat igaz legyen, nem elég, hogy legyen olyan időpont a múltban, amelyre igaz az állítás, hanem kimondottan a $V(i)$ által kijelölt időpontban kell igaznak lennie, ahol V az interpretációs függvény, ami minden

¹² P a múlt idő operátorát jelöli.

$i \in \text{NOM}$ -hoz a T temporális univerzum valamely egyelemű részalmazát rendeli. Az időhatározót tartalmazó mondatok esetében (20) az időhatározó tölti be a nominális helyét. A kettő azonosítása azonban csak azért lehetséges, mert Blackburn nem kezeli az aspektust. Az aspektus vizsgálata szempontjából ugyanis éppen az időhatározó által jelölt referenciaidő (lásd (20): *múlt szombaton*) és az eseményidő (amit a nominális jelöl) közötti viszony releváns, mert ez a különböző aspektusú mondatok esetében eltérő. Jelen tanulmányban tehát Blackburn (1994)-től eltérően az időhatározót nem azonosítom a nominálissal, hanem mindkettőt szerepeltetem az ábrázolásban, önálló jelöllettel.¹³

(20) *Múlt szombaton Aurél (éppen) vitorlázott.*

$P(\text{múlt szombaton} \wedge \text{Aurél vitorlázik} \wedge \chi)$

Feltételezem továbbá a szintaktikai típusok Type halmazát, amelynek részalmazza az alaptípusok Base Type := { e, ε, t, τ } halmaza. Továbbá ha $\alpha \in \text{Type}$ és $\beta \in \text{Type}$, akkor $\langle \alpha, \beta \rangle \in \text{Type}$. Ha $\alpha \in \text{Type}$, akkor megadható Term _{α} , az α típusú jólformált kifejezések halmaza. Továbbá, minden α típushoz hozzárendelhető egy D _{α} tartomány, az α típusú kifejezések jelölétének tartománya. Ha tehát $\delta \in \text{Term}_\alpha$, akkor $[[\delta]] \in D_\alpha$. Az $M := \langle O, E, T, I, <, \circ, F \rangle$, modellben a különböző típusú nyelvi kifejezések szemantikai értéke a következő:

- $[[\delta_e]] \in O$, vagyis az e típusú kifejezések jelölete a modellben egy individuum.
- $[[\delta_\varepsilon]] \in E$, vagyis az ε típusú kifejezések jelölete a modellben egy esemény.
- $[[\delta_\tau]] \in T$, vagyis a τ típusú kifejezések jelölete a modellben egy időpont.
- $[[\delta_t]] \in \{0, 1\}$, vagyis a t típusú kifejezések jelölete a modellben egy igazságérték
- $[[\delta_{\langle \alpha, \beta \rangle}]] \in [[\varphi_\beta]]^{[[\psi_\alpha]]}$, vagyis ha δ egy $\langle \alpha, \beta \rangle$ típusú kifejezés akkor $\delta_{\langle \alpha, \beta \rangle}$ szemantikai értéke egy olyan függvény, amely az α típusnak megfelelő szemantikai értéket leképezi a β típusnak megfelelő szemantikai értékre.

¹³ Mivel a tanulmányban Blackburn által használt szimbólumokat (i, j stb.) időintervallumok jelölésére használom, az esemény temporális nyomát máshogy jelölöm (χ).

Feltételezek továbbá egy **tr** (*trace function*) temporálisnyom-függvényt, ami egy eseményhez hozzárendeli az adott esemény temporális nyomát, azaz ε típusú kifejezésekből $\langle \tau, \tau \rangle$ típusúakat képez.

A (20)-as mondatban az eseményt kifejező mondatgyök (lásd *Aurél vitorlázik*) ε típusú kifejezés, jelölete a modellben egy $e \in E$ esemény, amelyhez a **tr**: $\varepsilon \rightarrow \langle \tau, \tau \rangle$ temporális nyom függvénnyel rendeljük hozzá a temporális nyomát, vagyis az eseményidőt (χ). A temporális topikként álló $\langle \tau, \tau \rangle$ típusú időhatározói kifejezéshez az F interpretációs függvény egy $\langle t', t'' \rangle$ rendezett párként jelölhető i intervallumot (referenciaidő) rendel. A mondat temporális szerkezete a következő:

$$(21) [\text{ASP}_{\langle \langle \tau, \tau \rangle, \langle \langle \tau, \tau \rangle, t \rangle \rangle} (\text{Múlt szombaton})_{\langle \tau, \tau \rangle} (\text{Aurél vitorlázott.})_{\langle \tau, \tau \rangle}]_t$$

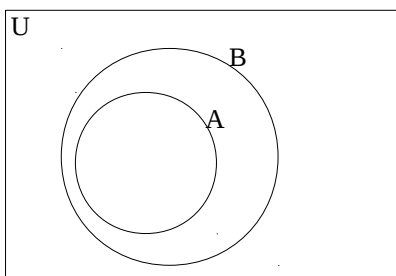
3. A temporális determinánsok jellemzői

3.1. A progresszív és a perfektív által meghatározott reláció

Ha az aspektust temporális determinánsként két rendezett halmaz – azaz intervallum – közötti relációként definiáljuk, akkor megadhatjuk azoknak a relációknak a jellegét, amelyeket az egyes aspektusok határoznak meg.

(20)-nak – az *éppen* módosító nélkül – kétféle olvasatot tulajdoníthatunk: progresszívet és perfektívet. A két olvasat azonos alakjának az az oka, hogy az aspektusnak nincs morfémája, ezért – mivel a mondatban szereplő cselekvés nem igekötős – a progresszív alak nem különbözik a perfektívtől. A temporális determináns által meghatározott viszony azonban része a mondat jelentésének.¹⁴ Ha a mondat progresszív aspektusú, a temporális keret olvasat értelmében a szombati nap teljes egészére igaz, hogy vitorláztam, sőt lehetséges, hogy azt meghaladóan is. Az A halmaz az időhatározó által jelölt rendezett halmaz, a mi esetünkben a múlt szombati nap által jelölt intervallum. A B halmaz a vitorlázás eseményideje által jelölt rendezett halmaz (intervallum). A temporális keret olvasat értelmében a *múlt szombaton* időhatározónak megfelelően az A halmaz részhalmazát képezi a vitorlázás eseményidejének megfelelően az B halmaznak, hiszen a vitorlázás az egész szombatot igénybe veszi (3. ábra).

¹⁴ Ez alapján üres kategóriát kell megfeleltetnünk az aspektusnak az adott szemantikai tartalommal.

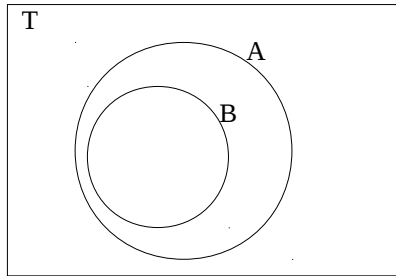

3. ábra: A (20)-as mondat progresszív olvasatában szereplő időhatározók által jelölt halmazok közötti reláció

A progresszív aspektust Kearns (1991) és Kamp–Schiehlen (2001) alapján a határozott főnévi csoportokkal állítottuk párhuzamba, ami azt jelenti, hogy a progresszív aspektus által meghatározott relációnak azonosnak kell lennie a neki megfeleltethető főnévi determináns, vagyis a határozott névelő által meghatározott relációval. A (20) progresszív olvasata alapján megadott diagram valóban egyezik a korábban (16) esetében megadott diagrammal (2. ábra), ami azt mutatja, hogy a temporális determináns ugyanolyan relációt jelöl a két halmaz között, mint a főnévi determináns.¹⁵

A perfektív aspektust Kearns (1991) alapján a határozatlan névelővel állítottuk párhuzamba. Nézzük meg, hogy a perfektív aspektus is igazolja-e a feltételezésünket. A (20) perfektív olvasata esetén a vitorlázásnak nem feltétlenül kell kitöltenie az időhatározóval megadott referenciaidő egészét, elég, ha csak beleesik a megadott időintervallumba. Az nem derül ki, hogy a referenciaidőnek melyik részére esik az esemény, de ez nem is számít. A lényeg az, hogy az esemény a megadott időn belül megy végbe, amit intuitívan úgy fogalmaztunk meg, hogy az eseményidő része a referenciaidőnek. Ez viszont azt jelenti, hogy a B halmaz részhalmaza az A halmaznak, tehát a következő diagram adható meg:

¹⁵ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy bár a bemutatott temporális modell és korábbi vizsgálatok (Ohnmacht 2011) alapján valóban megállapítható, hogy a progresszív mondatban megjelenő időhatározók teljesítik az ucitítás feltételét, tehát egyetlen intervallumot jelölnek, a temporális univerzum modelljéből adódóan ez az intervallum sosem egyelemű, ezért a progresszív aspektus ilyen tekintetben az univerzális determinánshoz hasonló. Az univerzális determináns ugyanakkor a határozott névelővel szemben üres halmazon is értelmezve van, de a temporális topikként álló időhatározók nem jelölhetnek üres halmazt, mert ha üres halmazt jelölő időhatározó jelenik meg a mondatban, akkor az nem topikként áll (lásd *Soha nem vitorláztam*). A progresszív aspektus egyébként monotonitás tekintetében is az univerzális determinánshoz hasonló, de ennek kifejtésére jelen tanulmányban nincs lehetőség. Ezeknek megfelelően a továbbiakban a progresszív aspektust az univerzális determinánssal állítom párhuzamba.

4. ábra: A (20)-as mondat perfektív olvasatában szereplő időhatározók által jelölt halmazok közötti reláció

Látható azonban, hogy ez nem egyezik a határozatlan névelő esetében korábban megadott relációval (1. ábra), hiszen a főnévi determináns esetében az A és a B halmaz metszi egymást, de egyik sem részhalmaza a másiknak, a temporális determináns esetében azonban a B halmaz részhalmaza az A halmaznak. Vajon ez azt jelenti, hogy a perfektív aspektus nem feleltethető meg a határozatlan névelőnek? Nem, ez nem cáfolja a feltételezést, mégpedig a következők miatt. A határozatlan főnévi csoportnak megfelelő általánosított kvantor jelentését a következőképpen adtuk meg:

$$(22) \text{ [[néhány béka]]: [[néhány]] (B) = \{X \subseteq U \mid B \cap X \neq \emptyset\}$$

A vizsgált általánosított kvantor jelentésében tehát az szerepel, hogy a két halmaz, vagyis a főnév által denotált halmaz és a predikátum által denotált halmaz metszete nem lehet üres. Az aspektust a referenciaidő és az eseményidő által jelölt rendezett halmazok közötti viszonyoknak tekintve ez azt jelenti, hogy a referenciaidő és az eseményidő átfedésben legyen egymással, vagyis a két rendezett halmaznak legyen közös eleme. Ennek a definíciónak azonban a (20) perfektív olvasata kapcsán feltételezett temporális általánosított kvantor is eleget tesz, hiszen az A és B halmaz metszete valóban nem üres. Igaz ugyan, hogy a B halmaz minden eleme egyúttal eleme az A halmaznak is, vagyis a teljes B halmaz a metszetükben van, de ez teljesíti a gyengébb feltételt is, miszerint kell, hogy legyen A-nak és B-nek közös eleme.¹⁶ Ez alapján kimondható, hogy a perfektív aspektus megfelel a határozatlan névelő definíciójának, vagyis ugyanolyan determinánsi szerepet tölt be a temporális tartományban, mint a határozatlan névelő a főnévi tartományban.

¹⁶ Kivételt képezne, ha a B üres halmaz lenne, de ez az eset itt nem merül föl, mert az esemény nyoma nem lehet üres intervallum.

Mind a progresszív, mind a perfektív, temporális topikot tartalmazó mondatok vizsgálata azt mutatja hát, hogy az aspektus a főnévi determinánsokhoz hasonló szerepet tölt be a temporális tartományban, így valóban definiálható olyan relációként, amely a referenciaidő által denotált rendezett halmaz és az eseményidő által denotált rendezett halmaz között áll fenn.

A természetes nyelvi determinánsok kapcsán elmondható, hogy relációként, illetve függvényként való megadásuk egyenértékű. A temporális tartományra vonatkozóan ez azt jelenti, hogy az aspektus is megadható függvényként. Ebben a megközelítésben az aspektus definíciója a következő lenne:

Az aspektus egy olyan függvény, ami a temporális univerzum egy részhalmazához rendeli hozzá halmazoknak egy halmazát.

Láttuk azonban, hogy a temporális determinánsok, vagyis aspektusok temporális determinánsként való felfogásának szépséghibája, hogy nem tudjuk konkrét lexikai egységhez kötni ezt a szemantikai funkciót, mert számos különböző szintaktikai, intonációs és pragmatikai eszköz által nyilvánul meg. Míg a főnévi tartományban D+N alakú főnévi csoportokat tekintettünk általánosított kvantoroknak, ahol a főnév determinánsának tulajdoníthattuk az általánosított kvantoron belüli determinánsi funkciót, a temporális tartományban ezt nem tehetjük meg, mert az aspektus és a temporális topikként álló időhátrázó (RI) alkotja a temporális általánosított kvantort.

3.2 A determinánsok általános tulajdonságai

Akár relációként, akár függvényként tekintünk a determinánsokra, halmazelméleti alapon számos elvont tulajdonságukat tudjuk leírni a főnévi tartományban. Ilyenek például a konzervativitás és az antikonzervativitás. Ha sikerül megmutatni, hogy temporális determinánsként az aspektusok esetében is vizsgálhatóak a fenti determinánsi tulajdonságok, és az egyes aspektusok a főnévi megfelelőjükkal azonos tulajdonságokat mutatnak, akkor az igazolja az aspektus temporális determinánsként való felfogását.

3.2.1. Konzervativitás

Egy D determináns konzervatív, ha teljesül rá a következő:

$$(D(A))(B) \Leftrightarrow D(A)(A \cap B)$$

Ez azt jelenti, hogy egy $(D(A))$ általánosított kvantor az általa függvényként felvett argumentumnak, vagyis a B halmaznak csak azzal a részével foglalkozik, amelyik az A halmazzal alkotott metszetben van. A természetes nyelvi

determinánsok általános tulajdonsága a konzervativitás. Például ha a *Minden béka ugrál* vagy az *A béka ugrál* mondatot tekintjük, a mondat igazságértéke szempontjából csak az számít, hogy a békák halmaza (A) teljes egészében része legyen az ugrálók halmazának (B), vagyis minden béka benne legyen az ugrálók halmazában. Az viszont egyáltalán nem számít, hogy a B halmaznak az A halmazon kívüli része ($B \setminus A$) mit tartalmaz, vagy tartalmaz-e egyáltalán valamit. Ugyanígy a *Néhány béka ugrál* mondat esetében sem számít, hogy az univerzumban a békákon kívül ugrál-e még valaki vagy nem ($B \setminus A$).

A konzervativitás tehát minden természetes nyelvi determinánsra jellemző; vizsgáljuk meg az aspektusokat is, először a progresszívet (lásd (23)). A kérdés az, hogy a B halmaz A halmazon kívüli része ($B \setminus A$) ebben az esetben is indifferens-e. Ha a megszakítás problémájára gondolunk, azonnal látjuk, hogy igen. A megszakítás problémája épp az, hogy egy progresszív mondat úgy is igaz lehet, ha a cselekménye nem teljeseedik ki. Ez a progresszív aspektus kapcsán felmerülő jól ismert probléma.

(23) *Épp megy át az úton.*

(23) jelen idejű, ezért azt fejezi ki, hogy az illető a beszédidő pillanatában lépked át az úton. A mondat abban az esetben is igaz, ha a következő pillanatban a cselekmény valami miatt megszakad, tehát a mondat igazságát nem befolyásolja az, hogy a cselekmény folytatódik-e vagy sem. Az adott pillanatban – itt a beszédidő pillanatában – az állítás igaz mindkét esetben. Hasonló megállapításra jutott Kearns (1991), aki szerint igaz ugyan, hogy implikaturaként jelen van a folytatás, de ez csak Grice mennyiségi maximájával magyarázható implikáció, nem következmény.¹⁷ Az eredeti példamondat (20) progresszív olvasata esetén tehát nem számít, hogy a megjelölt referenciaidőn kívül folytatta-e Aurél a vitorlázást vagy sem, vagyis a progresszív aspektus a várakozásunknak megfelelően konzervatív.

Most nézzük a (20) perfektív olvasatát. A konzervativitás definíciója szerint a mondat igazságértékének szempontjából csak a determináns argumentumaként álló A halmaz – vagyis az időhatározó által jelölt rendezett halmaz –, illetve a másik argumentumhalmaznak az A halmazzal alkotott metszete a fontos, vagyis az, hogy a múlt szombatnak van-e olyan része – függetlenül attól, hogy melyik és milyen –, amelyre igaz, hogy Aurél vitorlázott. Ha a két halmaz metszete nem üres, az állítás igaz lesz. Igaz, korábban láthattuk a

¹⁷ A progresszív mondat esetében implikáljuk, hogy az adott esemény a megjelölt időn túl is folytatódik, épp azáltal, hogy a perfektívvel szemben áll. Ha a perfektív mondattal szemben a progresszívet választom, akkor azért teszem, mert annál specifikusabbat nem tudok állítani, mert az adott pillanatban nem állíthatom, hogy átér.

mondat igazságfeltételeit ábrázoló Venn-diagramot (4. ábra), amely azt mutatta, hogy ebben az esetben a B halmaz nemcsak metszetet alkot az A halmazzal, hanem annak teljes egészében része, mintegy inverze a progresszívnek. A perfektív mondatok esetében a $B \setminus A$ tipikusan üres, hiszen a megjelölt időintervallumon belül kiteljesedik az esemény. Kimondottan azt az esetet kifejezni, hogy $A \cap B$ -n kívül sem A, sem B nem üres, vagyis az adott időintervallumok részlegesen fedik egymást, csak további nyelvi eszközök, az aspektuális segédigék segítségével fejezzük ki (például *elkezdte/befejezte a vitorlázást*).¹⁸

3.2.2. Antikonzervativitás

A főnévi tartományban a határozott névelő és a *néhány* determináns közti különbség többek között az antikonzervativitás tulajdonságával ragadható meg. Egy D determináns antikonzervatív, ha teljesül rá a következő:

$$(D(A))(B) \Leftrightarrow D(A \cap B)(B)$$

Az antikonzervativitás alapján a mondat igazságértékének megállapításához a B halmaz mellett az A halmaznak csak azon részét vesszük figyelembe, amely a B halmaznak is része. A *Néhány béka ugrál* mondatban szereplő *néhány* determináns antikonzervatív, mert a mondat igazságértékének a szempontjából nem számít, hogy a békák halmazának (A) az ugráló békákon kívül milyen elemei vannak. A mondat akkor is igaz, ha például az univerzumban összesen csak négy béka van, és azok mind ugrálnak, de akkor is igaz a mondat, ha megszámlálhatatlan béka van az univerzumban, és abból – mondjuk – négy ugrál, $A \setminus B$ tehát irreleváns. A *néhány* determináns konzervatív és antikonzervatív egyaránt, ami azt jelenti, hogy a mondat igazságértéke szempontjából mind az A halmazból, mind a B halmazból kizárólag az $A \cap B$ számít. Vagyis sem az nem számít, hogy hány béka nem ugrál, azaz hogy vannak-e egyáltalán az ugráló békákon kívül még békák, sem az, hogy a

¹⁸ Valójában súlyosabb következményei vannak ennek az eltérésnek. A (20) példában atelikus eseményt kifejező predikátum áll, ezért nem jelent problémát a perfektív aspektusnak a nem üres metszettel való megadása. Telikus eseményeket kifejező predikátumoknál azonban (például a *Múlt szombaton Aurél lenyírta a fűvet* mondat esetében) az is szükséges a mondat igazságához, hogy az adott esemény ne folytatódhasson (hiszen kiteljesedett a referenciaidőn belül). Ez viszont azt jelenti, hogy a perfektív inkább inverze a progresszívnek, hiszen fontos, hogy a teljes B halmaz, vagyis az eseményidő része legyen a referenciaidő A halmazának. Ez viszont ellentmond a konzervativitásnak, ami azt jelenti, hogy a perfektív aspektus nem tekinthető determinánsnak. A perfektív aspektus nézőpontaspektusok közé sorolását egyéb szempontok alapján sem tartom megfelelőnek – aminek a tárgyalására ebben a tanulmányban nincs lehetőség – ezért valójában nem az aspektusok determinánsi státuszát, hanem a perfektív aspektus valódi aspektus státuszát kérdőjelezném meg.

békákon kívül ki mindenki ugrál még, vagy egyáltalán ugrál-e még valaki. Az ilyen determinánsok a metszetképző determinánsok.

A perfektív aspektus feltételezésünk szerint tehát metszetképző determináns lesz, azaz rendelkeznie kell az antikonzervativitás tulajdonságával. A (20) példamondat perfektív olvasatát tekintve a mondatból nem derül ki, hogy a vitorlázás a nap folyamán mikor történt, de ugyanúgy igaz lesz a mondat akkor is, ha a nap elején, közepén vagy végén, akár éjszaka történt. A mondat igazságértéke nem változik, ha az eseményidőn kívül is vannak még elemei az A halmaznak, vagyis az esemény nem veszi igénybe a teljes szombati napot, de akkor sem, ha az A halmaznak nincs az $A \cap B$ -n kívüli eleme, vagyis ha a referenciaidő pontosan egybeesik az eseményidővel, mert az esemény a teljes szombati napot lefedi. Ez pedig pontosan az antikonzervativitást mutatja, hiszen $A \setminus B$ irreleváns. A perfektív aspektusról tehát kimondható, hogy antikonzervatív.

Mivel a progresszív aspektust az univerzális determinánsnak feleltetjük meg, azt jósoljuk, hogy nem lesz antikonzervatív (ez egyébként a határozott névelővel való párhuzam esetére is vonatkozna). A *Minden béka ugrál* mondat esetében ugyanis fontos, hogy ne legyen olyan béka, amelyik nem ugrál. Tehát az $A \cap B$ -n kívül az A halmaznak, a békák halmazának ne legyenek további elemei, mert az pont azt jelentené, hogy van nem ugráló béka, vagyis a mondat hamis lenne. Az univerzális determinánsnál tehát releváns az $A \setminus B$, hogy az A halmaz részhalmaza legyen B -nek (3. ábra). A *Múlt szombaton Aurél épp vitorlázott* mondatot tekintve ha az esemény nem venné igénybe a teljes szombati napot, akkor a mondat nem lenne igaz. Az igazságérték szempontjából tehát a teljes A halmaz számít, nem csupán az $A \cap B$, vagyis a progresszív aspektusról megállapíthatjuk, hogy nem antikonzervatív.

A vizsgálatok tehát azt mutatják, hogy a temporális topikot tartalmazó mondatok esetében az aspektusokat valóban indokolt temporális determinánsnak tekinteni, és értelmezhetőek rajtuk a főnévi determinánsokra jellemző tulajdonságok. A vizsgált determinánsi tulajdonságok – a konzervativitás és az antikonzervativitás – alapján a perfektív aspektus a főnévi tartománybeli határozatlan névelőhöz, a progresszív aspektus pedig az univerzális determinánshoz hasonló.

Perfektív: *A perfektív aspektus olyan temporális determináns, amely konzervatív és antikonzervatív.*

Progresszív: *A progresszív aspektus olyan temporális determináns, amely konzervatív és nem antikonzervatív.*

Az aspektus ilyen megközelítésben egy függvény, ami argumentumaként fölveszi a referenciaidő által jelölt rendezett halmazt (lásd referenciaidő), így egy újabb függvényt hoz létre (lásd temporális általánosított kvantor), amely fölveszi argumentumaként az esemény által jelölt rendezett halmazt (eseményidő), és így jön létre a mondat, amihez igazságérték rendelhető:

Aspektus: *Az aspektus egy olyan függvény, ami a temporális univerzum egy részhalmazához rendeli hozzá halmazoknak egy halmazát.*

Összefoglalás

A tanulmányban az általánosított kvantorok elméletének keretében olyan tulajdonságokat vizsgáltam, amelyekkel eddig az aspektusokkal kapcsolatban nem foglalkoztak. Megmutattam, hogy az aspektusok érdemben vizsgálhatók halmazelméleti alapon, és tekinthetők a temporális tartomány determinánsainak, vagyis a főnévi determinánsokhoz hasonlóan definiálhatóak függvényként. Ennek megfelelően mindez a hasonlóság, amit a szakirodalomban a temporális és a főnévi tartományban már megállapítottak, illetve a különböző aspektusok esetében megfigyelhető speciális viselkedési formák az aspektus determinánsi jellegével magyarázhatók.

A vizsgálat legfontosabb eredményének azt tartom, hogy a segítségével megragadható a nyelvben a főnévi és a temporális tartomány strukturális hasonlósága és különbözősége, valamint lehetőség nyílik számos olyan kérdés vizsgálatára, amelyek a főnévi tartományban már kutatott területek.

Hivatkozások

- Bach, Emmon 1986. The Algebra of Events. *Linguistics and Philosophy* **9**: 5–16.
- Barwise, Jon – Cooper, Robin 1981. Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* **4**: 159–219.
- Blackburn, Patrick 1994. Tense, Temporal Reference and Tense Logic. *Journal of Semantics* **11**: 53–101.
- Corazza, Eros 2002. Temporal indexicals and temporal terms. *Synthese* **130**: 441–460.
- Kamp, Hans – Schiehlen, Michael 2001. Temporal Location in Natural Language. In Hans Kamp – Uwe Reyle (eds.) *How we say WHEN it happens. Contributions to the theory of temporal reference in natural language*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 181–232.

- Kearns, Katherine Susan 1991. *The Semantics of the English Progressive*, PhD. dissertation, Dept. of Linguistics and Philosophy, Cambridge (MA), MIT.
- Krifka, Manfred 1989. Nominal Reference, Temporal Constitution and Quantification in Event Semantics. In R. Bartsch – J. v. Benthem – van Emde Boas (eds.) *Semantics and Contextual Expression*. Dordrecht, Foris, 75–115.
- Montague, Richard 1969. On the nature of certain philosophical entities. In: *The Monist* 53(2): 159–164.
- Ohnmacht Magdolna 2011. A progresszív aspektus temporális tulajdonságainak vizsgálata – Az unicitás. In Tóth Zsófia Anna (szerk.) *A varázsgyűrűtől az interkonfeszzióális kommunikációig – Információ-tudományi metszéspontok bölcsészeti megközelítésben*. Szeged, Primaware. 194–202.
- Ohnmacht Magdolna 2012. A progresszív és a temporális topik a magyarban. In Gécseg Zsuzsanna (szerk.) *Lingdok 11. Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*, Szeged, JATEPress. 167–183.
- Partee, Barbara H. 1984. Nominal and temporal anaphora. *Linguistics and Philosophy* 7: 243–286.
- Smith, Carlota S. 1991. *The Parameter of Aspect* (2nd edition 1997). Dordrecht, Kluwer Academic Press.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and Times. *Philosophical Review* 66(2): 143–160.

A MŰVELTETŐ MORFÉMÁVAL JELÖLT PASSZÍV SZERKEZETEK KIALAKULÁSÁRÓL AZ ÓTÖRÖKBEN

Ótott-Kovács Eszter

Bevezetés¹

A keleti ótörök – a Lars Johanson-féle nyelvtörténeti osztályozás (Johanson 1998b: 85) szerint – a VIII–XIII. századi Belső-Ázsiában rovásírással, ujjgur, manicheus, tibeti, bráhmī és arab írással lejegyzett nyelvmlékek alapján rekonstruálható nyelv, ami a tág földrajzi és időbeli keret miatt nem tekinthető egységesnek.

Jelen dolgozat azokkal az ótörök szerkezetekkel kíván foglalkozni, amelyekben az igei tövön ugyan műveltető morféma szerepel², de a szerkezet passzív³. Ilyen a következő (1) példa, amelyben a *bas-* 'nyom, elnyom, rajtaüt'⁴ igei alakon az *-(X)t-* műveltető morféma található, a szerkezet mégsem műveltetői ('üttet, veret'), hanem passzív ('meg van ütve'). (A példa forrása: Erdal 1991: 844–845.)

- (1) *tük tūmān kiši-lār ig agrīg-qa bas-īt-īp*
sok tízezer ember-PL betegség fájdalom-DAT elnyom-CAUS-CV
umuǰsuz inaǰsiz yat-ur-lar
reménytelen(ül) egyedül fekszik-PRES-PL.3
'sok tízezer ember betegségtől és fájdalomtól megtámadva remény-
telenül és egyedül fekszik'

(Suv 587,3)

A jelenség megtalálható a XIII. század végén vagy a XIV. század elején lejegyzett kipscak nyelvmlékben, a *Codex Cumanicus*ban is, ahogy az aláb-

¹ Ezúton szeretném megköszönni a dolgozat névtelen lektorának a dolgozat korábbi verziójához fűzött megjegyzéseit. Jelen dolgozat sokat profitált a terminológiára vonatkozó tanácsaiból.

² Az ótörök műveltető morfémák a következők: *-(U)r-*, *-Ar-*, *-gUr-*, *-(X)z-*, *-(X)t-*, *-tUr-*. (Erdal 2004: 229)

³ Összehasonlításképp az ótörök passzívnak nevezett morfémák: *-(X)l-* és *-sXk-*, illetve a kései ótörökben a *-tXl-* és a *-tUrXl-* morfémák (Erdal 2004: 228). Utóbbi kettő magyarázatát lásd a 4.6. részfejezetben.

⁴ Az ótörök szavak jelentését Clauson (1972) alapján adom meg.

bi (2) példa mutatja. (A példa forrása: Erdal 1991: 844.)

- (2) *murvat-ı̄nja s̄an ȳan-dir-ip yazix-ı̄miz-ni k̄otir-di-ŋ*
 jóság-POSS.SG.2.DAT⁵ te legyőz-CAUS-CV bűn-POSS.PL.1-ACC elvisz-PAST-SG.2
 'a jóságod által legyőzve elvitted a bűneinket'

Tovább él a jelenség egyes mai török nyelvekben is, így a tuvaiban, a tofában, a sórban, az altajiban, a hakaszban, a jakutban, az özbegben (Rassadin 1978: 138), a karakalpakban (Kormušin 1976: 89), a baskírban (Nedyalkov 1991: 14) és a kazakban (Erdal 1991: 844). A (3) mondat a tuvaiból (Bergelson–Kibrik 1995: 397), a (4) a tofából (Rassadin 1978: 138), az (5) pedig a jakut nyelvből való (Kormušin 1976: 89).

- (3) *oglu ača-zin-ga ette-dir-bišaan, igla-p tur-gan*
 fiú.POSS.SG.3 apa-POSS.SG.3-DAT ver-CAUS-CV⁶ sír-CV AUX-PAST(SG.3)⁷
 'Amikor a fiú az apja által meg lett verve, sírt.'
- (4) *čaa-da raanit' kıl-dir-gan men*
 háború-LOC sebesít csinál-CAUS-PAST SG.1⁸
 'A háborúban megsebesültem.'
- (5) *atah-piın ik-ka itir-tar-dı-m*
 láb-POSS.SG.1 kutya-DAT harap-CAUS-PAST-SG.1
 'A lábam meg lett harapva a kutya által./ Megharapta a kutya a lábam.'

⁵ Ahol a toldalékok összevonódnak, ott a glosszázás során nem kötőjellel, hanem ponttal kerülnek elválasztásra az egyes elemek. Hasonlóképp ponttal választom el a tótól a toldalékot azokban az esetekben, amikor a toldalékolás során a szótári szó alakja módosul. (Például az (5) mondat esetében.)

⁶ Sem a mai török nyelvekben, sem az ótörökben nem ismert olyan jelenség, hogy bármilyen konverbiumi morféma (így például a (12), (14), (18) és (19) mondatok esetében) passzvizálná az általa jelölt mellékmondat predikátumát. Az tehát, hogy egy igén konverbiumi morféma szerepel, nem bír jelentőséggel a vizsgált téma szempontjából.

⁷ A török nyelvekben az egyes szám harmadik (és gyakran a többes szám harmadik) személyű igei személyrag zéró jelölésű. Mivel az összes többi személy esetén van testes személyrag (vagy a személyes névmásokból kialakult személyjelölő klitikum (lásd a (4) példa esetén)), így egyértelmű, hogy amikor az igei személyrag zéró jelölésű, akkor egyes (vagy többes) szám harmadik személyű alany szerepel a mondatban. Ilyen esetekben a zéró igei személyragot zárójelben adtam meg, míg a testes személyragokat kötőjellel választottam el.

⁸ A *men* elem alakilag ugyan megegyezik az egyes szám első személyű személyes névmással, de itt mégis mint igei személyrag lett glosszázva. Ennek az az oka, hogy a török nyelvekben a személyes mondatokban az alany a mondat elején, az állítmány a végén szerepel. Ebben az esetben azzal a jelenséggel van dolgunk, hogy a személyes névmások igei személyragokká kezdenek válni, először klitikumokként, később szuffixumként jelennek meg az időjel után. A jelenség ismert egyes török nyelvekben, így például a törökországi törökben, ahol egyes igei személyragok személyes névmási eredetűek, kialakulásuk pedig jól nyomon követhető az írott forrásokban.

Ez a jelenség az ótörök nyelvemlékektől egészen a mai nyelvekig végigkövethető, így kizárható az, hogy az ótörök szövegek félreértelmezésével vagy ótörök könyvnyelvi jelenséggel van dolgunk (ugyanis a fennmaradt ótörök szövegek nagy része – a rovásemlékeket kivéve – fordításirodalom). Sokkal inkább egy régi török nyelvi változás eredménye ez a szokatlan szerkezet. A továbbiakban – ezt alátámasztandó – az ótörök műveltető szerkezetekből létrejövő passzív szerkezetek kialakulását és ennek lehetséges okait mutatom be.

A kutatáshoz szükséges korpusz az *Ač pars* című buddhista mesében (Gabain 2007: 242–250), valamint Sir Gerald Clauson ótörök etimológiai szótárában előforduló példákból (Clauson 1972), továbbá a Röhrborn (1972) és Erdal (1991: 843–847) által közölt mondatokból áll.

1. Rövid kutatástörténet

A műveltető morfémát tartalmazó ótörök passzív szerkezetek megléte – a szerkezet szokatlansága miatt – több altajisztikával foglalkozó kutatónak is szemet szúrt. Ezek közül Röhrborn (1972) adott először bővebb leírást a jelenségről: tanulmányában főleg azokat a jegyeket igyekszik összegyűjteni, amelyek segítik a passzívként értelmezhető szerkezetek megkülönböztetését a műveltetői szerkezetektől. Ezek részletes tárgyalására alább kerül sor.

Johanson elmélete szerint a török műveltetői szerkezetek egy általa *transcendence*-nek nevezett új igenemi fogalommal lennének leírhatóak, amely esetén az alanyok alapvetően ágensek, de egyes esetekben ezt „meghaladva” páciensi tartalmakat is magukra vehetnek. (Erről bővebben Johanson 1974, 1976–77: 126–128, 1998a: 55–56.)

Erdal (1991: 843–847) rövid összefoglalójában ismerteti az addigi eredményeket, nézeteket, emellett több példát is hoz. Röviden megfogalmaz egy hipotézist, amely szerint a műveltető morfémák inkább „reverzívék”: ha intranszitiv tövekhez kapcsolódnak, tranzitívva tesznek, ha tranzitív tőhöz kapcsolódnak, akkor intranszitivvá (Erdal 1991: 844).

Megemlítendő még Robbeets (2007), amelyben a szerző a „transzeurázsi nyelvek”⁹ rokonságát igyekszik azzal bizonyítani, hogy egy pTE *-*ti*- kauzativ-passzív morfémát feltételez, és ezt a morfémát hasonló funkciókban véli felfedezni a „transzeurázsi” nyelvekben.¹⁰ Ennek a törökségi fejlődésének az ótörök -(X)t- morféma lenne (Robbeets 2007: 178–179).

⁹ Ide tartoznak a török, mongol, mandzsu-tunguz nyelvek, valamint a koreai és a japán.

2. Az igenemi szerkezetek változása

Az alábbi 3. és 4. pontokban a műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek kialakulását kívánom bemutatni.

Mindenekelőtt azonban le kell szögezni, hogy a világ nyelveiben nem ritka, hogy egyes igenemi morfémával vagy valamilyen analitikus módon történő jelölés többféle igenemi szerkezet jelölésére is használatos – mint ahogy a vizsgált téma esetében is ez áll fenn. Ilyen például az eredetileg reflexív szerkezetekre jellemző jelölés (legyen az morféma vagy analitikus jelölési mód) használata a passzív szerkezetek jelölésére is.

A német nyelvben a proto-indoeurópai **s(w)e-* visszaható névmás szabályos fejleménye, a *sich* visszaható névmás nem csak visszaható, hanem anti-kauzatív és *middle* (abban az értelemben, ahogy Fagan (1988) használja a terminust; Haspelmath a *potential passive* megnevezést használja; az erre vonatkozó terminológiai magyarázatról lásd Haspelmath (1990: 33–34)) szerkezetek jelölésére is használatos, de nem jelölhet passzív szerkezeteket. A (6) mondat tehát nem értelmezhető passzív, csak *middle* szerkezetként. A német *sich* névmáshoz hasonlóan a lengyel *się* visszaható névmás sem használható a passzív szerkezetek jelölésére. (Haspelmath 1990: 42–43)

- (6) *Das Brief schreibt sich.* (Haspelmath 1990: 42–43)
'*Írják a levelet./ A levél [szinte magától] íródik.'

Az orosz *-sja* toldalék ugyancsak a **s(w)e-* visszaható névmásból alakult ki. Azonban a mai oroszban nem csak a reflexív, az antikauzatív, hanem a passzív szerkezet jelölésére is szolgálhat (Haspelmath 1990: 42–46). Ezt mutatja az alábbi passzív példa:

- (7) *Pis'mo pišetsja (Oneginym).* (Haspelmath 1990: 45)
'Íródik a levél (Onegin által).'

A proto-indoeurópai visszaható névmás nem volt használatos a passzív szerkezet jelölésére, ahogy az a németben és a lengyelben sem lehetséges; a passzívum kialakulása az eredetileg reflexív szerkezetekre jellemző jelölés mellett az oroszra jellemző fejlemény (Haspelmath 1990: 42–46). Vagyis – mint ahogy a példák alapján látható – lehetséges, hogy egy morféma vagy analitikus jelölési mód többféle igenemi szerkezetet jelöljön.

¹⁰ A török, mongol, mandzsú-tunguz nyelvekben, a koreaiiban és a régi japánban is megtalálható az a jelenség, hogy a műveltető szerkezetekből esetenként passzív szerkezetek jöhetnek létre (Nedjalkov 1991), de ezt nem egy esetleges pTE **-ti-* morfémából eredeztethető szuffixum jelöli. A manzsúban például a *-bu-* egyszerre műveltetői és passzív morféma is (Nedjalkov 1991: 5, 10–13).

Továbbá Haspelmath elmélete szerint (többek között az indoeurópai nyelvek esetén) a reflexív szerkezetekből jöttek volna létre az antikauzatív és passzív szerkezetek (Haspelmath 1990). A továbbiakban a dolgozat azt igyekszik bemutatni, hogy az ótörök műveltető szerkezetekből hogyan jött létre a passzív szerkezet.

3. A műveltető morfémát tartalmazó passzív szerkezet kialakulása

3.1. Az ótörök műveltető szerkezetek rövid bemutatása

Az ótörökben (csakúgy, mint a mai török nyelvekben) a műveltető szerkezetek létrehozásakor az alapigéhez egy műveltető morféma járul, ezek az ótörökben az $-(U)r-$, $-Ar-$, $-gUr-$, $-(X)z-$ morfémák, amelyek csak intranszítív tövekhez csatlakozhatnak, valamint az $-(X)t-$ és $-tUr-$ szuffixumok, amelyek tranzitív és intranszítív igékhez egyaránt járulhatnak¹¹. Továbbá az alapeseményhez képest egy új elem jelenik meg a szerkezetben, ez az okozó (*causer*), ami a nominatívussal jelölt alanyi pozícióba kerül. Az alapige alanya, a műveltetői mondat eszközlője (*causee*) a legmagasabb el nem foglalt pozíciót foglalja el: ha az alapige intranszítív, akkor az akkuzatívussal jelölt direkt tárgyi pozíciót; ha az alapige tranzitív, akkor a datívussal jelölt indirekt tárgyi pozíciót (Comrie 1989: 165–184). Ez végigkövethető a (8) példa alapján, ahol az alapige (*aša-* 'eszik') tranzitív, így a műveltetése során – mivel a direkt tárgyi pozíció foglalt (*aš* 'étel')¹² – az alapesemény alanya (*män* 'én') a datívussal jelölt indirekt tárgyi pozíciót foglalja el.

- (8) *ol maŋa aš aša-t-ti* (Kašy. I 210) (Clauson 1972: 257)
ő én.DAT étel(-ACC) eszik-CAUS-PAST(SG.3)
'Ő velem ételt etetett.'

Érdemes megjegyezni, hogy a mai török nyelvekben csakúgy, mint az ótörökben a műveltetői szerkezet nem csak faktitív, hanem megengedői (permisszív) jelentésű is lehet. Így például a törökországi törökben *konuštur-* ige (*konušt-* 'beszél') lehet 'beszéltet' és 'hagyja beszélni' jelentésű is.

3.2. Mikor jöhet létre a passzív szerkezet?

A műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek kialakulása csak szigorúan meghatározott mondattani környezetben következhet be.

¹¹ Azt, hogy pontosan melyik morféma kapcsolódhat egy tőhöz, hangtani kritériumok szabályozzák. Erről lásd Erdal (1991: 709–848).

¹² Ez egy jelöletlen direkt tárgyi alak, ilyenkor az akkuzatívuszi morféma nem szerepel a tőn.

Az első kritérium, hogy csak *transzítív* alapigék műveltetése esetén jöhet létre a passzív szerkezet (Erdal 1991: 845, Nedyalkov 1991: 13). Vagyis ilyenkor a műveltető morfémás igének három argumentuma van: az okozó (alanyi pozícióban, nominatívusszal), az eszközlő (indirekt tárgyi pozícióban, datívusszal) és a direkt tárgy (akkuzatívusszal vagy jelöletlen akkuzatívusszal ellátva). Mivel az *-(U)r-*, *-Ar-*, *-gUr-*, *-(X)z-* morfémák csak intranzitív igékhez járulhatnak, ezek esetén sosem fordulhat elő a passzívum. A passzív szerkezet tehát csak az *-(X)t-*, *-tUr-* morfémákat viselő igéknél jelenik meg, és ezek közül is az *-(X)t-* esetén sokkal gyakoribb.¹³ Feltehetően az *-(X)t-* szuffixum ilyen funkcióban való gyakori előfordulása miatt több szerző (például Gabain 2007: 60, Robbeets 2007: 178–179) is azt feltételezi, hogy ez egyszerre műveltetői és passzív morféma is. Ugyanakkor már az ótörök adatokból is kiderül, hogy itt nem egyetlen morfémának, hanem maguknak a műveltető szerkezeteknek (bármilyen morfémával is legyenek jelölve) egy bizonyos mondattani környezetben történő funkcióváltozásáról van szó. Ezt támogatja, hogy a mai török nyelvek szerkezetei esetén nem csak a fent említett két morféma fordulhat elő, így az alábbi passzív tofa mondatban a *-GXs-* műveltető morféma¹⁴ szerepel:

- (9) *men a't-ka ka-as-ti-m*¹⁵ (Rassadin 1978: 137–138)
 én ló-DAT dob-CAUS-PAST-SG.1
 'Le lettem dobva a ló által./ Ledobott a ló.'

A második feltétel, hogy *az okozónak és a direkt tárgynak ugyanarra az entitásra kell utalnia* (Erdal 1991: 846–847). Az alábbi – csak műveltetőként értelmezhető – mondatban megjelenik az okozó, a direkt tárgy és az eszközlő is; az okozó és a direkt tárgy referenciája pedig ugyanaz.

- (10) *anta ötrü batra xatun ellig bäg-kä*
 az.ABL után Bhādra asszony [birodalommal bíró] uralkodó-DAT
ät'öz-i-n säv-it-käl-ir ücün...
 maga-POSS.SG.3-ACC szeret-CAUS-AUX-PRES(SG.3) miatt
 'azután [így beszélt] Bhādra asszony, hogy az uralkodóval
 megszerettesse magát...' (U III 54, 16–17)
 (Röhrborn 1972: 72)

¹³ Ez talán az alapigék hangtani sajátosságaira vezethető vissza. A korpuszban található *-tUr-* morfémával előforduló passzív jelentésű szerkezetek igéi a következők: *ar-tur-* 'becsap-CAUS', *soq-tur-* 'megüt, összezúz-CAUS'.

¹⁴ Ez a morféma még nem lehetett meg az ótörökben (Erdal 1991), de a középtörök csagatáj szövegekben már megtalálható (Eckmann 1966: 71-72).

¹⁵ *kaas-* < **kag-gis-*

A *säv-* 'szeret' jelentésű ige tranzitív; műveltető morfémával való ellátása után (*säv-it-*) háromargumentumú lesz. Az okozó (*Bhādra aszsony*) ugyanaz, mint a direkt tárgy, vagyis az okozó magán hajatat végre egy cselekvést.

Ilyen helyzetben a direkt tárgy implicit maradhat, vagyis nem szükséges nyíltan megjelennie a szerkezetben, ami úgy tűnik, nem egyedülálló jelenség az ótörökben.

3.3. A direkt tárgy impliciten maradása

A műveltető mondatok esetén az alannal koreferens, illetve az alanyhoz tartozó (például az alany valamilyen testrészét kifejező) direkt tárgy elhagyása nem egyedi eset, több példa is van erre az ótörökben. Röhrborn (2001) több példát is hoz a jelenségre vonatkozóan. A *tizlärin cök-it*¹⁶ szerkezet szó szerinti fordításban annyit tesz: 'térdéit lefelé mozgatja', azaz 'letérdel'. Az alábbi (11) mondatban, mivel a *tiz* 'térd' szó nem általános értelemben szerepel, nem hagyható el:

- (11) *oŋ tiz-i-n cök-it-ip* (U II 47, 78)
 jobb térd-POSS.SG.3-ACC [lefelé mozog]-CAUS-CV
 'a jobb térdét letéve/ a jobb térdével letérdelve'
 (Röhrborn 2001: 268-269, Clauson 1972: 414)

Azonban, ha a *tiz* 'térd' direkt tárgy általános értelmű, akkor implicit maradhat. Így a következő (12) szerkezetet kapjuk, amely esetén a *cök-it-* – önmagában 'lefelé mozgat' jelentésű szó – 'a térdét lefelé mozgatja, letérdel' jelentésben szerepel.

- (12) *odun han qamağ uluğ bāğ-lär-i bodun-ï*
 Hotan kán mind nagy törzsfő-PL-POSS.SG.3 nép-POSS.SG.3
boqun-ï birlä cök-it-ü olur-up (HtTug V 77, 2–3)
 nép-POSS.SG.3 együtt [lefelé mozog]-CAUS-CV ül-CV
 'a hotáni kán az összes nagy törzsfőjével és a népével együtt letérdelt és leült...'¹⁷
 (Röhrborn 2001: 268)

Az alannal koreferens (illetve a (12) esetében az alanyhoz tartozó) direkt tárgy impliciten maradását a megnyilatkozás egyéb részei, illetve a *cök-it-* ige habituális olvasata teszi lehetővé.

¹⁶ Röhrborn véleménye szerint ezek a szerkezetek kínai hatásra jelentek meg (Röhrborn 2001: 268, 270). Azonban a kínai megfelelőekben nem törlődött a direkt tárgy, tehát ez török fejlemény.

¹⁷ Az ige ugyan nem finit ige, mivel az *-(X)p* konverbiumi morféma szerepel az igetőn, ezt a konverbiumentípust azonban fordításokban többnyire finit igeként szoktuk visszaadni, ugyanis jelentés szempontjából egyszerű kapcsolatos viszonyt jelez a főige és a határozói mellékmondat között.

Hasonló példa az *ätözin täprät-* 'testét/magát mozgatja', vagyis 'mozog', ahol a *täprä-t-* használható 'mozog' jelentésben az alannal koreferens direkt tárgy explicit megjelenése nélkül is (*täprä-* 'mozog, moccan'); továbbá a *bälgür-t-* műveltetői alak jelentheti azt, hogy 'megmutatkozik' az *ätözin* 'magát' direkt tárgy nélkül is (*bälgür-* 'megjelenik, megmutatkozik'; Röhrborn 2001: 269)

3.4. A reflexív mint a műveltetői és a passzív szerkezet közti átmenet

A fenti példákhoz hasonlóan a tranzitív alapigéből¹⁸ alkotott műveltető szerkezetekben az alannal koreferens direkt tárgy törlődhet, míg a datívusszal jelölt indirekt tárgy megmarad, illetve megmaradhat.¹⁹ Így jön létre az alábbi mondat:

- (13) *ög-kä qan-qa säv-it-miš är-di-ŋ* (Suv 620,1)
 anya-DAT apa-DAT szeret-CAUS-REP.PAST létezik-PAST-SG.2²⁰
 'Szeretve lettél apá[d] és anyá[d] által.'

(Erdal 1991: 844)

Érdemes összevetni a (13) mondatot a fentebb hozott (10) példával: a (13) esetén az alannal azonos referenciájú direkt tárgy törlődött, míg az eszközlő (a deponált ágens vagy experiens) megmarad a szerkezetben. Az ilyen, (13) példához hasonló mondatok esetén beszélhetünk passzívumról; a (10) esetén, ahol nincs törölt elem, nem merülhet fel a passzívként való értelmezés lehetősége. További példa a jelenségre a (14) mondat, ahol – az előzőhöz hasonlóan – nincs direkt tárgy a szerkezetben.

¹⁸ A tanulmány névtelen lektora megjegyzi, hogy a direkt tárgy impliciten maradása a műveltető alapú passzív szerkezetekben tranzitív alapige mellett történik, míg a 3.3-as pontban hozott példákban csak intranszitiv alapigék mellett. Ezt ugyanakkor nem látom akadálynak a gondolatmenet szempontjából. A lényeges az, hogy az alannal koreferens direkt tárgy (bizonyos esetekben) törlődhet az ótörökben.

¹⁹ Ez a mai nyelvekben is így lehet. Rassadin megjegyzi a tofa példák kapcsán, hogy a passzív jelentés esetén az alany és a datívusszal jelölt eszközlő van jelen a mondat szerkezetben (Rassadin 1978: 138).

²⁰ Az ótörökben a *-mİš* időjel az utána álló *är-* 'létezik' jelentésű – ilyen esetben kopulaként használt elem – *-DI* múlt idős alakjával együtt a régmúlt igeidőt fejezi ki (Erdal 2004: 270).

- (14) *üč kőkürčgän atay-i²¹ lačün-qa qav-it-ur²² ärkän*
három galamb fiatal-POSS.SG.3 sólyom-DAT üldöz-CAUS-PRES(SG/PL.3) amíg
'Mikor a három galambfióka üldözve volt a sólyom által...' ²³ (Suv 620, 20–1)
(Clauson 1972: 582; Röhrborn 1972: 71; Röhrborn 1988: 259; Erdal 1991: 777.)

Ilyen esetekben a Haspelmath által felállított séma szerint a műveltető szerkezetből reflexív értelmezésen keresztül jön létre a passzívum (Haspelmath 1990: 46–49). Az olyan műveltető szerkezetekben, amelyekben az alany magán hajat végre valamilyen cselekvést, az ötörökben – a fentiekben bemutatottak szerint – a direkt tárgy törölhető. Ilyenkor a nominatívusszal jelölt alany szerepét betöltő elem vagy ágensként értelmeződik – a szerkezet műveltetőként funkcionál; vagy az alany értelmeződhet páciensként – ebben az esetben a mondat passzívvá válik. Ugyanakkor az alapszerkezet ágense (a műveltető mondat eszközlője) megmaradhat a szerkezetben. Érdekes szempontunkból, hogy a műveltető és passzív szerkezetek hasonlítanak egymásra az alapszerkezet ágensének deponálása szempontjából: mindkettő esetében az eredeti ágens egy esethierarchiában alacsonyabb esettel lesz jelölve, és pragmatikai szempontból háttérbe szorul.

Fontos megjegyezni azonban, hogy a passzívként való értelmezés (egyes esetekben) nem zárja ki a műveltetői, illetve a permisszív értelmezést sem. A (13) mondat értelmezhető úgy, hogy az alany tett azért valamit, hogy a szülei megszeressék őt, emiatt a (13) jelentése lehet ez is: 'megszerettetted (magad) anyá[d]dal és apá[d]dal' (Erdal 1991: 844). Illetve a (14) mondatnál is esetleg elképzelhető, hogy a három galambfióka hagyta, hogy a sólyom üldözze őket. Vélhetőleg a kétértelműségek elkerülése okán a passzív értelmezhetőség csak bizonyos jelentéscsoportba tartozó igék esetén jelenik meg.

3.5. A passzívként való értelmezés egyértelműsítésének módjai

Feltehetőleg a passzív és megengedő-műveltető jelentés (3.1.) közti kétértelműség kiküszöbölését szolgálja az, hogy csak bizonyos műveltető igék, bizo-

²¹ Az értelmezés nehézségeivel kapcsolatban lásd Röhrborn (1988: 258–259).

²² Clauson (1972: 582) *qavüd-* alakban hozza, és hapax legomenonként tünteti fel. Erdal a *qavit-* igét hibásnak, vagy hibás olvasatnak tekinti, helyette a *qovit-* alakot javasolja (vö. *qov-* 'üldöz, követ'; Erdal 1991: 777). Ez nem változtat a szerkezet passzív értelmezhetőségén.

²³ A szerkezet fordításai az egyes szerzőknél: 'while three doves were protecting their father? from falcon' (Clauson 1972: 582); 'während 3 junge Tauben vom Falken gepackt werden' (Röhrborn 1972: 71); 'während 3 Taubenjunge vom Falken gepackt wurden' (Röhrborn 1988: 259).

nyos direkt tárgyak vagy csak bizonyos alanyok mellett jelenik meg a műveltetői morfé mával képzett passzív szerkezet.²⁴

Egyrészt olyan jelentésű igékkel jelenhet meg a passzív szerkezet, amelyek esetén nem valószínű, hogy az ágens magán hajtátná végre a cselekvést vagy hagyná, hogy végbemenjen rajta a cselekvés: ilyenek az erőszakos cselekvést kifejező igék.²⁵ (Az ilyen szerkezetekre Röhrborn (1972: 75) és Erdal (1991: 844) is felhívja a figyelmet.) A korpuszban szereplő ilyen igék a következők: *bas-ít*- 'elnyom-CAUS', (*bas-in-dur*- 'elnyom-REFL-CAUS'), *ar-tur*- 'becsap-CAUS', *ägir-t*- 'körbevesz-CAUS', *qavza-t*- 'körülvesz-CAUS', *qov-ít*- 'üldöz-CAUS', *öl-ür-t*- 'meghal-caus-CAUS' *sanč-ít*- 'leszúr-CAUS', *sinjir-t*- 'elnyel-CAUS', *soq-tur*- 'üt-CAUS', *toq-ít*- 'üt-CAUS', *yayí-t*-²⁶ 'ráz-CAUS'. Az alábbi (15) és (16) mondatban az ebbe a csoportba tartozó *ölürt*- és *sančít*- ige szerepel.

(15) *yäk-lär-kä öl-ür-t-mä-yin* (M III 25,12₃ (text 9))

démon-PL-DAT meghal-CAUS-CAUS-NEG-OPT.SG.1

'csak ne ölessek meg démonok által' (Erdal 1991: 782)

(16) *sü-dä är-sär sanč-ít-ur* (TT I 67)

hadjárát-LOC létezik-COND leszúr-CAUS-PRES(SG.3)

'[ha megkapja ezt az óment, akkor] ha hadjáraton van, akkor

[leszúratik] le lesz szúrva' (Clauson 1972: 836)

²⁴ A dolgozat lektora szerint a műveltető és a passzív értelmezés közti átmenetet a permisszív értelmezés biztosítaná vagy legalábbis fontos szerepet játszana a passzív szerkezetek kialakulásában. (Erdal 1991: 843–847 is hasonlóan vélekedik.) Ez valóban logikus feltételezés, hiszen – mint ahogy azt bírálóm is megjegyzi – a permisszív és a passzív értelmezés közt sokkal könnyebben képzelhető el az átmenet, mint a faktitív és a passzív értelmezés között. Ugyanakkor ez a feltevés nehezen bizonyítható, mivel a megengedő jelentésű mondatok *formailag* nem különböznek a többi műveltető mondatról.

Ki kell emelni továbbá, hogy pusztán a permisszív értelmezhetőség még nem hozhat létre passzív szerkezeteket, mivel azoknak a fentebb ismertetett formai követelményeknek is eleget kell tenniük (tehát az alapigének tranzitívnak kell lennie, az alanynak és direkt tárgynak koreferensnek kell lennie, illetve a direkt tárgy nem jelenhet meg a szerkezetben). A műveltető szerkezetek megengedői értelmezése tehát szerepet játszhat a passzív szerkezetek kialakulásában, de ha a fenti formai kritériumok nem teljesülnek, akkor nem beszélhetünk műveltető alapú passzív szerkezetéről az ótörökben.

²⁵ Nedyalkov (1991: 14) szerint a mai nyelvekben is jellemző ez. Kivételnek tűnnek a tuva és a tofa nyelvek, ahol a passzív jelentés talán más típusú igék esetén is megjelenhet. Erre Nedyalkov (1991: 14) az alábbi tofa példát hozza:

(i) *Men bo emš-ee emne-dir-men.*

én ez orvos-DAT kezel-CAUS-FUT.SG.1

'Én ez által az orvos által leszek kezelve.'

Ugyanakkor ez a mondat is értelmezhető műveltetőként: 'Kezeletni fogom magam ezzel az orvossal.' (Nedyalkov 1991: 15).

²⁶ Erdal (1991: 794) *yayí*- alapigealakokkal számol; ezzel szemben Clauson (1972: 980) *yay*-₁ 'ráz' alakot hoz.

A műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek kialakulásáról

Az ilyen erőszakos cselekvéseket megjelenítő igék olyan műveltetése, amikor az alany és elszenvedő ugyanaz, nehezen képzelhető el. Például a (15) esetén nem valószínűsíthető a 'csak ne ölessem meg magam a démonokkal; csak ne hagyjam, hogy a démonok megöljenek' jelentés. Hasonlóképpen a (16) mondatnál is kétséges a következő értelmezés: 'ha hadjáraton van, leszúrhatja magát; ha hadjáraton van, hagyja magát leszúrni'. Épp ezért alkalmasak az ilyen igék arra, hogy háttérbe szoruljon a műveltető, és előtérbe kerüljön a passzív értelmezés.

A másik ilyen csoport a szeretetet, tiszteletet kifejező igék csoportja, ezek: *agirla-t-* 'tisztel-CAUS', *alqa-t-* 'dicsér-CAUS', *aya-t-* 'tisztel-CAUS', *ög-üt-* 'dicsér-CAUS', *säv-it-* 'szeret-CAUS', *tapla-t-* 'elégedettnak lenni'²⁷-CAUS'. Ugyanakkor az ilyen típusú mondatok esetén fokozottan fölmerül a műveltetői értelmezéssel való kétértelműség lehetősége; például az alábbi (17) mondatban elképzelhető, hogy *Maharadi* tett valamit azért, hogy tiszteljék őt, tehát okozóként is értelmezhető.

- (17) [Maḥaradi]...*üküš-kä aya-t-miš agirla-t-miš*... (Suv 607, 15)
sok(ak)-DAT tisztel-CAUS-REP.PAST.SG.3 tisztel-CAUS-REP.PAST(SG.3)
'sokak által volt tisztelve'
(Gabain 2007: 242; Clauson 1972: 268; Röhrborn 1972: 74)

Segítheti a passzív értelmezés egyértelműsítését, ha az eszközlő olyan jelenség vagy lény, ami felett nem lehet hatalma az okozónak, így nem merülhet fel, hogy kényszeríteni tudná valamilyen cselekvés elvégzésére. Annyiban azonban továbbra is kétértelműek ezek a szerkezetek, hogy úgy is értelmezhetőek, hogy az alany hagyja, megengedi, hogy valamilyen cselekvés végbe menjen rajta. Az összegyűjtött korpuszból például ilyen eszközlők: *yel* 'szél', *yäk* 'démon', *ičgäk* 'démon', *saqinč* 'félelem', *busuš* 'szomorúság', *ač* 'éhség', *ämgäk* 'fájdalom'. Ezt az alábbi (18) mondat példázza:

- (18) *saqinč-qa busuš-qa bas-üt-u tägin-miš biz*
félelem-DAT szomorúság-DAT elnyom-CAUS-CV AUX-REP.PAST PL.1
'félelem és szomorúság által voltunk sújtva' (HtPek 96b8)
(Erdal 1991: 844–845)

A korpuszbeli példák esetén a műveltetői szerkezetként való értelmezés teljes kiküszöbölése csak olyan esetekben fordul elő, amikor az alany élettelen dolog. (Ezt említi Röhrborn 1972: 74 is mint a műveltető alapú passzív mondatok egyik sajátosságát.) Erre szolgáltató példát a (19) mondat:

²⁷ *tapla-* 'elégedettnak lenni valamivel (ACC)' (Clauson 1972: 440)

- (19) *inča q(a)tli i iğač küčlüg qatig yel-kä toqı-t-ip*
 ilyen nagy növényzet fa erős erős szél-DAT ÜT-CAUS-CV
qam-il-miš tąg (Signatur T II S 32^a Ay 3, Zeile 1.)
 ledönt-PASS-REP.PAST(SG.3)²⁸ mint
 'mint az erős fák, amelyek az erős szél által meg lettek csapva, és
 kidőltek.' (Röhrborn 1972: 74.)

Itt az *i iğač* 'fa' nem élőlény, így nem is lehet valódi okozó a műveltető mondatban.

Olyan példák tartoznak még ide, amelyekben egy a fent közölt jelentéscsoportokba nem tartozó ige szerepel. Ez a *te-t-*, szó szerint 'mondat' jelentésű ige (*te-* 'mond'), ami azonban az ótörökben nem volt használatos műveltető, csak passzív jelentésben, tehát 'mondva van, mondatik' értelemben (Clauson 1972: 450). A dolgozat alapjául szolgáló korpuszban ez az egyetlen olyan elem, ami nem illeszkedik a fenti jelentéscsoportokba. A (20) mondatban a *tet-* ige alanya, a *suv* 'víz' élettelen dologként nem értelmezhető okozóként, csak elszenvedőként.

- (20) *tiz yoqaru bel-kä tągi suv uluğ te-t-ir* (TT IV 4, 3)
 térd felfelé derék-DAT -ig víz nagy mond-CAUS-PRES(SG.3)
 'a térdtől felfelé a derékig a víz [mint természeti elem] uralkodó
 jellegűnek mondják' (Clauson 1972: 450)

3.6. Új, összetett morféma: *-tXl-* (~ *-(X)tXl-* ~ *-tUrXl-*)

A *-tXl-* morféma, illetve e allomorfiája az *-(X)tXl-*, valamint az ennél ritkább *-tUrXl-* morfémaszekvencia a kései buddhista szövegekben tűnik fel (Erdal 1991: 698). Az ide tartozó példákból (Erdal 1991: 694–698) bő anyagot közöl, illetve (Röhrborn 1972: 73–74) is szól róla. Ez az alakulat nem más, mint az *-(X)t-* képző passzív használatának „pontosítása”: mint látható volt, a műveltető morfémával jelölt passzív szerkezetek értelmezését kétértelműség nehezítette. Ezt kiküszöbölendő jelenhetett meg a műveltető morféma után az *-(X)l-* passzívnak *nevezett* képző (Erdal 1991: 699), amely – mint ahogy az alábbi 4.2 részben szó lesz róla – önállóan nem hozott létre valódi passzív szerkezeteket az ótörökben. Az Erdalnál és Röhrbornnál olvasható példák nagy része megegyezik a fentebb tárgyalt, csak műveltetőmorfémát tartalmazó alakokkal, azzal a különbséggel, hogy az *-(X)l-* morfémával bővültek.

²⁸ Az itt passzívként glosszázott morféma, az *-(X)l-* az alábbiakban kifejtendők szerint (lásd 4.2 rész) az ótörökben nem hoz létre szintaktikai passzív szerkezeteket. Ugyanakkor ezt a szuffixumot hagyományosan passzív morfémának nevezik, ezért a glosszázásban is így utalok rá.

Ugyanakkor van pár olyan elem (például *īsīr-til-* 'megharap-PASS', *külā-til-* 'dicsér-PASS' stb.), amelyek esetén nincs (vagy az általam gyűjtött korpuszban nem került elő) olyan szerkezet, ahol csak a műveltető morfémával fordul elő passzív jelentésben. Ez arra utal, hogy kései buddhista szövegek idejére önálló képzőkké váltak ezek a morfémaegyüttesek. Egy kiragadott szerkezet a sok példa közül a következő:

- (21) *edgū tučī* *ög-dil-ür* (KB 909)(Clauson 1972: 104)
jó egyfolytában dicsér-PASS-PRES(SG.3)
'A jót folyton dicsérik./ A jó folyton dicsérve van.'

4. A műveltető alapú passzív szerkezet kialakulásának okai

Felmerülhet a kérdés, hogy mi motiválta a műveltető alapú passzív szerkezetek kialakulását. Ezzel kapcsolatban egy érdekes összefüggés fedezhető fel, aminek kifejtésére az alábbiakban kerül sor. Kornfilt (1991) felveti, majd Kornfilt (2008) kissé módosítva megismétli azt az állítását, hogy az ótörökben (vagy legalábbis a korai ótörökben) nincs szintaktikai passzív képzés.

4.1. A szintaktikai passzív

Ismert a passzívnak azon képessége, hogy abszorbálja a külső tematikus szerepet (Chomsky 1981). Más szerzők az abszorpció helyett azt a magyarázatot részesítik előnyben, miszerint a passzív morféma kapja meg a (tipikusan) külső tematikus szerepet (például Baker 1988: 312–314). Ez magyarázza azt, hogy a „kiiktatott ágens” lehet antecedense anaforáknak, kontrollálhat *pro*-kat, lehet alanya adjunkt predikátumoknak (Baker 1988: 315–319). Azaz a passzív mondatban mégis jelen van valamilyen formában az „elnyelt” tematikus szerep. Ezt támasztja alá az, hogy a legtöbb nyelvben meg is jelenhet valamilyen esethierarchiában alacsonyabban álló jelöléssel az ágens. Az angolban a *by*-jal, a törökországi törökben (tipikusan, bár nem kizárólag) a *tarafından* névutóval, amely frázisok lemásolják a passzív fej tematikus szerepét (Baker 1988: 334–339). Az ismert tulajdonság, miszerint a páciens tematikus szerepű konstituens alanyi pozícióba kerül, egyszerűen a külső tematikus szerepet viselő DP „kiiktatásának” egyenes következménye. Ebben az esetben a szerkezet legmagasabb pozíciójában lévő DP-je lesz az alany, ami – mivel nem szerepel külső tematikus szerepű DP a szerkezetben – a téma, vagy páciens tematikus szerepű mondatrész lesz.

Ezekkel szemben az angolban van egy olyan passzív szerkezetre jellemző módon jelölt szerkezet, ami nem szintaktikai passzív, ezek a lexikonban létrehozott, úgynevezett *adjectival passive* alakok, amelyekben nem lehet implicit

ágensi argumentum²⁹, tehát a szintaktikai passzívtól eltérően, ez nem lehet antecedense anaforáknak, nem kontrollálhat *pro*-kat, nem lehet alanya adjunkt predikátumoknak. Vagyis ezekben a szerkezetekben a külső thematikus szerep valóban kiiktatódik, ennek következtében nem jelenhet meg az eredeti ágens sem.

4.2. Az ótörök passzívképzés

Visszatérve az ótörök passzív szerkezetekre, felmerül a kérdés, hogy az ótörök passzív morfémával ellátott alakok szintaktikai passzívnak minősülnek-e. Kornfilt (1991) amellett érvel, hogy nem. Ezt egyrészt arra alapozza, hogy – véleménye szerint – az ótörökben az INFL fejnek nem volt külön projekciója, így egy esetleges szintaktikai passzív képzés során a külső tematikus szerepű elem nem is kerülhetett volna a [Spec,INFL] pozícióba (Kornfilt 1991: 18–19). Ennek az állításnak a vizsgálata jóval meghaladná e dolgozat kereteit, így ennek tárgyalásával itt nem foglalkozunk. Másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a korai ótörök szövegben több olyan passzív morfémás alak is előfordul, amelyek aktív alakja nem fordul elő sem az ótörök, sem a későbbi nyelvemlékekben (Kornfilt 1991: 21). A korai rovásírásos szövegemlékekből hozott példái közül a *tiril-* 'feléled' ige esetén valóban nem adatolható **tir-* tő (Kornfilt 1991: 21).³⁰ Későbbi szövegemlékekben továbbá: *amril-* 'nyugalomban, békében lenni' (**amir-*), *oŋul-*³¹ 'felgyógyul', *tätüril-* 'romlottnak lenni' (**tätür-*), *yevil-* 'felszerelve, ellátva lenni' (**yev-*). (Ezek forrása: Erdal 1991: 651–683.)

Kornfilt (1991: 21–23) idéz olyan korai ótörök példákat is, ahol ugyan a passzív morféma kapcsolódik az igetőhöz, de nem értelmezhetőek ezek a szerkezetek úgy, hogy egy ágens volt az adott esemény vagy cselekvés előidézője. Ezt a saját vizsgálataim is alátámasztják. Kigyűjtöttem a legkorábbi rovásírásos keleti ótörök emlékekben³² szereplő *-(X)l-* passzív(nak nevezett)

²⁹ Ha mégis, akkor ezek „logikai alanyok”, de ezek nem lehetnek például antecedensei anaforáknak stb. (Baker 1988: 319–320).

³⁰ Kornfilt (Tekin 1968: 115-öt követve) tévesen hozza az *adril-* 'különválasztva lenni, elválasztódnai' alakot, amely esetén van *adir-* tő (Clasun 1972: 66–67). Az *ökül-* 'gondol' (**ök-*) ige esetén szintén Tekin 1968: 115 példáját idézi. Itt az adott szövegrésznek (T N 8) lehet más olvasata is, erre lásd Berta (2004: 62, 83). Vagyis ez az alak sem fogadható el.

³¹ Clasun (1972: 185) az **oŋa-* tővel, Erdal (1991: 668–669) pedig a csak a tizennegyedik századtól adatolt *oŋ-* 'gyarapodik, boldogul' tővel hozza összefüggésbe.

³² A Berta (2004)-ben szereplő *Köli Čor*, *Toŋuquq*, *Köl Tegin* és *Bilgä Qayan* rovásírásos emlékekről van szó.

és a passzív morféma allomorfiaként szereplő³³ $-(X)n-$ morfémás szerkezeteket, és arra a következtetésre jutottam, hogy ezekben egyetlenegyszer sem szerepel az ágens. Egy-két kétes értelmezésű mondatot kivéve csak olyan szerkezeteket találtam – ahogy Kornfilt is leírja – amelyekben nem feltételezhetünk valódi ágenszt. Ez jellemzi az alábbi (22), (23) és (24) mondatokat is³⁴:

- (22) *üküş öl-däči anda tiril-di* (BK K31)
 sok meghal-PART ott feléled-PAST(SG/PL.3)³⁵
 'sok halni készülő ott (akkor) életre kelt'
- (23) *yariš yazi-da ter-il-älim te-miš* (T É33)
 Yaris síkság-LOC gyűjt-PASS-OPT.PL.1 mond-REP.PAST(SG/PL.3)
 'A Jaris síkságon gyülekezzünk! - mondták (állítólag)'
- (24) *tavgač bodun birlä tüz-ül-dü-m* (KT D4–5)
 tavgacs nép együtt kiegyezik-PASS-PAST-SG.1
 'a tavgacs néppel megegyeztem'

Nehéz lenne a (22) mondatot úgy értelmezni, hogy valamilyen ágens életre kelti a haldoklókat. Hasonlóképpen a (23) és (24) esetén sem valószínű, hogy egy ágens hatására gyűltek volna össze vagy egyeztek volna ki a tabgacsokkal. Az, hogy nem jelenik meg ágens a mondatokban (sem expliciten, sem impliciten), egyértelműen amellettt szól, hogy ezek a passzív morfémás alakok nem szintaktikai passzív szerkezeteket hoznak létre az ötörökben.

Arra, hogy a régi törökben nem volt szintaktikai passzív képzés, a csuvas nyelv is igazolást szolgáltat. A csuvas a köztörök nyelvektől legkésőbb az i.sz. 5. századra elváló bolgár típusú nyelvek egyetlen mai képviselője. A csuvas tanúsága azért lehet fontos számunkra, mert megőrizhetett olyan régi sajátosságokat, amelyek a többi mai nyelvben nem tükröződnek. A csuvasban az $-(\check{A})l-$ passzívnak *nevezett* morféma a $-t$, $-s$, $-s$ és $-r$ hangokra végződő tövekhez járulhat, és gyakorlatilag az $-(\check{A})n-$ reflexív morféma allomorfiájának tekinthető (ilyen esetekben ugyanis hangtani okok miatt az $-(\check{A})n-$ morféma nem használatos) (Clark 1998: 443). Úgy tűnik, hogy az $-(\check{A})l-$ morfémával antikauzatív értelmű alakok is képezhetőek. Ilyenek például a *täsäl-* 'kinyílik, elhúzódik, elterjed' (*täs-* 'nyújt, húz') (Benzing 1959: 720) vagy a *saräl-* 'növekedik, gyarapodik', *ušal-* 'kinyílik' igék (Kreuger 1961: 180). A csu-

³³ Emellettt a reflexív szerkezeteket is ez a morféma jelöli, emiatt hagyományosan reflexív morfémának nevezik.

³⁴ A (22), (23) és (24) mondatok jelölése Berta (2004)-et követi.

³⁵ A *tiril-* 'feltámaszt, újjáéleszt' ige a **tir-* ige passzívnak nevezett képzővel ellátott alakja (vö. Clauson 1972: 547-548). Mivel azonban a forrásokban a **tir-* ige nem adatható, így a lineáris elemzésben nem lett különválasztva a rekonstruálható tő és a toldalék.

vasban csak nagyon ritkán fordulnak elő olyan passzív morfémával ellátott igealakok, amelyek szintaktikai passzív szerkezeteket hoznak létre. Benzing (1959: 720) ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy Ašmarin szótárában még az olyan gyakori igék, mint a *vula-* 'olvas', vagy *vêler-* 'öl', sem fordulnak elő passzív morfémával ellátott alakban. A csuvasban tehát nincs passzívum, ami – a csuvas török nyelvek közötti helyét ismerve – arra utalhat, hogy a passzívum hiánya egy megőrzött régi török sajátosság.

4.3. A műveltető alapú passzív mint szintaktikai passzív szerkezet

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a korai ótörökben az *-(X)l-* morfémával nem lehetett szintaktikai passzív szerkezeteket létrehozni. Ugyanakkor a műveltető-alapú passzív szerkezetekben megjelenhetett a külső thematikus szerepű mondatrész (lásd a 3.4. és a 3.5. részek példáit), ami arra mutat, hogy ezek szintaktikai passzív szerkezeteknek minősülnek. Így mint hipotézis megfogalmazható, hogy az ótörökben a műveltetőszerkezetek passzív jelentésének kialakulását az motiválhatta, hogy nem volt szintaktikai passzív képzés, így az eszközlőt se lehetett kifejezni. Ezt a műveltetőalapú passzív biztosította.

Itt nem azt az állítást kívánom megfogalmazni, hogy az igenemi morfémák funkciójának változását minden esetben egyfajta „képzésbeli rés” idézné elő, de mindenképp érdemes felhívni a figyelmet erre az összefüggésre az ótörök esetében.

Összegzés

A turkológiai szakirodalomban mindezidáig sokféle elmélet született arra, hogy mi lehet a magyarázat a műveltető alapú passzív szerkezetek kialakulására. Közös vonásuk azonban, hogy mindegyik megközelítés szerint az ótörök műveltető morfémák egy speciális igenemi szerkezetet hoztak létre.

Jelen dolgozat ezzel szemben amellet érvelt, hogy a műveltetői morfémával jelölt passzív szerkezet megjelenése nem egy sajátos jelenség, hanem egy olyan nyelvekre általánosságban jellemző nyelvi folyamat, amelynek során egyes igenemi morfémák vagy analitikus formák az eredeti igenemi szerkezetüktől eltérő igenemi szerkezetek jelzésére is szolgálhatnak. A 3. fejezetben meghatároztam azokat a szigorú szintaktikai és szemantikai körülményeket, amelyek mellett kialakulhattak a műveltető alapú passzív szerkezetek. Végül megfogalmaztam egy hipotézist arra vonatkozóan, hogy mi lehetett a motivációja ennek a nyelvi változásnak: feltehetően az, hogy a korai ótörökben nem lehetett szintaktikai passzív képzés, így a külső thematikus szerep nem volt megjeleníthető; a műveltető szerkezetből létrejövő passzív szerkezet pedig éppen ezt biztosítja.

Rövidítések jegyzéke

ABL = ablatívuszi morféma	REP.PAST = „látott” múlt idő jele
ACC = akkuzatívuszi morféma	PART = melléknévi igenév
AUX = segédige	PASS = passzív morféma
CAUS = műveltető morféma	PAST = múlt idő jele
COND = feltételes mód jele	PL = többes szám
CV = határozói igenév	POSS = birtokos személyjel
DAT = datívuszi morféma	PRES = jelen idő jele
LOC = lokatívuszi morféma	pTE = proto transz-eurázsiai nyelv
OPT = optatívuszi morféma	SG = egyes szám

Hivatkozások

- Baker, Mark C. 1988. *Incorporation. A theory of grammatical function changing*. Chicago – London, The University of Chicago Press.
- Benzing, Johannes 1959. Das Tschuwaschische. In Deny, Jean *et al.* (eds.) *Philologiae Turcicae Fundamenta*. Vol. 1. Wiesbaden, Steiner, 695–752.
- Bergelson, Mira B. – Kibrik, Andrej A. 1995. The system of switch-reference in Tuva: Converbial and masdar-case forms. In Haspelmath, Martin – König, Ekkehard (eds) *Converbs in Cross-Linguistic Perspective. Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 373–414.
- Berta Árpád 2004. *Szavaimat jól halljátok... A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikai kiadása*. Szeged, JATEPress.
- Chomsky, Noam 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht – Cinnaminson, Foris.
- Clark, Larry 1998. Chuvash. In Johanson, Lars – Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic languages*. London – New York, Routledge, 434–452.
- Clauson, Gerard 1972. *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford, Clarendon.
- Comrie, Bernard 1989. *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. Oxford, Blackwell.
- Eckmann, János 1966. *Chagatay manual*. Bloomington – The Hague, Mouton.
- Erdal, Marcel 1991. *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. Wiesbaden, Harrassowitz.
- Erdal, Marcel 2004. *A grammar of Old Turkic*. Leiden – Boston, Brill.
- Fagan, Sarah M. B. 1988. The English Middle. *Linguistics Inquiry* 19(2): 181–203.

- Gabain, Annemarie von 2007. *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haspelmath, Martin 1990. The grammaticization of passive morphology. *Studies in Language* **14**: 25–71.
- Johanson, Lars 1974. Zur Syntax der Altürkischen Kausativa. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* Supplement 2. 529–537.
- Johanson, Lars 1976–1977. Die Ersetzung der türkischen –t– Kausativa. *Orientalia Suecana* **25–26**: 107–133.
- Johanson, Lars 1998a. Structure of Turkic. In Johanson, Lars – Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic languages*. London – New York, Routledge. 30–66.
- Johanson, Lars 1998b. The History of Turkic. In Johanson, Lars – Csató, Éva Á. (eds.) *The Turkic languages*. London – New York, Routledge. 81–125.
- Kormušin, Igor V. 1976. O passivnom značenii kauzativnyh glagolov. In Kljaštomyj, Sergej G. – Petrosjan, Jurij A. – Tenišev, Édgem R. (eds.) *Turcologica. K semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova*. Moskva, Nauka. 89–93.
- Kornfilt, Jaklin 1991. A Case for Emerging Functional Categories. In Rothstein, Susan D. (ed.) *Syntax and Semantics Volume 25. Perspectives on Phrase Structure: Heads and Licensing*. San Diego – New York – Boston – London – Sydney – Tokyo – Toronto, Academic Press. 11–35.
- Kornfilt, Jaklin 2008. *Turkish RCs and other constructions as migrants from Central Asia to the Mediterranean*, Paper presented at the Second Mediterranean Syntax Meeting (MSM2, 2008), Istanbul, Boğaziçi University, Istanbul. Manuscript, by kindness of the author
- Nedyalkov, Igor V. 1991. Recessive-Accessive Polysemy of Verbal Suffixes. *Languages of the world* **1**: 4–31.
- Rassadin, Valentin I. 1978. *Morfologija tofalarskogo jazyka v sravnitel'nom osveščanii*. Moskva, Nauka.
- Robbeets, Martine 2007. The causative-passive in the Trans-Eurasian languages. *Turkic Languages* **11**: 158–201.
- Röhrborn, Klaus 1972. Kausativ und Passiv im Uigurischen. *Central Asiatic Journal* **16**: 70–77.
- Röhrborn, Klaus 1988. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Lfg. asankelig - ayat-*. Wiesbaden, Steiner.
- Röhrborn, Klaus 2001. Kausative Verben des Altürkischen in elliptischen Sätzen. In Bazin, Louis – Zieme, Peter (eds.) *De Dunhuang à Istanbul: Hommage à James Russell Hamilton*. Turnhout, Prepols. 267–273.
- Tekin, Talat 1968. *A grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington – The Hague, Mouton.

A THAT-NYOM EFFEKTUS JELENLÉTE AZ ANGOLBAN ÉS HIÁNYA AZ OLASZBAN: EGY LEHETSÉGES ELEMZÉS MINIMALISTA KERETBEN

Sotkóné Grosz Anikó

Bevezetés¹

Jelen dolgozat tárgya egy könnyen megfigyelhető szintaktikai eltérés az angol és az olasz nyelv között, amelyet generatív keretben már többen leírtak és különféleképpen modelleztek. Célunk azt megvizsgálni, hogy a modern szintaxiselmélet eszközeivel, kizárólag minimalista fogalmakra támaszkodva, miként adhatunk magyarázatot a két nyelv közötti különbségre.

Dolgozatunk első részében röviden áttekintjük az idevonatkozó releváns nyelvi adatokat, majd ismertetjük a korábbi elemzéseket. Ezt követően bemutatunk egy jelentős, minimalista keretben született elemzést, amely elegánsan és sok egyéb adatot megmagyarázva modellezi az angol nyelvben megfigyelhető jelenséget. Végül a 4. és 5. fejezetben azt vizsgáljuk, hogyan alkalmazható ez az elemzés az olasz adatokra.

1. A *that*-nyom effektus fogalma

Az angol *that* ('hogy') alárendelő kötőszó legtöbbször opcionális. Kitehetjük a mellékmondatban, de akár el is maradhat (1–2):

- (1) *You think (that) John loves Mary.*
te gondolsz hogy John szereti Mary
'Azt gondolod, (hogy) John szereti Mary-t.'
- (2) *You think (that) John met Mary in the garden.*
te gondolsz hogy John találkozott Mary PREP a kert
'Azt gondolod, (hogy) John találkozott Mary-vel a kertben.'

A *that* általában akkor is opcionális, ha kérdőszómozgatással a mondat elejére viszünk egy összetevőt, legyen ez akár a tárgy (3), akár valamilyen határozó (4):

¹ Köszönöm Dr. Surányi Balázs és Olsvay Csaba tanár úr értékes szakmai segítségét, valamint az anonim lektor alapos és építő kritikáját. A cikk esetleges hibáit a felelősség természetesen kizárólag engem terhel.

- (3) **Who_i** do you think [t_i'(that) John loves t_i]?
 kit AUX te gondol hogy John szereti
 'Mit gondolsz, hogy kit szeret John?'
- (4) **Where_i** do you think [t_i'(that)John met Mary t_i]?
 Hol AUX te gondolsz hogy John találkozott Mary
 'Mit gondolsz, hogy hol találkozott John Mary-vel?'

Ha azonban az alanyt mozgatjuk, a *that* nem opcionális, hanem kötelező elhagyni (5–6):

- (5) **Who_i** do you think [t_i't_i loves Mary]?
 kit AUX te gondolsz szereti Mary
 'Mit gondolsz, hogy ki szereti Mary-t?'
- (6) ***Who_i** do you think [t_i' that t_i loves Mary]?

A (6) mondatban megfigyelhető jelenség az, amelyet hagyományos terminológiával *that*-nyom effektusnak neveznek (*that*-trace effect). A fonológiailag kitöltött mondatbevezető után nyom áll, amely a mondat agrammatikalitását okozza (pl. Haegeman 1991: 398–399, Graffi 1994: 282).

A fent idézett elemzések megállapították, hogy mivel hasonló folyamatot más nyelvekben is megfigyelhetünk, a mondat agrammatikalitását valamely univerzális elv megsértésére célszerű visszavezetni. Az olaszban (és általában az újlatin nyelvekben) azonban e feltevésnek ellentmondó adatokat találunk.

A *that* olasz megfelelője, a *che* kötőszó szintén sokszor opcionális², ahogy azt a következő példákon (7–8) megfigyelhetjük:

- (7) *Pensi (che) John ami Mary.*
 gondolsz hogy John szereti-SUBJ Mary
 'Azt gondolod, (hogy) John szereti Maryt.'
- (8) *Pensi (che) John abbia incontrato Mary nel giardino.*
 gondolsz hogy John AUX-SUBJ találkozott-PART Mary PREP kert
 'Azt gondolod, hogy John találkozott Maryvel a kertben.'

A *che* akkor is elhagyható, ha kérdőszómozgatás történik, akár a tárgyat (9), akár egy határozót (10), akár az alanyt mozgatjuk (11):

- (9) **Chi_i** pensi [t_i'(che) John ami t_i]?
 kit gondolsz hogy John szereti-SUBJ
 'Mit gondolsz, hogy kit szeret John?'

² A kötőszó elhagyhatósága az olaszban sokkal megszorítottabb, mint az angolban. Csak bizonyos típusú igék után, komplemetum pozícióban álló mellékmondatokban lehetséges, ahol az állítmány kötőmódban, feltételes módban vagy jövő időben áll (Poletto 2001: 268).

- (10) *Dove_i pensi* [*t_i*' (*che*) *John abbia incontrato* *Mary t_i*]?
hol gondolsz hogy John AUX-SUBJ találkozott-PART Mary
'Mit gondolsz, hogy hol találkozott John Mary-vel?'
- (11) *Chi pensi* [(*che*) *ami* *Mary*]?
kit gondolsz hogy szereti-SUBJ Mary
'Mit gondolsz, hogy ki szereti Mary-t?'

Mivel azt feltételeztük, hogy *that*-nyom effektust valamely univerzális elv megsértése okozza, azt várnánk, hogy a (11), amely a (6) mondat tükörfordítása, szintén agrammatikus lesz. További fontos szempont a vizsgált tényekkel kapcsolatban az, hogy a *that*-nyom effektus hiánya nemcsak az olasz, hanem minden olyan nyelvre jellemző, ahol az igei morfológia gazdagsága lehetővé teszi az alanyi névmás elhagyását (ún. *pro*-drop nyelvek). Noha első ránézésre nem egyértelmű az összefüggés az alany elhagyhatósága és a *that*-nyom effektus hiánya között, látni fogjuk, hogy generatív keretben ez is jól modellezhető. A következő fejezetben áttekintjük, hogy a kezdeti elemzések hogyan magyarázták a *that*-nyom effektus jelenségét, illetve annak hiányát a *pro*-drop nyelvekben.

2. A „hagyományos elemzés”

Az első összefüggő és nagy hatású, generatív keretben kialakult elméletrendszerben, az ún. Kormányzás és Kötés Elméletében (*Government and Binding Theory*, a továbbiakban: GB) általánosan elfogadottá vált az az elemzés, amely a *that*-nyom effektus létrejöttét az úgynevezett Üres Kategória Elvének (*Empty Category Principle*) megsértésére vezette vissza. Ezen elv szerint minden nyomot helyesen kell kormányoznia egy másik elemnek, vagyis egy nagyon pontosan meghatározott szerkezeti viszonyoknak kell létrejönnie a nyom és egy magasabb pozícióban álló összetevő között. A helyes kormányzás fogalmára többféle definíciót találunk a szakirodalomban, ezek részletes vizsgálata azonban nem célja e dolgozatnak. A következőkben ismertetünk egy konkrét megoldást, szemléltetve, milyen jellegű modellben adtak magyarázatot az angol-olasz különbségre a GB-keretben született elemzések.

Graffi (1994: 296–297) a helyes kormányzás fogalmára a következő definíciót adja:

(12) **Helyes kormányzás**

A akkor és csak akkor kormányozza helyesen B-t, ha

a. A k-vezérli B-t, a Minimalitás Feltétel³ teljesül és

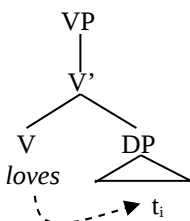
(i) A antecedense B-nek **vagy**

(ii) A egy [+V] jeggyel rendelkező, nem-defektív fej

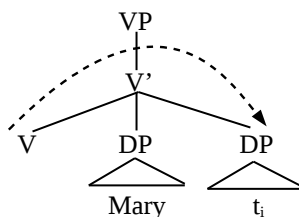
b. minden, A és B közötti maximális projekció komplementum-
pozícióban található.

Graffi definíciója alapján azokban a mondatokban, ahol nem lép fel a *that*-nyom effektus ((13) = (3) és a (14) = (4) mondatok), létrejön ez a bizonyos szintaktikai kapcsolat: az alárendelő mondat igéje helyesen kormányozza az utána álló nyomot (hiszen *k*-vezérli azt, nincs olyan csomópont kettejük között, amely *k*-vezérelné a nyomot, de nem *k*-vezérelné az ígét, rendelkezik [+V] jeggyel és nem defektív):

(13) = (3) **Who_i** do you think
[t_i'(that) John loves t_i]?

(14) = (4) **Where_i** do you think
[t_i'(that) John met Mary t_i]?

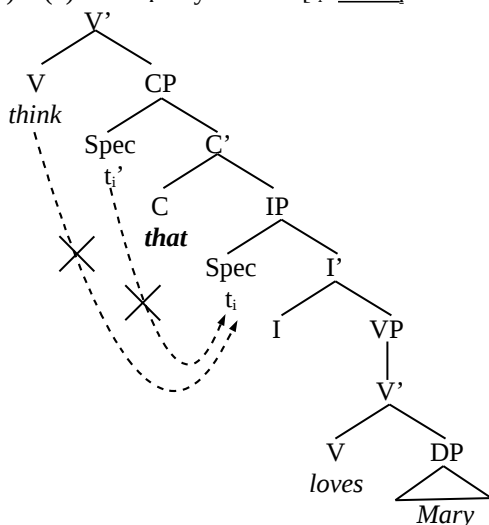
A (15)=(6) mondatban a helyes kormányzás mind a főmondat igéje, mind az antecedens (t_i') által létrejöhetne. A Minimalitás Feltétel alapján azonban a C fejnek kell helyesen kormányoznia t_i nyomot. Graffi modelljében a mondat-bevezető azonban defektív, nem képes helyes kormányzásra. Tehát a kötőszó beékelődése miatt az Üres Kategória Elve nem teljesül, a mondat agrammatikus lesz:

³ Korábbi elemzések a *k*-vezérlés helyett az *m*-vezérlést szabták a helyes kormányzás feltételéül. Az elmélet fejlődése során azonban a végül az előbbi vált általánosan elfogadottá. A Minimalitás Feltétel Graffi modelljében a Rizzi-féle Relativized Minimality fogalmára támaszkodik. E definíció szerint X akkor kormányozza Y-t (fejként vagy antecedensként), ha nincs olyan Z, amely

- tipikusan kormányozni képes Y-t (fejként vagy antecedensként) és amely
- k-vezérli Y-t, de nem k-vezérli X-et.

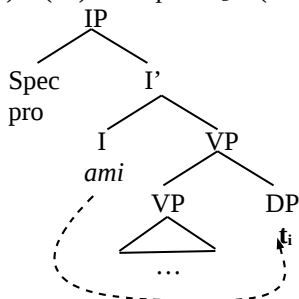
Lásd bővebben Graffi (1994: 296–297)-ben.

(15) = (6) *Who_i do you think [_{t_i'} **that** _{t_i} loves Mary]?

Az olasz nyelvben a GB-elemzés szerint azért nincs *that*-nyom effektus, mert az alany az ige után is állhat. Ez azért lehetséges, mert az ige előtti, kötelezően kitöltendő⁴ kanonikus alanyi pozíciót a fonológiailag üres alanyi névmás, a *pro* is elfoglalhatja. A *pro* pedig azért lehet jelen a modellben, mert a nyelv igei morfológiája kellően gazdag ahhoz, hogy a fonológiailag nem kitöltött alanyt azonosítani lehessen (Haegeman–Guéron 1999: 603). A (16)=(11) mondat esetében tehát ismét csak a mellékmondat igéje által jön létre a helyes kormányzás:

(16) = (11) *Chi_i pensi [_{t_i'} (che) pro ami t_i Mary]?*

⁴ Az alanyi pozíció kötelező kitöltését egy másik általános elv, az úgynevezett Kiterjesztett Projekciós Elv (EPP) kívánja meg.

A GB-elemzés tehát megfelelően modellezi a (15) = (6) típusú mondatokban lezajló jelenséget, valamint rávilágít a *pro*-drop nyelvek gazdag igei morfológiája és a *that*-nyom effektus hiánya közötti összefüggésre. A (helyes) kormányzás fogalma ebben az elemzésben kulcsfontosságú. Azonban éppen ez a fogalom volt az, amelyet a GB-t meghaladó, a minimalista program égisze alatt született teóriák, elméleti problémák miatt, kiiktattak. A *that*-nyom effektussal kapcsolatos adatok magyarázatára tehát egy merőben más modell szükségeltetik. A következő fejezetben ismertetünk egy minimalista elemzést⁵, amely – sok más jelenség mellett – magyarázatot ad az angol adatokra is.

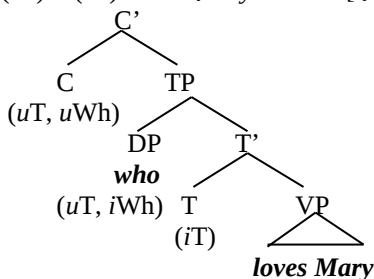
3. Egy nagy jelentőségű elemzés minimalista keretben

Az ismertetni kívánt elemzés Pesetsky–Torrego nevéhez köthető (2001: 1–13). A szerzőpáros által használt elméleti keretben – más, minimalista elemzésekhez hasonlóan – az összetevők jegyeket hordoznak, amelyek lehetnek a szemantika számára értelmezhetőek, illetve nem értelmezhetőek. A nem értelmezhető jegyeknek törlődniük kell a deriváció végére. Ez úgy lehetséges, ha ugyanaz a jegy két összetevőn is szerepel, és az összetevők között meghatározott szintaktikai viszony jön létre, az úgynevezett *Move* vagy *Agree* reláció révén. A *Move* során az adott összetevők mozgatás révén lokális viszonyba kerülnek, míg az *Agree* csupán egyezést feltételez. Bizonyos jegyek megkívánhatják a mozgatást (amennyiben rendelkeznek az úgynevezett [+EPP] tulajdonsággal).

A (15)=(6) mondat szerkezete (az alárendelt CP felépüléséig), valamint az összetevőkhöz tartozó jegyek eloszlása az (17)-ben látható. Az ágrajzon az *i* jelentése *uninterpretable* 'nem értelmezhető', az *i* az *interpretable* 'értelmezhető', a T az időjegy, a Wh a Wh-jegy (kérdő interpretáció).

⁵ A 3. fejezetben ismertetendő elemzés alternatívája a szintén Minimalista Programba illeszkedő Rizzi–Shlonsky-féle modell (Rizzi 2006: 19–20, illetve Rizzi–Shlonsky 2007: 4–5). Ezen elemzés szerint a *that*-nyom effektus oka az, hogy egy *Criterial Freezing*nek nevezett általános elv miatt az alany egyáltalán nem mozoghat ki kanonikus pozíciójából. Az agrammatikalitás elkerülésére a nyelvekben különböző „stratégiákat” figyelhetünk meg, mint például az olaszban a *pro* beillesztése kanonikus alanyi pozícióba. Noha ez a modell is kielégítő módon ad számot az általunk vizsgált mondatok szerkezetéről, úgy tűnik, kevesebb jelenséget magyaráz meg, nem támaszkodik olyan sok független érvre, mint az itt bemutatandó elemzés, amelyet ezért előnyben részesítettünk.

(17) = (15) ***Who_i** do you think [**t_i** **that t_i** loves Mary]?

Pesetsky–Torrego (2001: 4–5) a C fejen feltételezi a T- illetve Wh-jegyvet, amelyeknek törlődniük kell a deriváció végére. Mivel e jegyek rendelkeznek a [+EPP] tulajdonsággal, törlésük csak mozgatás révén lehetséges. A kérdőszón, a kérdő interpretációhoz kapcsolódó Wh-jegyven kívül egy *uT* jegy is szerepel, amely nem más, mint az alanyeset. A szerzőpáros értelmezésében ugyanis az alanyiség és a mondat időjelessége közötti összefüggés úgy ragadható meg, hogy az alanyesetet azonosítjuk a nem értelmezhető időjeggel.

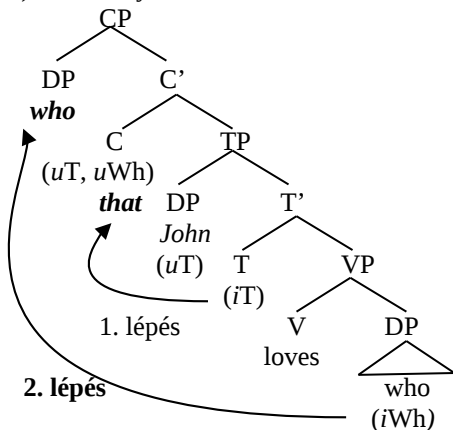
Az elemzés másik sarokköve az ún. Gazdaságossági Elv (*Economy Principle*), amely kimondja, hogy több lehetséges deriváció közül a „legegyszerűbb” (komputációs szempontból leggazdaságosabb) vezet helyes mondathoz. A gazdaságosság egyik fokmérője az adott derivációban szereplő lépések száma: az a deriváció a leggazdaságosabb, amely a legkevesebb lépést tartalmazza. A harmadik fontos alapfeltevés, amelyet a szerzőpáros alkalmaz, a kötőszó értelmezéséhez kapcsolódik. Az ő elemzésükben a *that* nem egy önálló, a lexikonból kiemelt mondatbevezető, hanem a T-ből C-be való fejmozgatás eredménye: a T fej a C pozícióba mozog, és ott „kijetődik”, *that*-ként realizálódik (Pesetsky–Torrego 2001: 4; 12)⁶.

Ha a fentieket alkalmazzuk azokra az angol mondatokra, ahol a *that* opcionális, a beágyazott mondat derivációja a következőképpen alakul. Amennyiben van kötőszó, mint a (17) példánkban, a C fejen lévő, nem értelmezhető jegyek törlése két lépésben történhet. Első lépésben egy T-ből C-be való fej-

⁶ Pesetsky–Torrego (2001) olyan példákon keresztül mutatja be elemzését, amelyekben a T fej nem üres, mint az itt szereplő példamondatokban, hanem egy segédigét hordoz. Ekkor a T-ből C-be való mozgatás során a segédige duplikációjaként jelenik meg a *that*: a segédige mint antecedens és a *that*, mint nyom mozgatás révén kapcsolódnak egymáshoz, miközben mindkét pozíciót kiejtjük (hasonlóan a rezumptív névmások standard elemzéséhez, Pesetsky–Torrego (2001: 12). Mint azt később látni fogjuk, a kötőszó ilyen értelmezése hasznunkra lesz az olasz példák modellezése során.

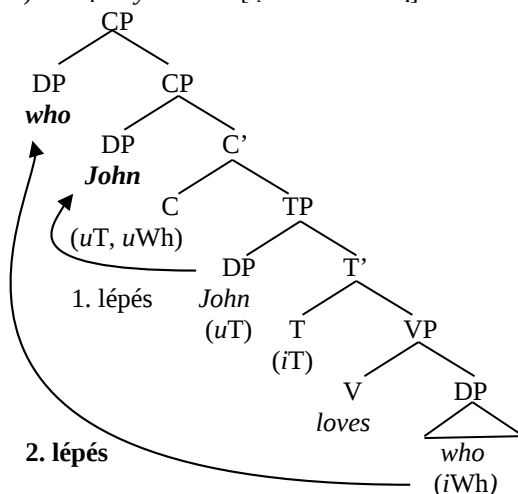
mozgatás által töröljük a nem értelmezhető időjegyet (uT). E transzformáció eredménye a *that* jelenléte a mondatban. Második lépésben történik a kérdőszómozgatás, amellyel az uWh jegyet töröljük (18):

(18) **Who**_i do you think [_t_i' that John loves **t**_i]?

Amennyiben nincs kötőszó (19), a nem értelmezhető időjegy törlése nem történhet T-ből C-be való mozgatás által. Ekkor az alany lesz az, amely lokális viszonyba fog kerülni C fejjel, a (19)-ben látható módon. *John* a [Spec, CP] pozícióba mozog, és mivel alanyként rendelkezik egy uT jeggyel (amely nem más, mint az alanyeset), törölni tudja a C fejen lévő időjegyet. A Wh-jegy törlése ismételtlen a *wh*-mozgatás által történik, a deriváció második lépéseként. (Az ilyen típusú mondatokban Pesetsky–Torrego kettős specifikálót feltételez).

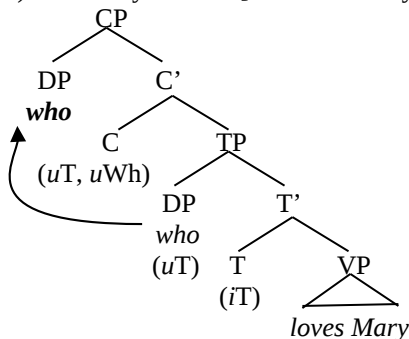
(19) **Who**_i do you think [_{t_i'} John loves **t_i**]?

A fentebb vázolt mindkét deriváció két lépésből áll (legalábbis ami a C fejen lévő uT és uWh jegyek törlését illeti), vagyis egyformán gazdaságosak. Ezért lehetséges az, hogy mindkettő helyes mondathoz vezet.

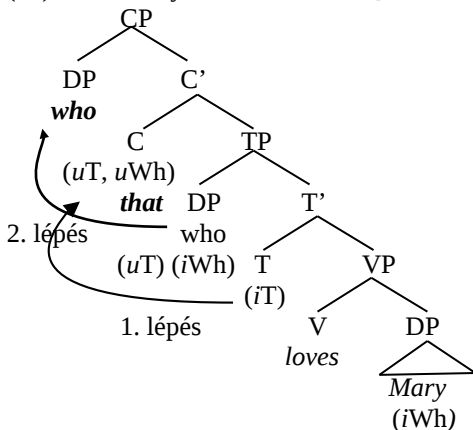
Azokban a mondatokban, ahol nem opcionális a kötőszó, a következő történik. Mint korábban láttuk, ezek azok a szerkezetek, ahol az alanyt mozgatjuk. Ilyenkor egy lépésben tudjuk törölni a C fejen mindkét nem értelmezhető jegyet, hiszen az alanyeset miatt a kérdőszón is megtalálható az uT (20):

(20) **Who**_i do you think [_{t_i'} **t_i** loves Mary]?

Ott, ahol a *that*-nyom effektus fellép (pl. 20), azt kell feltételeznünk, hogy megtörtént a T-ből C-be való fejmozgatás is, hiszen jelen van a *that*. Az ilyen mondatokban tehát két lépésben töröljük a nem értelmezhető jegyeket (21):

(21) ***Who**, do you think [_i' **that** _i loves Mary]?

Ez a deriváció tehát több lépésből áll, vagyis kevésbé gazdaságos, mint a (20)-as ágrajzon szemléltetett, kötőszót nem tartalmazó szerkezet. Két elméletileg lehetséges deriváció közül pedig a Gazdaságossági Elv alapján a kevésbé gazdaságos agrammatikus mondathoz vezet, ezért lesz rossz a (21) példa.

A bemutatott minimalista elemzés tehát elegánsan, a kormányzás fogalmára nem támaszkodva modellezi a *that*-nyom effektus jelenségét az angol mondatokban. Az elemzéshez használt alapfeltevések (a *that* mint T-ből C-be való mozgatás eredménye, az alanyeset mint *uT*, a Gazdaságossági Elv) független érvekkel támaszthatók alá (lásd részletesen Pesetsky–Torrego 2001: 1–20). A következő fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogyan alkalmazható az általuk leírt modell az olasz adatokra.

4. Az elmélet alkalmazása az olaszban

Noha Pesetsky–Torrego (2001) nem foglalkozik mélyrehatóan a *that*-nyom effektust nem mutató nyelvek elemzésével, a spanyol *que* ('hogy') kötőszó kapcsán megemlítik, hogy az feltehetően nem T-ből C-be való mozgatás eredménye, hanem egy önálló, lexikális elem. Ez az eltérés a spanyol *que* és az angol *that* között pedig magyarázhatja a *that*-nyom effektus hiányát a spa-

A *that*-nyom effektus jelenléte az angolban és hiánya az olaszban:

nyolban (Pesetsky–Torrego 2001: 19, 41, 45-ös számú végjegyzet). A modell olaszra történő alkalmazásának egy lehetséges módja tehát az lenne, hogy az olasz *che* kötőszó esetében is azt feltételezzük, hogy egy lexikális elemről van szó. Elméleti szempontból azonban ez nem tűnik szerencsés megoldásnak. Mint láttuk, a *that*-nyom effektus hiánya minden *pro*-drop nyelvre jellemző. Ebből arra következtethetünk, hogy kell lennie valamilyen összefüggésnek *pro* jelenléte és a *that*-nyom effektus hiánya között az olyan mondatokban, ahol – az angol példák alapján – agrammatikalitást várnánk. Ha azonban az angol-olasz különbséget a kötőszók eltérő értelmezésére vezetjük vissza, nem látjuk, mi ez az összefüggés. A másik szempont, amely miatt nem lenne szerencsés a *che*-t az angol *that*-et különbözőképpen kezelni, az az angol-olasz párhuzam, amelyet a következő mondatokban figyelhetünk meg:

(22) $_{CP}[*(\textit{That})]_{IP}[\textit{John loves Mary}] \textit{seems probable.}$
 hogyan John szereti Mary tűnik valószínű
 'Hogy John szereti Mary-t, az valószínűnek tűnik.'

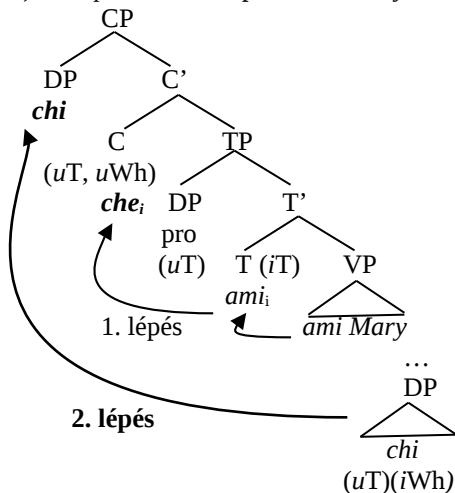
(23) $_{CP}[*(\textit{Che})]_{IP}[\textit{John ami Mary}] \textit{sembra probabile.}$
 hogyan John szereti-SUBJ Mary tűnik valószínű
 'Hogy John szereti Mary-t, az valószínűnek tűnik.'

Mint azt korábban láttuk, a kötőszó mind az angolban, mind az olaszban elhagyható az alárendelő mellékmondatokból. Ha azonban alanyi szerepű CP-t vezet be, mint a fenti példákban, kötelező kitenni. Pesetsky–Torrego (2001: 20–21) ezt a tényt az angolra vonatkozóan szintén annak a hipotézisnek a segítségével magyarázza, hogy a kötőszó a T-ből C-be való mozgás eredménye. Ha ezt nem fogadjuk el az olasz *che*-vel kapcsolatban, nehéz megmagyaráznunk a (22–23) mondatok közötti párhuzamot.

Maradjunk tehát annál a feltételezésnél, hogy nincs különbség a *che* és a *that* értelmezése között. Láttuk, hogy a *pro*-nak bizonyára kulcsszerepe van az olyan olasz mondatok derivációjában, ahol várakozásaink ellenére nem lép fel a *that*-nyom effektus. Ha a korábbi elemzésekre támaszkodva feltételez-

zük, hogy ilyenkor a kanonikus alanyi pozíciót *pro* foglalja el, és így az alany állhat az ige után, a X. ágrajzon illusztrált szerkezetet kapjuk⁷:

(24) *Chi_i pensi [t_i' che pro ami t_i Mary]_i?*

Ekkor a beágyazott CP derivációja a következőképpen alakul. Mivel az alanyi kérdőszó nem [Spec, TP-ben], hanem egy strukturálisan alacsonyabb pozícióban van, nem tudjuk első lépésben felmozgatni [Spec, CP]-be. A mozgás a Pesetsky–Torrego-féle modellben ugyanis egy lokálisan nagyon megszorított művelet, a posztverbális alany nem tehet meg ekkora távolságot. Az úgynevezett 'Attract Closest X' elve miatt a legközelebbi összetevőnek kell mozognia, a „közelség” fogalma pedig a k-vezérlésre támaszkodik⁸. Ez alapján TP, [Spec, TP] és T egyforma távolságra vannak C-től. Az úgynevezett

⁷ Felmerülhet a kérdés, hogy pontosan milyen kapcsolat, kötési viszony áll fenn a *pro* és a *chi* kérdő névmás között. A GB-féle elemzésben ezek láncot alkotnak: a *pro* esetet kap, a *chi* pedig tematikus szerepet (Haegeman–Guéron 1991: 602). Minimalista keretek között Belletti (2005) foglalkozott hasonló problémával. Az ő elemzése szerint a *pro*-t és posztverbális, lexikális alanyt egyszerre tartalmazó szerkezetekben a *pro* és a lexikális alany egy ún. „nagy DP” (big DP) konstituens részeként egyszerre kerülnek be a derivációba, majd a *pro* a kanonikus alanyi pozícióba, a lexikális elem pedig egy IP-n belüli *Focus* pozícióba mozog. Kérdéses azonban, hogy ez az elemzés alkalmazható-e az általunk vizsgált szerkezetekre, és ha igen, pontosan hogyan. A téma további kutatást igényel, amely azonban nem képezi a jelen dolgozat tárgyát.

⁸ „Y akkor van közelebb K-hoz, mint X, ha K k-vezérlő Y-t és Y k-vezérlő X-et.” (Pesetsky–Torrego: 2001: 5)

A that-nyom effektus jelenléte az angolban és hiánya az olaszban:

Head Movement Generalisation miatt⁹ TP nem, csak a T fej mozoghat. A C fejen az *uT* jegy törlése tehát elvileg vagy a T fej vagy a *pro* mozgásával történhet – ez utóbbi lehetőség viszont csak akkor áll fenn, ha feltételezzük, hogy a *pro* rendelkezik nem értelmezhető időjeggyel.¹⁰ Nem tudjuk tehát csupán a kérdőszómozgatással, egy lépésben törölni a C fejen lévő, nem értelmezhető jegyeket, mint ahogy azt az angol mondatok esetében láttuk. Először mindenképpen egy strukturálisan közelebb lévő elemnek, T-nek (vagy, amennyiben van *uT* jegye, a *pro*-nak) kell mozognia. Ha a T fej mozog, a *che* kötőszó megjelenik a mondatban. A deriváció második lépésében *wh*-mozgattással töröljük az *uWh*-jegyet a C-ről. Mivel nincs ennél kevesebb lépést tartalmazó, gazdaságosabb deriváció, a (24) mondat helyes lesz.

Ahogy azt az ábrán is látjuk, a T fej nem üres, mint az angol példáinkban, hanem a ragozott ige foglalja el ezt a pozíciót (az olaszban az ige általában kimozog a VP-ből és hozzacsatolódik T-hez). Ha a fent vázolt elemzés helytálló, azt kell feltételeznünk, hogy a kötőszó az ige duplikációjaként jelenik meg, hasonlóan azokhoz az angol mondatokhoz, ahol a segédige mozog fel T-ből C-be (lásd 6. lábjegyzet).

A következő fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogyan illeszthetők bele ebbe a modellbe azok az olasz mondatok, amelyekben nincs kötőszó.

5. A kötőszó nélküli olasz mellékmondatok elemzése

Ahogy azt az első fejezetben láttuk, a *che* sokszor el is maradhat az alárendelő mellékmondatokból. A könnyebb átláthatóság kedvéért itt is megismételjük a releváns példamondatokat, kihagyva a kötőszót:

(25) *Chi_i pensi [t_i' John ami t_i]?
kit gondolsz John szereti-SUBJ
'Mit gondolsz, kit szeret John?'*

(26) *Dove_i pensi [t_i' John abbia incontrato Mary t_i]?
hol gondolsz John AUX-SUBJ találkozott-PART Mary
'Mit gondolsz, hol találkozott John Mary-vel?'*

⁹ Ez az elv kimondja, hogy ha egy adott fej a komplementumán, valamilyen XP kategóriájú őszetevőn megtalálható jegyet „vonz”, akkor nem XP-nek, hanem az X fejnek kell mozognia. (Pesetsky–Torrego 2001: 6)

¹⁰ A kérdés, hogy van-e a *pro*-nak időjegye, további kutatást igényelne, amire most nem kerítünk sort. Mindenesetre azt elmondhatjuk, hogy mind a *pro*, mind a T fej mozgása egyformán gazdaságos lenne, hiszen a „közelség” fogalmának Pesetsky–Torrego-féle értelmezése szerint mindkét pozíció egyforma távolságra van C-től.

- (27) *Chi pensi [ami Mary]?*
 kit gondolsz szereti-SUBJ Mary
 'Mit gondolsz, hogy ki szereti Mary-t?'

A fenti mondatok egyik lehetséges elemzési módja a következő. Mivel nincs kötőszó, azt feltételezhetjük, hogy az *uT* jegy ellenőrzése nem T-ből C-be való mozgatás során történt, hanem az alany (a lexikális alany vagy *pro*) mozgott fel [Spec, CP-be]-be. Tehát az alanyeset miatt törlődik a C-n lévő *uT*, pontosan úgy, ahogy ezt Pesetsky és Torrego a (18)-típusú angol mondatok esetében javasolta (19). Az ige ez esetben a T fejben marad.

Feltételezhetünk azonban egy másik elemzést is a fenti adatokkal kapcsolatban. Poletto (2001: 280) a *che* nélküli beágyazott mellékmondatok esetében azt állapítja meg, hogy az ige az ilyen szerkezetekben a CP-mezőbe mozog¹¹. A Pesetsky–Torrego-féle modellben ez azt jelenti, hogy az ilyen CP-k derivációja során is történik T-ből C-be való mozgatás, azonban ilyenkor a ragozott ige duplikáció nélkül mozog fel C-be (ezért nincs kötőszó). A következőkben áttekintjük Poletto (2001: 269–280) érveit és szemléltetjük, hogyan illeszthető be az ő általánosítása a Pesetsky–Torrego-féle elemzésbe.

Az első empirikus érv egy olasz-germán hasonlóságon alapul. Azok az olasz, főmondatbeli igék, amelyek engedik a kötőszó elhagyását, ugyanazok, mint amelyek bizonyos germán, V2 nyelvekben az ige CP-mezőbe való mozgatását eredményezik (úgynevezett hídigék, például német *glauben* = olasz *credere* 'hinni'). Ésszerűnek tűnik tehát hasonlóan elemezni az olasz, kötőszó nélküli mondatokat, valamint a germán V2 szerkezeteket.

A szerző másik érve bizonyos adverbiumoknak az igehez viszonyított helyzetére támaszkodik: azokban a mondatokban, ahol nincs kötőszó, az IP-tartomány bal szélén elhelyezkedő határozószók (mint a *sicuramente* = 'biztosan') nem állhatnak az igétől balra (28a-b). Ha azonban van kötőszó, az ige állhat az adverbiumtól balra is (28c).

- (28) a. **Credo sicuramente lo faccia.*
 hiszem biztosan azt csinálja-SUBJ
 'Azt hiszem, bizonyára azt teszi.'

¹¹ Poletto CP-felbontást (*Split CP*) alkalmaz, különböző funkcionális projekciókat feltételezve a CP-mezőn belül. Elemzésében az ige először a legalsó C pozícióba kerül, ahonnan továbbmozoghat. Dolgozatunkban nem szeretnénk kitérni e feltételezett CP-mező részletes bemutatására. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy e CP-felbontás nem összeegyeztethetetlen a Pesetsky–Torrego-féle modellel, amelyben TP és C testvércsomópontok. A legalsó C pozícióba történő mozgatást követően akár további mozgásokat is feltételezhetünk, a szerzőpáros által alkalmazott elvek figyelembe vételével (Attract Closest X, Head Movement Generalisation stb.)

A that-nyom effektus jelenléte az angolban és hiánya az olaszban:

b. *Credo lo faccia sicuramente.*

hiszem azt csinálja-SUBJ biztosan

'Azt hiszem, bizonyára azt teszi.'

c. *Credo che sicuramente lo faccia.*

hiszem hogy biztosan azt csinálja-SUBJ

'Azt hiszem, hogy bizonyára azt teszi.'

Poletto (2001: 274, (24a-b) és (25a) példák)

Kézenfekvő magyarázat erre a tényre, hogy az ige (28b)-ben a CP-mezőbe mozgott.

A harmadik empirikus érv, amelyet Poletto említ, az alany helyzetére vonatkozik. Bizonyos anyanyelvi beszélők ugyanúgy kezelik a kötőszó nélküli mellékmondatokat, mint a kérdő mondatokat: egyik kontextusban sem engednek meg lexikális alanyt.

- (29) **Cosa Gianni ha fatto?*
mit Gianni AUX-SUBJ csinált-PART
'Mit csinált Gianni?'

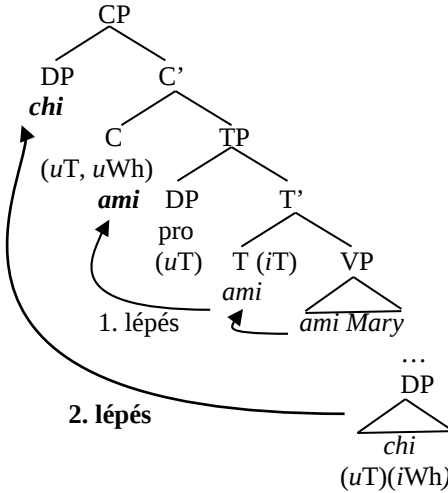
Poletto (2001: 279, (38a) példa)

Az olasz kérdő mondatok esetében az ige a C fejbe mozog. Ezért ismét kézenfekvőnek tűnik a két szerkezetet párhuzamba állítani, és a beszélők ítéleteit azzal magyarázni, hogy a nem *che*-vel bevezetett mellékmondatokban az ige helye a C-ben van¹².

Ha tehát elfogadjuk Poletto elemzését, miszerint a *che* nélküli mellékmondatokban is van T-ből C-be való mozgás, a deriváció a következőképpen alakul:

¹² A bemutatott elemzés szempontjából problematikusak lehetnek azok a mondatok, amelyekben az ige mozgása ellenére a lexikális alany preverbális (e mondatokat csak bizonyos beszélők fogadják el). A probléma nem illeszkedik szorosan a dolgozat témájához, ezért nem tárgyaljuk részletesen. Poletto megoldási javaslatáról lásd Poletto (1997).

(30) Chi_i pensi [t_i' *pro* ami t_i Mary]?

A deriváció első lépéseként a T-ből C-be való mozgatás során az ige – duplikáció nélkül – a C fejebe mozog, és így törlődik a nem értelmezhető időjegy¹³. Második lépésben kérdőszómozgatással törlődik a nem értelmezhető Wh-jegy. Ez a deriváció szintén két lépésből áll, tehát nem kevésbé gazdaságos, mint a (28)-ban szemléltetett, kötőszót tartalmazó mondat derivációja.

E fejezetben tehát két megoldást is láttunk a kötőszó nélküli olasz mondatok elemzésére. Az egyik lehetőség az, hogy a lexikális alany, illetve a *pro* mozgatóját feltételezzük a [Spec, CP] pozícióba, a másik elemzés szerint T-ből C-be való mozgatás történik. Mivel ez utóbbi megoldás mellett empirikus érvek is szólnak (az ige pozíciója), szerencsésebbnek tűnik ezt elfogadnunk.

Összegzés

E dolgozatban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a modern szintaxis eszközeivel hogyan lehet leghatékonyabban modellezni az angol-olasz különbséget a *that*-nyom effektus tekintetében. Ehhez egy konkrét, minimalista keretben született modell olasz nyelvre történő alkalmazhatóságát vizsgáltuk. Arra jutottunk, hogy a korábbi, GB-modellben megfogalmazott

¹³ Felmerül a kérdés, miért lehetséges az, hogy bizonyos esetekben a T-ből C-be mozgatás az ige duplikációjával jár, míg máskor az ige duplikáció nélkül mozog. A kérdés megválaszolandó és további kutatást igényel, jelen dolgozatban azonban nem foglalkozunk vele.

általánosítás, miszerint a nyelvek közötti eltérés visszavezethető a *pro*-drop paraméterre, kifejezhető minimalista eszközökkel is. Poletto (2001) empirikus megfigyeléseit felhasználva láttuk, hogy a vizsgált nyelvi adatok összefüggésben állnak az olasz ige C pozícióba történő mozgatásával. Noha a modell bizonyos elemei megválaszolandó kérdéseket vetnek fel (milyen a kötési viszony *pro* és a kérdőszó között az olasz mondatokban; miért mozoghat az olasz ige duplikálódva és duplikáció nélkül is T-be), az elemzés képes a vizsgált adatokra kielégítő magyarázatot adni.

A modellhez kapcsolódó alapfeltevések (a *that* mint a T-ből C-be mozgatás eredménye; az alanyeset mint *uT*; az ige pozíciója az olaszban) független érvekkel alátámaszthatók, a *that*-nyom jelenségen kívül számos egyéb nyelvi adatot is magyaráznak. Egy olyan, elméleti szempontból szerencsés modellhez jutottunk tehát, amely a kormányzás fogalmának felhasználása nélkül, csak a minimalista eszközökkel képes a nyelvek közötti különbséget levezetni.

Hivatkozások

- Belletti, Adriana 2005. Extended doubling and the VP periphery. *Probus* 17(1): 1–35.
- Graffi, Giorgio 1994. *Sintassi*, Bologna, Il Mulino.
- Haegeman, Liliane 1991. *Introduction to Government and Binding Theory*, Oxford; Cambridge (MA), Blackwell.
- Haegeman, Liliane – Guéron, Jacquelin 1999. *English Grammar: a Generative Perspective*. Malden, Blackwell.
- Pesetsky, David – Torrego, Esther 2001. T-to-C Movement: Causes and Consequences. In Kenstowicz, Michael (ed.) *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge (MA), MIT Press. [<http://web.mit.edu/linguistics/www/pesetsky/Torrego-Pesetsky.pdf>].
- Poletto, Cecilia 1997. *The higher functional field*. OUP, New York
- Poletto, Cecilia 2001. Complementizer Deletion and Verb Movement in Standard Italian. In Cinque, Guglielmo – Salvi, Giampaolo (eds.), *Current Studies in Italian Syntax*. Amsterdam, Elsevier. 265–86.
- Rizzi, Luigi 2006. On the Form of Chains: Criterial Positions and ECP Effects. In Cheng, L. – Corver, N. (eds) *Wh Movement: Moving on*. Cambridge (MA), MIT Press. 97–134.
- Rizzi, Luigi – Ur, Shlonsky 2007. Strategies of Subject Extraction. In Gärtner, Hans-Martin – Sauerland, Uli (eds) *Interfaces + Recursion = Language? Chomsky's Minimalism and the View from Syntax-Semantics*. Berlin, Mouton de Gruyter. 115–160.

A FÓKUSZEMELÉSRŐL ÚJ ADATOK TÜKRÉBEN: EGY LFG-ALAPÚ MEGKÖZELÍTÉS

Szűcs Péter

Bevezetés¹

A fókuszemelés² a magyar nyelv egy viszonylag sokat kutatott jelensége. Ezen tény ellenére nem mondhatjuk, hogy sikerült volna egy általánosan elfogadott leírását adni a szerkezetnek. Ennek egyik fő oka, hogy a fókuszemelés igen nagy változékonyságot mutat leíró szinten, és ez oda vezetett, hogy nem volt, és tulajdonképpen ma sincs egyetértés a különböző kutatók között abban, hogy mi is az a mintázat, amit jellemezni kellene. Ebből az következett, hogy a témával foglalkozó különböző tanulmányok eltérően ítélik meg, hogy melyik mondatváltozat helyes és melyik nem. Az effajta bizonytalanság nem szerencsés a tudományban, hiszen fennáll a veszély, hogy mindenki csak azokat a mondatokat tekinti elfogadhatónak, amelyeket az ő megközelítése magyaráz. Szerencsére a helyzet javulóban van, hiszen a legutóbbi tanulmányok már nem pusztán a nyelvész intuíciójára hagyatkoztak, hanem felmérésekkel igyekeztek alátámasztani álláspontjukat. Jelen tanulmány is ezt az utat kívánja követni. A dolgozat kettős céllal íródott: új empirikus eredményeket bemutatni a fókuszemelésről, és azok alapján felvázolni egy lehetséges elemzést a Lexikai-Funkcionális Grammatika (LFG) keretében. Az LFG-ről részletes ismertetést nyújt angol nyelven Bresnan (2001), Falk (2001), valamint Dalrymple (2001), magyarul pedig Komlósy (2001) nyújt áttekintést.

A dolgozat felépítése a következő: az első szakasz röviden bemutatja a fókuszemelést és fő tulajdonságait, a második áttekintést ad a releváns eddigi elemzésekről, a harmadik bemutatja az általánosításaimat, valamint az azokat alátámasztó kísérleti adatokat, a negyedik felvázolja a levont következtetése-

¹ A publikáció elkészítését részben az OTKA K 72983 számú kutatási projekt, részben pedig a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A TÁMOP projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Szeretnék továbbá köszönetet mondani a bírálói és szerkesztői véleményekért, amelyek nagyban segítettek munkámat.

² Az „emelés” szót kizárólag mint hagyományos elnevezést használom, nem jelent semmilyen elköteleződést részemről a mozgatóst tartalmazó nyelvtani modellek irányába.

ket és a javasolt elemzést, az utolsó pedig összegzést nyújt, illetve a jövőbeni lehetséges kutatási irányokat mutatja be.

1. A fókuszemelés és tulajdonságai

Mielőtt a részletes ismertetésbe kezdek, előre szeretném bocsátani, hogy e dolgozatban a *topik* és *fókusz* terminusokhoz É. Kiss (1992) definícióit veszem alapul. Azaz egy mondat topik összetevője „előtérbe állítja azt a dolgot, amiről a VP állítást tesz” (É. Kiss 1992: 105), míg a fókusz kizárólagosan azonosítja. Ezen szemantikai tulajdonságokhoz a jól ismert szintaktikai és fonológiai sajátosságok kapcsolódnak.

Fókuszemelésnek nevezzük azt a konfigurációt, amikor egy beágyazott mondatból egy mondatrész a főmondat ige előtti pozíciójában jelenik meg. Ez csak akkor történhet meg, ha a főige a „hídígeknak” nevezett speciális igeosztályba tartozik (például *mond*, *hisz*, *ígér*, *gondol*, bővebben lásd Kálmán 2001: 169). Az (1)-ben láthatunk egy egyszerű példát: (1a) egy közönséges alárendelő mondat szerkezet, míg (1b) ennek a fókuszemelést tartalmazó változata.

- (1) a. *Azt mondtad, hogy János jön.*
b. *JÁNOST³ mondtad, hogy jön.*

Ebben a példában a beágyazott mondat alanya jelenik meg a főmondatban, de más mondatrészek is részt vehetnek a fókuszemelésben. A (2) alatti példamondatok szemléltetik ezt egy tárgy (2a), egy oblikvusz (2b) és egy adjunktum (2c) esetén.

- (2) a. *JÁNOST mondtad, hogy szereted.*
b. *PÁRIZSBA mondtad, hogy mész.*
c. *ROBIVAL mondtad, hogy elmész sétálni.*

Mіндеzen változatok közül az alany emelése mutatja a legérdekesebb tulajdonságokat, valamint a vonatkozó tanulmányok többsége is ezzel foglalkozik a leginkább, így jelen dolgozat témáját is erre szűkítem.

Az említett érdekes tulajdonságok abban állnak, hogy az emelt alanyokat tartalmazó mondatokban kétféle morfoszintaktikai variációt is megfigyelhetünk. Az első az emelt mondatrész esetével kapcsolatos. Az (1b)-ben tárgy-esete van, de ez nem szükségszerű, ugyanis alanyesetben is állhat, legalábbis a beszélők egy része számára:

³ A nagybetű a hangsúlyt jelzi.

(3) *JÁNOS mondtad, hogy jön.*

Ez a variáció sokáig vitatott volt az irodalomban, É. Kiss (1987), Gervain (2002), Coppock (2003) és saját szakdolgozatom (Szűcs 2011) elfogadta létezését és elemezte, míg Kenesei (1994), Lipták (1998) és É. Kiss (2002) nem. Jelenleg megszilárdulni látszik a megengedő álláspont, különösen Gervain (2002) munkájának a hatására.

A második variáció a beágyazott mondat igéjét érinti. Gervain fedezte fel, hogy ha egy egyes szám harmadik személyű (E/3) emelt alany kvantort tartalmaz, akkor a beágyazott ige ragozása egyes szám harmadik vagy többes szám harmadik személyű is lehet (a T/3 ragozás meglepő, hiszen egyszerű szerkezetekben ilyenkor mindig E/3 ragozás van). Érdekes módon ez csak akkor igaz, ha az emelt alany tárgyessettel rendelkezik. Ezeket a jelenségeket a (4)-ben láthatjuk.

- (4) a. *Az összes lány jön / *jönnek.*
b. *Az ÖSSZES LÁNYT mondtad, hogy jön/jönnek.*
c. *Az ÖSSZES LÁNY mondtad, hogy jön/*jönnek.*⁴

2. Szakirodalmi áttekintés

Mint említettem, már több tanulmány is foglalkozott a fókuszemeléssel. Jelen dolgozat szempontjából Kenesei (1994) Kormányzás és Kötés elméleti keretben íródott munkája, Gervain (2002) minimalista elemzése, valamint Coppock (2003) LFG-alapú munkája a releváns. A Kenesei (1994) munkájában kifejtett expletívumasszociált láncra épülő elemzés Coppock LFG-s munkáját is nagyban befolyásolta, míg Gervain (2002) az empirikus eredményei miatt fontos.

2.1. Kenesei (1994)

Kenesei (1994) munkája arra az állításra épül, miszerint az egyszerű alárendelt mondatokban az *azt* névmás expletívum, ami egy láncot alkot a beágyazott mondatdal. Amikor fókuszemelés történik, az emelt mondatrész ennek az expletívumnak a pozíciójába kerül, és felveszi az esetét. Ezzel magyarázható

⁴ A névtelen bírálóm felvetette, hogy az alanyesetű emelt mondatrészek elfogadhatóságát befolyásolhatja, hogy van-e kitett alany a mondatban, pl. *ⁱJános Béla monda, hogy jön (János azt monda, hogy Béla jön értelemben)*. Ez valóban így van, a két egymás mellé kerülő alanyesetű mondatrész zavarja a mondatfeldolgozást. Én magam is teszteltem hasonló mondatokat (Szűcs 2011), és igen gyenge osztályzatokat kaptak az ilyen mondatok (átlagban 1,46 az ötfokozatú skálán). Ez azonban nem a kompetenciához, hanem a performanciához kapcsolódó kérdés, tehát jelen tanulmányban nem kívánok vele foglalkozni.

az emelt alanyok tárgyesete. Kenesei továbbá megemlíti, hogy az inherens esetek „erősebbek” a strukturálisoknál, így például az oblikvuszok megtartják az esetüket.

A legelőször szembetűnő probléma ezzel az elemzéssel, hogy nem ad számot arról, hogy miként lehetséges, hogy az emelt mondatrész alanyesetű is lehet. Továbbá ellenérveket lehet felsorakoztatni az *azt* expletívumként való elemzése ellen. Rákosi–Laczkó (2005) rámutatnak, hogy a valódi expletívumok, mint például az (5a)-ban az angol *there*, nem viselhetnek diskurzus-funkciót és főhangsúlyt sem kaphatnak. Kérdezni sem lehet rájuk, mint *azt* (5b) mutatja.

- (5) a. **THERE is a man in the building.*
EXPLETÍVUM van egy ember PREP-ban a ház
 'Van egy ember a házban.'
 b. **What seems that John is happy?*
mi tűnik, hogy János van boldog
 ~ 'Hogy tűnik, hogy János boldog?'

Ezen kívül megfelelő diskurzuskörülmények között az *azt* lecserélhető *ezt*-re:

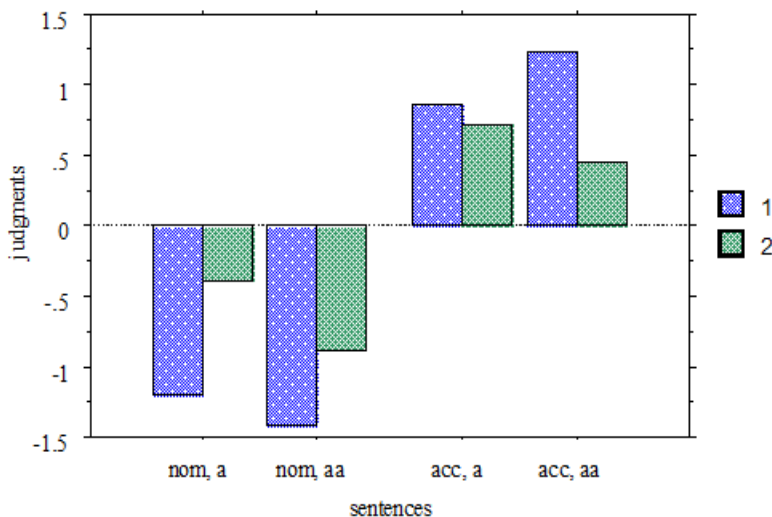
- (6) *Én is ezt mondom, hogy nem kell aggódn.*

Rákosi–Laczkó (2005) álláspontja, amivel én is egyetértek, hogy az összetett mondatokban található *azt* egy mutató névmás. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a kérdés nincs lezárva. Kenesei személyes közlése szerint az angol és a magyar expletívumok közötti különbségek nyelvtipológiai szempontokra vezethetők vissza⁵.

2.2. Gervain (2002)

Gervain Judit kutatása három szempontból is jelentős. Egyfelől ő fedezte fel a beágyazott ige variációit (lásd (4)-es példamondatok), másfelől kérdőíves felméréssel és statisztikai elemzéssel támasztotta alá munkáját, harmadrészt a felmérés eredményeiből kiindulva két beszélőcsoportot különített el. Az 1. ábrán láthatjuk a felmérése eredményét (négyféle mondatvariánst tesztelt, mivel kétféle paraméter van, az emelt mondatrész esete és a beágyazott ige ragozása).

⁵ Az angol szerkezetileg konfigurációs nyelv, míg a magyar diskurzuskonfigurációs. A konfigurációs nyelvekben az expletívumok csak szűk értelemben vett nyelvtani kitöltőfunkcióval bírhatnak, míg diskurzuskonfigurációs nyelvekben olyan helyeken képviselhetnek mondatrészeket, ahol azok egyébként nem állhatnak. A magyarban például egy alárendelt mondat nem lehet fókuszált (**Hogy János jön, mondtad*), ezért jelenik meg az expletívum a főmondatban.

1. ábra: Gervain eredményei (nom: alanyesetű emelt mondatrész; acc: tárgyesetű emelt mondatrész; a: egyeztetés, E/3 ragozás; aa: egyeztetés hiánya, T/3 ragozás)

Mint láthatjuk, két dialektust különített el. Az 1-es csoport az alanyesetet egyáltalán nem fogadja el, de mindkét ragozás megfelelő neki. A 2-es csoport valamivel pozitívabban viszonyul az alanyesethez, de a T/3 ragozás számukra ront a mondatok megítélésén. Az 1.a és 1.b táblázat nyújt áttekintést a mintázatról.

1.a táblázat: 1-es (rezumptív) csoport Gervain (2002)-ben

	Alanyeset az emelt összetevőn	Tárgyeset az emelt összetevőn
E/3 ragozás (4-es mondat esetén)	*	✓
T/3 ragozás (4-es mondat esetén)	*	✓

1.b táblázat: 2-es (mozgatásos) csoport Gervain (2002)-ben

	Alanyeset az emelt összetevőn	Tárgyeset az emelt összetevőn
E/3 ragozás (4-es mondat esetén)	√	√
T/3 ragozás (4-es mondat esetén)	*	*

Gervain ezt a mintázatot úgy modellezte minimalista keretben, hogy az 1-es csoport rezumptív⁶, míg a 2-es mozgatásos stratégiával állítja elő a kérdéses szerkezeteket. A mozgatás esetében mindig egyeznie kell a beágyazott ige ragozásának az emelt mondatrészszel, hiszen a beágyazott igei csoportból mozgott ki, míg a rezumpció egy lazább kapcsolat, ami lehetővé teszi az egyeztetési variációt (Gervain 2002: 54).

Ebben a keretben alapvető probléma, hogy – mint Gervain meg is jegyzi – nem világos, miként jöhetnek létre azok a mondatok, amelyek alanyesetű emelt mondatrészt tartalmaznak, hiszen ekkor a főige tárgyesete ellenőrizetlenül marad. Mégis elfogadhatónak kell nyilvánítania ezeket a mondatokat, hiszen valahogy jeleznie kell ezen beszélők viszonylagos toleranciáját az alanyeset irányában. A második probléma véleményem szerint a tolerancia viszonylagos voltában rejlik. Egyrészt habár valóban jobban elfogadják a 2-es csoport beszélői ezeket a mondatokat, ám ítéleteik még mindig a negatív tartományban vannak. Másrészt a „tárgyeset, T/3 ragozás”-típusú mondatok (utolsó oszlop) jobbnak ítéltettek, holott elvileg ez a csoport nem tudja őket előállítani (hiszen az emelt mondatrész a beágyazott igei csoportból mozgott ki, tehát a ragozása egyezést kell mutasson a beágyazott igével).

2.3. Coppock (2003)

Coppock elemzése lényegét tekintve Gervain munkájának az LFG-re történő adaptációja. Álláspontja szerint az emelt mondatrészeket a főige nem tematikus tárgyaként kell kezelnünk (ez az álláspont teszi Kenesei (1994)-hez hasonlóvá, hiszen az LFG-ben az expletívumok is nem tematikus összetevők). Ezt azzal támasztja alá, hogy a főige ragozása követi a magyarban talál-

⁶ Az emelt mondatrész már eleve a főmondatban generálódik, és koindexálva van egy a beágyazott mondatban található néma rezumptív névmással.

ható határozott-határozatlan változást (7), ellenben ezek az igék (hídigék) általában nem fordulnak elő tárgyakkal (8).

- (7) a. *JÁNOST mondtad, hogy jön.*
b. *EGY EMBERT mondtál, hogy jön.*
(8) **Jánost mondtad.*

A dialektusok közötti eltérést úgy modellálja, hogy különböző kontrollmechanizmusokat rendel a két dialektushoz (funkcionális vagy anaforikus), és ezt egy optimalitáselmélet alapú (Prince–Smolensky 1993) megszorítás-sorrenddel biztosítja.

Mivel ez az elemzés is Gervain osztályozásából indul ki, azok a kifogások, amelyek a tolerancia viszonylagos voltát érintik, éppúgy érvényesek itt is. Nem világos továbbá, hogy mi is lenne az alanyesetű emelt összetevők státusza. Coppock nem foglalkozik velük explicit módon, pedig világos, hogy tárgyak nem lehetnek, hiszen ezeknél nem figyelhető meg a határozott-határozatlan ragozás váltakozása:

- (9) a. *JÁNOS mondtad, hogy jön.*
b. *EGY EMBER mondtad, hogy jön.*

Ha viszont nem tárgy, akkor egyéb lehetőség híján el kell fogadnunk, hogy nem is áll vele semmilyen kapcsolatban, hiszen az egyéb grammatikai funkció lehetőségek (alany (SUBJ), másodlagos tárgy (OBJ2), saját alannal rendelkező alárendelt mondat (COMP), saját alannal nem rendelkező alárendelt mondat (XCOMP), birtokos (POSS)) kizárhatóak.

További probléma ezzel a megközelítéssel, hogy Coppock egy funkcionális projekciót, egy FP-t (*focus phrase*) feltételez az összetevős szerkezetben, ami LFG-keretben nem motivált (bővebben lásd Laczkó–Rákosi 2010).

3. Saját feltevések

Mіндеzen megfontolások tükrében az elemzésem az alábbi feltevéseken nyugszik:

1. Az egyeztetési variáció nem jelentős tényező.
2. Az emelt tárgyesetű összetevők a főige tematikus tárgyai.
3. Az emelt alanyesetű összetevők nem fókusz, hanem topik diskurzus-funkcióval bírnak.

Az alábbiakban ezen állításokat vizsgálom meg egyenként.

3.1. Az egyeztetési variáció

Habár Gervain (2002) megközelítésében az T/3 variáció elfogadása (a tárgy-esetű emelt mondatrészek esetén) az egyik fő megkülönböztető szempont a dialektusok között, Jánosi (2011) felmérése nem támasztotta ezt alá⁷. Mindkét ragozás egyformán elfogadható volt a beszélőknek. Ez a kérdés még nincs lezárva, Jánosi Adrienn személyes közlése alapján további felmérések várhatók, szofisztikáltabb módszerekkel, amelyek remélhetőleg végleges választ adnak erre az problémára. Jelen dolgozatban elfogadom Jánosi (2011) eredményeit.

3.2. A tárgy-esetű emelt mondatrészek tematikussága

Coppock (2003) állításával szemben álláspontom szerint a tárgy-esetű emelt mondatrészek tematikus tárgyai a főigének. Ennek alátámasztására először is utalnék a 2.1 pontban említett érvekre, melyek az *azt* mutató névmásként való értelmezése mellett szólnak. Mint ilyen, tematikus szereppel kell, hogy rendelkezzen, és ennek megfelelően az *ő* helyén előforduló emelt mondatrészek is hasonlóan tematikus szerepet kell, hogy kapjanak⁸.

További érv a tematikusság mellett, hogy a szóban forgó igék Coppock állításával szemben igenis előfordulnak tárgyakkal:

- (10) a. *Az időjárás-jelentésben vihart mondtak holnapra.*
- b. *A bankok nagy nyereséget ígértek az embereknek.*
- c. *Egy nagy gömb fagyit akarok.*

Egy harmadik érv a tematikusság mellett, hogy mint azt egy névtelen bírálóm felvetette, még a (8)-féle mondatok is elfogadhatóak megfelelő diskurzusfeltételek esetén:

- (11) A: *Végül Pista jön.*
- B: *De hiszen te Jánost mondtad!*

Ezen a ponton párhuzamot vonhatunk az angol nyelv *persuade* 'rábeszél, meggyőz' és *believe* 'hisz' igéi között meglévő kontraszttal (Bresnan 1982).

⁷ Jánosi (2011) munkája a fókuszemelés egy kibővített változatával foglalkozik, ahol a beágyazott mondat egy összetett kifejezésből csak az egyik kerül a főmondatba, de mind a kettőn megtalálható ugyanaz az eset, lásd (i).

(i) *Autót mondtad, hogy újat veszel.*

Jánosi (2011) minimalista megközelítésében a beszélők közti eltérést eltérő egyeztetési mechanizmusok okozzák (*case concord* vs. *basic concord*)

⁸ A tematikus szerep pontos meghatározása a jövő feladata, valószínűleg olyan szerepről van szó, amelyet például a *János* kap a *Jánosról mondtad, hogy jön* mondatban.

Az alábbi mondatokban mind a két ige egy tárgyat és egy alárendelt tagmondatot vesz magához argumentumként.

- (12) a. *I believed John to steal the car.*
Én hittem János PREP ellopt az autót.
kb. 'Jánost hittem, hogy ellopta az autót'
b. *I persuaded John to wash the car.*
Én rávettem János PREP mos az autót.
'Jánost vettem rá, hogy mossa le az autót.'

A felszíni hasonlóság ellenére lényeges különbség van a két mondat között. A *persuade* esetén a *John* tárgy tematikus viszonyban van a főigével (azaz szemantikai argumentuma a főigének) míg a *believe* esetén nem. (Ez abból is látszik, hogy a *believe*-nek lehet expletívum alanya, míg a *persuade*-nek nem: *It was believed that John stole the car* vs. **It was persuaded that John washed the car*). Ebből többek közt az is következik, hogy (akárcsak (11)-nél) megfelelő szövegkörnyezetben a mellékmondat elhagyható a *persuade* mellől, míg a *believe* mellől még akkor sem:

- (13) a. *Someone had to wash my car. I persuaded John.*
'Valakinek le kellett mosnia az autót. Rávettem Jánost.'
b. *Someone had stolen my car. *I believed John.*
'Valaki ellopta az autót. Jánost hittem.'

Ennek az az oka, hogy habár a *persuade* esetén a megnyilatkozás második mondatában (*I persuaded John*) az ige argumentumszerkezete hiányos, az a kontextusból kipótolható, és a meglévő argumentumnak van szemantikai szerepe, ami nem mondható el a (13b)-ről. Az, hogy a magyar mondatban a *mond* a *persuade*-hez hasonlóan viselkedik, arra utal, hogy ahhoz hasonlóan neki is tematikus argumentuma a tárgya.

Az alanyesetű emelt összetevők ezzel szemben nem állnak semmilyen kapcsolatban a főigével. A tematikus kapcsolat hiánya abból is látszik, hogy a (11)-es mondat alanyesetű összetevő esetén „elromlik”:

- (14) A: *Végül Pista jön.*
B: *???De hiszen te János mondtad!*

⁹ Az, hogy ez a fordítás magyarul nem hangzik valami jól, azt jelezheti, hogy a feltételezésünk nem biztos, hogy egyértelműen általánosítható az összes magyar hídigeként számon tartott igrére. Ezt feltétlenül további kutatások tárgyává kell tenni.

3.3. Az alanyesetű emelt összetevők diskurzusfunkciója

Az 1. és 2.2. részben láttuk, hogy az alanyesetű emelt összetevők státusza bizonytalan. Sokáig vitatott volt, hogy egyáltalán vannak-e ilyen fókuszemelt mondatok. Gervain (2002) óta elfogadott, hogy vannak, de mint 2.2-ben kifejtettem, még így is problematikus a megítélésük. Magyarázatot keresve a következő hipotézist fogalmaztam meg: ezek az összetevők alapesetben nem fókusz, hanem topik diskurzusfunkciót töltenek be. A megítélésük ellentmondásossága annak tudható be, hogy mindig fókuszként tesztelték őket, ami eleve egy jelölt opció. Ebben a megközelítésben a beszélők közötti különbség nem abban áll, hogy milyen stratégiát alkalmaznak, hanem abban, hogy mennyire hajlandók egy szerkezetet jelölt módon alkalmazni. Azt is mondhatnánk, hogy nem az a kérdés, léteznek-e alanyesetű emelt összetevők, hanem hogy léteznek-e fókuszként értelmezett alanyesetű emelt összetevők.

A fenti hipotézis megvizsgálása céljából kétféle empirikus felmérést végeztem el: egy fonológiai jellegűt és egy mondatelfogadhatósági vizsgálatot.

3.3.1. A fonológiai felmérés¹⁰

Abból indultam ki, hogy ha egy összetevő fókusz diskurzusfunkciót kap, akkor a mondat főhangsúlyát is megkapja. Ez a fókuszemeléses mondatokra is igaz kell, hogy legyen, és ezzel a kísérlettel ennek jártam utána.

3.3.1.1. Résztvevők

10 fiatal (24-26 év közötti) magyar anyanyelvű férfi¹¹ vett részt a felmérésben.

3.3.1.2. Anyagok

Összesen 78 mondatot olvastak fel a résztvevők. Ebből 18 semleges, fókuszemelést nem tartalmazó mondat volt. A 60 fókuszemeléses mondat fele emelt tárgyat tartalmazott, ami ebben a tanulmányban nem érdekes. A 30 alanyemelést tartalmazó mondatból 15-ben tárgyesetben volt az emelt mondatrész (például *Jánost mondtad, hogy jön.*), 15-ben pedig alanyesetben (például *János mondtad, hogy jön.*). Mindkét mondatosor 5 mondat háromszori megismétléséből állt össze, hogy a véletlenszerűséget csökkentsük.

¹⁰ Szeretnék köszönetet mondani Nagy Tibornak a felmérés kivitelezésében nyújtott segítségéért, valamint a tesztalanyoknak a részvételért.

¹¹ Az intonációs mintákat könnyebb mérni mélyebb férfihangoknál.

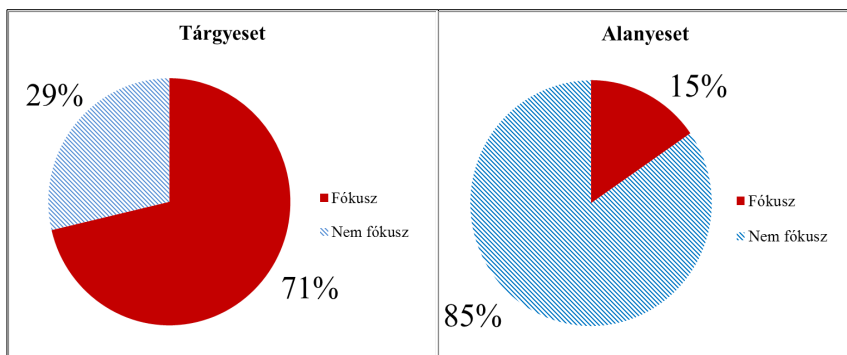
3.3.1.3. Módszerek

A kísérlet egy fonológiai stúdióban zajlott, egyszerre egy résztvevővel. A résztvevők csak annyit tudtak, hogy egy mondat-hangsúlyozási felmérésben vesznek részt. A mondatok egyenként jelentek meg számukra egy *Power-Point*-prezentáció segítségével. A mondatok megjelenésükben nem adtak semmilyen jelzést arra vonatkozólag, hogy hogyan kell őket értelmezni (tehát a fókusz nem volt nagybetűkkel jelölve). A feladatuk az volt, hogy olvassák fel a mondatokat a számukra legtermészetesebb módon.

A felolvasásról hangfelvétel készült, amit aztán egyenként elemeztem a *Speech Analyzer*TM nevű szoftver segítségével, ami méri és kijelzi a hangmagasságot, valamint a hangerőt.

3.3.1.4. Eredmények

A 2. és 3. ábra mutatja, hogyan hangsúlyozták a beszélők a mondatokat. Ha az emelt mondatrészre tették a mondat főhangsúlyát, akkor azt „fókusznak” jelöltem, ha nem, akkor pedig „nem fókusznak”.

**2. ábra: Emelt tárgyesetű összetevők hangsúlyozása (bal oldalon)
Emelt alanyesetű összetevők hangsúlyozása (jobb oldalon)**

3.3.2. Mondatelfogadhatósági vizsgálat

A magyarban a fókuszált összetevők mindig az ígét közvetlenül megelőző pozícióban állnak, nem állhat semmi köztük és az ige között. Ebből az következik, hogy a fókuszemeléses mondatok helytelené kell, hogy váljanak, ha igekötővel látjuk el az ígét. Hipotézisem szerint az alanyesetű emelt összetevők nem fókusz diskurzusfunkcióval bírnak, tehát ők az igekötővel együtt is pozitív megítélés alá kell, hogy essenek.

3.3.2.1. Résztvevők

15 magyar anyanyelvű egyetemista vett részt a felmérésben.

3.3.2.2. Anyagok

A felmérés 46 mondatot tartalmazott, amelyek közül 10 semleges, fókuszemelést nem tartalmazó mondat volt. A maradék 36 mondat a következőképpen oszlott meg.

1. 6 mondat emelt tárgyestű alanyt tartalmazott. Ez az alany fókuszként volt jelölve, például: *JÁNOST mondtad, hogy jön.* (Fókusz ACC + V)
2. 4 mondat emelt tárgyestű alanyt tartalmazott, de fókusz az igén volt jelölve, például: *Jánost MONDTAD, hogy jön.* (ACC + Fókusz V)
3. 6 mondat emelt alanyestű alanyt tartalmazott. Ez az alany fókuszként volt jelölve, például: *KRISZTI gondoltuk, hogy kitakaríthatna.* (Fókusz NOM + V)
4. 8 mondat emelt alanyestű alanyt tartalmazott, de fókusz az igén volt jelölve, például: *Kriszti GONDOLTUK, hogy kitakaríthatna.* (NOM + Fókusz V)
5. 6 mondat emelt tárgyestű alanyt tartalmazott, és a főige igekötővel volt ellátva, valamint az ige fókuszként volt jelölve, például: *Ferit MEGMONDTAM, hogy jó választás lesz.* (ACC, PV) (PV=preverb)
6. 6 mondat emelt alanyestű alanyt tartalmazott, és a főige igekötővel volt ellátva, valamint az ige fókuszként volt jelölve, például: *Feri MEGMONDTAM, hogy jó választás lesz.* (NOM, PV)

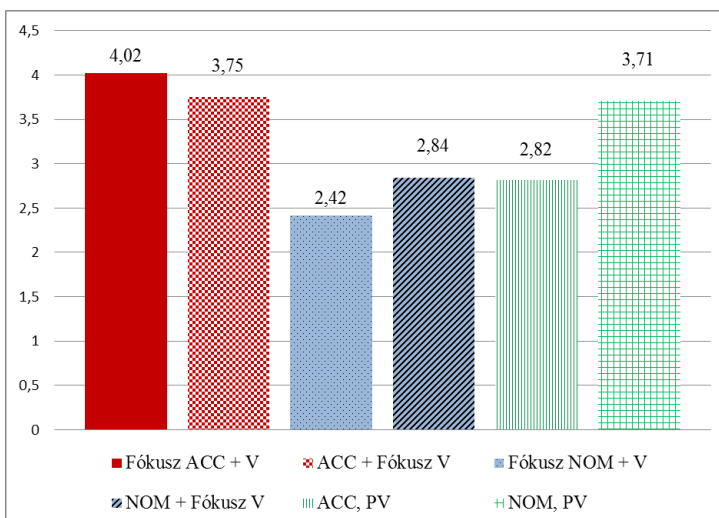
Lényeges, hogy ebben a felmérésben a mondatok diskurzusszerkezete egyértelműen jelezve volt.

3.3.2.3. Módszerek

A kérdőíveket elektronikusan küldtem szét. A mondatokat egy 5-ös skálán kellett értékelniük a résztvevőknek (1: teljesen elfogadhatatlan, 5: teljesen elfogadható).

3.3.2.4. Eredmények

A 4. ábra mutatja, hogy átlagosan milyen pontszámokat kaptak az egyes mondat típusok.

4. ábra: Átlagos mondatpontszámok

4. Az eredmények értékelése és következtetések

A mondathangúlyozási felmérés igazolta a hipotézisemet. Az alanyesetű emelt összetevőket egyértelműen sokkal inkább kezelték topikként a beszélők, az eseteknek mindössze 15%-ában kapták meg a mondat főhangsúlyát. Tárgyesetű emelt mondatrészek esetében ellenkező a trend: az esetek többségében (71%) a mondat fókuszaként értelmezték őket a beszélők, és ennek megfelelően kaptak hangsúlyt.

Az elfogadhatósági felmérés is alátámasztja a hipotézist. Ez legmarkánsabban azokon a mondatokon látszik, ahol az ige igekötővel volt ellátva (ötödik és hatodik oszlop). Ezek a mondatok jóval kedvezőbb elbírálás alá esnek, ha az emelt mondatrész alanyesetben áll (hiszen az nem fókusz, tehát nem kell szomszédosnak lennie az igével).

Azon mondatok esetében, ahol az igekötő nélküli ige egy alanyesetű emelt összetevővel áll, azok szerepelnek jobban, amelyekben a hangsúly nem az emelt mondatrészen van, hanem az igén (harmadik és negyedik oszlop). Ez szintén azt támasztja alá, hogy az alanyesetű emelt mondatrészek igen jelöltek fókuszként.

Kicsit meglepő az az eredmény, hogy emelt tárgyesetű összetevők még akkor is igen jól szerepelnek, ha nem fókuszok (második oszlop), noha legjobban fókuszként működnek (első oszlop).

topikja. Az NP körüli zárójel arra utal, hogy a topik opcionális, hiszen egy mondat nem feltétlenül kell, hogy tartalmazzon topikot.

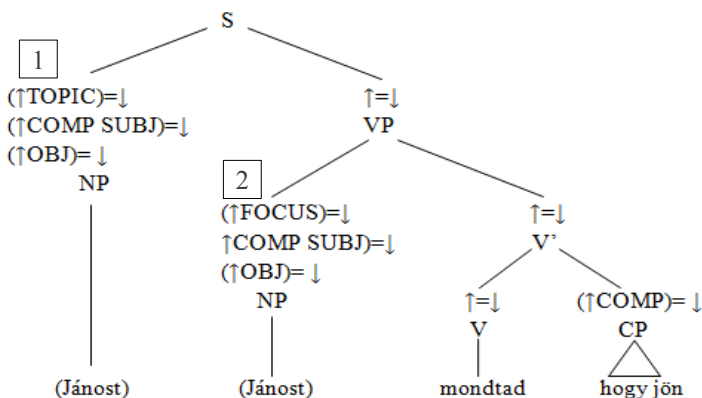
A második sor azt jelenti, hogy ha a mondatban található egy *COMP* grammatikai funkció (jelen esetben a *hogy*-os mellékmondat, amit a *mond* ige ír elő), akkor az NP-ben található összetevő annak alanyaként is funkcionál.

A harmadik sor első fele egy megszorító egyenlet (c: *constraining*), ami ellenőrzi, hogy az adott összetevő tárgyesetű-e. Amennyiben igen, akkor a sor második fele szerint az adott tagmondatban tárgyként kell értelmezni.

A VP alatt található $\uparrow=\downarrow$ jelzés azt jelenti, hogy a VP a projekció funkcionális feje, azaz minden információt a neki közvetlenül alárendelt összetevőtől kap.

(16) és (17) azt mutatja, hogy a VP specifikálójában található a fókusz, a VP belső szerkezete pedig lapos, és maga az ige az első elem.

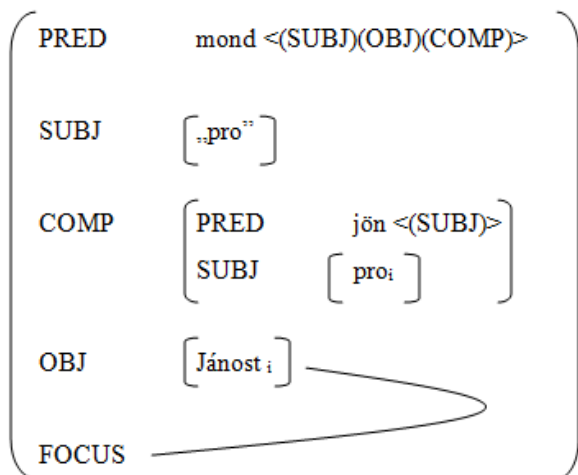
Az 5. ábra azt mutatja be, hogy milyen annotált összetevős szerkezetet állítanak elő a fenti újrairó szabályok (a CP belső szerkezete jelen céljaink szempontjából nem releváns, ezért nem részletezem).

5. ábra: 1. annotált összetevős szerkezet

Az ábra azt mutatja, hogy a *János* összetevő két pozícióban is állhat, az azoknak megfelelő annotációkkal. Természetesen egyszerre csak egy helyen lehet, csak az egyszerűség és helykímélés miatt ábrázoljuk egy ábrán mindkét konfigurációt, a valóságban ez két alternatív elemzés lenne. A preferenciát úgy modellálhatjuk, hogy feltesszük, hogy a 2-es számmal jelölt annotációt előbbre rangsoroljuk az 1-esnél. Ez a két konfiguráció minden beszélő nyelv-tanában megtalálható.

Az LFG-ben az összetevős szerkezeten kívül található egy másik reprezentációs szint, a funkcionális szerkezet (f-szerkezet), ami a mondatrészek logikai-grammatikai viszonyait ábrázolja, anélkül, hogy a lineáris sorrendjüket figyelembe venné. A 6. ábra a fenti mondat fókuszos értelmezését mutatja egy egyszerűsített f-szerkezeten.

6. ábra: 1. funkcionális szerkezet

Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy az emelt mondatrész a *mond* thematikus tárgya, és anaforikus kontroll van eme tárgy és a beágyazott ige alanya között. Ezt a beágyazott alanyt az f-szerkezetben egy „pro” jelöli, de fontos különbség a chomskyánus modellekben megjelenő „pro”-tól, hogy az összetevős szerkezetben nem jelenik meg, hiszen az LFG nem ért egyet az üres kategóriák összetevős szerkezetbeli megjelenésével. Az anaforikus azonosítás azért fontos, mert ez biztosítja, hogy lehetőség legyen az olyan egyeztetéssel variációkra, mint az E/3-T/3 variáció a beágyazott ige¹², lásd (4b). Az anaforikus egyesítést ki kell kötni az ige lexikai tételében:

$$(18) \text{ mond } < (\text{SUBJ})(\text{OBJ})(\text{COMP}) > \\ (\text{OBJ INDEX}) = (\text{COMP SUBJ INDEX})$$

¹² Az anaforikus viszony egy lazább, szemantikai jellegű kapcsolatot jelent két összetevő között, szemben a funkcionális azonosítás szigorú szintaktikai kapcsolatával. A kétfajta egyesítésnek egy kiváló összehasonlítása található Falk (2001: 141–143)-ban.

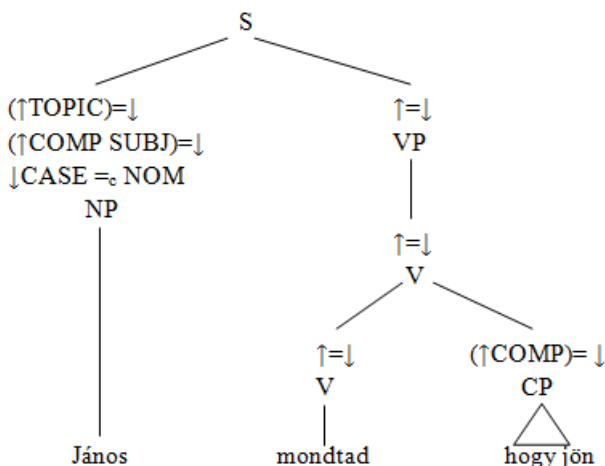
A fókuszemelésről új adatok tükrében: egy LFG-alapú megközelítés

Ez a lexikai tétel azt fejezi ki, hogy a *mond* előír egy alanyt, egy tárgyat és egy COMP-ot, valamint hogy a tárgy és a COMP-ban található alany ugyanarra az entitásra utal. Erre utal formálisan az 1. funkcionális szerkezetben a *János-on* és a beágyazott „pro”-n lévő index.

Térjünk most rá azokra a beszélőkre, akik számára az alanyesetű emelt alanyok csak topikként fogadhatóak el. Az ő nyelvtanuk az alábbi újíráó szabályt tartalmazza:

(19) S → (NP) VP
 (↑TOPIC)=↓ ↑=↓
 (↑COMP SUBJ)=↓
 ↓CASE =_c NOM

Ennek és a már (16)-ban és (17)-ben ismertetett újíráó szabályoknak a segítségével az alábbi szerkezetet tudják előállítani:

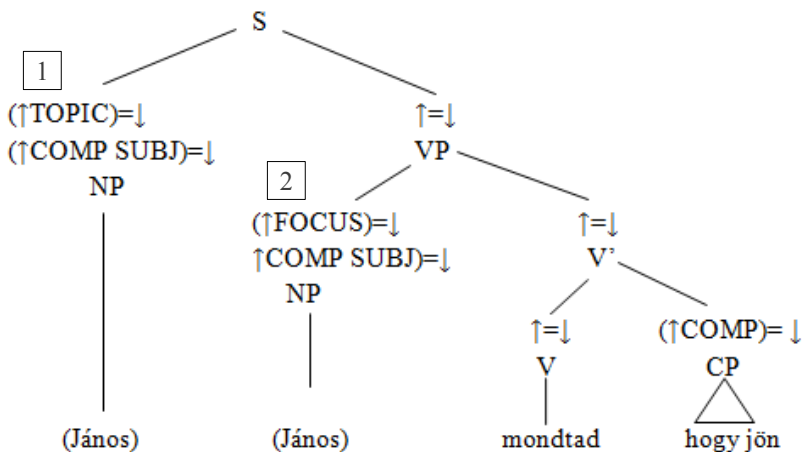

7. ábra: 2. annotált összetevős szerkezet

Akik az emelt alanyesetű alanyokat jelölt opcióként fókuszként is megengedik, azoknak a nyelvtana tartalmazza a (16)-os újíráó szabályt is, de a rangsorolásban ez a megoldás csak a (16)-ben megtalálható NP annotáció után jön.

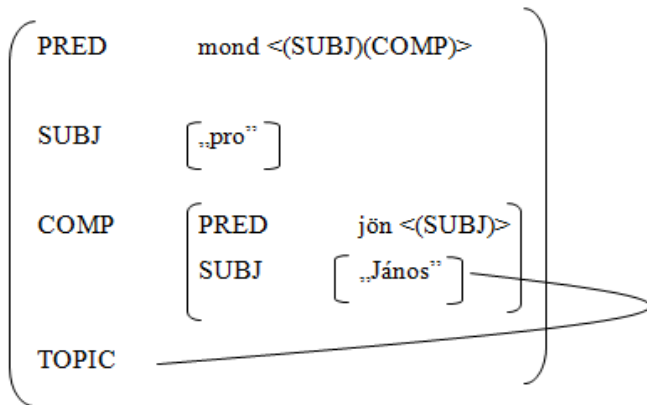
(20) VP → (NP) V'
 (↑TOPIC)=↓ ↑=↓
 (↑COMP SUBJ)=↓
 ↓CASE =_c NOM

A két alternatívát az 5. ábrához hasonlóan mutatjuk be a 8. ábrán, és itt az 1-gyel jelölt annotáció előzi meg a 2-vel jelöltet.

8. ábra: 3. annotált összetevős szerkezet

Az f-szerkezet, ami ebből a jelöletlen, topikos verziót mutatja, így néz ki:

9. ábra: 2. funkcionális szerkezet

Itt a *mond*-dal az emelt mondatrésznek nincs semmilyen kapcsolata. Tehát itt a *mond*-hoz egy másik lexikai tételt kell rendelnünk:

(21) *mond* <(SUBJ)(COMP)>

Mivel ez a lexikai tétel nem tartalmaz semmilyen információt az emelt mondatrész és a beágyazott alany viszonyáról, az újrainró szabályból következő funkcionális azonosítás jön létre. Emiatt nem lehetségesek az egyeztetési variációk.

Végül szeretnék pár szót szólni arról, hogy mi lehet a preferenciák hátterében, azaz miért van az, hogy az alanyesetű emelt összetevők esetén a topik, a tárgyesetűek esetén pedig a fókusz a preferált diskurzusfunkció. Két hipotézist állíthatunk fel, de döntenünk jelen pillanatban nem áll módomban. Az egyik ok lehet az, amit egy névtelen bírálóm is felvetett, hogy az alany (SUBJ) nyelvtani funkció az LFG-ben az egyetlen funkció, ami már alapesetben is topik. Másrésztől azt is felvethetjük, hogy az esetek és a diskurzusfunkciók között is fennáll egyfajta hierarchia, ahol a tárgyeset és a fókusz valamilyen módon jelöltebb, mint az alanyeset és a topik, és a nyelvtanban van egy olyan megszorítás, hogy az eset jelöltsége korrelál a diskurzusfunkció jelöltségével. Fontos kérdések ezek, hiszen ilyen fajta hipotézisekből kiindulva juthatunk el azokhoz a megszorításokhoz, amivel formálisan, OT-jellegűen biztosíthatjuk a preferenciákat.

Összegzés

Ebben a dolgozatban a fókuszemelés néven ismert jelenségek körül jártam körül, az alanyok emelését állítva a középpontba. Amellett érveltem, hogy nem minden konfigurációt lehet fókuszemelésnek tekinteni azok közül, amelyeket az eddigi elemzések annak tartottak. Ha az emelt alany alanyesetben áll, sokkal természetesebb azt topikemelésnek értelmezni, és csak a beszélők egy része számára elfogadható fókuszemelésként. Ezeket az állításaimat empirikus kísérletekkel igazoltam és LFG-keretben modelleztem.

A jövőben mindenképpen a kutatás folytatása és bővítése kívánatos, több irányba is. Amint azt a 3.1. részben jeleztem, az *azt* névmás tematikussága (és ezzel összefüggésben az emelt összetevők tematikussága) nem lezárt kérdés. További fontos feladat az OT-jellegű annotáció-rangsorolás részleteinek kidolgozása, lehetőleg olyan megszorítások feltárásával, amelyek lehetővé teszik a szerkezet egyéb nyelvekkel való összevetését. Harmadrészt az elemzést ki kell bővíteni, hogy magába foglalja az emelt tárgyakat, oblikvszokat és adjunktumokat is.

Hivatkozások

- Bresnan, Joan 2001. *Lexical-Functional Syntax*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Coppock, Elizabeth 2003. Sometimes it's hard to be coherent. In Miriam Butt – Tracy H. King (eds.) *Proceedings of the LFG03 Conference*. Stanford, CSLI Publications, 126–143.
- Dalrymple, Mary 2001. *Lexical Functional Grammar*. San Diego, Academic Press.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- É. Kiss Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Falk, Yehuda N. 2001. *Lexical-functional grammar*, Stanford, CSLI.
- Gervain Judit 2002. *Linguistic methodology and microvariation in language: The case of operator-raising in Hungarian*. MA-szakdolgozat, Szegedi Tudományegyetem.
- Jánosi Adrienn 2011. Long-distance split focalization in Hungarian: Movement or base-generation? Konferencia-előadás, *10th International Conference on the Structure of Hungarian*. 2011. augusztus 28. Lund
- Kálmán László (szerk.) 2001. *Leíró magyar nyelvtan*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VI.) Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei István 1994. Subordinate clauses. In Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (eds.) *The syntactic structure of Hungarian*, San Diego, Academic Press, 141–165.
- Komlósy András 2001. *A lexikai–funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához VII. Nem-transzformációs nyelvtanok I). Budapest, Tinta könyvkiadó.
- Laczkó Tibor – Rákosi György 2010. Where do Hungarian Preverbal Constituents Go in English Sentences? In Balogné Bérces Katalin – Földváry Kinga – Mészárosné Kóris Rita (eds.) *HUSSE10-Linx: Linguistics Volume. Proceedings of the HUSSE10 Conference*, 27–29 January 2011, 2–17 [<http://mek.oszk.hu/10100/10172>].
- Lipták Anikó 1998. A magyar fókuszemelések egy minimalista elemzése. *A Mai Magyar Nyelv Leírásának Újabb Módszerei* 3: 93–116.
- Prince, Alan – Smolensky, Paul 1993. *Optimality theory: Constraint interaction in generative grammar* (RuCCS Technical Report #2 ed.). Piscataway, (NJ), Rutgers University Center for Cognitive Science.

Rákosi György – Laczkó Tibor 2005. Verbal category and nominal function: Evidence from Hungarian subject clauses. In Miriam Butt – Tracy H. King (eds.) *Proceedings of the LFG05 Conference*. Stanford, CSLI Publications. 353–370.

Szűcs Péter 2011. *On Operator Raising in Hungarian*. MA-szakdolgozat, Debreceni Egyetem.

MŰVELTETŐ SZERKEZETEK AZ UDMURT NYELVBEN: ELSŐ MEGKÖZELÍTÉS

Tánczos Orsolya

Bevezetés¹

A morfológiailag jelölt műveltető szerkezetek – mint amilyen az udmurt is – komplex predikátumok, melyek egyik argumentumuknak egy másik predikátumot vesznek fel. Arról, hogy ezek a komplex predikátumok a lexikonban vagy a szintaxisban formálódnak-e, eltérnek a vélemények a szakirodalomban.

Dolgozatomban az udmurt kauzatívokat vizsgálom meg és emellett érvelek, hogy ezeknek a szerkezeteknek a formálódása a szintaxisban történik. Célom egy olyan elemzés bemutatása, amely magyarázatot adhat az udmurt műveltető szerkezetekben jelentkező speciális mondattani tulajdonságokra. A kauzatív predikátum mellett megjelenő kettős tárgyi argumentumok – amelyek egyszerű ditranzitív igékkel rosszul formált mondatot eredményeznek –, valamint az, hogy a két tárgyból álló szerkezet páciensi szereppel rendelkező argumentuma mindig kötelezően jelölt – függetlenül annak specifikusságától –, olyan empirikus adatok, amelyek csak a szintaxisból magyarázhatók.

A dolgozat a következőképpen épül fel: először egy rövid áttekintést adok az udmurt műveltető szerkezetekről, kiemelve azokat a tulajdonságokat, amelyek csak erre a szerkezetre jellemzők (1. rész), majd Horvath–Siloni (2010) és Bartos (2011) tesztjei segítségével tipológiailag osztályozom a predikátumokat aszerint, hogy egy vagy két tagmondatot, valamint egy vagy két eseményt foglalnak-e magukban. A dolgozat 3. részében térek ki a kauzatív predikátumok egy speciális típusára, ahol esetalternáció jelentkezik a műveltetett argumentum grammatikai leképezésében, attól függően, hogy ez az argumentum mennyire érintett az alapeseményben. A dolgozat legvégén (4. rész) bemutatom az általam javasolt mondat szerkezetet, majd összegzem a legfontosabb eredményeket.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani É. Kiss Katalinnak a munkám során nyújtott hasznos tanácsaiért, segítségéért. Ezen kívül köszönet illeti a cikkem névtelen bírálóját a lelkiismeretes munkájáért, gondolatindító javaslataiért, valamint a 15. LingDok-konferencia résztvevőit hasznos hozzászólásaikért. A dolgozatban előforduló esetleges tévedések egyedül engem terhelnek.

1. Műveltetés az udmurtban: tények

Az udmurtban a műveltetés *-t-* morfémaként realizálódik az alapigén (1)².

- (1) a. *Saša uža-j³.*
Szása-NOM dolgozik-PAST
'Szása dolgozott.'
- b. *Maša Saša-jez uža-t-iz.*
Mása-NOM Szása-ACC dolgozik-CAUS-PAST
'Szása dolgoztatta Mását.'

A műveltetés, mint valenciaváltó művelet, megváltoztatja az adott ige argumentumszerkezetét (Reinhart–Siloni 2005). Ez univerzális tulajdonsága a nyelveknek, és a következőképpen alakul az udmurtban:

Intranszítív igék esetében az alappredikátum argumentumszerkezete kibővül egy új argumentummal (*műveltető*), amely az új, komplex predikátum ágense lesz. Az eredeti külső argumentum – a műveltetett pedig a páciensi szerepet kapja meg (2a-b).

- (2) a. *Saša uža-z.*
Szása-NOM dolgozik-PAST
'Szása dolgozott.'
- b. *Maša Saša-jez uža-t-iz.*
Mása-NOM Szása-ACC dolgozik-CAUS-PAST
'Szása dolgoztatta Mását.'

Mint a (2)-es példában látható, az alappredikátum tranzitív igévé válik a művelet során. Az új argumentum – mint a legprominensebb az argumentumok között – a mondat alanya lesz, NOM esettel kódolódik a vonzatkeretben, és ágensi thematikus szereppel rendelkezik. Az eredeti külső argumentum (*Saša*) pedig a direkt tárgy lesz a mondatnak, thematikus szerepe szerint páciens, és az udmurt esetkiosztásnak megfelelően ACC végződést kap. Ez szintén univerzális tulajdonsága a nyelveknek.

Érdekesebb megvizsgálni a tranzitív igék valenciaváltását, mert a tranzitív igékből alakult műveltető szerkezetek sajátos tulajdonságokat mutatnak az udmurtban.

² Ez ugyanaz a morféma, mint ami a kauzatív igéken megjelenik.

(i) a) *berga-nj* b) *berga-tj-nj*
'forog' 'forogat'

³ A dolgozatban felhasznált adatok egy Budapesten dolgozó udmurt anyanyelvű adatközlőtől származnak, akinek ezúton is köszönöm hathatós közreműködését.

1.1 Kettős tárgyi szerkezetek

A nyelvek többségében tranzitív igék esetében a műveltetett argumentum valamilyen OBL esettel – a legtöbbször DAT vagy INSTR – kódolódik az argumentumszerkezetben (Comrie 1981), mint például a magyarban is (3).

(3) *Péter felolvas-tat-ta a könyv-et Mari-val.*

Ez összhangban áll Comrie (1981) hierarchiájával (Subject (S) > Direct Object (DO) > Indirect Object (IO) > Oblique Object (OBL)), miszerint egy argumentum a hierarchiának megfelelően mindig a még kitöltetlen, legprominensebb szintaktikai funkciót veszi fel a mondatban. Tranzitív igék esetében ez az IO, ami a legtöbb nyelvben DAT esettel kódolódik.

Az udmurtban ezzel ellentétben kettőtárgyi szerkezet jelentkezik tranzi-tív igéken végzett műveltetésnél (4).

(4) a. *Saša kńiga-jez ljdž-iz.*
 Szása-NOM könyv-ACC olvas-PAST
 'Szása olvasta a könyvet.'

b. *Saša Maša-jez kńiga-jez ljdžj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC könyv-ACC olvas-CAUS-PAST
 'Szása olvastatta Másával a könyvet.'

Ilyen kettős tárgyi szerkezet ditranzi-tív igék (pl. *ad*) mellett szokott megje-lenni, ha ezt egy nyelv engedélyezi. Ilyen nyelv például az angol (5).

(5) *John gave Mary a book.*

Az udmurtban az angoltól eltérően ditranzi-tív igék esetében a kettős tárgyi szerkezet rosszul formált mondatot eredményez, csak a DAT szuffixummal ellátott argumentumot tartalmazó mondat lehet jól formált (6).

(6) *Saša Maša-lj / *Maša-jez kńiga-jez so-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-DAT / Mása-ACC könyv-ACC ad-PAST
 'Szása adott Marinak egy könyvet.'

A magyartól eltérően a két tárgyat tartalmazó argumentumszerkezet már ellentmond Comrie (1981) hierarchiájának, mert a műveltetett argumentum-nak tovább kellene haladnia abba a pozícióba, amelyik még nincs kitöltve, vagyis az IO pozícióba, és az udmurt kódolási szabályoknak megfelelően DAT esetet kellene kapnia.

A kettős tárgyi szerkezetek mellett az udmurtban jelentkezik egy eset-alternáció a műveltetett argumentum kódolása során, amely annak érintettségétől függ. Ennek az eset-alternációnak a bemutatására a dolgozat 4. pontjában térek ki részletesen.

1.2 Az argumentumok sorrendje

A műveltető szerkezetben jelentkező két tárgyi argumentum sorrendje felcserélhető neutrális mondatok esetében, ha a műveltetett és az eredeti tárgy különböző szemantikai osztályba tartoznak, vagyis különböznek az [élő] jegy előjelében (7a-b).

- (7) a. *Saša kńiga-jez_[-élő] Maša-jez_[+élő] ljdžj-t-iz.*
 Szása-NOM könyv-ACC Mása-ACC olvas-CAUS-PAST
 'Szása elolvastatta a könyvet Másával.'
- b. *Saša Maša-jez kńiga-jez ljdžj-t-iz.*

Nem felcserélhetők azonban akkor, ha mind a két argumentum [+élő] jeggel rendelkezik (8a-b).

- (8) a. *Saša Maša-jez_[+élő] pi-jez_[+élő] kjržja-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC fiú-ACC énekel-CAUS-PAST
 'Szása Másával énekelte a fiút.'
- b. **Saša pi-jez Maša-jez kjržja-t-iz.*

Ennek oka a szemantikában és a pragmatikában kereshető, a különböző előjelű argumentumoknál egyértelmű, hogy melyik argumentum viseli a páciens szerepet és melyik a témát, míg azonos előjeleknél ez már nem egyértelmű. Ilyenkor az argumentumok sorrendje határozza meg a szerepeket (Kozmács 1994). A kötelező sorrend ilyenkor az, ahol a páciens megelőzi a témát (9).

- (9) *Saša Maša-jez_[páciens] pi-jez_[téma] kjržja-t-iz.*

1.3. A tárgyi jelöltség neutralizációja

Másik sajátos tulajdonsága a műveltető szerkezeteknek az, hogy a műveltetett argumentum ezekben a szerkezetekben minden esetben ACC raggal jelölt függetlenül annak specifikusságától (Kozmács 1994).

Az udmurt nyelvben a specifikus tárgyak mindig ACC raggal jelöltek, míg a nem specifikusak jelöletlenek. Ez a jelenség általános a nyelvben, függetlenül az argumentum [+/-élő] jegyétől (Kondratjeva 2002, 2011).

- (10) a. *Saša kníga / nĵl uĉk-iz.*
 Szása-NOM könyv-NOM / lány-NOM lát-PAST
 'Szása könyvet/lányt látott.'
- b. *Saša kníga-jez / nĵl-ez uĉk-iz.*
 Szása-NOM könyv-ACC / lány-ACC lát-PAST
 'Szása látta a könyvet/a lányt.'

Ezzel ellentétben – és így az általános kódolási szabályoktól eltérően – a műveltető szerkezetekben a [+élő] jegyű műveltetett mindig ACC raggal kell, hogy megjelenjen a mondatban, függetlenül annak specifikusságától (11a-b).

- (11) a. *Saša pi-jez kníga-jez lĵdžĵ-t-iz.*
 Szása-NOM fiú-ACC könyv-ACC olvas-CAUS-PAST
 'Szása olvastatta a fiúval/egy fiúval a könyvet.'
- b. **Saša pi kníga-jez lĵdžĵ-t-iz.*
 Szása-NOM fiú-NOM könyv-ACC olvas-CAUS-PAST

Hasonlóképpen a műveltetett argumentumhoz az alapige belső argumentuma is csak ACC esettel jelenhet meg, amikor az [+élő] jeggyel rendelkezik, függetlenül annak specifikusságától (12).

- (12) *Saša Maša-jez *pi/pi-jez kĵržá-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC fiú-ACC énekel-CAUS-PAST
 'Szása Másával énekelte a/egy fiút.'

De ez a neutralizáció nem érinti az alapige belső argumentumát akkor, ha az argumentum a [-élő] jegyet viseli, ilyenkor a specifikusságától függően a tárgy lehet ragtalan (13a) vagy ACC ragos (13b) a mondatban.

- (13) a. *Saša Maša-jez kĵržan kĵržá-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC ének-NOM énekel-CAUS-PAST
 'Szása énekelte Másával egy dalt.'
- b. *Saša Maša-jez kĵržan-ez kĵržá-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC ének-ACC énekel-CAUS-PAST
 'Szása elénekelte Másával a dalt.'

2. Morfológiailag jelölt műveltetések: tagmondatok és események

2.1 Tagmondatok és tartományok

A műveltetés során létrejött kauzatívok olyan komplex predikátumok, amelyek két részeseményt (okozó és eredmény) foglalnak magukban (Comrie 1981). Az eredményesemény azonos az alapeseménnyel, a másik pedig ennek az eseménynek az okozója (Komlósy 2000). Szintaktikai (vagy analitikus) műveltetésnél a két részesemény könnyen elválik egymástól, mert mind a kettőhöz külön lexikai predikátum tartozik. Ezért a szintaktikai műveltetés szükségszerűen két tagmondatból áll, az alapeseményhez tartozó predikátumnak és a műveltető eseményhez tartozónak is megvan a saját tagmondati tartománya (Bartos 2011).

Nem ilyen egyszerű a kérdés a morfológiailag jelölt műveltetés esetében. Vannak olyan morfológiailag jelölt kauzatívok, amelyek a tagmondati tartományokra vonatkozóan két tagmondatos tulajdonságokkal rendelkeznek, ilyen például a japán kauzatív (Horvath–Siloni 2010, Bartos 2011). Más nyelvekben a szerkezet pedig egyértelműen egy tagmondatra jellemző tulajdonságokat mutat, ilyen például a magyar műveltetés (Horvath–Siloni 2010, Bartos 2011).

Az udmurt nyelvben az analitikus és a morfológiai műveltetés egyaránt megtalálható.⁴ Analitikus szerkesztés esetén a mondat két predikátumot tartalmaz, az alapeseményt jelölő predikátum infinitívuszi formában jelenik meg a mondatban, a műveltetés pedig a *kosjnj* 'parancsol' vagy a *ležinj* 'enged' igékkel fejeződik ki (14a-b).

- (14) a. *Maša Saša-lj kniga-jez ljdžj-nj kos-iz.*
 Mása-NOM Szása-DAT könyv-ACC olvas-INF parancsol-PAST
 'Mása megparancsolta Szásának, hogy olvassa el a könyvet.'
- b. *Maša Saša-lj kniga-jez ljdžj-nj lež-iz.*
 Mása-NOM Szása-DAT könyv-ACC olvas-INF hagy-PAST
 'Mása hagyta Szásának, hogy elolvassa a könyvet.'

Horvath–Siloni (2010) számos teszten mutatja be a különbséget a magyar és a japán morfológiailag jelölt műveltető predikátumok között (tagadás, VP-ellipszis, B kötéselv, ágensorientált adverbiumok, kontrolligék), én itt most csak kettőt szeretnék bemutatni: a tagadást és a B kötéselvet. Ennek a

⁴ Az analitikus műveltető szerkezetek az élőbeszédben gyakrabban használatosak, mint a morfológiailag jelölt megfelelőjük, de számos példát találunk a kettős tárgyi szerkezetet tartalmazó műveltetésre, többek között a szépirodalomban is (Kondratjeva 2009).

két tesztnek a segítségével mutatom be, hogy az udmurt kauzatívok sok szempontból ugyanúgy viselkednek, ahogyan a magyarban.

2.1.1. Tagadás – mit tagadunk?

A japánban a műveltető szerkezetekben történő tagadás egyértelműen megmutatja, hogy a szerkezetben két predikátum található (15):

- (15) a. *Toru-wa Yoko-o ik-ase-nakat-ta*
 Toru-TOP Yoko-ACC megy-CAUS-NEG-PAST
 'Toru nem engedte Yokonak, hogy elmenjen.'
 b. *Toru-wa Yoko-o ik-anaku-sase-ta*
 Toru-TOP Yoko-ACC megy-NEG-CAUS-PAST
 'Toru engedte, hogy Yoko ne menjen.'

(Horvath–Siloni 2010: (5)-ös példa)

Ahogy a (15)-ös példamondatokból látható, a morfémák sorrendje (NEG-CAUS, CAUS-NEG) határozza meg, hogy az összetett predikátum mely részpredikátuma áll a tagadás hatókörében. A (15a) példamondat esetében az okozó esemény áll a tagadás hatókörében, a (15b)-ben pedig csak az alapesemény.

Ezzel ellentétben a magyar műveltetés során az alapesemény nem állhat közvetlenül a tagadás hatókörében, csak az okozó esemény (Horvath–Siloni 2010) (16).

- (16) *Nem énekel-tet-tem a gyerek-ek-et*

(Horvath–Siloni 2010: (12)-es példa)

Fontos itt megjegyezni – ahogy Bartos (2011) is megjegyzi –, hogy a japán tagadó szuffixum és a magyar tagadó partikula eltérő szintaktikai tulajdonságokkal rendelkezik, ezért nem lehet tökéletes az összehasonlítás.

2.1.2 B kötéselv

Hasonlóan a tagadáshoz, a B kötéselv is bizonyítéka annak, hogy a japán kauzatívok két külön tagmondatot tartalmaznak (Horvath–Siloni 2010: (17a-b) példamondat) (17).

- (17) a. *Toru_i-wa Kitahara_j-ni kare_{i/*j}-o syookai si-ta.*
 Toru-TOP Kitahara-DAT ő-ACC bemutat csinál-PAST
 'Toru bemutatta őt Kitaharának.
 b. *Toru_i-wa Kitahara_j-ni kare_{i/*j}-o syookai s-ase-ta.*
 Toru-TOP Kitahara-DAT ő-ACC bemutat csinál-CAUS-PAST
 'Toru bemutattatta saját magát Kitaharának.

Ahogy a (17b) alatti példamondatból látszik, a *kare* személyes névmás nem lehet kötve a saját tartományán belül, és mivel a (17b) egy jól formált mondat, ennek egyetlen lehetséges magyarázata az, hogy a *kare* és az őt kötő *Toru* külön tartományban, külön tagmondatban található.

Ezzel szemben a magyar műveltető szerkezetben a műveltető nem kötheti az alapige névmási argumentumát, amiből az következik, hogy a személyes névmás és az őt kötő antecedense egy tagmondatban helyezkednek el (18).

(18) a. *A fiúk_x ír-t-ak néhány sor-t maguk_x-ról/*ról-uk_x.*

b. *Laci_x ír-at-ott a fiúk-kal néhány sor-t magá_x-ról/*ról-a_x.*

(Bartos 2011: (5)-ös példa)

2.1.3. Tagadás és B kötéselv az udmurt műveltető szerkezetekben

A fent bemutatott tesztek az udmurt adatokra alkalmazva a magyarhoz hasonló eredményeket kapuk (19).

(19) *Mon pinaljos-tj öj kirža-tj.*

én (a) gyerekek-ACC nem-PAST énekel-CAUS

'Nem énekeltettem a gyerekeket.'

*'Hagytam a gyerekeket nem énekelni.'

A (19)-es példamondat azt mutatja meg, hogy az udmurtban – a magyarhoz hasonlóan – csak a műveltetés állhat a tagadás hatókörében, az alapesemény nem. Fontos itt megjegyezni, hogy az udmurtban a tagadás tagadó igével történik, így szintaktikai tulajdonságai eltérnek a japán és a magyar tagadástól egyaránt. Ezért Bartos (2011)-hez hasonlóan én is kicsit félve hasonlítom össze ezeket az adatokat egymással.

Egyértelmű a helyzet a B kötéselvre vonatkozó teszt alkalmazása során (20).

(20) a. *Pinaljos_i gožtet gožti-zj *soos_i-leš/ašseleš_i.*

gyerekek-NOM levél-NOM ír-PAST ők-ABL/magukról

'A gyerekek levelet írtak *róluk/magukról.'

b. *Djšetis pinaljos_i-tj gožtet gožti-t-iz *soos_i-leš/ašseleš_i.*

tanár-NOM gyerekek-ACC levél-NOM ír-CAUS-PAST ők-ABL/magukról

'A tanár levelet íratott a gyerekekkel *róluk/magukról.'

A mondatban található *soos* 'ők' személyes névmás használata megsérti a B kötéselvet, mert kötve van a *pinaljostj* 'gyerekek' által, ugyanúgy, ahogy a magyarban (Horvath–Siloni 2010, Bartos 2011). Ebből és a tagadástesztből

az következik, hogy az udmurt műveltető szerkezetek is csak egy tagmondatot foglalnak magukban.

2.2 Események a tagmondaton belül

2.2.1 Egy tagmondat – két esemény

Az, hogy a magyar műveltető szerkezetek csak egy tagmondati tartományban helyezkednek el, nem jelenti azt, hogy ebben a tagmondaton belül csak egy esemény található (Bartos 2011). A tagmondaton belüli események megvizsgálására jól használható teszt az alany(ok) kontrollképessége igenevekkel bővített műveltető szerkezetekben.

- (21) a. *Laci a föld-ön fek-ve énekel-tet-t-e Mari-t.*
b. *Laci a föld-ön fekv-e rug-dos-ta Mari-t.*

(Bartos 2011: (7)-es példa)

A (21a) példamondat esetében mind a műveltető, mind a műveltetett egyaránt lehet a kontrollálója az igenevnek, ez adja a mondat kétértelműségét: 'Laci vagy Mari egyaránt feküldhetett a földön.' Ezzel szemben a (21b) mondat esetében csak Laci lehetett az, aki a földön feküdt, vagyis a mondat tárgya nem képes kontrollálni az igeneveket. Ebből az következik, hogy a (21a) típusú műveltető szerkezetekben a műveltetett argumentum alanya lehet egy eseménynek, amelyet módosítani tud egy igenev.

Ugyanez a jelenség figyelhető meg az ún. 'alacsony' adverbiumok esetében is (22).

- (22) a. *A tanár két-szer írat-t-a le Laci-val a vers-et.*
b. *Laci újra ki-nyit-tat-t-a Mari-val az ajtó-t.*

(Bartos 2011: (10)-es példa)

A (22) alatti példamondatok kétértelműek: (22a) 'a tanár kétszer okozta azt, hogy Laci leírta a verset' vagy 'a tanár okozta azt, hogy Laci kétszer leírta a verset' – *mutatis mutandis* (22b). A mondatok többértelműsége azt mutatja, hogy az adverbium kapcsolódhat csak az alapeseményhez, módosítva azt, vagy kapcsolódhat a komplex eseményhez, ilyenkor maga az okozás módosul. Ennek alapján könnyen beláthatjuk, hogy az egyszerű tagmondat valóban két eseményt foglal magában.

2.2.2. *Egy tagmondat – két esemény: udmurt kauzatívok*

Felhasználva Bartos (2011) imént ismertetett tesztjeit, azt kell mondanunk, hogy az udmurt műveltető szerkezetek ugyanúgy viselkednek, mint rokon nyelvi megfelelőik (23).

- (23) a. *Saša muzjem vjljn klljsa kjrža-t-iz Masa-jez.*
 Szása-NOM föld -ön fekvé énekel-CAUS-PAST Mása-ACC
 'Szása a földön fekvé énekelte Mását.'
- b. *Djšetis Saša-jez odig kjržan-ez kik pol kjrža-t-iz.*
 tanár-NOM Szása-ACC egy dal-ACC kétszer énekel-CAUS-PAST
 'A tanár kétszer énekelte el Szásával egy dalt.'

Az udmurt példamondatok a magyarhoz hasonlóan szintén kétértelműek. A (23a)-ban található *muzjem vjljn klljsa* 'földön felve' egyaránt kontrollálható a műveltető és a műveltetett argumentum által, így adva ki a mondat jelentésének kétértelműségét: 'Szása vagy Mása egyaránt feküdhettek a földön.' Továbbá a (23b)-ben található *kjk pol* 'kétszer' alacsony adverbium egyformán módosíthatja az alapeseményt és az okozó eseményt.

3. A műveltetett argumentum grammatikai kódolása

Morfológiai műveltetés során mindkét – szemantikai – predikátum argumentumai összeállnak egy argumentumrendszerre, amely az így létrejött összetett predikátumhoz tartozik. Az argumentumszerkezetben megjelenő új argumentum (műveltető) minden esetben a szintaktikai hierarchia legmagasabb tagjaként, általában alanyként jelentkezik a vonzatkeretben (Comrie 1981, Komlósy 2000). Az alany rendszerint NOM ragot vesz fel, így érdekes kérdés az, hogyan kódolódik – grammatikailag – az alapige külső argumentuma, mint műveltetett az új argumentumszerkezetben.⁵ A nyelvek eltérnek abban, hogy az eredeti alany miként jelenik meg: második direkt tárgyként, indirekt tárgyként vagy pedig obliquusi viszonyító elemmel jelölt vonzatként.

3.1. *Faktitív vs. kauzatív műveltetés*

A kauzatív és a faktitív események a nyelvekben sokszor azonos képzési művelettel keletkeznek. Közös tulajdonságuk, hogy predikátumokból képeznek olyan új predikátumokat, amelyek mellett egy új, legtöbbször ágensi sze-

⁵ A legtöbb nyelvben egy argumentumszerkezetben belül nem jelenhet meg két argumentum is NOM végződéssel.

repet betöltő argumentum jelenik meg (okozó) (Komlósy 2000). De van egy nagy különbség is köztük: faktitív képzés esetén az alapige külső argumentuma is ágensi szerepet tölt be, az új (okozó) argumentum pedig valamilyen módon igyekszik rávenni/kényszeríteni a cselekvés végrehajtásában (24).

- (24) a. *Péter ugrál* → *Mari ugráltatja Pétert*
 b. *Péter levelet ír* → *Mari levelet írat Péterrel*

(Komlósy 2000: (1)-es példa)

Kauzatív képzés során viszont az alapige nem rendelkezik ágensi külső argumentummal, és az új (okozó) ágensi argumentum tevélegesen „manipulálja” az eredeti külső argumentumot és idézi elő az eseményt (Komlósy 2000) (25).

- (25) a. *A kerék megállt* → *Mari megállította a kereket.*
 b. *A kerék forog* → *Mari forgatja a kereket*

3.2 A grammatikai kódolás alternációja az udmurtban

Az udmurtban nincs különbség a faktitív (26) és a kauzatív (27) műveltetés között intranszítív igék esetén.

- (26) a. *Saša* *ektiz.*
 Szása-NOM táncol-PAST
 'Szása táncolt.'
- b. *Saša* *Maša-jez ektj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC táncol-CAUS-PAST
 'Szása megtáncoltatta Mását.'

- (27) a. *Pitran* *bergaz.*
 lemez-NOM forog-PAST
 'Forog a lemez.'
- b. *Saša* *pitran(-ez) berga-t-iz.*
 Szása-NOM lemez(-ACC) forog-CAUS-PAST
 'Szása forgatta a lemezt.'

Mindkét esetben a műveltetett argumentum direkt tárgy lesz az új argumentumszerkezetben, és NOM vagy ACC esettel jelenik meg a szerkezetben, attól függően, hogy specifikus-e a jelentése.

Különbség mutatkozik viszont a kauzatív képzés esetében attól függően, hogy az alapige külső argumentuma, a műveltetett mennyire áll a műveltető predikátum hatása alatt, vagyis hogy mennyire tényleges az okozó manipulációja (28a-d).

- (28) a. *Saša Maša-jez pitran-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-ACC lemez-ACC forog-CAUS-PAST
 'Szása forgattatta a lemezt Másával.'
- b. **Saša Maša-en pitran-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM Mása-INSTR lemez-ACC forog-CAUS-PAST
- c. *Saša töl-en turjn-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM szél-INSTR széna-ACC forog-CAUS-PAST
 'Szása forgattatja a szénát a széllel.'
- d. **Saša töl-ez turjn-ez bergatj-t-iz.*
 Szása-NOM szél-ACC széna-ACC forog-CAUS-PAST

A (28a) mondat esetében Szása képes manipulálni a műveltetett argumentumot, és az argumentum – az intranszitiv igékhez hasonlóan – ACC esetet kap. A (28c) mondatnál Szása nem közvetlenül manipulálja a műveltetettet, inkább csak hagyja neki, engedi. Ilyenkor az argumentum INSTR esetet kap. Ez megfelel az Ackerman–Moore (1999) által felállított Érintettségi hipotézis elvének (29) és megegyezik Alsina (1992) elméletével: az alternáció az OBJ esettel és az OBL esettel megjelenő műveltetett argumentum között annak alapján jelentkezik, hogy mennyire állnak a műveltető predikátum hatása alatt. Az OBJ kódolású argumentum közvetlen hatása alatt áll a predikátumnak, míg az OBL műveltetett nem.

- (29) *Érintettségi hipotézis: amikor egy okozó argumentum szemantikai alternációban vesz részt, akkor az az alternánsa, amelyik az interpretáció szerint érintettebb, olyan grammatikai funkcióban valószínűleg meg, amely a Reláció hierarchiában (DO>IO>OBL) magasabban helyezkedik el, mint a nem érintett alternánsnak a grammatikai funkciója.*

Vegyük észre, hogy ez az esetalternáció a műveltetett igeen csakis kauzatív igeből képzett műveltetésekor jelentkezik.

- (30) *berga-nj → berga-tj-nj → berga-tj-tj-nj*
 'forog-ni' 'forg-at-ni' 'forg-at-tat-ni'

A műveltetett argumentum grammatikai leképezésének alternációjára sok példát lehet hozni a nyelvek sokféleségéből. A műveltetett viselkedése eltérő lehet például attól függően, hogy milyen a komplex predikátum alapigéje. Így például különböző esetet kap az argumentum intranszitiv-tranzitiv igék esetében (31a-b).

- (31) a. *Pedro LO hizo [salir]*
 Pedro-NOM ő-ACC csinál-PAST elmegy-JELEN
 'Pedro rávette őt, hogy elmenjen.'
- b. *Pedro LE hizo [comprar el coche].*
 Pedro-NOM ő-DAT csinál-PAST vesz-PRES az autó-ACC
 'Pedro rávette őt arra, hogy megvegye az autót.'
- (Ackerman–Moore 1999: (1)-es példa)

A (31a) mondatban az intranszítív ige mellett az alapige eredeti külső argumentuma, a *LO ACC* esetet kap, míg a (31b) mondatban található tranzitív ige mellett a személyes névmás – már mint indirekt tárgy – *DAT* esetet kap.

A francia nyelvben a tranzitív igék mellett jelentkezik alternáció (Hyman–Zimmer 1976) (32).

- (32) a. *J' ai fait nettoyer les toilettes AU GÉNÉRAL.*
 én csinál-PAST takarítani a-PL mosdó-PL a-DAT tábornok-NOM
 'Kitakarítottam a mosdót a tábornokkal.'
- b. *J' ai fait nettoyer les toilettes PAR LE GÉNÉRAL.*
 én csinál-PAST takarítani a-PL mosdó-PL által a tábornok-NOM
 '(Éppen) a tábornok segítségével takarítottam ki a mosdót.'

A (32a) mondatban az *AU GÉNÉRAL* 'tábornokkal' indirekt tárgy, míg a (32b)-ben a *PAR LE GÉNÉRAL* 'a tábornok által' obliquusi tárgy. Hyman–Zimmer (1976) magyarázata alapján a két mondat jelentése abban tér el egymástól, hogy míg a (32a) mondat esetében fontos szempont az, hogy a mosdó a kapitány közreműködésével lett tiszta, a (32b) mondatban csak a „véletlen” műve, hogy a tábornok volt az, aki kitakarította a mosdót. Itt a lényeges információ az, hogy az tiszta lett (valaki által).

A példák arra mutatnak rá, hogy szemantikai és pragmatikai tényezők játszanak szerepet abban, hogy milyen esettel rendelkezik a tárgy a mondatban. A műveltetett argumentum grammatikai leképzése összefüggésben áll azzal, hogy az összetett predikátum mindkét részeseménye által érintett vagy csak az alapesemény hatása alatt áll (Ackerman–Moore 1999).

Ahogy a (28) alatti példamondatokban látható, az udmurt eltér az Ackerman–Moore (1999) által felállított Tranzitívítási hipotézistől (33), mert az alternáció tranzitív alappredikátum esetén: direkt tárgy vagy obliquusi tárgy.

(33) **Tranzitívítási hipotézis:**

- a. intranszítív alappredikátum → direkt tárgy
 b. tranzitív alappredikátum → indirekt tárgy vagy obliquusi tárgy

4. Szintaxisban formálódó műveltető predikátum

Az adatokon végzett elemzések alapján azt állíthatjuk, hogy az udmurt műveltető szerkezetek a magyarhoz hasonlóan egy tagmondatot, de két eseményt foglalnak magukban. A szerkezetben jelentkező kettős tárgy arra utal, hogy az összetett predikátum a szintaxisban formálódik, a következők szerint. Az alapige a vp/VP-ben foglal helyet, attól függően, hogy intranszítív vagy tranzitív ige. A szerkezet tartalmaz egy CausP projekciót, amely egy morfológiai projekció, a kauzatív morféma helye, és ez felelős a kauzatív eseményért. Mindkét projekció rendelkezik saját külső argumentummal. A [Spec,Caus]-ban található a predikátum új argumentuma, a műveltető. Ezek alapján feltételezésem szerint a következő elemzés rendelhető az udmurt műveltető szerkezetekhez:

(34) [_{CausP} NP_{műveltető} [_{Caus} NP_{műveltetett} [_{vp} [_v NP_{belsőarg} [VP [...]]]]]]]

Összefoglalás

Az udmurt műveltető szerkezetek fent bemutatott sajátos mondattani tulajdonságai alapján jelen dolgozatban azt feltételezem, hogy a komplex predikátumoknak ez a típusa az udmurt nyelvben a szintaxisban formálódik. A szerkezetben a műveltetés során kiépülő Caus projekcióban megjelenő morféma lép egyeztetési (Agree) viszonyba az alapige eredeti belső argumentumával, és ott ellenőrződik annak ACC esete.

A kauzatív igékből, mint lexikai elemekből továbbképzett kauzatív predikátumoknál jelentkező esetalternáció a műveltetett argumentum grammatikai lekódolásakor (ACC vs. INST) ellentmond Comrie (1981) hierarchiájának (INST>DAT>ACC), mert az udmurt esetében az az alternáns jelentkezik INST esettel, amelyik kevésbé képes hatással lenni az alapeseményre.

Hivatkozások

- Ackerman, Farrell – Moore, John. 1999. Syntagmatic and Paradigmatic Dimensions of Causee Encodings. *Linguistics and Philosophy* 22(1): 1–44.
- Alsina, Alex. 1992. On the Argument Structure of Causatives. *Linguistic Inquiry* 23: 517–555.
- Bartos Huba. 2011. Hungarian external causatives: Monoclausal but bi-eventive. In Laczkó, Tibor – Catherine O. Ringen (eds.) *Approaches to Hungarian. Volume 12. Papers from the 2009 Debrecen Conference*. Amsterdam, John Benjamins. 1–38.

- Comrie, Bernard. 1981. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Oxford, Blackwell
- GSzUJa1962: *Грамматика современного удмуртского языка*. Izsevszk, nincs kiadó feltüntetve.
- Hyman, Larry – Karl Zimmer. 1976. Embedded Topic in French. In C. N. Li (ed.) *Subject and Topic*. New York, Academic Press. 189–211
- Horvath Julia – Siloni, Tal. 2011. Causatives across components. *Natural Language & Linguistic Theory* **30**: 1–48.
- Komlósy András. 2000. A műveltetés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. – Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 215–292.
- Kondratjeva, Natalia. 2002. *Vyrazhenije prjamogo objekta v udmurtskom jazyke (v istoriko-sopostavitel'nom plane)*. Izsevszk, Udmurt State University
- Kondratjeva, Natalia. 2009. Voznjiknovenjije formi zaloga v sovremennom udmurtskom jazike. *Istorija i filologija* **2009**(1): 72–85
- Kondratjeva, Natalia. 2011. *Kategorija padezha imjemi susjestvitel'jnovo v udmurtskom jazike*. Izsevszk, Udmurt State University.
- Kozmács István. 1994. A votják műveltető szerkezetekről. *Folia Uralica Debreceniensia* **3**: 41–46.
- Reinhart, Tanya – Siloni, Tal. 2005. The Lexicon-Syntax Parameter: Reflexivization and Other Arity Operations. *Linguistic Inquiry* **36**: 389–436.